

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**AVANZÂDE MEHMED SÜLEYMAN'IN
TRABLUSGARB VE DEVLET-İ ALİYYE-İTALYA
VEKÂYİ'-İ HARBİYESİ ADLI ESERİNİN
TRANSKRİPSİYON VE TAHLİLİ (1911-1912)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ayhan KÜÇÜKEFE

Danışman:

Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ

İSTANBUL - 2015

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ayhan Küçükefe

20.05.2015

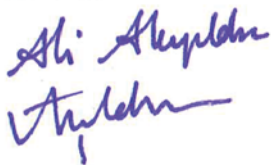
T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih ..... Anabilim Dalı,
..... Bilim Dalı'nda 0103124106 numaralı
Ayhan Küçükkefe ..... 'nin hazırladığı
A. d. Süleyman Trablusgarb ve Deikt-i Aliyye - İtalya Vekâyi-i Harbiyesi "Eseri
konulu Yüksek Lisans (Yüksek Lisans/Doktora Tezi) ile ilgili tez savunma sınavı,
12./06/2015 günü 14⁰⁰ - 16⁰⁰ saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar
sonunda adayın tezinin başarılı (başarılı/başarısız) olduğuna oybirliği
(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Kemal Beydilli

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Akbulut

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Tahsin Şişir

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../20.....

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Ayhan Küçükefe
Üniversite : İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Tarih
Bilim Dalı :
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XIII + 394
Mezuniyet Tarihi : 23 / 06 / 2015
Tez Danışman(lar)ı : Kemal Beydilli

AVANZÂDE MEHMED SÜLEYMAN'IN *TRABLUSGARB VE DEVLET-İ ALİYYE-İTALYA VEKÂYİ'-İ HARBİYESİ* ADLI ESERİNİN TRANSKRİPSİYON VE TAHLİLİ (1911-1912)

XX. yüzyılda, Avanzâde Mehmed Süleyman hekim, edebiyatçı, gazeteci, tarihçi gibi birbirinden farklı kimlikler altında ve farklı konularda 130'a yakın eser kaleme almıştır. Avanzâde eserlerini halkı aydınlatmak ve bilgilendirmek amacıyla hazırlamıştır. Avanzâde Mehmed Süleyman bu tavrını 1911 yılında meydana gelen Trablusgarb Savaşı'nda da devam ettirmiştir. Avanzâde Mehmed Süleyman, halkı hem devam eden savaş hakkında bilgilendirmek hem de Osmanlı'ya savaş ilan eden İtalya ve işgal edilmek istenen Trablusgarb hakkında bilgi vermek adına *Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekâyi'-i Harbiyesi* (1911-1912) adlı eserini yayımlamıştır. Bu tezde Trablusgarb Savaşı için önemli vesikalar içeren Avanzâde'nin bu çalışması ele alınmış, eserin transkripsiyon ve tahlili yapılmıştır. Eserin ihtiva ettiği bilgilerin daha iyi idrak edilebilmesi için Trablusgarb Savaşı ana hatlarıyla anlatılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Avanzâde Mehmed Süleyman, Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekâyi'-i Harbiyesi, Osmanlı, İtalya, Trablusgarb.

ABSTRACT

Name and Surname : Ayhan Küçükefe
University : Istanbul 29 Mayıs University
Institution : Social Science Institution
Field : History
Branch :
Degree Awarded : Master
Page Number : XIII + 394
Degree Date : 23/06/20...15
Supervisor (s) : Kemal Beydilli

TRANSCRIPTION AND ANALYSIS OF AVANZÂDE MEHMED SÜLEYMAN'S WORK: *TRABLUSGARB VE DEVLET-İ ALİYYE-İTALYA VEKÂYİ'-İ HARBİYESİ* (1911-1912)

In the twentieth century, Avanzâde Mehmed Süleyman wrote roughly 130 works in different issues under his several occupational identities such as physician, writer, journalist and historian. While writing his works, he aimed to illuminate and inform the people about various issues in the Ottoman Empire. He continued his attitude during the "Turkish-Italian War" that the Ottomans waged war against Italian invasion in the province of Tripoli, Libya between the years 1911 and 1912. Avanzâde published a book about the ongoing war: *Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekâyi'-i Harbiyesi*. In his book, he targeted two things. Firstly; he aimed to inform the people in the Ottoman Empire about warfare in Tripoli between the Ottomans and Italians. Secondly, he purposed to give detail information about Tripoli in terms of its historical background and common affairs. This thesis examines the book of Avanzâde that employed a lot of significant documents about the Turkish-Italian War. At the beginning of the thesis, the Turkish-Italian War will be examined so as to comprehend the book better, and then the information given by the author will be analyzed in the following chapters.

Keywords: Avanzâde Mehmed Süleyman, Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekâyi'-i Harbiyesi, Ottoman, Italy, Tripoli.

ÖNSÖZ

1911 yılının sonunda Osmanlı Devleti, Afrika'da kalan son toprak parçası (Trablusgarb) için İtalya ile çetin ve zorlu bir savaşa girişmiştir. Osmanlı Devleti'nin İtalya'ya toptan karşı koyma gücünün noksanlığından ve donanım yetersizliğinden, mücadele işi daha ziyade yerel unsurlar üzerinden yapılmıştır. Bu suretle Trablusgarb mücadelesine komuta etmek için az sayıdaki gönüllü Osmanlı subayı Trablusgarb'a giderek oradaki halkı örgütlemiş ve örgütlenen yerel unsurlarla direniş sergilenmiştir. İtalya, Trablusgarb'da ciddi bir başarı elde edememesinin ardından savaş alanını yayma teşebbüslerinde bulunmuş ve bu doğrultuda On İki Ada'yı işgal etmiştir. Ancak İtalya'nın bu girişiminin Trablusgarb Savaşı'na pek katkısı olmamıştır. İtalya'yı hezimetten Balkan Savaşları kurtarmıştır. Balkan Savaşları'nın ortaya çıkması nedeniyle Osmanlı Devleti, İtalya ile anlaşmak zorunda kalmıştır.

Günümüzde Trablusgarb Savaşı'yla ilgili birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen Trablusgarb'daki Osmanlı varlığı tam anlamıyla ve Trablusgarb'da İtalya'ya karşı verilmiş olan mücadele yeterince irdelenmemiştir. Bu sebeple bu çalışmada uzun zamandan beri ihmal edilmiş olan Avanzâde Mehmed Süleyman'ın *Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekâyi-i Harbiyesi* adlı çalışmasının transkripsiyonu ve tahlili yapılmış ve ayrıca eserin daha iyi anlaşılması için de çalışmanın öncesinde Trablusgarb Savaşı başlangıcından nihayetine kadar ele alınmıştır.

Trablusgarb'da yaşanan savaşı duyurmak ve o bölge hakkında bilgi sunmak amacıyla kaleme alınmış olan bu çalışma, Trablusgarb'ın tarihi, coğrafyası, kültürü, ekonomisi ve daha birçok konuyu kapsayan ansiklopedik bilgilerin yanı sıra o dönemde yaşanan savaş hakkında da önemli bilgileri sunmaktadır. Metin ile ilgili değerlendirme ileriki bölümde ele alınacağından burada ayrıntıya girilmeyecektir. Avanzâde'nin bu çalışması, Türk-İtalyan savaşı için bir kaynak olacağı ve yapılan çalışmalara katkılar sağlayacağını düşünmekteyiz.

Çalışmanın ilk aşamasından itibaren bana her türlü desteğini sunan tez danışmanım ve hocam Prof. Dr. Kemal Beydilli'ye, metin okumalarındaki yardım ve katkılarından dolayı Sayın Davut Erkan'a teşekkür ederim. Eserin diğer nüshalarına ulaşmamda yardımcı olan Ar. Gör. Ali Seslikaya'ya, metin içerisindeki imla ve yazım düzeltmelerini yapan İbrahim Bilal Durak'a ve bazı belgelere ulaşmamı sağlayan Fikri Çiçek'e ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	xi
METNE AİT ÖZELLİKLER.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÖLÜM

1.1. Trablusgarb	6
1.1.1. Trablusgarb Tarihi ve İdaresi	6
1.1.2. Trablusgarb'ın Coğrafyası ve İktisadi Durumu	8
1.2. Abdülhamit Dönemi ve Öncesinde Trablusgarb'da Yapılan Çalışmalar	11
1.3. Meşrutiyet Dönemi ve Trablusgarb	15
1.3.1. İbrahim Hakkı Paşa'nın Başvekilliği ve Yapılan İhmaller	15
1.3.2. Meşrutiyet Dönemi İhmalleri	17
1.3.3. Kolağası M. Kemal Bey Trablusgarb'da	20
1.4. İşgal Öncesi Trablusgarb'ın Durumu	22
1.4.1. İtalya'nın Trablusgarb'da Nüfuzunu Arttırma Hareketleri	22
1.4.2. Banco di Roma'nın Trablusgarb'daki Faaliyetleri	23
1.4.3. Trablusgarb'da İtalya'nın Sömürgeci Politikalarının Engellenmesi	26
1.5. İtalyan Basını ve İtalya'da Savaşı Destekleyenler	28
1.6. İtalya'nın Trablusgarb İşgali için Giriştiği Diplomatik Teşebbüsler	30
1.6.1. Büyük Devletlerin Çekinceleri	32
1.7. Osmanlı-İtalyan Kuvvetlerinin Durumu	33
1.7.1. Osmanlı Ordusunun Durumu	33
1.7.2. İtalyan Ordusunun Durumu	35
1.8. İtalya'nın Trablus'u İşgal Hazırlıkları ve Savaşın Başlaması	36
1.8.1. İtalyan Ültimatomu	39
1.8.2. İtalya'nın Saldırısına Karşı İttihatçıların Giriştikleri Teşebbüsler	40
1.9. Trablusgarb Harbi	42
1.9.1. Savaşın Başlaması ve Osmanlı'nın Buna Tepkileri	42
1.9.2. Savaşın Osmanlı Meclisine Yansımaları	44
1.9.3. Ekim-Kasım Aylarında İtalya'nın Trablusgarb İçerlerine İlerleme Teşebbüsleri	47
1.9.4. Trablusgarb'daki Görev Dağılımı	55
1.9.5. Enver Bey Trablusgarb'da	56
1.9.6. Senûsîlerin Trablusgarb'daki Konumu	57
1.9.7. İtalyan Vahşetlerine Tepkiler	60
1.9.8. Gönüllü Savaşçıların Durumu	62
1.9.9. Mustafa Kemal Bey'in Trablusgarb'a Gelişi	64
1.9.10. Ocak 1912'deki Şiddetli Çatışmalar	66
1.10. İtalya'nın Savaş Alanını Genişletme Teşebbüsleri	70
1.11. İtalyanların Propaganda Yöntemleri	72
1.12. İtalya'nın Askeri Harekâtının Hezimete Dönüşmeye Başlaması	74
1.13. İtalya'nın Ege Denizi'ndeki Faaliyetleri ve Adaları İşgali	77
1.14. Balkan Savaşlarının Ortaya Çıkışı	82
1.15. Uşi (Ouchy) Barış Antlaşması ve İlk Tepkiler	85

1.16. Trablusgarb Savaşı'nın Sonucu	87
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

2. BÖLÜM	91
2.1. Avanzâde Mehmed Süleyman'ın Hayatı (1871-1922)	91
2.2. Avanzâde Mehmed Süleyman'ın Eserleri	95
2.3. Avanzâde Mehmed Süleyman'ın <i>Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekâyi'-i Harbiyesi'</i> nin Özeti	101
2.4. Avanzâde Mehmed Süleyman'ın <i>Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekâyi'-i Harbiyesi'</i> nin Transkripsiyonu	134
2.4.1. Muharririn İfâdesi	136
2.4.2. Hulâsa-i Vekâyi'-i Harbiye	138
2.4.3. İtalya'nın Ültimatomu	141
2.4.3.1. İ'lân-ı Harb Notası'nın Tercümesi	141
2.4.3.2. Takrîrler, Notalar	142
2.4.3.3. İtalya Sefâreti'nden 23 Eylül Sene 1911 Târîhiyle Vârid Olan Takrîrin Tercümesidir	143
2.4.3.4. İtalya Sefâreti'nin 23 Eylül Sene 1911 Târîhli Takrîrine Cevâben Gönderilen Takrîrin Tercümesidir	143
2.4.3.5. İtalya Sefâreti'nin 28 Eylül 1911 Târîhli Notası Tercümesidir	144
2.4.3.6. Bâb-ı Âlî'nin 29 Eylül Sene 1911 Târîhli Cevâbî Notası	147
2.4.4. Sadr-ı Sâbık Hakkı Paşa'nın Kabine Riyâsetinden İsti'fâsını Mutazammın Zât-ı Hazret-i Padişahîye Takdîm Eylediği İsti'fâ-nâme Sûretidir	150
2.4.5. Sûret-i Hatt-ı Hümayûn	151
2.4.6. Taraf-ı Hükûmetden Matbû'âta Tebliğ Olunan Beyân-nâme-i Resmî	151
2.4.7. Harbiye Nezâreti'nden Tebliğ Olunmuşdur	152
2.4.8. Vükelâ-yı Fihâma Keşîde Olunan Telgraf-nâme-i Sâminin Sûretidir	153
2.4.9. Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi Makâmına Yazılan Tezkire-i Sâmiyye Sûretidir ...	153
2.4.10. Bi'l-umûm Vilâyet ve Elviye-i Gayr-ı Mülhakaya Yazılan Telgraf-nâme-i Sâmi Sûretidir	154
2.4.11. Sadr-ı a'zam Said Paşa Hazretleri Tarafından Teşkil Kılınan Hey'et-i Vükelâ	155
2.4.12. Ma'lûmât-ı Târihiyye ve Cografiyye	156
2.4.13. Şekl-i Umûmîsi, Cibâl ve Enhârı	160
2.4.14. Bahr-i Sefîd, Akdeniz	166
2.4.15. İklim ve Hevâsı	175
2.4.16. Bir Aylık Vekâyi'-i Harbiye Hulâsası	185
2.4.17. İtalyanların Hezîmeti	195
2.4.18. İtalyanların Tazallümü	197
2.4.19. Muhârebe-i Hâzırada Kim Kazanacak?	200
2.4.20. Zübde-i Vekâyi'-i Harbiye, Bingazi, Hums ve Derne Muhârebeleri	202
2.4.21. Trablusgarb Hakkında Bir Vesîka-i Mühimme	224
2.4.22. Derne'nin İstirdâdı	226
2.4.22.1. Derne 19 Teşrîn-i Evvel 1327	228
2.4.22.2. Osmanlı Muzafferiyet-i Azîmesi	228
2.4.23. Yirminci Asrın Medenî Vahşîleri	230
2.4.24. Protesto-nâme	232
2.4.25. Trablusgarb Meb'ûsları'nın Takrîri	236
2.4.26. Nutk-ı Hümayûn Sûreti	243
2.4.27. Trablusgarb'a Dâir Kısım, Târîhî ve Cografî	248
2.4.28. Vekâyi'-i Harbiye Kısım, 26 Teşrîn-i Evvel 1327 Târîhiyle	250
2.4.29. Tokad Torpidosu Süvârisinin Beyânâtı	259
2.4.30. Trablus Hakkında Merhûm Ferîk Mustafa Celâleddin Paşa'nın Lâyhası ...	265

2.4.30.1. Sûret-i Lâyiha	267
2.4.31. Trablus Meydân Muhârebesinde Üç Büyük Meb'ûs, Trablusgarb'dan Gelen Bir Zâtın Beyânâtı	274
2.4.32. Trablusgarb'a Dâir Kısım, Târihî ve Cografi	275
2.4.33. Bombardımandan Sonra Trablusgarb	280
2.4.34. İtalya'yı Protesto Etmek Üzere Ahîren Paris'de Üç Saatten Ziyâde Devâm Eden Bir Sosyalist Mitingi Akdolonmuşdur	282
2.4.34.1. Brüksel'de Miting ve Protesto	283
2.4.35. İtalyanların Vahşeti	283
2.4.36. İtalya ve Trablusgarb, Daily Telegraph Gazetesinden	287
2.4.37. Matbû'ât-ı Ecbebiyye, Mısırlıların İ'tirâzâtı	289
2.4.38. İtalya Donanması, Freie Presse Gazetesinden	291
2.4.39. Osmanlı Zâbitlerinin Kahramân Rûhu	292
2.4.40. Trablusgarb'a Dâir Kısım, Târihî ve Cografi	293
2.4.41. Trablusgarb Vilâyeti ve Bingazi Mutasarrıfıyyeti	295
2.4.42. Neue Freie Presse Gazetesinden	297
2.4.43. İtalyalı Gemicileri İçin	299
2.4.44. Şevket-me'âb Efendimiz	301
2.4.45. Trablusgarb'a Dâir Bir Takrîr	305
2.4.46. İngiltere – Hukûk-ı İslâm	308
2.4.47. Boğazların Muhâsarası	310
2.4.48. Trablusgarb'a Dâir Kısım, Târihî ve Cografi	314
2.4.49. Derne'den Bir Mektûb	318
2.4.50. Osmanlı – İtalya Muhârebesinin Safahâtı	320
2.4.51. Üserâ-yı Harbiye	322
2.4.52. Muhârebe ve Osmanlı – İngiliz Münâsebâtı	322
2.4.53. Osmanlı Limanlarını Bombardıman	326
2.4.54. Trablus'da Müsâdeme	326
2.4.55. Trablusgarb'a Dâir Kısım, Târihî ve Cografi	340
2.4.56. Bingazi Sancâğı	349
2.4.57. Trablusgarb'a Dâir Kısım, Târihî ve Cografi, Sahrâ-yı Kebîr	360
2.4.58. Ma'lûmât-ı Târihiyye	367
2.4.58.1. Karamanlı Sülâlesinin İbtidâ-yı Zuhûru	377
2.4.58.2. Mehmed Paşa'nın Vâflîği	378
SONUÇ.....	383
KAYNAKLAR.....	385
EKLER.....	391
ÖZGEÇMİŞ.....	394

Kısaltmalar

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
p.	Page
s.	Sayfa
ty.	Basım tarihi yok

METNE AİT ÖZELLİKLER

Fiziki Özellikler

Avanzâde Mehmed Süleyman'ın *Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekâyi'-i Harbiyesi* adlı eseri 25 x 19, 20 x 13 cm ebatında olup, Cihân Matbaası tarafından yayımlanmıştır. Eser 176 sayfadan ve 41 adet resimden oluşmaktadır.

Nüsha Farklıkları

Trablusgarb Savaşı sırasında (1911-1912) neşredildiği tahmin edilen eserin, Marmara Üniversitesi Kütüphanesi, Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, Harvard Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı İhsan Karabatur Koleksiyonu, Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfeddin Özege Koleksiyonu ve Hakkı Tarık Us Koleksiyonu'nda olmak üzere yedi nüshası mevcuttur. Hakkı Tarık Us Koleksiyonu'nda bulunan nüsha diğer nüshalardan farklılık arz etmektedir. Burada bulunan nüsha'da "[vekâyi'-i harbiye]-1,2,3..." ibaresinden sonra yeni bir sayı olduğunu belirten "numro 1,2,3..." ibareli bir kapak bulunmaktadır. Diğer koleksiyondaki nüshalarda ise ara kapaklar olmayıp kitap hâlinde bulunmaktadır. Tez hazırlanırken kitap formatında bulunan nüshaların içeriği esas alınmıştır. Hakkı Tarık Us Koleksiyonu'nda bulunan nüshanın özelliği eserin ilk önce fasikül fasikül neşredildiği ve daha sonra kitap hâline getirildiğini düşündürmektedir.

Uygulanan İmla Özellikleri ve Transkripsiyon Kuralları

Eser içerisinde yabancı terimler ve isimlerin Türkçe okunuşunun ardından köşeli parantez içerisinde orijinal yazılışları verilmiştir. Metin içerisindeki bazı kelimeleri günümüz Türkçesine uyarlamak için birtakım değişikliğe gidilmiştir. Ayrıca bu değişimler metnin anlamsal bütünlüğüne zarar vermeyecek şekilde uygulanmıştır. Örneğin, çanakkal'a-çanakkale, dîvâr-duvar, fikr-fikir, istatoko-statüko, şehir-şehir gibi kelimelerin ikinci yazımı tercih edilmiştir. Bazı kelimelerin içerisinde bulunan "ü-i,t-d" harflerinde değişime gidilmiştir. Buna ilave olarak metin içerisindeki bazı cümleler paragraf hâline getirilerek biçimsel ve anlamsal bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır.

Metin okumasında bazı transkripsiyon kuralları uygulanmıştır. Metinde ayn harfi ξ ' işaretiyle, hemze ise ء ' işaretiyle gösterilmiştir. Metin içerisinde özel adlar, alıntılar ve rakamlar << >> ( ) işaretleri içerisinde gösterilmiştir. Transkripsiyon uygulanırken lüzum görülen kısım haricinde bu işaretler kullanılmamıştır. Baskı hatasından dolayı okunamayan bazı kısımlar [...silik] şeklinde belirtilmiş ve anlamına ulaşamayan bazı kelimelerde asli harfleriyle yazılmıştır. Ayrıca metin içerisinde ihtiyaç duyulan yerlerde eklemeler köşeli parantez [ ] içerisinde verilmiştir.

Giriş

1877-1878 savaşının ardından Osmanlı Devleti'nin paylaşılma süreci hızlanmış ve Avrupa devletleri, Osmanlı topraklarını sömürgeleştirmek için birbirleriyle yarışır duruma gelmiştir. İtalya, 1870'li yıllarda siyasi birliğini tamamlamasının ardından ekonomisini sağlamlaştırıp sanayisini geliştirmeye başlamıştır. İtalya'nın gelişen bu sanayisi ile birlikte hammadde ve yeni pazar ihtiyaçları ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan ihtiyacı ancak sömürge elde ederek giderebileceğini düşünen İtalya, kendisine uygun bir sömürge bulmak için bazı adımlar atmıştır. İtalya, henüz daha birleşmemişken, *Camillo Benso di Cavour*'un (İtalyan birliğini sağlayan ve birleşik İtalya'nın ilk başbakanı) Hindistan yolu üzerinde bir koloniye sahip olmanın İtalya'ya büyük yarar getireceğini dile getirmesi İtalya'nın sömürge elde etme istediğini göstermesi bakımından önemlidir.¹ İtalyanlar bu görüşleri doğrultusunda öncelikle kendileriyle tarihî bağı ve coğrafi yakınlığı olan Kuzey Afrika ile ilgilenmeye başlamışlardır.

İtalya, Afrika'nın kuzeyiyle yakından alakadar olmasının devamında bu topraklara yoğun bir ilgi göstermeye başlamıştır. Bu ilginin eyleme dönüşmesi sonucunda, vatandaşlarını bu bölgelere gitmelerinde ve ticari münasebetler kurmalarında teşvikçi olmuştur. İtalya, ilk başlarda coğrafi yakınlığı ve tarihsel bağlantılar sebebiyle ayrıca birçok vatandaşının da Tunus'ta yaşamasını gerekçe göstererek burayı ilhak etmek istemiştir. Fakat Fransa, bu konuda erken davranıp 1881'de Tunus'u ele geçirmiştir. Bu durum İtalyanlarda bir şok etkisi yaratmış ve

---

¹ H. Labrousse, "1911-1912 Türk-İtalyan Harbi Sırasında Kızıldeniz'de Deniz Harekâtı," çev. Cemalettin Taşkıran, *Askerî Tarih Bülteni* 38 (1995): s. 172.

onların emperyal isteklerini kamçulamıştır. Yaşanan gelişmenin ardından İtalyanları, kendilerine uygun bir koloni kalmayacağı korkusu sarmaya başlamıştır.

İtalya, Osmanlı Kuzey Afrika'sındaki emelinin gerçekleşmemesi üzerine gözlerini daha uzağa, Habeşistan'a çevirmiştir. İtalya, esasında 1870'li yıllardan beri Kızıldeniz'de var olmaya başlamış ve kısa zamanda Kızıldeniz'in kıyı kesiminde önemli birkaç noktayı ele geçirmeyi başarmıştır.² Ama İtalya, bu başarısını sürdürmemiş ve Eritre'den daha ileri gitmek istediğinde büyük bir hezimete uğramıştır. İtalya bu hezimetini, diğer adıyla Aduva yenilgisini (1896), daha sonra girişeceği tüm savaşlarda göz önünde bulunduracaktır. İtalya ilk sömürgecilik deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine gözlerini tekrar Afrika'nın kuzeyine çevirmiştir.

Tunus'un Fransızlar ve Mısır'ın da İngilizler tarafından işgal edilmesiyle Kuzey Afrika'da kalan tek Osmanlı toprağı Trablusgarb'tır. XX. yüzyılın başında Trablusgarb, yüzölçümü bir milyon metrekareden fazla toprağa ve bir milyona yaklaşan bir nüfusa sahiptir. Ülkenin kuzey taraflarında tarım için uygun ve geniş topraklar bulunmaktadır. İtalya, işgalden sonra görüleceği üzere birçok İtalyan vatandaşını tarım yapmaları için Trablusgarb'ın verimli topraklarına yerleştirecektir. İtalya bu yolla bir zamanlar Romalıların yaptığı işi, çağın birikimini bu topraklara aktarmak istemiştir. Bunun yanında İtalya'nın Trablusgarb'da girişeceği tarım teşebbüslerini ve bunun için neden Trablusgarb'a yöneldiğini savaş zamanı orada bulunmuş olan Gazeteci Ahmet Şerif, *Tanîn* gazetesindeki makalesinde şu şekilde izah etmiştir:

Trablusgarb'ın gerçek durumu ve varlığına derinlemesine bakılırsa, bu kıt'anın ne kadar verimli ve zengin olduğu, bu halkın ne kadar kıymet ve fazilet sahibi bulunduğu anlaşılır ve o vakit, İtalya'yı

---

² Labrousse, "Deniz Harekâtı," s. 172-173.

Trablusgarb'a çeken, bu kadar fedakârlıklara katlanmasına sebep olan şeylerin ne olduğu anlaşılır. Yabancı bakışlara, birden bire, güzelliklerini göstermeyecek kadar cimri olan bu kıt'anın, o geniş ve sonsuz kum sahraları arasında, öyle vahaları, öyle vadileri vardır ki, hatta, bizim Anadolu'nun usûl ve zirâat aletlerine göre bile, pek geri ve ilkel olan zirâat usûlüyle, Arab, toprağın yüzünü şöylece bir karıştırınca, bire yüz ve daha çok ürün alır.³

İtalya'nın, Kuzey Afrika'da işgal edilmeyen tek yer olan Trablusgarb'ı elde etme isteği günden güne artmış ve Afrika'daki son fırsatı kaçırmamak üstün bir çaba sarf etmeye başlamıştır. Avrupa devletleriyle bir dizi diplomatik temaslar yürütmüş ve ardından mutabakata vardığı devletlerle anlaşmalar imzalayarak yapacağı işgalde bir nevi onların desteğini almıştır. İtalya, bu stratejisiyle olası bir anlaşmazlığın veya müdahalenin önüne geçmeyi planlamıştır. Osmanlı Devleti ise İtalya'nın yaptığı bütün hamleleri büyük bir gafletle ve tecrübesizlikle değerlendirmiştir.

Trablusgarb'da ise durum pek iç açıcı değildir. Yıllardan beri merkezden uzak bir şekilde iç çekişmeler (Karamanlıların), kıtlık ve hastalıklarla boğuşan halka Osmanlı Devleti tarafından yeterince ilgi ve alaka gösterilmemiştir. Bunun yanında İtalya'nın okullar ve dispanser gibi halka temas eden bazı kuruluş açıp, bu kurumlar aracılığıyla nüfuz elde etmeye çalışması devlet otoritesine zarar vermiştir. Trablusgarb'daki Osmanlı ordusunun gücü ise gayet zayıf ve savunma için gerekli donamından yoksundur.

İtalya, uzun zamandan beri planladığı Trablusgarb işgalini 28 Eylül 1911'de verdiği ültimatomun ardından hayata geçirmiştir. Tüm hazırlıklarını yapmış olan İtalyan ordusu kısa süre içinde Trablus kıyılarında belirmiştir. Osmanlı Devleti ise bu durumu şaşkınlık ve âcizlik içinde karşılamıştır. II. Abdülhamid döneminde donanmanın atıl

---

³ Ahmet Şerif, *Arnavudluk'da, Suriye'de, Trablusgarb'de Tanîn II. cilt*, haz. Mehmed Çetin Börekçi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), s. 258.

birakılması ile Mısır ve Tunus'un işgal edilmiş olması o bölgeye ulaşımı zorlaştırmıştır. Bundan dolayı savaş öncesinde Trablusgarb'a yeterli bir yardımda bulunulamamıştır.

Trablusgarb'ın elden çıkmasını istemeyen çoğu İttihatçı olan az sayıdaki subay, gönüllü olarak oraya gidip düşman işgaline karşı direnmeyi amaçlamıştır. Bu maksatlarını Harbiye Nezareti de onaylaması sonrasında kaçak yollarla Trablusgarb'a gitmişlerdir. Trablusgarb'a varan subaylar kısa sürede direniş faaliyetlerine başlamıştır. Trablusgarb'a gelen bu subaylar öncelikle bölgedeki yerel milis kuvvetlerini iyileştirmiş ve daha sonra oluşturdukları yerel kuvvetlerle iç bölgelerden başlayarak kıyıda bulunan İtalyan kuvvetleriyle çarpışmaya başlamıştır. Böylelikle, kıyı kesimlerini işgal eden İtalyan kuvvetleri güçlü Osmanlı kuvvetlerinin (Türk-Arap mücahitler) mukavemeti sayesinde iç taraflara ilerleyememiştir.

Osmanlı kuvvetleri gerilla taktiği ile kendilerinden mühimmat ve donanım yönünden daha üstün bir konumda bulunan İtalyan ordusuna darbeler vurarak onları savaştan yıldırmaya başlamıştır. İtalyan güçleri bir grup Türk subayını ve birkaç bin gönüllü Arap'ı yenmeyi uzun süre başaramamıştır. Trablusgarb'da umduğunu bulamayan İtalya, bu sefer de savaş alanını yayarak bu işi çözüme kavuşturacağı zannına kapılmış ve On İki Ada'yı işgal etmiştir. Bu hamlesinin boşa çıktığını kısa sürede gören İtalya'nın imdadına Balkan Savaşı yetişmiştir. Osmanlı Devleti iki savaşı aynı anda yürütemeyeceğinden, İtalya ile anlaşmak zorunda kalmıştır.

Bunun sonucunda, Lozan'da 18 Ekim 1912'de imzalanan Uşi [*Ouchy*] Antlaşması'yla İtalya ve Osmanlı arasındaki savaşın bittiği ilan edilmiştir. Lakin Trablusgarb'daki direnişçiler bu durumu kabul etmemiş ve anlaşmanın sonrasında da Trablusgarb'daki mücadelelerini devam ettirmişlerdir. Balkan Harbi'nin kötü gitmesi ve Anadolu topraklarının tehlikeye düşmesi gibi gerekçelerden dolayı Osmanlı

subaylarının büyük bir kısmı anayurda dönmek zorunda kalmıştır. İtalyanlar ise uzun bir müddet iç bölgelere ulaşamamış ve direniş hareketlerini kıramamıştır. İtalyanlar onca mühimmat, donanma ve askerî gücüne rağmen az sayıdaki Türk subayını ve yerel halkı yenmeyi bir türlü başaramamıştır.

1. BÖLÜM

1. 1. Trablusgarb

1.1.1. Trablusgarb Tarihi ve İdaresi

Afrika kıtası tarihin birçok devrinde Avrupalıların istilasına maruz kalmıştır. Diğer yandan da İslamiyet'in doğuşu ve yayılma hareketi sonucundan Müslüman akıncılar Avrupa kıtasının önlerine kadar gitmiş ve böylelikle Avrupalıların yayılmasını belirli ölçüde kısıtlanmıştır. Bu teşebbüslerden birini Endülüs Devleti gerçekleştirmiş ve Avrupalıların Afrika'ya ulaşmasını uzun süre engellemiştir. Endülüs'ün zamanla yok olmasının ardından Afrika'yı Avrupacı istilacılardan koruma misyonunu Osmanlı İmparatorluğu üstlenmiştir.⁴

Trablusgarb, 1551'de Sinan Paşa tarafından Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılmıştır. Trablusgarb'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası hâline gelmesinin ardından Trablus özel bir idareye tabi tutulmuştur. Osmanlı Devleti, Trablusgarb'ı gelir kaynağı olarak görmemiş; daha ziyade Akdeniz'deki ticari gemilerin korunmasında ve İslâm dünyasının savunmasında ileri karakol olarak düşünmüştür.⁵ Bunun yanında Garp ocaklarının (Kuzey Afrika'daki Osmanlı vilayetleri) vazifesi savaş zamanı Donanma-yı Hümayun'a yardım etmek veya Kaptan Paşa'nın vereceği talimatlar doğrultusunda deniz akınları yaparak düşmanı oyalamak ve hırpalamaktır.⁶

---

⁴ Ahmet Kavas, *Geçmişten Günümüze Afrika* (İstanbul: Kitabevi, 2005), s. IX.

⁵ Orhan Koloğlu, "Libya," *DİA* 27, s. 179.

⁶ Celâl Tevfik Karasapan, *Libya: Trablusgarp, Bingazi ve Fizan* (Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1960), s. 116.

Trablusgarb'ın yönetimi veya valiliği zaman içerisinde farklı grupların himayesine girmiştir. Trablusgarb'ı ilk zamanlar merkezden atanan valiler yönetmiş ve daha sonra orada bulunan yeniçeriler kendi aralarında seçtikleri Dayı diye tabir olunan kişiler etkili olmuştur (1603).⁷ 1711 yılına gelindiğinde ise Trablusgarb yönetimine Karamanlı ailesi egemen olmuş ve bir asırdan fazla hüküm sürmüştür. 1800'lü yılların başında Karamanlı ailesinin iç çekişmeleri ve aşiretlerin huzurlukları mevcut yönetimi bir hayli zayıflatmıştır. Bu durumdan istifade etmek isteyen Osmanlı Devleti, 1835'de Trablus'a askerî bir operasyon düzenleyerek Trablusgarb'ı tekrar merkeze bağlamıştır. Bunun sonrasında Osmanlı Devleti, Trablusgarb'a merkezden valiler atayarak otoritesini artırmaya çalışmıştır.

Bu tarihten sonra Trablusgarb Vilayeti yönetim bakımından dört sancak ile bir bağımsız sancağa ayrılmıştır. Sancaklar asıl Trablus, Hums, Cebel ve Fizan idi. Bağımsız sancak Bingazi idi. Toplam 23 kaza ve 19 nahiyesi vardır.⁸ Şehrin (Trablus) idaresi vali tarafından icra edilmektedir. Ayrıca Trablus'da bir de belediye reisi bulunmaktadır. Bingazi ve Sudan'a yakın bölgelerde ise Senûsî tarikatı etkili bulunmaktadır. Ayrıca sahranın aşağı bölgesinde Fizan adlı küçük bir Osmanlı idaresi bulunmaktadır.

Trablusgarb'ın yönetiminde son zamanlarda bir hayli değişikliğe gidilmiştir. 1908 yılında Vali Recep Paşa, Harbiye Nazırı olunca yerine Mektupçusu Bekir Sami Bey getirilmiştir. Bunun üzerine Trablus Belediye Reisi Hassune Paşa, memleketteki âyanı da yanına alarak Bab-ı Âli'ye mazbata göndermiş ve mazbatasında Cebel-i Garbî mutasarrıflığı yapmış olan Bekir Sami Bey'in memuriyeti zamanından beri halkın

---

⁷ Mehmet Maksudoğlu, "Dayı," DİA 9, s. 59.

⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı IX. cilt* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), s. 256.

ondan nefret ettiğini ve vali olursa halkta büyük üzüntüye yol açacağını belirtmiştir.⁹ Hakikaten, bu tayin karşısında halkın tepkisi büyük olmuş ve Karamanlı Ahmet Cami'nde toplanan yaklaşık 3.000 kişi Bekir Sami Bey'in atanmasını protesto etmiştir.¹⁰ Yaşanan bu gelişme sonrasında Bab-ı Âli, vekâleten Muhammed Ali Sami Paşa'yı atamıştır. Ağustos 1911'de Müşir İbrahim Paşa'nın görevden alınmasıyla Trablusgarb valisiz kalmış ve bir daha vali gönderilememiştir. Çok kısa sürelerde bu kadar sık vali değiştirilmesi şüphesiz devlet otoritesini sarsmıştır.

1.1.2. Trablusgarb'ın Coğrafyası ve İktisadi Durumu

Trablusgarb coğrafi konum itibariyle Kuzey Afrika'da, Tunus ile Mısır'ın arasında yer almaktadır. Trablusgarb'ın kuzey tarafında Akdeniz, güneyinde ise Büyük Sahra çölü bulunmaktadır. Ülke topraklarının onda dokuzu çöllerle ve çöl kayalıklarıyla kaplı bulunmaktadır.¹¹ Ülkenin kıyı kesimleri haricinde, genelde karasal iklim görülmektedir.

Trablusgarb'ın sosyal ve ekonomik vaziyeti; Kuzey Afrika'nın diğer memleketlerindeki halkın durumuna benzemektedir.¹² İklimin etki alanının dar olmasından dolayı zirai faaliyetler daha çok kıyı bölgelerinde gerçekleşmiştir. Ekilen ürünler daha ziyade Akdeniz iklimine uygun ürünlerdir. Son zamanlarda Osmanlı Devleti'nin yaptığı yatırımlar sonucunda önemli bir gelir kaynağı olmaya başlayan Trablusgarb, kendi bünyesinde bulunan birçok ürünü Avrupa'ya ihraç ederek kendisine gelir kaynağı oluşturmaya başlamıştır. Trablusgarb'ın ihracatında çok çeşitli ürünler

---

⁹ Karasapan, *Libya*, s. 195.

¹⁰ Rachel Simon, "Önderliğin Başlangıç Yılları Mustafa Kemal'in Libya'yı İlk Ziyareti," çev. Tüten Özkaya, *Belleten* 173 (1980): s. 86.

¹¹ Ahmet Kavas, "Libya," *DİA* 27, s. 175.

¹² Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 255.

bulunmaktadır. Bu ürünler fildişi, yumurta, kına, canlı hayvan, sünger, deve kuşu tüyü, portakal, yün ve hurmadır. Yukarıda zikredilen ürünler Trablusgarb'ın ihracatında önemli bir yere sahiptir.¹³ Ayrıca, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Trablusgarblılar kendiliğinden yetişen hılfe (halfa) otunu Avrupa'ya ihracat ederek yılda 400.000 liraya yakın para kazanmışlardır.¹⁴

Trablusgarb, Fenikeliler tarafından Akdeniz'de önemli bir konum olarak belirlenmesinin ardından zamanla deniz ticaretinde de önemli bir güzergâh limanı hâline gelmiştir. Osmanlı Devleti ise bu toprakları daha ziyade korsanlık faaliyetleri ve hac farızasını yerine getirenlere koruma sağlaması için kullanmıştır. Karamanlılar zamanında (özellikle Karamanlı Ahmed Paşa döneminde) Trablusgarb'daki iktisadi durum iyiydi ve Trablus, Akdeniz'de önemli bir ticaret merkezi olmaya başlamıştır.¹⁵

Trablus limanı ile ilgili bir önemli bilgiyi de Muhammed Hilâl Efendi sunmaktadır. Muhammed Hilâl Efendi (1886) görevi icabı Trablusgarb'da bulunmuş bir yargı mensubudur. M. Hilâl Efendi, görev yaptığı Trablusgarb hakkında coğrafi ve iktisadi bazı bilgileri bir lâyiha altında toplamıştır. Bu çalışmanın on beşinci faslında Trablusgarb limanını ele almıştır. Bu faslında; limanın aslında tabii bir şekilde olduğunu fakat içerisinde birçok kayaların mevcut bulunduğunu ve bu yüzden limanın az bir masrafla tamir edilmesi sonucunda gemi trafiğinin artacağını söylemiştir. Dolayısıyla bunun vilayetin gelirinin çoğalmasına faydası olacağı belirtmiştir.¹⁶ Fakat geçen zaman içinde gereken ehemmiyet verilmediğinden Trablusgarb'da bulunan limanlar atıl bir

---

¹³ Mehmed Nuri ve Mahmud Naci, *Trablusgarp*, haz. Ahmet Kavas, Abdullah Erdem Taş ve Muhammed Tandoğan (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2012), s. 65.

¹⁴ Nejat Göyünç, "Trablusgarb'a Ait Bir Lâyiha," *Osmanlı Araştırmaları Dergisi I* (1980): s. 238.

¹⁵ Robert Mantran, "Karamanlı," *DİA* 24, s. 452.

¹⁶ Göyünç, "Lâyiha," s. 239.

hâle gelmiştir. Bunun sonucunda Trablusgarb'daki birçok kıyı şeridi kumla dolmuş ve bakımsızlıktan harabeye dönmüştür.

Trablusgarb, 1.500.000 kilometreden fazla yüzölçümü ve bir milyona yakın nüfusuyla büyük bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bu kadar büyük bir coğrafyayı yönetmek ve ülke içinde ulaşımı sağlamak Osmanlı Devleti açısından oldukça zordur. Bu yüzden Osmanlı yönetiminin etki alanı ve ağırlığı daha ziyade kıyı kesimlerinde görülmektedir. Zaten o dönemlerde nüfusun büyük çoğunluğu iklimin ılımanlaştırdığı kıyı kesimlerinde ikâmet etmektedir.

Trablusgarb'da coğrafi şartlar nedeniyle çok sık kuraklık olmuş ve sonrasında büyük kıtlık felaketleri yaşanmıştır. Bir belgede Cebel-i Garbî Sancağı dâhilinde bulunan Zindan Nahiyesi'nde yirmi beş kişinin açlıktan öldüğü ve bunun üzerine süratle Trablusgarb Vilayeti'ne yardımda bulunulduğuna dair Meclis-i Vükela kaydı yaşanan felaketi göstermesi açısından önemlidir.¹⁷ Yaşanan bu kötü hadiselerin ardından İtalyan basını, Osmanlı hükûmetini Trablus halkıyla ilgilenmemekle ve Trablusgarb halkına karşı duyarsızlıkla suçlamıştır.¹⁸

Yukarıdaki bölümde kısaca Trablusgarb'ın tarihi ve coğrafyasına değinildi. Şimdi ise Trablusgarb Savaşı'na giden süreci daha iyi anlayabilmek adına Trablusgarb'ın savaş öncesi vaziyetine ve orada yapılan çalışmalara değinilecektir. Öncelikle Trablusgarb'ın işgal öncesi durumu iki ayrı kısımda ele alınacaktır. Birinci kısımda II. Abdülhamid Dönemi ve öncesinde yapılanlara değinilecek daha sonra II. Meşrutiyet dönemi ve bu dönemde yapılan ihmaller incelenecektir.

---

¹⁷ Kemal Gurulkan vd., *Osmanlı Belgelerinde Trablusgarb* (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı IRCICA İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2013), s. 439.

¹⁸ İsrail Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1912)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), s. 18.

1.2. Abdülhamit Dönemi ve Öncesinde Trablusgarb'da Yapılan Çalışmalar

1849'da Osmanlı hizmetine giren (*Konstanty Borzecki*) Mustafa Celâleddin Paşa, Osmanlı Devleti'ndeki bir eksikliği gidermek adına Trablusgarb hakkında bir layiha kaleme almıştır. Mustafa Celaleddin Paşa yazdığı bu layihayı hicri 1285 (1868) senesinde Abdülaziz Han'a sunmuştur. Mustafa Celaleddin Paşa sunduğu layihasında özetle; Afrika'nın iç bölgelerinin (Bornu ve Agades) kontrol altına alınması için bir harekât düzenlenmesini ve bunun çok büyük bütçeye ihtiyaç duyulmadan yapılabileceğini açıklamıştır. Kontrol altına alınan bu yerlerden iktisadi birtakım gelişmelerin gerçekleşeceğini tafsilatlı bir şekilde anlatmıştır. Ayrıca bu bölgelerde askerî bir üs kurulabileceğine ve bunun Osmanlı Devleti'ne sunacağı katkılara değinmiştir. Mustafa Celâleddin Paşa bu layihasında belirttiği birtakım uygulamalar hayata geçirildiği takdirde Osmanlı'nın Afrika'daki nüfuzunun artacağını diğer yandan da Avrupa'nın etki alanının azalacağını iddia etmiştir.¹⁹

Trablusgarb'da reformlar yapılmasının gerekliliği Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Paşa'nın Hüseyin Avni Paşa'ya gönderdiği mektupta söz konusu edilmiştir. Bu mektupta Abdülkerim Paşa, İtalya'nın Trablus hakkında kötü düşünceleri olduğunu Mecliste belirttiğini ve bu görüşüne Midhat Paşa'nın da destek verdiğini kaydetmiştir. Mektubunun ilerleyen kısmında o günlerde *Freie Presse* adlı gazeteden tercüme edilmiş bir makaleyi de paylaşmıştır. Makalede, Napoli-Trablus arasında bir vapur işletmeciliğine başlanacağını bildiriliyordu. Abdülkerim Paşa, bunun basit bir işletmecilik girişimi olmadığını, arkasında daha başka sebeplerin olabileceğini iddia etmiştir. Abdülkerim Paşa mektubunda ayrıca Trablusgarb için yapılması gerekenler

---

¹⁹ Avanzâde Mehmed Süleyman, *Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekâyi '-i Harbiyesi* (İstanbul: Matbaa ve Kütübhane-i Cihân, t.y.), s. 94-101.

konusunda birçok öneri sunmaktadır (erzak depoları, ordu teşekkülü gibi). Ayrıca Necib Paşa'nın Trablusgarb için bir projesi bulunduğunu fakat bunun gerçekleşmesi için Rumeli meselesinin halledilmesi gerektiğini söyleyerek mektubunu tamamlamıştır.²⁰ Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Paşa'nın ve Mustafa Celaleddin Paşa'nın önerileri şüphesiz Osmanlı'nın Afrika'daki varlığını ve nüfuzunu artırmaya yöneliktir. Ancak sözü edilen önerilerden birçoğunun uygulanmadığı görülmektedir.

Önce Cezayir sonra Tunus ardından da Mısır'ın kaybedilmiş olması, Osmanlı yönetiminin dikkatinin Trablusgarb'a yönelmesine neden olmuştur. Kuzey Afrika'da yaşanan bu gelişmelerin ardından Trablusgarb'ın ehemmiyeti son derece artmıştır. Akdeniz'deki en geniş ölçekli topraklardan biri olan Trablusgarb, sömürge arayan devletler için önemli bir koloni toprağıydı.

Osmanlı Devleti, son zamanlarda İtalya'nın Trablusgarb'la yakından alakadar olması ve ticari münasebetlerini yoğunlaştırması sebebiyle kuşkulandırmaya başlamıştır. Çünkü bu tarz ticari ilişkilerin ve yakın alakaların sonrasında ülkeyi istila etme hareketlerinin geleceğini tecrübe ettiğinden, oluşan bu duruma tedirginlikle yaklaşmıştır. Osmanlı Devleti kendisinde oluşan bu korku ve şüphelerin ardından, Trablusgarb için gerekli tertibatları kademeli olarak almaya başlamıştır.

II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde İtalyan tehlikesinin ciddi bir şekilde farkına varıldığından Trablusgarb'da bir dizi önlemler alınmaya başlanmıştır. Trablusgarb, zaman içerisinde ekonomik çeşitliliğini kaybetmesiyle devletin teşvikine her zamankinden çok ihtiyaç duymuş ve XX. yüzyıl başlarında Osmanlı idarecileri birtakım çare yolları aramıştır. Özellikle Trablusgarb'ın sahra bölgesinde köle ticaretinden önemli bir gelir sağlanmaktaydı ama köle ticaretinin yasaklanmasıyla

---

²⁰ Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 66-67.

birlikte Trablusgarb'ın tek gelir kaynağı hurma olmuştur. Bunun yanında Afrika'nın birçok bölgesinin özellikle de ticaret yollarının bulunduğu bölgelerin Avrupalı devletlerce işgal edilip sömürgeleştirilmesi sonucundan Trablus üzerinden yapılan ticarete büyük maddi kayıplar ortaya çıkmıştır. Yukarıda zikredilen gerekçelerden ötürü devletin bir an önce kalkındırma faaliyetlerine girişmesi gerekmiştir. Aksi takdirde fakirleşen yerel halkın devlete olan bağlılığı ve güveni azalabilirdi. Osmanlı Devleti, oluşan bu olumsuz havayı gidermek adına bir dizi yatırımlar planlanmıştır.

Bundan başka II. Abdülhamid, Trablusgarb'ın aşağı kısımlarına inerek o yerlere ulaşmaya ve buralarla irtibat kurmaya çalışmıştır. Böylelikle Fransa'nın Afrika'nın iç bölgelerindeki faaliyetlerinden haberdar olmayı ve Fransa'nın buralara doğru ilerlemesini engellemeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda Sultan II. Abdülhamid, Yıldız'dan Bingazi Mutasarrıfı ve Kumandanı Hilmi Paşa'ya telgraf çekerek ve bir grup jandarma birliğiyle birlikte Kufra'da bir kaymakamlık kurulmasını ve bunun yanında Osmanlı toprağı olduğunu göstermesi için bir de Hükûmet Konağı'nın yapılmasını istemiştir. İstanbul'dan gelen bu emir üzerine Hilmi Paşa, bu vazifeyi Ömer Mansûr Kâhya Paşa'ya vermiş ve kısa bir süre sonra Ömer Mansûr K. Paşa beraberindeki bir kâtip ve iki zaptiye ile meşakkatli bir yolculuk ardından Kufra vahasında ulaşmış ve orada Osmanlı bayrağını dalgalandırmıştır.²¹

Bunun yanında Padişah'ın görüşleri doğrultusunda hazırlanan 32 maddelik ıslah ve kalkınması çalışması vardır. Bu çalışma Trablusgarb'daki eksikliklerinin giderilmesi adına savunma, mühimmat, asayiş, idare, eğitim, ticaret, gümrük, tarım (zeytin ve zeytinyağı), hayvancılık, ormancılık, bankacılık, ulaşım (tren ve vapur hatları inşası),

---

²¹ Karasapan, *Libya*, s. 176-177.

haberleşme (posta, telefon ve telgraf) gibi konuları kapsamaktadır.²² Bunlara ilaveten; tren yolu ve liman inşası gibi projeler planlanmış bununla bölgenin ticari faaliyetlerin artması hedeflenmiştir.²³

Ülkenin en uzak parçası olan Trablusgarb'a, asker sevkiyatının ve takviyesinin sınırlı olmasından dolayı yerel unsurların yetiştirilmesine önem verilmiştir. O dönemde *Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekâyi '-i Harbiyesi* adlı çalışmasıyla dikkat çeken Avanzâde Mehmed Süleyman ise Trablusgarb'daki yerel kuvvetleri (Arap aşiretleri) şu sözlerle anlatmaktadır:

Kabâ'ile gelince, bunlar başdan aşağıya kadar âlev ve âteşdirler. Muhârebe için hiçbir kelime-i teşvikiyeye ihtiyâcları yoktur, bi'l-akis onlar dâimâ bizi hücum etmeğe sevk ediyorlar, her kabîle kendi Senûsî reîsi tarafından kumanda ve idâre ediliyor. Onları esnâ-yi harbde görmeli o zamân pek müdhiş oluyorlar... Düşmanın tepesine öyle kat'î ve mühlik darbeler ile iniyorlar ki... Besâlet ve hücumları her türlü tahmînin fevkindedir. Bir şey istemiyorlar: Yalnız düşmana hücum etmek ve onu parçalamak, işte buradaki mücâhidîn-i urbân...²⁴

Sultan II. Abdülhamid, ülkenin en uzak bölgelerinden biri olan Trablusgarb'ı aynı zamanda bir sürgün yeri olarak kullanmış, İttihat ve Terakki'ye mensup olduğu düşünülen birçok kişiyi buraya sürgüne göndermiştir.²⁵ Özellikle 1897'de yapılan tutuklamalar sonrasında farklı mesleklerden 77 kişi Şeref vapuruyla Trablusgarb'a sürgüne gönderilmiştir. Bu dönemde özellikle de Fizan sürgünler için bir üs hâline gelmiştir. II. Abdülhamid, Fizan'a gönderdiği sürgün İttihatçıları sıkı bir gözetim altında tutmuştur. Bu durum II. Abdülhamid tahttan indirilene kadar devam etmiştir.

---

²² Gurulkan vd., *Trablusgarb*, s. 327-331.

²³ Gurulkan vd., *Trablusgarb*, s. 339-340.

²⁴ Süleyman, *Vekâyi '-i Harbiyesi*, s. 133.

²⁵ Süleyman, *Vekâyi '-i Harbiyesi*, s. 86.

Birçok İttihatçı, II. Meşrutiyetin ilanına kadar Trablusgarb'da sürgünde kalmıştır. Bunun yanında Trablus valisi Recep Paşa sürgündeki İttihatçı gençlerden olabildiğince yararlanmaya çalışmış ve onlara birtakım memuriyetler vererek onlardan faydalanmıştır.²⁶ Şüphesiz sürgündeki bu kişilerin halkla temas hâlinde olduğu pek gerçekçi görülme de yerel halk için birtakım yararlı işler yaptıkları bazı kaynaklardan anlaşılmaktadır (Örneğin Doktor Reşid Şahingiray'ın katkıları gibi).²⁷

1.3. Meşrutiyet Dönemi ve Trablusgarb

1.3.1. İbrahim Hakkı Paşa'nın Başvekilliği ve Yapılan İhmaller

İttihatçılar, bir darbe ile II. Abdülhamid'i tahttan indirerek yerine Sultan Mehmed Reşad'ı geçirmiştir. Bu darbe ile birlikte kısa sürede iktidarı eline geçiren İttihat ve Terakki, devlet yönetimindeki kadrolara kendi cemiyetine yakın insanları atamaya başlamıştır. Bu suretle İttihat ve Terakki, Roma Sefareti'nde bulunmuş ve aynı zamanda hukuk profesörü olan İbrahim Hakkı Paşa'yı sadarete getirtmiştir.²⁸

Sadarete getirilen İbrahim Hakkı Paşa, devletin siyasetini daha çok uluslararası hukuk kaideleri üzerinden yürütmeye gayret etmiştir. Fakat diğer devletler (özellikle Avrupalılar) siyasetlerini hukuk kaidelerinden ziyade çıkarları üzerinden yaptıklarından Osmanlı Devleti bu durumdan doğal olarak zararlı çıkmıştır. Bununla birlikte İbrahim Hakkı Paşa sadarete geldiğinde onu bekleyen mevcut birçok sorun bulunmaktadır. O dönemde Girit'te Rumların Yunanistan'a katılma istekleri, Arnavutluk'ta Malisörlerin

---

²⁶ Karasapan, *Libya*, s. 181.

²⁷ Abdülkerim Abuşvereb, "Trablus'da Sürgün Doktor Reşid Şahingiray," çev. Orhan Koloğlu, *Tarih ve Toplum* 145 (1996): s.12-13.

²⁸ Cemal Kutay, *Trablusgarb'de Bir Avuç Kahraman* (İstanbul: Tarih Yayınları, 1963), s. 12.

isyanı ve Yemen’de İmam Yahya’nın çıkardığı isyan gibi birçok sorun çözüm beklemektedir.

Göreve gelen İbrahim Hakkı Paşa’nın, Osmanlı’nın Roma sefirliğinde bulunması sebebiyle İtalya’nın politikalarını ve muhtemel politik hamlelerini iyi bilmesi umulmaktadır.²⁹ Fakat beklenen olmamış, İ. Hakkı Paşa, sadarete gelir gelmez büyük gafletler ve tembellikler sergileyemeye başlamıştır. Daha sonraları Hakkı Paşa’ya Mecliste eleştiride bulunacak olan Mahmud Naci ve Sadık Beyler; Hakkı Paşa’nın elçi olduğu zamanlarda bile İtalyanların faaliyetlerine seyirci kaldığını ve Trablusgarb’da yapılan birçok ihmalin de sorumlusu olduğunu söylemişlerdir.³⁰ İ. Hakkı Paşa, Trablusgarb’da askerî faaliyetleri büyük oranda azaltarak İtalya’yı Trablusgarb işgali için adeta teşvik etmiştir.

İzlenen politikanın hatalı olduğunu o günlerde basın çevreleri açıkça anlatmaktadır. İtalyan gazeteleri açıktan ve çekingensiz bir biçimde “Trablus bizim ve Trablus’u alacağız!” nidalarını atmaya başlamıştı, buna karşın Osmanlı basını da yakın zamanda olabilecek bir İtalyan işgalini gazetelerinde ve makalelerinde yüksek sesle dile getirmekteydi.³¹ Hatta bu dönemdeki bazı Osmanlı gazeteleri İtalya’nın Trablusgarb’a müdahale edebileceğini bile yazmıştır.³² Yapılan uyarılara ve yazılan onlarca makaleye rağmen Osmanlı yönetiminin bu havadislere kulak tıkaması düşündürücüdür.

Tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen tehlikeyi gören ve tehlike için önlemler alınmasını isteyen bazı yöneticiler de bulunmaktadır. Bunlardan biri Osmanlı Roma Büyükelçisi Kazım Bey’dir. Kazım Bey’in 4 Haziran 1911’de gönderdiği raporda

---

²⁹ Zekeriyâ Kurşun, “İbrâhim Hakkı Paşa,” DİA 21, s. 312.

³⁰ Süleyman, *Vekâyi’-i Harbiyesi*, s. 77-78.

³¹ Nejdî Sançar, *Tarihte Türk-İtalyan Savaşı* (İstanbul: Arkadaş Basımevi, 1942), s. 91.

³² Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 267.

İtalyan emellerine dikkat çekmiş ve olası bir Trablusgarb işgaline karşı önlemlerin alınmasını hükûmetten talep etmiştir.³³ Maalesef yapılan bu uyarıları Osmanlı yönetimi İtalya'nın vereceği ültimatoma kadar pek dikkate almayacaktır.

İtalya ile Osmanlı'nın arasının bir anda bozulduğunu ve İtalya'nın Trablusgarb'ı ilhak etmek isteğinin ani bir kararla verilmiş olduğunu düşünen birçok kişi -ki buna Osmanlı devlet adamları da dâhildir-, aslında büyük bir yanlış içerisindedir. Bu durumu İtalyan Başvekil *Giovanni Giolitti* hatıratında açık bir şekilde izah etmiştir. *Giolitti*, meselenin iç yüzünü bilmeyenlerin bu kararın birdenbire alınmış olduğunu ve birtakım gizli sebeplerden dolayı ani bir karar neticesinde alındığını tahmin ettiklerini belirtmiştir. Fakat bunların doğru olmadığını, esasında Fransa ve İngiltere'nin Kuzey Afrika'daki nüfuzlarını artırmaları sonucunda İtalya'nın kötü etkilenebileceğinin telaşı olduğu anlatılmaktadır.³⁴

1.3.2. Meşrutiyet Dönemi İhmalleri

Coğrafi şartlar ve iklim sebebiyle Trablusgarb'da çoğu kez kıtlık yaşanmıştır.³⁵ Kıtlığın yaşandığı dönemlerde (19-20. yy.) halka yeterince yardım yapılamaması, halkta devlete olan güven duygusunun azalmasına yol açmıştır. Bunun yanında, Meclis-i Mebusan'da Trablusgarb milletvekillerinin her daim mevcut sorunu dile getirmelerine rağmen, devlet tarafından ciddi bir teşebbüste bulunulmamış olması ayrı bir sorun teşkil etmiştir. Bu duyarsızlıktan yararlanan İtalyan basını, Osmanlı Devleti'ni sert bir şekilde

---

³³ Timothy W. Childs, *Trablusgarb Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), s. 28.

³⁴ Halil Mentеше, *Halil Mentеше'nin Anıları*, haz. İsmail Arar (İstanbul: Hürriyet Vakfı, 1986), s. 138-139.

³⁵ Orhan Koloğlu, *Osmanlı Meclislerinde Libya ve Libyalılar* (İstanbul: Boyut Kitapları, 2003), s. XV-XVI.

eleştirmektedir. Şüphesiz İtalya, bu yolla Osmanlı Devleti hakkında kötü propaganda yaparak kendi nüfuz alanını oluşturmak istemiştir. İtalya nüfuz alanını sadece propaganda ile yapmamış ve bunu halka iyi gözükme adına dispensar ve okul gibi kurumlar açarak da yapmaya çalışmıştır.

Ayrıca olası bir savaş sırasında, savunmadaki bir yerin erzak ve mühimmat ihtiyacının giderilmiş olması savunma açısından oldukça önemlidir. Aksi takdirde erzak ve mühimmat eksikliğinden dolayı savaşçıların ve halkın dirençlerinin kırılabilme ihtimali yüksektir. Maalesef büyük önem arz eden bu yardımlar hiçbir zaman istenilen seviyede olamamıştır. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb'a en yüklü yardımı işgalden birkaç gün önce Derne adlı gemi ile gönderdiği bir gemi dolusu erzak ve mühimmattan ibarettir.

Tüm yaşanan bu gelişmelere rağmen Trablusgarb için gerekli olan ihtimam gösterilememiştir. II. Meşrutiyet döneminde, II. Abdülhamid zamanında alınan askerî önlemlerden kaçınılmış ve hatta alınmış tedbirlerden bile vazgeçilmiştir. II. Abdülhamid devrinde Trablusgarb'da güçlkle oluşturulan askerî birlikler Meşrutiyet zamanında büyük bir tecrübesizlikle buradan alınarak başka bölgelere sevk edilmiştir. Trablusgarb savunmasında önemli bir yere sahip olan bu birliklerin buradan alınıp başka bir yere götürülmesinin gerekçesi ise o sıralarda Yemen'de olan karışıklıktır.

Trablusgarb işgali öncesi, Yemen'de İmam Yahya'nın çıkardığı isyan Osmanlı Devleti'ni bir hayli uğraştırmıştı. Bu isyanla mücadele için askere ihtiyaç duyulmuş ve sonunda Trablus'dan Yemen'e asker sevk edilmesi kararlaştırılmış. Bunun üzerine Harbiye nazırı Mahmud Şevket Paşa, Trablusgarb Fırkası'nı Ahmed İzzet Paşa'nın kuvvetlerine katılmak üzere Yemen'e sevk ettirmiştir. Sevk ettirilen birliklerin yerini dolduracak yeni birlikler ise gönderilmemiştir. Trablusgarb savunmasında çok önemli

bir yere sahip olan bu eğitimli askerlerin başka bir yere sevk edilmesinin, daha sonra görüleceği üzere Trablusgarb savunmasına zararı büyük olmuştur. Savaş ilanından kısa süre sonra Trablusgarb mebusları, zamanında yapılmış bu hatalar için Mecliste Hakkı Paşa hakkında soruşturma açılmasını istemiştir. Bunun üzerine İttihat ve Terakki Fırkası da Meclisi feshettirmek suretiyle Hakkı Paşa'yı kurtarmıştır.³⁶

Trablusgarb'ın savunmasında önemli bir yere sahip diğer bir unsur da Trablusgarb'da bulunan kalelerdir. Savaş için stratejik bir konumda bulunmalarına rağmen, beklenen alaka gösterilmemiştir. Kalelerde, savaş için gerekli tertibat alınamamış (kale onarımı gibi) ve mevcut eksiklikler (top) bir türlü giderilememiştir. Özellikle kale savunmasında ve düşman taarruzunu durdurmada önemli bir yere sahip olan kale topların sayısı oldukça az ve menzilleri düşüktür. Kalelerde bulunan topların menzilinün düşük olmasından dolayı düşman donanmalarının uzun menzilli top atışlarına karşı koymaları zor olmuş ve bu yüzden İtalyan saldırıları kısa sürelerde büyük tahribatlara neden olmuştur. Mevcut aksaklıklardan dolayı İtalya'nın kara harekâtı kolaylaşmıştır.

Trablusgarb işgalinden kısa bir süre öncesinde yerel kuvvetler (aşiret güçleri) oluşturulmaya ve mevcut olan yerel kuvvetler ise desteklenmeye başlanmıştır. Ülkenin en uzak yerine ulaşım zor olduğundan Trablusgarb'ın asker ihtiyacının oluşturulacak yerel milis kuvvetleriyle giderilebileceği düşünülmüştür.³⁷ Bunun için ilk ciddi adım olarak Kuloğulları mahallî askerlerinin silahlandırılması için biri Trablusgarb diğeri Bingazi'de olmak üzere iki silah deposu yapılmış ve 40.000 martın ve şınayder tüfekleri

---

³⁶ Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1992), s. 63.

³⁷ Ahmet Kavas, "Kuzey Afrika'da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları," *Osmanlı Araştırmaları Dergisi XXI* (2001): s. 51.

depolanmıştır.³⁸ Fakat gösterilen bu titizlik kısa sürmüş, bu mühimmatların çoğu İstanbul'a gönderilmiş ve Kuloğulları birlikleri dağıtılmıştır. Savaş başladığında büyük önem arz edecek mühimmatın İstanbul'a gönderilip, yerine yenilerinin gönderilmemesi büyük bir ihmalkârdır. Bu ihmalkârlığın savunmaya kötü tesirini savaş sırasında çok açık bir şekilde görülecektir.

1.3.3. Kolağası M. Kemal Bey Trablusgarb'da

İşgal öncesinde, Trablus'un idari yönetimde değişiklikler olmuş ve yaşanan bu değişikliklerin ardından birtakım sorunlar ortaya çıkmıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra Trablus Valisi Recep Paşa Harbiye Nazırı olmuş ve İstanbul'a çağrılmıştır (6.08.1908).³⁹ Aynı zamanda II. Abdülhamid zamanından beri Trablusgarb'da sürgünde bulunan İttihatçılara da af çıkmıştır. Recep Paşa ve İttihatçı gençler topluca İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'a dönenler arasında vali, kumandan ve kâtiplik dâhil birçok yönetim biriminden insan bulunmaktadır. Bu kadar tecrübeli devlet adamının bir anda Trablusgarb'ı terk etmesi sonrasında devlet otoritesinde boşluk yaşanmıştır.

Devlet kadrolarının bu denli bilinçsizce boşaltılması sonrasında yerel güçler (aşiret şeyhleri) nüfuzlarını artırmışlardır. Zaten Meşrutiyete itidalle yaklaşan ve hatta Meşrutiyetçileri sapkın olarak gören yerel güçler, bu durumdan istifade ederek hükûmete karşı baş kaldırmaya yeltenmiştir. Güçlenen yerel güçler, Meşrutiyet yönetimine karşı çıkararak, onları inkâr etmeye başlamıştır. Karışıklıkların bu denli

---

³⁸ Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 25.

³⁹ Simon, "Libya'yı İlk Ziyareti," s. 86.

artması üzerine Selanik'teki İttihat ve Terakki Merkezi güvendikleri M. Kemal'i asayışı ve otoriteyi sağlaması için 1908'de Trablusgarb'a göndermiştir.⁴⁰

Kısa süre sonra yola çıkan M. Kemal Trablusgarb'a varmıştır. M. Kemal, Trablusgarb'a geldikten sonra Recep Paşa'nın yaveri Hasan Bey ve liva kumandanı İbrahim Paşa ile birtakım görüşmelerde bulunmuştur. Ardından M. Kemal, karışıklıklarda ve her fitnede ön planda olan Karamanlı ailesinden Belediye Reisi Hassune Paşa ile görüşmüş ve görüşmelerinin sonunda ondan sadakat sözü almıştır.

Trablusgarb'da bulunduğu sıralarda muhalif aşiret reislerinin isyan ederek Trablus şehrini zapt ettikleri ve bir caminin medresesinde ikâmet ettikleri M. Kemal'e bildirilmiştir. M. Kemal de, asilerin bulunduğu medreseye giderek onlarla konuşmuş ve sorunu anlamaya çalışmıştır. Sorunun birtakım yöneticilerin Meşrutiyetle birlikte kaybolan haklarının geri verilmesini isteyen kişiler olduğunu görmüştür. M. Kemal medresedeki görüşmelerinde asilere bu davranışlarından vazgeçmeleri konusunda onlara uyarıda bulunmuştur. M. Kemal'in yaptığı konuşmalar sonrasında asiler tutumlarını değiştirmiş ve devlet otoritesi tekrar sağlanmıştır. Böylelikle M. Kemal, asileri itaat altına almıştır. M. Kemal Trablus'da asayışı sağladıktan sonra Bingazi'den davet almış ve oraya gitmiştir.

O dönemde Bingazi'de Şeyh Mansûr adında hayli nüfuzlu bir zat bulunmaktadır. Bu zat daha önceden gönderilen birçok devlet adamını etkisi altına alarak kendisini bir nevi Bingazi hükümranı gibi görmüştür. M. Kemal, bu şeyhin nüfuzu kırılmadan otorite kurulamayacağını derhal kavramış, ardından şeyhin evini kuşatmış ve teslim olmasını sağlamıştır.⁴¹ M. Kemal, korkulan ve çok abartılan Şeyh'in gücünü kısa sürede kırmıştır. Böylelikle o bölge kontrol altına almış ve devlet otoritesi tekrar sağlanmıştır.

⁴⁰ Afet İnan, "Atatürk'ü Dinledim: Trablusgarb'ta Hürriyete Karşı İsyân," *Bellekten* 31 (1944): s. 387-389.

⁴¹ Simon, "Libya'yı İlk Ziyareti," s. 94.

M. Kemal, kısa sürede Trablusgarb'da var olan problemleri çözüme kavuşturarak buradaki görevini tamamlamış ve tekrar Selanik'e dönmüştür.⁴²

1.4. İşgal Öncesi Trablusgarb'ın Durumu

1.4.1. İtalya'nın Trablusgarb'da Nüfuzunu Arttırma Hareketleri

II. Abdülhamid döneminde donanmanın atıl bırakılması sebebiyle XX. yüzyılın başlarında Osmanlı donanma gücü yok denecek kadar az bulunmaktadır. Bu hâl doğal olarak Akdeniz'in kıyı kısmında bulunan Trablusgarb'a yardım ulaştırma açısından oldukça kötü bir durum oluşturmuştur. Bunun yanında o dönemde İngiltere ve Fransa'nın tarafsızlıklarını ilan etmeleri nedeniyle Trablusgarb'a, Mısır ve Tunus üzerinden yardım ulaştırılamamıştır. Ulaşım yolları daralan Osmanlı Devleti'nin etkisinin azalmasına karşın, İtalyanların Trablusgarb'daki nüfuzları her geçen gün artmıştır.

Emperyalist istekleri günden güne artan İtalyanlar, artık tüm kuvvetini bu toprakları bir an önce ele geçirmeye yöneltmiştir. İtalyanlar, bu amaçları doğrultusunda ilkin postahane, çeşitli okullar ve dispanserler açarak yerli halka iyi görünmek istemiştir. İtalya, XIX. yüzyılın sonunda kültürel nüfuz alanı artırmak için her sene bütçesinden önemli ölçekte para ayırmıştır. Hatta İtalya, Trablusgarb'ı işgal etmeden önce buraya yılda 1.700.000 frank kültürel harcama yaptığını iddia etmiştir.⁴³ İtalya, bu tarz teşebbüslerde bulunarak halkın sempatisini kazanmayı ümit etmiştir. Bir yandan da İtalyanlar, nüfuzlarını diğer Avrupa devletleri gibi ticari meseleler dâhilinde de

⁴² İnan, "Trablusgarb'ta Hürriyete Karşı İsyan," s. 389-398.

⁴³ Tefik Çandar, *Osmanlılar'ın Yarı Sömürge Oluşu* (İstanbul: Anıt Yayınları, 1970), s. 105.

artırmaya gayret etmiştir. İtalyanlar ise Trablusgarb'daki ticari nüfuzlarını daha çok *Banco di Roma* vasıtasıyla artırmaya çalışmıştır.⁴⁴

1.4.2. Banco di Roma'nın Trablusgarb'daki Faaliyetleri

Banco di Roma, 9 Mart 1880'de bazı Roma soylularının girişimiyle Roma'da kurulmuş ve kısa zaman içinde İtalyan ekonomisinde önemli bir pozisyona gelmiştir.⁴⁵ *Banco di Roma* İtalyan ekonomisinde belirgin bir güç hâline geldikten sonra İtalyan politikalarında yer almaya başlamış ve bu doğrultuda Trablusgarb'da şubeler açmaya başlamıştır. *Banco di Roma*'nın Trablusgarb'daki faaliyetlerini en yalın biçimde anlatanların başında *Tanin* gazetesinin muhabiri Ahmet Şerif gelmektedir. Ahmet Şerif gazetede ki makalesinde *Banco di Roma*'yı şöyle şekilde tarif etmiştir:

İtalya'nın, *Banko di Roma* diye bir sarraflık kurumu var. Galiba, şimdiki İtalya hükûmetiyle, bu kurum, birbirinden pek de ayrı gayrı şeyler değil. Hatta bazıları İtalya siyasetini bu kurum idare eder, diyorlar. İşte, Trablusgarb'ı İtalya'ya hazırlamayı, orasını İtalya neferlerinin çizmeleriyle kolayca yürüyebilecekleri bir cadde haline koymayı, yani İtalya ordusuna öncülük görevini, o üstlenmişti. *Banko di Roma* beş on beş seneden beri Trablus Şehri'nde Vilayeti'yle Bingazi Sancağı'nın bazı yerlerinde şubeler açtı, fabrikalar yaptı. Zamandan ve durumdan faydalanarak çeşitli şekillerde birtakım arazi elde etti. Ve kendisini devlet yerine koyarak halka borç para dağıttı.⁴⁶

Ahmet Şerif bu makalede İtalya'nın bu banka aracılığıyla Trablusgarb'da nasıl nüfuz elde ettiğini ve nasıl kısa sürede etkin olmayı başardığını kısaca açıklamaya çalışmıştır.

---

⁴⁴ Childs, *Diplomatik İlişkileri*, s. 35.

⁴⁵ *Handbook on the History of European Banks*, ed. Manfred Pohl and Sabine Freitag (England: Edward Elgar Publishing, 1994), p. 631.

⁴⁶ Şerif, *Tanin*, s. 274.

Bunun yanında Osmanlı Meclisi'nde İtalya'nın işgalinin ardından Trablusgarb meselesi sürekli gündemde olmuştur. İzmir Mebusu Sıdkı Bey İtalya'nın yayılmacılığına karşı Osmanlı'nın pasif durumunu eleştirmiş ve *Banco di Roma*'nın yalnız kapısının üstüne bir perde çekmekle yetindiğini, işlemlerine devam ettiğini belirtmiştir. Trablusgarb Mebusu Sadık Bey ise Sıdkı Bey'i destekler mahiyette, bankanın kapısının üzerine değil, levhasının üzerini örttüğünü anlatarak İtalyan bankasının gerçek amacının mebuslarca da bilindiğini göstermektedir.⁴⁷

Trablusgarb'daki bu durumun farkında olan Türkler ve Araplar esasında bu bankanın amacını çok iyi biliyordu. 1911'de savaştan önce *Banco di Roma*'nın faaliyetlerini ve İtalya'nın Trablus'daki durumunu öğrenmek için gazeteci sıfatıyla Trablus'a gönderilen *Enrico Insabato*'nun bu konu hakkındaki raporu oldukça ilginçtir. Raporda yazar:

Hem Araplar hem de Türkler arasında yaygın olan inanç *Banco di Roma*'nın İtalyan hükûmeti tarafından banka muameleleri yapmak için değil, Trablus'un işgalini hazırlamak için görevlendirildiğidir.⁴⁸

Enrico Insabato herkesçe malum olan bir şeyi dile getirerek; insanların Trablusgarb'da yaşanan kirli oyunun farkında olduğunu ve İtalyan bankasının gayesinin herkes tarafından gayet iyi bilindiğini izah etmiştir.

Banco di Roma, İtalyan Hükümetinin desteğiyle ilk olarak Trablus'da açılmış ardından da Trablusgarb'ın diğer bölgelerinde açılmaya başlamıştır. İtalya, bu banka sayesinde Trablusgarb'da birçok ticari noktayı ele geçirmeye başarmıştır. İtalya'nın bu

---

⁴⁷ Koloğlu, *Libya ve Libyalılar*, s. 301.

⁴⁸ Orhan Koloğlu, *Osmanlı-İtalya Libya Savaşında İttihatçı Masonlar ve Sosyalist Enternasyonel* (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1999), s. 14.

emperyalist yayılcılığına karşı Trablusgarb valileri de birtakım önlemler almaya başlamıştır. Öncelikle bu banka ile mücadele edilebilmesi için bir Osmanlı bankasının açılması ön görülmüş ve devlet işlerinde bu bankanın ön planda olması düşünülmüştür. Ayrıca Valilik eşraf ile ulemaya açık ve gizli olarak bu kuruluşlarla işbirliği yapmamaları bildirilmiştir.⁴⁹

İtalya, Trablusgarb'da taraftar kazanabilmek için birçok yola başvurmuştur. Öncelikle İtalya, *Banco di Roma* aracılığıyla Trablus'un köklü ailelerinden olan ve aynı zamanda Trablus'un Belediye Reisi olan Karamanlı Hassune Paşa'yı rüşvet vererek onu elde etmeye başarmıştır. Sonrasında, Trablusgarb'ın diğer bölgelerindeki yerli halka borç para vererek, halkı kendisine mahkûm ettirmiştir.⁵⁰ Kısa zamanda *Banco di Roma* şubelerinin sayısının artmasıyla epeyce güçlenmiş ve bu sayede çok sayıda mülk ve arazi elde etmiştir. Bu edinmeyi sadece toprak satın alarak yapmamış, bunu yerli halka verdiği borç paranın ödenmemesi sonrasında borçlarına karşılık arazilerine el koyarak da (tefecilik) yapmıştır.⁵¹ Böylelikle İtalyanlar *Banco di Roma* aracılığıyla kısa sürede Trablusgarb'da muazzam topraklar ve birçok ticari teşebbüse sahip olmuştur.

Özcan Mert, "*Osmanlı Belgelerine Göre Banco di Roma'nın Trablusgarb'daki Faaliyetleri*" adlı makalesinde *Banco di Roma*'nın Trablusgarb'daki açılış sebebi ve faaliyet amacının bankacılıktan ziyade politika, emperyalizm ve sömürü ile alakalı olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında Özcan Mert, bankanın Trablusgarb'da faaliyete geçmesiyle, bölgede İtalyan nüfuzunun hızla yayılmasına yardımcı olduğunu ve

---

⁴⁹ Özcan Mert, "Osmanlı Belgelerine Göre Banco Di Roma'nın Trablusgarb'daki Faaliyetleri," *Belleten* 200 (1987): s. 834.

⁵⁰ Mert, "Trablusgarb'daki Faaliyetleri," s. 844-845.

⁵¹ Mert, "Trablusgarb'daki Faaliyetleri," s. 836-838.

İtalya'nın çok arzu ettiği işgal ve savaş için gerekli ortam ve gerekçeleri hazırladığını açıklamıştır.⁵²

1.4.3. Trablusgarb'da İtalya'nın Sömürgeci Politikalarının Engellenmesi

Yukarıda zikredilen tüm olumsuzluklara rağmen Trablusgarb'da bir takım olumlu gelişmelerde yaşanmıştır. Ülkenin en ücra köşesinde bulunan Trablusgarb'ı, tüm yokluklara ve ihmalkârlıklara rağmen vefakârlıkla idare eden Vali İbrahim Paşa burada asla unutulamaz. İbrahim Paşa, İtalya'nın emperyalist emellerini sezmiş ve bunu önlemek için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Trablusgarb valileri, İtalya'nın emperyalist yayılcılığında Truva atı olarak kullandığı *Banco di Roma*'nın Trablusgarb'daki faaliyetlerini engellemeyi kısmen başarmıştır. Bu engellenmenin ispatlarından bir tanesini Meclis-i Vükela kayıtlarında gözlemlenmiştir. Bu kayıta; 1910 yılında Trablusgarb'da inşa edilecek limanın keşif işlemleri için *Banco di Roma* vekili *İzak Fernandez*'in teklifinin kabul edilmediği ve sonrasında limanın devlet tarafından yapılması kararlaştırıldığı görülmektedir.⁵³

Trablus valileri, *Banco di Roma*'nın Trablusgarb'da yayılması üzerine alternatif olarak Ziraat Bankası'nı kullanmaya çalışmıştır. Bu suretle valiler, Trablusgarb'ın her köşesinde Ziraat Bankasının şubelerini açmaya ve bankanın etkinliğini artırmaya çabalamıştır. İbrahim Paşa'nın İtalya'ya karşı takındığı sert tutum, İtalya'ya hiddetlendirmiş ve ticari faaliyetlerinin engellendiği iddiasında bulunmaya

---

⁵² Mert, "Trablusgarb'daki Faaliyetleri," s. 847.

⁵³ Gurulkan vd., *Trablusgarb*, s. 425.

başlamıştır.⁵⁴ Bu durumun bir an önce düzeltilmesi için Osmanlı Devleti üzerine baskı yapmıştır. Bu baskılar netice vermiş ve sonrasında Osmanlı yönetimi tutumunu değiştirmiştir. En sonunda Haciriye Nazırı Rıfat Paşa, Vükela Meclisi başkanı Halil Bey'e ricada bulunarak Vali İbrahim Paşa'nın görevden alınmasını aksi takdirde savaş çıkacağını beyan etmiştir. Bunun üzerine Halil Bey de İbrahim Paşa'yı görevden alarak yerine Trablusgarb'da mektupçuluk görevini yapan Bekir Sami Bey'i valilik makamına getirtmiştir.⁵⁵

İtalyanların nüfuz artırma teşebbüslerinin şiddetlenmesinden sonra Osmanlı Devleti geç de olsa durumun ciddiyetini anlamış ve bu durumun gerektirdiği birtakım önlemleri almaya başlamıştır. Bu konu hakkındaki önemli bir ispatı Trablusgarb Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir şifreli telgraf teşkil etmektedir. Belgede özetle; İtalyanların, Trablusgarb'da bir müdahalenin alt yapısını vücuda getirmek amacıyla halkı galeyana getirme yollarını aradıklarını ve bunun için para karşılığı birtakım fedailer elde ettikleri, buna karşılık valiliğin de gerekli tedbirleri aldığı anlatılmıştır.⁵⁶

Burada bir şey unutulmamalıdır ki o da; Osmanlı yönetiminin, İtalya'nın Trablusgarb'daki ticari teşebbüslerini hiçbir zaman tümünden engellemeyi düşünmemesidir. Osmanlı Devleti, sadece İtalya'nın Trablusgarb'da tek başına olma isteğine karşı çıkmıştır. Osmanlı'nın bu tutumunu bahane eden İtalya ise olayı çarpıtarak Trablusgarb'da kendisinin bütün ticari faaliyetlerinin engellediğini iddia etmiştir. İtalya, bu iddiasını Trablusgarb'ı işgal edene kadar sürdürecektir.

---

⁵⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi 2.Cilt 1.Kısım* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943), s. 70-71.

⁵⁵ Menteşe, *Menteşe'nin Anıları*, s. 140.

⁵⁶ Gurulkan vd., *Trablusgarb*, s. 464-465.

1.5. İtalyan Basını ve İtalya’da Savaşı Destekleyenler

İtalya, siyasi birliğini sağladıktan sonra kendisine uygun bir sömürgecilik arayışına koyulmuştur. Bu doğrultuda ilk teşebbüsünü Habeşistan’a yapmış ve başarısız olmuştur. Daha sonra gözlerini Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuzey Afrika’sında bulunan Trablusgarb’a dikmiştir. Trablusgarb, esasında İtalya için pek yabancı bir yer değildir. Çünkü İtalyanların ataları olan Roma İmparatorluğu bu topraklarda uzun süreler bulunmuş ve bu topraklarda hükümlerini uzun müddet devam ettirmiştir. XX. yüzyılın başında Trablusgarb’ın birçok yerinde Romalıların izlerine hâlâ rastlanmaktaydı.

İtalya’nın Trablusgarb ilgisi *Giuseppe Mazzini*’den beri İtalyan aydınlar arasında tartışılmaya başlanmıştır. Fakat aydınların bu tartışmalarına İtalyan milliyetçileri hariç, geniş halk kitleleri pek rağbet etmemiştir.⁵⁷ Özellikle de İtalyan sosyalistleri Trablusgarb işgaline karşı çıkmıştır. Bu konuyla alakalı 9 Şevval 1329 [3 Ekim 1911] tarihinde *Tanin* gazetesinde yayımlanan bir makale oldukça dikkat çekicidir. Makale de İtalya’nın kalkınmaya muhtaç birçok yeri varken Trablus’a savaş açılmasının eleştirildiği ve böylesi itirazların genellikle sosyalistler tarafından yükseldiğini açıklandıktan sonra, İtalyan sosyalist gazetelerinin bu konu hakkındaki düşüncelerine yer verilmiştir: “Bizim kral zavallı Arapları medeniyete sokmak istiyormuş, Trablus’u imar edecekmiş! Oraya kadar gitmeğe ne hacet, gelsin kendi memleketini ıslah ve imar etsin!” şeklinde tepki göstererek Trablus harekâtını istemedikleri ifade etmişlerdir.⁵⁸

Halkın bu ilgisizliğini çözmek ve sömürge edinmek için kamuoyu oluşturma işini İtalyan basını üstlenmiştir. İtalyan basını kimi zaman İtalyan hükümetini geç

---

⁵⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 265.

⁵⁸ *Tanin*, 9 Şevval 1329.

kalmakla itham etmiş, kimi zaman da Akdeniz’de etkisiz olmakla suçlayarak sert eleştirilerde bulunmuştur. İtalyan basınındaki eleştiriler giderek şiddetlenmiş ve bu hâl Fransa’nın Fas’ı işgaliyle en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu şiddetli eleştirilerin altında aslında bir korku da yatmaktadır. O da Trablusgarb’ı başka bir ülkenin sömürgeleştirmesi tehlikesidir. Bunun yanında İtalyan aydınları Roma devrine atıfta bulunarak Trablusgarb’ın tekrar İtalyan askerleri tarafından geri alınması ve bu elde edilecek zaferle halkının zihninde kötü bir yer edinmiş olan Aduva yenilgisinin kötü izleri silebileceği düşünülmüştür.⁵⁹

Bu şartlar altında 1911’de İtalyan basınında, Türk aleyhtarlığı kampanyalarını artırmış ve bu hâl saldırgan bir tavra dönüşmeye başlamıştır. 13-14 Eylül 1911’de İtalya Dışişleri Bakanı *San Giuliano* ile görüşen Osmanlı Roma Maslahatgüzarı Seyfettin Bey, İtalyan basınında geniş yer bulan Türk düşmanlığı ve emperyalist söylemlerden vazgeçilmesini istemiştir. *San Giuliano* cevabında, bu tarz iddiaları muhalif basının dile getirdiğini, hükûmete yakın gazetelerin ise İtalyan-Türk dostluğuna sayfalarında yer verdiğini, basına yönelik bir müdahalenin yaşanan krizi daha da derinleştirebileceğinden bahsetmiştir.⁶⁰

Hırçınlaşan İtalyan basını Trablusgarb işgali için genel olarak şu delilleri öne sürüyordu: Evvela Trablusgarb, vadedilmiş bir bolluk ülkesiydi. İkincisi, diğer Avrupa devletleri gözlerini buraya çevirmişti. Son olarak da Trablusgarb’ın az bir maliyet ve ufak bir askeri operasyonla ele geçirilebileceğiydi.⁶¹ İtalyan basını, yukarıda belirtilen çekinceleri yüzünden İtalyan hükûmetinin Trablusgarb için bir an önce adım atması istemiştir.

---

⁵⁹ Süleyman, *Vekâyi’-i Harbiyesi*, s. 23-59.

⁶⁰ Orhan Koloğlu, *Trablusgarb Savaşı ve Türk Subayları “1911-12”* (Ankara: Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1979), s. 4.

⁶¹ Childs, *Diplomatik İlişkileri*, s. 40.

1.6. İtalya'nın Trablusgarb İşgali için Giriştiği Diplomatik Teşebbüsler

20 Mayıs 1882'de İtalya, Almanya ve Avusturya aralarında yaptıkları bir dizi temaslar sonucunda, Üçlü Antlaşma meydana gelmiştir. İtalya açısından bu anlaşma oldukça faydalı olmuş çünkü bu girişimiyle kendi çıkarlarını desteleyebilecek müttefikler elde etmiştir. Anlaşma İtalya'ya sağladığı yarar yanında, Balkanlarda Avusturya'ya karşı tavizler vermesine de sebep olmuştur. Esasında İtalya, bir ara gözünü Arnavutluğa dikmiş ama Avusturya ile arasında ortaya çıkabilecek bir mücadeleyi göze alamadığından yönünü Trablusgarb'a çevirmiştir. Bu suretle Avusturya ile dost olmaya ve onu yanında tutmaya azami derecede gayret etmiştir.

İtalya, Almanya ve Osmanlı arasındaki ilişkiler ise tamamen dengeler üzerine kurulmuştur. Almanya, İngiltere'ye karşı İtalya'yı kendi safında tutabilmek adına ona karşı birtakım tavizler vererek onu hoşnut etmeye ve bu suretle kendisine yakın tutmaya çalışmıştır. Aynı zamanda da Almanya, İtalya ile bu ittifakını büyük ölçüde gizlilik içinde yürütmeye çabalamış çünkü Osmanlı Devleti ile arasını açmak istememiştir. Almanya'nın Osmanlı ile arasını açmak istememesinin nedeni ise halifenin nüfuz alanından ve Osmanlı'nın topraklarındaki ticari hinterlandından yararlanmayı düşündüğündendir. Almanya, hamlelerini yaparken tabii olarak bu kaideleri de göz önünde bulundurmaya zorundaydı.

Akdeniz'deki önemli bir güç olan İngiltere ise İtalya'yı Fransa'ya karşı denge unsuru olarak kullanmaya ve politikalarını bu istikamette sürdürmeye çalışmıştır. İngiltere ve İtalya diplomatik temaslar sonucunda anlaşmaya varmıştır. Bu doğrultuda İtalya'nın, Mısır'daki İngiliz işgalini ve hâkimiyetini tanıması şartıyla, İngiltere de İtalya'nın Trablusgarb ilhakını tanıyacağını belirterek anlaşmışlardır. İngiltere esasında

Osmanlı Devleti'ne Trablusgarb konusunda sert tutum izlemekten ziyade çıkarına uygun adımlar atmaya çalışmıştır. Çünkü İngiltere, kolonileştirdiği topraklardaki Müslüman tebaanın bu konu yüzünden tahriklere kapılmasını ve galeyana gelmesini istememiştir.

Fransa, Afrika'nın iç bölgelerindeki ticari faaliyetlerinin zarar görmesini istemediğinden Kuzey Afrika'daki hareketlerinde ihtiyatlı davranmıştır. Fransa'nın Tunus işgalinden sonra Fas'ı ilhak etmesi İtalya ile arasının iyice açılmasına sebep olmuştur. Fransa, başlarda İtalya'nın Akdeniz'deki nüfuzunu sabit tutmak isteği için bu konuda ona pek taviz verme taraftarı olmamıştır.⁶² İtalya, Fransa ile yürüttüğü yoğun ikili görüşmelerin ardından anlaşmaya varmıştır. İtalya, Tunus ve Fas işgalinden sonra rakibi olarak gördüğü Fransa ile anlaşmaya varmasıyla birlikte Trablusgarb işgaline bir adım daha yaklaşmıştır.⁶³

İtalya, Trablusgarb için Rusya nezdinde bir dizi temaslarda bulunmuş ve işgalden önce de bunu yoğunlaştırmıştır. Bu görüşmelerde İtalya, Rusya'nın Trablusgarb hakkındaki görüşlerini ve İtalyan işgalini nasıl değerlendirdiğini görüşmüştür. Bu görüşmelerin nihayetinde anlaşmaya varılarak iki ülke arasında Racconigi Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre İtalya, Rusya'nın boğazlardaki hâkimiyetini tanıyacak; Rusya da buna karşılık, İtalya Trablusgarb'da hak iddia ederse onu bu konuda destekleyecektir.⁶⁴

Böylelikle İtalya, Büyük Devletlerle anlaşmaya vararak Trablusgarb işgali için kendisine uluslararası destek bulabilmiştir. İtalya'nın tüm bu anlaşma ve ittifaklarının diğer bir amacı da, yapacağı işgale karşı yeni krizin çıkmasını istememiş olmasıdır.

---

⁶² Abdurrahman Çayırıcı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), s. 81-83.

⁶³ Childs, *Diplomatik İlişkileri*, s. 3.

⁶⁴ Fahri Belen, *20.nci Yüzyılda Osmanlı Devleti* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973), s. 120.

Aksi takdirde, muhtemel bir krizde Büyük Devletler uluslararası bir toplantı tertip ederek kendi çıkarlarına uygun kararlar alabilirdi.⁶⁵ Bu durumda İtalya'nın zararlı çıkacağı açık olduğundan, Büyük Devletlerle yürüttüğü diplomatik temaslarını işgale kadar süreklilik içinde devam ettirmeye çalışmıştır. İtilaf ve İttifak gruplarının Trablusgarb meselesine yaklaşımları farklı olsa da bu konudaki tavırları benzer olmuştur.

1.6.1. Büyük Devletlerin Çekinceleri

İtalya'nın savaş alanını sınırlı tutmasını her daim dile getiren Büyük Devletler, Trablusgarb işgali öncesinde İtalya'dan teminat almak istemiştir. Dönemin İtalyan Başbakanı olan *Giovanni Giolitti* daha sonra hatıralarında bu durumu şöyle anlatmıştır:

Diğer devletler nezdindeki bu teşebbüsatta, başkalarını korkutmamak ve lüzumsuz karışıklıklara sebebiyet vermemek için son derecede ihtiyatlı ve tedbirli davranmak da icap etmekte idi.⁶⁶

diyen *Giovanni* ayrıca, olası bir kriz sonucunda bir dünya savaşının ortaya çıkabilme ihtimalinden de söz etmiştir.

Büyük Devletler daha ziyade savaşın dar bir alanda kalmasını istemiştir. Özellikle de Rusya ve Avusturya savaşın Balkanlara sıçrayabilme ihtimalinden ötürü büyük endişe duymuştur. İtalya, Trablus işgaline başlayacağı sırada Arnavutluk'ta bir karışlık çıkmaması için Karadağ Kralı'ndan söz almış ve Balkanlar'daki vaziyeti

---

⁶⁵ Childs, *Diplomatik İlişkileri*, s. 58-59.

⁶⁶ Giovanni Giolitti, *Trablusgarb'ı Nasıl Aldık?*, haz. Tahsin Yıldırım (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2012), s. 41.

bozacak her türlü teşebbüsten kaçınmasını rica etmiştir.⁶⁷ Bu görünürde pek samimi bir telkin olmamasına karşın, esas amacı göstermesi bakımından önemlidir. İtalya, Trablusgarb işgalinin statükoyu bozmayacak şekilde olması için elinden gelen her şeyi yapmaya çalışmıştır.

Trablusgarb Savaşı daha bitmeden bir Balkan Savaşı'nın patlak vermesi onların endişelerinde ne derece haklı olduğunu göstermektedir. Ancak İtalya'nın Balkanlardaki bu barışçı tutumu zamanla değişmiştir. Trablusgarb'daki hezimetini gidermek adına Balkanlarda birtakım karışıklıklara ön ayak olacağı görülecektir. Trablusgarb Savaşı'nda beklediği sonucu uzun süre elde edemeyecek olan İtalya'nın imdadına Balkan Savaşı yetişecek ve kendisini Trablusgarb bataklığından ancak o zaman kurtarabilecektir.

1.7. Osmanlı-İtalyan Kuvvetlerinin Durumu

1.7.1. Osmanlı Ordusunun Durumu

Trablusgarb'daki Osmanlı egemenliği son zamanlarda bir hayli güç kaybetmiş, garnizonlar zayıflamış ve devletin gücü ekseriyetle kıyı taraflarda sınırlı kalmıştır.⁶⁸ Trablusgarb'daki Osmanlı kuvvetleri, 4 piyade alayı, 1 avcı taburu, 2 süvari alayı, 1 sahra topçu birliği alayı, 4 mühendis bölüğü, değişik cinslerde 6 batarya, 3 hisar topçu bölüğünden oluşmaktadır.⁶⁹ Bingazi'de ise 1 piyade alayı, 1 süvari bölüğü, iki sahra

---

⁶⁷ Giolitti, *Nasıl Aldık?*, s. 84-85.

⁶⁸ Stanford J.Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II. cilt* (İstanbul: E Yayınları, 1983), s. 348.

⁶⁹ Beehler, *Türk-İtalyan Savaşı*, s. 18-19.

topçu bataryası, bir cebel topçu bataryası (seri ateşli), üç batarya dağ topçusu mevcuttur.⁷⁰

Bundan başka Trablusgarb aşiretlerden, Senûsî tarikatından ve diğer yerel unsurlardan bir milis gücü de teşkil edilmiştir. Bu yerel kuvvetlerin, yeterli derecede askerî eğitim almamış ve ordu disiplininin yoksun olmaları sebebiyle savaşta pek yararlılık gösterebilecekleri ilk başlarda beklenmemiştir. Fakat tahmin edilen olmamış, düzenli İtalyan orduları karşısında yerel milis güçleri inanılmaz işler başarmışlardır. Dönem yazarı Avanzâde Mehmed Süleyman ise Türkiye ile Trablusgarb vilayeti arasında koca bir deniz olmamış olsaydı, Anadolu ve Rumeli'den birçok cengâverin orada İtalya'ya haddini bildirmek isteyeceği aşikârdır diyerek, savaş isteyen birçok insanın mevcut şartlar nedeniyle gidemediğini anlatmıştır.⁷¹

Yukarıda belirtildiği üzere II. Abdülhamid döneminde donanmanın pasifleştirilmesi ve atıl bir pozisyona itilmesi sonucunda, Osmanlı deniz gücü oldukça zayıftır. Savaş öncesi Osmanlı donanması hâli hazırdaki İtalyan donanması karşısında hayli güçsüzdür. Savaş öncesinde Osmanlı donanmasında; 2 zırhlı kruvazör (Barbaros Hayrettin ve Turgut Reis), 2 kruvazör (Hamidiye ve Mecidiye), 7 destroyer ve 1 ana torpido, 15 müfreze torpido botu bulunmaktadır.⁷²

Şehrin savunması ise; beş adet eski kıyı tahkimatı ve kara cephesi üzerinde bulunan birkaç yeni toprak tahkimattan oluşmaktadır.⁷³ Bunlardan bazıları Trablusgarb'ın batı tarafında bulunan Sultaniye Hisarı ve Gırgarış Hisarı modern Krupp toplarının bulunduğu üç eski toprak tahkimat grubunu kapsamaktadır. Kuzeyde bulunan

---

⁷⁰ 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, Haz. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), s. 26.

⁷¹ Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 53.

⁷² Beehler, *Türk-İtalyan Savaşı*, s. 17-18.

⁷³ Beehler, *Türk-İtalyan Savaşı*, s. 20.

Deniz Feneri Hisarı, İspanyol Hisarı ve Rosso Hisarı şehrin savunmasında önemli mevzilerdir.⁷⁴

Senûsîlerin Trablusgarb Savaşı'na desteği şüphesiz diğer birçok unsurdan fazla olmuştur. Fakat Trablusgarb'daki bu kutsal mücadeleye sahra coğrafyasının birçok farklı yerinden geldiği de unutulmamalıdır. Bu desteklerden biri de Tevâriklerden gelmiştir. Tevârikliler, Afrika'nın stratejik noktalarına hâkim olan tarih boyunca hiç kimsenin boyunduruğu altına girmemiş asil bir topluluktur. Tevârikler, bir yandan Fransa'nın sömürgeci yayılmacılığına, diğer yandan İtalyan işgaline karşı Osmanlı Devleti'yle birlikte hareket etmişlerdir. Özellikle İtalyan savaşı sırasında eğitimli 5.000 Tevârik askeri Büyük Sahra'dan Akdeniz sahiline gelerek buradaki mücahitlere destek olmuştur. Bu yardımın Osmanlı savunmasına katkısı yadsınamayacak bir seviyede olmuştur.⁷⁵

1.7.2. İtalyan Ordusunun Durumu

1866 yılında Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında çıkan savaş sonucunda; İtalya bozguna uğramıştır. İtalya, bu savaştan sonra teknik bakamında geri olan donanmalarını yeniden düzenleyerek önemli bir deniz gücü meydana getirmiştir. Oluşturulan yeni donanmanın İtalyan dış siyasetinde önemli bir destek unsuru olduğu görülmüştür.⁷⁶ Siyasi birlikteliğini sağlayan İtalya, buna paralel olarakta sanayisini ve ordusunu geliştirmeyi başarmıştır. İtalya, Trablusgarb'ı işgal isteğinin fiile dönüşmeye başladığı andan itibaren bu iş için bütçeden yüklü miktarda bir para ayırmaya gayret etmiştir.

⁷⁴ Beehler, *Türk-İtalyan Savaşı*, s. 20.

⁷⁵ Kavas, *Afrika*, s. 95-96.

⁷⁶ Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi IV. cilt* (İstanbul: T.C. Deniz Basımevi, 1974), s. 4-5.

Öncelikle Trablusgarb işgali için seferberlik ilan edilmiş ve birçok genç, askere alınmıştır. Dönemin başbakanı *Giovanni Giolitti* hatıratında; İtalyan ordusunun Trablusgarb işgali için 80.000 kişiye yakın bir ordu teşkil edildiğinden bahsetmiştir.⁷⁷

İtalya savaşa 4 tugay, 8 piyade sınıfı, 6 süvari bölüğü, 12 sahra topçu bataryası, 1 dağ topçu bölüğü, 2 Bersaglier alayı, 1 mühendis taburu, 1 makineli tüfek müfrezesi, 1 telgraf bölüğü, 1 telsiz telgraf personeliyle Trablusgarb seferine katılmıştır.⁷⁸ İtalyan donanmasının durumu ise; 11 zırhlı tümen, 10 zırhlı kruvazör, 8 korumalı kruvazör, 5 torpido, 5 mayın gemisi, 5 denizaltı muhribi, 4 gambot, onlarca torpido flotillarıyla ve destek kuvvetlerinden oluşan muazzam bir kuvvetten ibarettir.⁷⁹ Bunlara ek olarak birçok kamyon, balon, zeplin ve 9 uçak İtalyan ordusuna eşlik etmiştir. Trablusgarb Savaşı, uçakların savaşta yer aldığı ilk savaştır.⁸⁰

1.8. İtalya'nın Trablus'u İşgal Hazırlıkları ve Savaşın Başlaması

İtalya'nın, Trablus'u ele geçirme istediği günden güne artmış ve ele geçirme arzularını şiddetlenmeye başlayınca tavırları da sertleşmeye başlamıştır. Bu davranışının en bariz örneği 1911 yılında sergilemiştir. 1911'de *Sforza San Felice* riyasetindeki maden tetkik heyetine mahallî vali tarafından güçlük çıkarılması üzerine, İtalyan Devleti tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş ve Trablusgarb'daki bu durum İtalyan basını tarafından ağır bir şekilde protesto edilmiştir.⁸¹ Esasında Trablus idaresi, güvenlik gerekçesiyle maden

---

⁷⁷ Giolitti, *Nasıl Aldık?*, s. 61.

⁷⁸ Beehler, *Türk-İtalyan Savaşı*, s. 22-23.

⁷⁹ Beehler, *Türk-İtalyan Savaşı*, s. 14-17.

⁸⁰ Orhan Koloğlu, "Gözlem Uçuşundan Saldırıya Dünya'da İlk Hava Savaşı, " *Tarih ve Toplum* 50 (1998): s. 14.

⁸¹ A. Savelli ve Fernand Hayward, *İtalya Tarihi*, çev. Galip Kemali Söylemezoğlu (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940), s. 402.

araştırmasına izin vermemiştir. Olayların şirazedden çıkması üzerine Osmanlı yönetimi, İtalyan maden araştırma heyetine refakat etmesi için jandarma müfrezesi vermiştir.⁸²

Gerginleşen İtalya ve Osmanlı ilişkileri bu olayla iyice bozulmuştur. İtalya, yaşanan durumun bir daha tekrar etmemesi için Osmanlı Devleti üzerindeki baskısını artırmış ve bu baskılar sonucunda Trablusgarb'daki İtalyan emellerini engelleyen Müşir İbrahim Paşa görevden alınmıştır.⁸³ İbrahim Paşa son ana kadar İtalya'nın emperyalist ve istilacı hareketlerini engellemeye çalışmıştır. İbrahim Paşa'dan sonra yerine yeni bir vali gitmemiştir. Onun yerine Defterdar (Besim Bey) vekâleten işleri yürütmüştür. Savaş başladığında valilik görevi yine vekâleten aynı kişi yürütmüştür. Savaş zamanında şehrin bir valisinin olmayışının büyük gaflet ve ihmalkârlık örneği olduğu savaş esnasında açıkça görülecektir.

Giovanni Giolitti'nin hükûmetin başına gelmesiyle İtalya'nın Trablusgarb'ı ele geçirme çalışmaları süratlenmiştir. Diğer yandan Fransa'nın Fas'ı alması (Nisan 1911) ve Almanya'nın Agadir'e (1 Temmuz 1911) savaş gemilerini göndermesi İtalya'yı daha da heyecanlandırmıştır.⁸⁴ Çünkü İtalya, şansının giderek azaldığını düşünmeye başlamış ve zamanında adım atmazsa Trablusgarb'ı da kaybedebileceği telaşı sarmaya başlamıştır.

İtalyan hükûmeti, 1911 yazından itibaren hazırlıklarını hızlandırmıştır. İşini artık şansa bırakmak istemeyen Başbakan *Giovanni Giolitti*, Ağustos ayının başlarında genelkurmay başkanı *Alberto Pollio*'ya Trablusgarb işgali için ne kadar asker ve silah ihtiyaç duyulduğunu iletmiş, *Pollio* da 23 bin askerin yeterli geleceğini beyan etmiş; fakat Başbakan *Giolitti* kendisine söylenen rakamı az bularak 40 bine çıkarılmasını

---

⁸² Gurulkan vd., *Trablusgarb*, s. 451.

⁸³ Koloğlu, *Türk Subayları*, s. 3.

⁸⁴ Davut Dursun, "Fas," *DİA* 12, s. 194.

istemmiştir.⁸⁵ Ayrıca *Giolitti*, savaş hazırlıklarını son ana kadar hep gizli tutmayı başarmıştır. Hatta *Giolitti*, Osmanlı'ya savaş notası vermeden önce yani savaş söylentilerinin ayyuka çıktığı bir zamanda tatile gitmiş ve bütün dikkatleri üzerine çekerek dikkat dağıtmıştır. Böylelikle Trablusgarb'a yapacağı hamlelerde rahatlık kazanmıştır.

Hazırlıklarını kademeli olarak tamamlayan İtalya'nın Trablusgarb'a saldırması artık an meselesi olmuştur. İtalya'nın Trablusgarb'ı ilhak edebilme ihtimalini geç de olsa anlayan Osmanlı yönetimi birtakım tedbirler almaya başlamıştır. İlk mühimmat ve asker yüklü Derne adlı bir gemiyi işgal birkaç gün önce Trablusgarb'a göndermiştir. Derne, zorlu bir yolculuk sonrasında Trablus'a ulaşmıştır.⁸⁶ Trablus'daki Osmanlı kuvvetleri tarafından teslim alınan erzak ve mühimmatlar askerî yerleşkelere taşınmıştır. Telafisi mümkün olmayan hataların yapıldığı Trablusgarb'da, böylesine mütevazı bir yardım bile Trablusgarb halkına büyük moral olmuştur.⁸⁷

İtalya'nın niyetinin ciddileşmesi üzerine Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi de Trablusgarb'ın savunulması için bir dizi önlemler almıştır. Bu doğrultuda 26 Eylül 1911 tarihinde Trablusgarb'daki askerî merkeze verilen 9 maddelik bir talimatta kısaca şunlara değinilmiştir: İtalya, kıyıya asker çıkarmak isterse buna engel olunması ve İtalya'nın saldırması hâlinde hemen karşılık verilmesini istenmiş, bundan başka Osmanlı askerinin tüm gücüyle ve şerefiyle Trablusgarb'ı savunması ve kıyı tarafının İtalyan askeri tarafından işgali söz konusu olur ise direnişin iç taraflara kaydırılmasını talep edilmiştir.⁸⁸

---

⁸⁵ Sançar, *Türk-İtalyan Savaşı*, s. 91.

⁸⁶ Koloğlu, *Türk Subayları*, s. 5.

⁸⁷ Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 53.

⁸⁸ Suat Akgül vd., "Osmanlı-İtalyan Harbi Belge Numara 1," *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi* 126 (2011): s. 3-6.

1.8.1. İtalyan Ültimatomu

Savaşa girmek için bütün hazırlıklarını tamamlamış olan İtalya, savaşmak için artık hazırdır. Bu doğrultuda İtalya ilk notasını 23 Eylül 1911’de vermiştir. Notada; Osmanlı subayları ve İttihat ve Terakki adamlarının Trablus’daki cahil ahaliyi İtalya ve İtalyanlar aleyhine kışkırttıkları, bu yüzden o bölgedeki İtalyanların tehlike içinde bulduklarını öğrendiklerini, bu tehlikeden kaçmak isteyen bazı İtalyan ailelerini oraları terk edeceklerini belirtmiştir. Osmanlı Devleti ise İtalya tarafından ortaya atılan iddialara karşı çıkararak herhangi bir tehlikenin olmadığını savunmuştur.⁸⁹

Tarihler 28 Eylül 1911 gösterdiğinde yıllardan beri beklenen İtalyan işgal için ilk askerî hamle yapılmış ve İtalyan donanmaları Trablus önlerine demirlemiştir. Sonrasında İtalya, Osmanlı Devleti’ne savaş ilanı niteliğinde bir ultiatom vermiştir. İtalya tarafından 28 Eylül 1911’de verilen notada özetle; Trablusgarb ile Bingazi’nin Osmanlı Devleti’nce yıllardan beri atıl bırakıldığı ve bu bölgelerin medeni bir yer olmasının İtalya’nın en önemli meselesi olduğunu vurgulanmıştır. Daha sonra Trablusgarb ile Bingazi’de İtalyanlara diğer gayrimüslimlere karşı Osmanlı yönetimi tarafından birtakım kötü davranışlar sergilendiği, bu yüzden de gayrimüslimlerin Trablusgarb’ı terk etmeye başladığı belirtmiştir. İtalya, Osmanlı Devleti’ni yaşanan bunca gelişmeye ilgisiz kaldığı konusunda eleştirmiştir. Bu notaya yirmi dört saat zarfında cevap verilmediği takdirde bölgenin işgal edileceği uyarısı yapılmıştır. Osmanlı Devleti, bu notaya karşılık verdiği cevabî notasında, itham edilen suçlamaları kabul etmemiş ve mevcut problemler için daha ziyade II. Abdülhamid dönemini

---

⁸⁹ Süleyman, *Vekâyi’-i Harbiyesi*, s. 6.

suçlamıştır.⁹⁰ Osmanlı'nın cevabını yeterli görmeyen İtalya hükûmeti, 29 Eylül 1911'de savaşı başlattığını ilan etmiştir.⁹¹

1.8.2. İtalya'nın Saldırısına Karşı İttihatçıların Giriştikleri Teşebbüsler

Olası işgali hep göz ardı eden Osmanlı Devleti son zamanlarda aldığı basit önlemlerle savaşı engelleyemeyeceğini anlamış ve bu sorun için çözüm yolları aramıştır. Bir yanda ordunun ve donanmanın perişan hâli, diğer yanda Müslümanların çoğunlukta yaşadığı bir yerin Hıristiyan bir devlete teslim edilmesi sonrasında diğer Müslümanların vereceği tepkiler, devlet adamlarını bir hayli düşündürmüştür. Bu yüzden Osmanlı Devleti, bu işi en az zararla atlamanın yollarını aramıştır.

Trablusgarb'ın elden çıkmasını istemeyen Enver Bey, 3 Eylül 1911'de Selanik'te yapılan İttihat ve Terakkî Cemiyeti merkez-i umûmî toplantısında İtalyanlara karşı bir gerilla savaşı yürütülmesi önerisini dile getirmiş ve bu fikrini diğer cemiyet üyelerine kabul ettirmiştir.⁹² İstanbul'a gelen Enver, Trablusgarb'ın durumunu konuşmak üzere Sultan Mehmed Reşâd ve Mahmut Şevket Paşa ile görüşmüştür. Enver Bey ile Mahmut Şevket Paşa'nın uzun istişareleri sonrasında kendi evinde toplanmış olan M. Kemal Bey, Eşref Kuşçubaşı, Fethi Bey ve diğer İttihatçılarla bu zorlu görevin olası problemlerini kendi aralarında tartışmışlardır. Enver Bey Trablusgarb için yapacaklarını ve yapılması gerekenleri hatıralarında şöyle anlatmaktadır:

Trablus'ta, küçük gerilla harpleri yapmamızı tavsiye ettim. İtalyanlar sahile sahip çıkabilirler. Gemilerinin ağır topları ile bunu

⁹⁰ Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 7-8.

⁹¹ Büyüktuğrul, *Harp Tarihi*, s. 13.

⁹² M. Şükrü Hanioglu, "Enver Paşa," DİA 11, s. 262.

başarmaları zor değil. Biz ise karada ve dâhilde kuvvetler toplamaya çalışacağız. Genç subaylar, atlı Arap kabilelerinin başına geçecekler. Düşmana devamlı saldıracaklar. İtalyanlar daima rahatsız edilecek ve küçük müfrezeleri de, yakalanıp mağlup edilecekler. Büyük kuvvetlere ise, taarruzdan sakınılacak.⁹³

Fethi Bey ise Trablusgarb'a giderken orada nasıl bir strateji izleyeceklerine dair *Le Temps* gazetesine bir demeç vermiştir. Demecinde, savaş başladıktan sonra İtalyanları iç taraflara çekerek, onların üzerlerine gönüllü Türk ve Arap birliklerini saldırtmayı planladıklarını söylemiştir. İlk başta bunun bir geri çekilme olduğu zannedilebileceğini, fakat gerilla taktiğiyle düşman üzerine saldıracaklarını ve böylelikle onları yıldırılmayı hedeflediklerini beyan etmiştir.⁹⁴ Yukarıda Enver Bey ve Fethi Bey, aslında savaş boyunca Osmanlı kuvvetlerinin (Türk-Arap) izleyecekleri stratejiyi açıklamaya çalışmışlardır.

Genç Subaylar, kendi aralarında yaptıkları bu toplantılarının sonunda Trablusgarb'a, devlet tarafından kendilerine verilecek olan az bir ödenekle ve kendi belirledikleri bir stratejiyle mücadele edilmesi konusunda anlaşmıştır.⁹⁵ Trablus'a gitme kararı alan Genç Subaylar, gerçek kimliklerini gizleyerek, farklı hüviyetlerde yolculuğa çıkmışlardır. İtalya'nın savaş ilanından sonra Mısır (İngiltere) ve Tunus'un (Fransa) tarafsızlığını ilan etmesi ve Akdeniz'de İtalyan donanmalarının kontrollerinin olması Trablusgarb'a ulaşımı oldukça güçleştirmiştir.

Trablusgarb savunmasına katılan gönüllülerden bazıları şunlardır: Ali Fethi Bey (Okyar), Aziz Ali el-Mısri, Doktor Nihat Sezai, Ekrem Bey, Enver Bey, Eşref Bey (Kuşçubaşı), Fuat Bey (Bulca), Mustafa Kemal Bey (Atatürk), Nuri Bey (Conker), Halil

---

⁹³ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa II. cilt* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971), s. 225.

⁹⁴ Childs, *Diplomatik İlişkileri*, s. 83.

⁹⁵ Kutay, *Kahraman*, s. 30.

Bey (Kut), Nuri Bey (Killigil), Süleyman Bârûnî ve Yusuf Şetvân'dır. İlerleyen zaman içinde farklı yollardan kaçak olarak birçok gönüllü Trablusgarb mücadelesine katılmıştır.

1.9. Trablusgarb Harbi

1.9.1. Savaşın Başlaması ve Osmanlı'nın Buna Tepkileri

İtalya verdiği savaş notasının akabinde, donanmalarına savaş düzenine geçmeleri talimatını vermiştir. Bunun üzerine İtalyan amirali, 30 Eylül 1911'de İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne harp ilan ettiğini, bu nedenle Trablusgarb limanında bulunan Türk gemilerinin teslim olmalarını istemiştir. Amiralin bu isteklerini kabul etmeyen Türk komutanlar, gemilerin düşmana ganimet verileceğine imha edilmelerinin daha iyi olacağını düşünerek, Derne vapuru ile Sayyad-ı Derya gambotunun deniz musluklarını açarak batırmışlardır.⁹⁶

Aynı gün Preveze'de İtalyan savaş gemisi olan *Duca degli Abruzzi* tarafından iki Osmanlı torpidosu batırılmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı'ya ait bir yat ile üç nakliye vapuruna da el konulmuştur. Savaşın Balkanlara sıçramasını istemeyen Avrupa ise İtalyan gemilerini hemen o bölgeden (Adriyatik denizinden) uzaklaştırmıştır.⁹⁷ 1 Ekim'de İtalya, Trablus sahilleri için abluka ilan etmiş ve Balkan yarımadasındaki statükoyu bozmayacağını açıklamıştır.⁹⁸ Savaş düzenine konumlanan İtalyan kuvvetleri, 3 Ekim günü Trablus'u ve Tobruk'u bombardıman etmiştir. Bu bombardımanın

---

⁹⁶ Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 38.

⁹⁷ Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 38-39.

⁹⁸ Koloğlu, *Türk Subayları*, s. 5.

ardından İtalyan kuvvetleri Tobruk şehrini ele geçirmiştir. Tobruk'un düşmesi sonrasında, Osmanlı kuvvetleri iç tarafa (Avde Vadisi'ne) doğru çekilmeye başlamıştır.⁹⁹ 5 Ekim günü İtalya, Mısırata'yı ağır bombardımana tutmuş ve şehri tahrip etmiştir.¹⁰⁰ Ekim ayının ilk haftasında İtalya, Trablusgarb'ın kıyı kesimlerinde başarılı askerî operasyonlar yapmıştır.

İtalyan topçularının günlerce devam eden bombardımanı sonunda, İtalya, Trablus'a 10-15 bin kadar asker çıkararak Trablus'u işgal etmeye başlamıştır.¹⁰¹ İtalyan askerlerinin çıkartma yapmaları sonrasında Osmanlı kuvvetleri şehri terk ederek iç taraflara doğru çekilmiştir. Osmanlı askerlerinin geri çekilmesi halkta endişeye yol açmış birçoğu orada bulunan konsoloshanelere sığınmak istemiştir.¹⁰² Bu durumu fırsat bilen İtalyan iş birlikçisi Trablus Belediye Reisi Hassune Paşa, halkı galeyana getirerek valinin (Besim Bey'in) şehri İtalyanlara teslim etmesini istemiştir. Vali ise bunun mümkün olmadığını ve bu konuda yetkisinin bulunmadığını belirtmiştir.

Amiral *Cagni* komutasında Trablusgarb'a çıkarma yapan İtalyan kuvvetleri 4 Ekim 1911'de Osmanlı askerlerinin geri geçilmesi sonucunda boşalan şehri ele geçirmiştir.¹⁰³ Aslında İtalyanlar bütün güçleriyle Trablus'a saldırmasına karşın Trablus'u savunan on bir topçu askeri vardı. İtalyan işgaliyle bu Osmanlı topçularında biri hariç hepsi şehit olmuştur.¹⁰⁴ Trablus'u işgal eden İtalyanlar, burada kendi yönetimin birimlerini kurmaya başlamıştır. İlk önce şehirde bulunan vali vekili Defterdar Besim Bey'i tutuklanarak ve sürgüne gönderilmiştir. Tutuklanan valinin

---

⁹⁹ Koloğlu, *Türk Subayları*, s. 5.

¹⁰⁰ *Kolağası Mustafa Kemal*, (Haz. Genelkurmay) s. 31.

¹⁰¹ Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 36.

¹⁰² Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 38.

¹⁰³ Sançar, *Türk-İtalyan Savaşı*, s. 93-94.

¹⁰⁴ Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 53.

yerine geçici olarak Tuğamiral *Borea-Ricci* getirilmiş ve eski Belediye Reisi Hassune Paşa'da vali yardımcısı olarak görevlendirilmiştir.¹⁰⁵

1.9.2. Savaşın Osmanlı Meclisine Yansımaları

Trablusgarb'daki bu kötü hava aynı zamanda Osmanlı Mebusan Meclisi'ne de yansımış ve Mecliste hükûmetin politikası tartışılmaya başlanmıştır. Savaş notasının ardından, Trablusgarb'da İtalyan yayılmacılığına sessiz kalmakla itham edilen İbrahim Hakkı Paşa istifa etmiştir.¹⁰⁶ İbrahim Hakkı Paşa istifasından önce şu açıklamayı yaparak içinde bulunduğu bunalımlı durumu anlatmaya çalışmıştır: “Eski devirlerde benim durumuma düşen sadrazamların kafasını padişahlar binek taşında kestirirlerdi, bende o hâldeyim.”¹⁰⁷ Yaşanan bu istifa sonrasında Sultan Mehmed Reşâd, yeni hükûmeti kurması için yerine Said Paşa'yı görevlendirmiştir.

1911-1912 yılları arasında Trablusgarb'ı temsil eden mebus sayısı azımsanacak derecede değildir. Trablus mebusları Ferhad, Mahmud Naci, Sadık (Muhtar Ka'abar 18 Nisan 1912 seçiminde Sadık'ın yerine geldi), Cebeli Garbî mebusları Süleyman el-Bârûnî (Feyzullah Zübeyr 18 Nisan 1912'de ek olarak geldi), Fizan mebusu Câmi ve son olarak Bingazi mebusları Ömer Mansûr, Yusuf Şetvân (Abdülkadir 18 Nisan 1912'de ek olarak) bulunmaktadır.¹⁰⁸ Trablusgarb mebuslarının birçoğu savaş boyunca Trablusgarb'da ikamet etmiştir. Bunun yanında Mahmut Naci ve Sadık Bey savaş sırasında Trablusgarb'da yaşanan sıkıntıları mecliste dile getirmeye çalışmışlardır.

¹⁰⁵ Beehler, *Türk-İtalyan Savaşı*, s. 29.

¹⁰⁶ Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 11.

¹⁰⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 269.

¹⁰⁸ Koloğlu, *Libya ve Libyalılar*, s. XXX.

Trablusgarb’da yapılan hatalar ve yanlışlıklar silsilesi Osmanlı Meclis-i Mebusan’da yoğun bir şekilde tartışılmıştır. İtalya’nın savaş ilan etmesinin hemen sonrasında başlayan ekonomik çalkantıya dikkat çekmek için Kastamonu Mebusu Şükrü Bey 23 Ekim 1911 Mecliste sunduğu takririnde, hükûmetin savaş sonrasında birtakım ekonomik tedbirleri almamış olmasını eleştirerek yaşanabilecek krize dikkat çekmiştir.¹⁰⁹ Daha sonra Çankırı (Kangırı) Mebusu Tevfik Bey (1 Kasım 1911 tarihinde), Trablusgarb’da İtalyanların yaptıkları zulümlere ve haksızlıklara uğrayan Trablus halk adına ne gibi teşebbüslerde bulunulduğu hakkında soru önergesi vermiştir.¹¹⁰ Aynı gün Sadık Bey de Trablusgarb’dan esir edilen Osmanlıların akıbetinin bilinmediğini gündeme taşımıştır.¹¹¹ Bu konu ile ilgili olarak diğer bir soru önergesini de Trablusgarb mebusları olan Mahmud Naci ve Sadık Beyler vermiştir. Sundukları dokuz maddelik önergede özetle şunları açıklamışlardır:

- 1- Kuloğulların lağvedilmesi ve yardımcı birliklerin oluşturulmasının geciktirilmesinin savunmayı olumsuz etkilediği,
- 2- Kuloğlu birliklerinin kullandığı martin ve şınayder tüfeklerin değiştirilme bahanesi ile alınıp yerlerine yenilerinin verilmediği,
- 3- Trablus’a top ve mühimmat gönderilmemesi ve tamire ihtiyaç duyulan istihkamatın düzenlenmediği,
- 4- Orada görev alacak olan personelin yerel dili ve bölgeyi bilen subaylar olması gerektiği,

---

¹⁰⁹ Koloğlu, *Libya ve Libyalılar*, s.351.

¹¹⁰ Koloğlu, *Libya ve Libyalılar*, s.358-359.

¹¹¹ Koloğlu, *Libya ve Libyalılar*, s.359-360.

5- Dört yıldır süren kıtlıkta halka yardım edilmediği, bunu Mecliste onca kez dile getirmelerine rağmen ciddi bir adımın atılmadığı ve birçok insanın Tunus'a göç ettiği,

6- Memurların yerel dili bilmeyenlerden atanmasının kötü sonuçlar doğurduğu,

7- Son zamanlarda vali ve kumandan tayinleri gecikmesinin ve devlet kadrolarının boş kalması halkta moral bozukluğuna yol açtığı,

8- Kıtlık sebebiyle halka yardım yapılmamasının halkta büyük üzüntüye yol açtığı,

9- Roma elçiliğinde bulunmuş Hakkı Paşa'nın, Trablusgarb konusunda bu kadar büyük bir gaflet sergilediği, vurgulanmış ve güçlü biçimde eleştirilmiştir.¹¹²

Yukarıda Osmanlı Meclis-i Mebusan mebuslarının beyanlarına göre, yapılan hatalarda ve ihmallerde geçmiş yönetimin suçu olmadığı aksine mevcut iktidarın suçlu olduğu ileri sürülmüştür. Fakat İttihat ve Terakki, bu suçlamaları hiçbir zaman kabul etmemiş ve suçu genellikle II. Abdülhamid dönemine yüklemiştir. Her ne olursa olsun yukarıda da görüldüğü üzere Trablusgarb'da yapılan ihmallerde İttihat ve Terakki yönetiminin payının olduğu açıkça ortadadır.

Said Paşa göreve geldikten kısa bir süre sonra Mecliste padişah adına bir nutuk okumuştur. Nutukta İtalya'nın hukuksuz girişimi ve Osmanlı'nın buna olan tepkisi dile getirilmiştir. Said Paşa'nın Meclis-i Mebusan'da Padişah adına okuduğu nutukta kısaca, İtalya'nın haksız bir şekilde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiğini ve bunu yaparken de uluslararası kaideleri de ayaklar altına aldığını belirtmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin İtalya'ya Trablusgarb'da birtakım ekonomik ayrıcalıklar vermeyi teklif etmesine

---

¹¹² Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 76-78.

rağmen İtalya'nın savaş ilan ettiği anlatılmıştır. Her şeye rağmen Osmanlı vatandaşlarının birlik içerisinde hareket ettiği belirtilerek nutku tamamlamıştır.¹¹³ Said Paşa, göreve başladıktan sonra Trablusgarb sorununu çözmek için süratle birtakım girişimlerde bulunmuştur. Said Paşa, Mecliste kimi zaman kendisini eleştirenlere mukavemetten hiçbir zaman geri durmayacaklarını fakat diplomasi yolunu da zorlamak gerektiğini söyleyerek bir nevi izleyeceği politikayı da göstermiştir.

1.9.3. Ekim-Kasım Aylarında İtalya'nın Trablusgarb İçerlerine İlerleme

Teşebbüsleri

İtalya'nın kıyı harekâtı sonrasında Tümen Komutanı Kurmay Albay Neş'et Bey, Trablus'tan iç tarafa doğru çekildiklerini ve Trablus'daki son durumu Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir. Bunun üzerine Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa da, K. Albay Neş'et'e birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. Mahmut Şevket Paşa, kısaca Trablusgarb'daki askerlerden kanlarının son damlalarına kadar savaşmalarını ve kazanmak için her türlü fedakârlığı yapmalarını istemiştir.¹¹⁴

İtalyan donanmalarının, Trablusgarb önlerindeki bombardımanı Ekim ve Kasım ayları boyunca aralıksız devam etmiştir. Uzun menzilli İtalyan donanma toplarına karşı Osmanlı askerleri, ellerindeki mühimmatlarla karşı koymalarına zaten olanak yoktu. Bu yoğun top ateşi karşısında Osmanlı askerleri de sessizce saldırıların bitmesini beklemekte ve saldırı sonrasında kum tepelerine çıkıp gizli bir şekilde donanma

---

¹¹³ Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 80-82.

¹¹⁴ *Kolağası Mustafa Kemal*, (Haz. Genelkurmay) s. 41-42.

gemilerini izlemektedir.¹¹⁵ Bu durum pasif konumdaki Osmanlı kuvvetleri için bir zafiyet gibi gözükse de, bu hâl zaman içinde tersine dönmüştür. İlerlemek isteyen İtalyan askerleri, donanmalarının menzilinden uzaklaştıkça güçlerini ve etkinliklerini kaybettikleri görülecektir.

İlk zamanlar İtalya'nın gönderdiği seyyar ve demir kalelere, zırhlılara, güçlü silahlarına karşı Osmanlı'nın topraktan yapılmış ve yıllardır atıl kalmış tabyalarının karşı koyması zaten beklenmemekteydi.¹¹⁶ İtalyan donanmalarının hedefinde ise özellikle kıyı kenarlarındaki Osmanlı hisarları vardı. İtalyanlar, bu hisarların gücünü kırdıkları takdirde karaya çıkarma yapmak daha kolaylaşacağından hisarlara olabildiğince yoğun saldırılarda bulunmuşlardır. Maalesef bu hisarlar yılların verdiği atıllık ve bakımsızlık nedeniyle yeterli savunmayı gerçekleştirememiştir. Bu nedenle kıyı savunması için Tarhune, Hums, Nizamiye ve Zuvara'ya gönderilen emirde, kıyı savunmasının son ana kadar sürdürülmesi ve eğer İtalya taarruzda başarılı olursa iç tarafa çekilerek daha fazla ilerlemesine engel olunması istenmiştir.¹¹⁷ İtalyanlar başlattıkları yoğun bombardımanlarının ardından kademeli olarak kıyı şeritlerini işgal etmeye ve işgal ettikleri bu yerlere istihkâmlar kurmaya başlamışlardır. İtalya, bu istihkâmlar sayesinde kendilerini Osmanlı kuvvetlerinin taarruzlarından koruyabilmiştir.

İtalya, kıyı kesimlerinin işgalinden sonra karaya asker çıkarma işlemlerini hızlandırmıştır. İtalya'nın ilk büyük sayıda asker çıkarma girişimi 10 Ekim'de gerçekleşmiş ve bu harekâta 15 bin askeri karaya çıkarmıştır. Karaya son derece modern silahlarla çıkan İtalyan askerine karşın, buradaki Osmanlı kuvvetlerinin sayısı 3.000 kişi ve çok az sayıdaki mühimmattan ibarettir. Donanma toplarının yardımıyla

---

¹¹⁵ H.C. Seppings-Wright, *Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Hilal Altında İki Yıl*, çev. Derin Türkömer (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), s. 27.

¹¹⁶ Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 51.

¹¹⁷ *Kolağası Mustafa Kemal*, (Haz. Genelkurmay) s. 42.

karaya çıkarma harekâtı yapan İtalyan kuvvetleri ilk işgal teşebbüslerinde ciddi bir direnişle karşılaşmamıştır. Bunun nedeni ise Osmanlı Devleti'nin savaş stratejisi gereği olarak, Türk ve Arap kuvvetlerini iç taraflara doğru çekerek onları donanmalarının yardımından mahrum bıraktırmaktır. Bu yolla onlarla daha iyi mücadele edebileceklerini düşünmüşlerdir.

İtalya uzun zaman kıyı kesimleri işgaliyle yetinecektir. Bu doğrultuda 17 Ekim'de Hums'a askeri operasyon düzenleyen İtalyanlar, yoğun bombardıman altına aldıkları şehre girmeye bir türlü cesaret edememişlerdir. İtalyan ve Osmanlı kuvvetleri arasında başlayan şiddetli çarpışmalar aralık ayına kadar devam etmiştir. İtalyanlar Hums'un sadece belirli noktalarını (daha çok kıyıya yakın yerleri) ele geçirebilmiş ve iç taraflara ilerleyememiştir.

18 Ekim 1911'de İtalya'nın Bingazi önünde 5 destroyer, 8 nakliye gemisi, 3 muhrip ve 7 açık deniz torpido botu bulunmaktadır.¹¹⁸ 19 Ekim günü şehrin teslim edilmesi isteyen İtalyan güçlerine Osmanlı askerleri tarafından hayır cevabı verilmesi üzerine Bingazi çarpışmaları başlamıştır. Yoğun İtalyan topçu ateşine dayanamayan Osmanlı kuvvetleri geri çekilmiştir. Geri çekilen Osmanlı kuvvetleri, orada bulunan Senûsî mücahitleriyle birleşmiş ve birlikte İtalyanlara karşı taarruza geçmiştir.

İtalyanların bu kara harekâtı sınırlı bir alanda kalmış ve iç taraflara pek ilerleyememiştir. 23 Ekim günü Türk askeri, Trablus'un doğusunda bulunun Hani'de gücünü artmış olan İtalyan kuvvetlerine ani bir saldırı düzenlemiştir. Bu durumu gören halk ayaklanarak Türk kuvvetlerine destek olmaya başlamıştır.¹¹⁹ Bu tavır esasında, işgalin kısa sürede bitmeyeceğini ve İtalyanların tahmin ettikleri kadar kolay bir işgal

---

¹¹⁸ Beehler, *Türk-İtalyan Savaşı*, s. 37-38.

¹¹⁹ *Kolağası Mustafa Kemal*, (Haz. Genelkurmay) s. 45.

olmayacağını göstermesi bakımından önemlidir. Bu durum karşısında telaşa düşen İtalya ise kıyı kesimindeki korunma tedbirlerini artırmaya başlamıştır.

İtalya'nın tüm gayretlerine rağmen elle tutulur bir başarıya ulaşamaması Trablusgarb direniş için büyük bir umut kaynağı olmuştur. Bu olumlu hava Trablusgarb'dan İstanbul'a gönderilen haberlere de yansımıştır. Bu yüzden Trablusgarb'daki yöneticiler İtalyan hezimetinin devam etmesi için, buraya acilen yardım gönderilmesini talep etmiştir. Bunun en iyi örneği Derne Kaymakamı olan Mukbil Bey'in 24 Ekim 1911'de Ümmü Rezm'den Bab-ı Âli'ye gönderdiği telgraftır. Telgrafta, İtalyanların sahil beldelerini abluka altına aldıkları ama pek ilerleyemediklerini belirtilmiştir. Deniz yolunun kapanması ve sevkiyat yapılamamasından dolayı ileride erzak ve mühimmata ihtiyaç duyulabileceğinden bahsetmiştir.¹²⁰

İtalyanların, savaş teknolojisindeki üstünlüğünün en önemli göstergelerinden biri de şüphesiz uçaklardır. İtalya, bu uçaklar vasıtasıyla Trablusgarb'da birçok keşif uçuşu yapmıştır. Yaptıkları bu keşifler sayesinde Osmanlı istihkâmlarını tespit etmişler ve taarruzlarında daha başarılı olmuştur. Ayrıca bu uçaklar aracılığıyla yapılan keşif uçuşları sonucunda Türk askerinin tahmin edildiği kadar çok olmadığı ve gönüllü Arapların sayısının da çok abartıldığı da anlaşılmıştır.¹²¹

Trablusgarb semalarında uçmaya başlayan uçakların insanlar tarafından fark edilmesiyle birlikte halkta büyük bir korku ve panik havası oluşmuştur.¹²² Trablusgarblılar daha önce hiç görmedikleri uçaklardan oldukça korkmuş ve bu korkuları Türk askerlerinin İtalyan uçağını düşürmesine dek devam etmiştir. Uçaktan

---

¹²⁰ Akgül vd., "Belge Numara.15," 50-55.

¹²¹ Orhan Koloğlu, *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine* (İstanbul: Truva Yayınları, 2008), s. 225

¹²² Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 81.

atılan bombalar sivil ayırt etmeksizin patlatıldığından, savaşın tesiri daha kuvvetli olmaya başlamıştır.

Savaşlarda uçakların kullanımıyla birlikte sivil vatandaşların etkilenme durumu da değişmiş ve yukarıdan atılan bir bombanın aşağıdaki sivilleri ayırt etmeksizin vurması günümüze dek sürececek birçok tartışmayı da başlatmıştır.¹²³ Örneğin; Henni'de uçakla yapılan bir bombardımanda 4.000 Arap'tan, çoğu kadın ve çocuk olan 400 kişi ölmüş olması savaşın siviller üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.¹²⁴

Ekim ayının sonuna gelindiğinde Osmanlı kuvvetlerinin güçlü mukavemetlerine rağmen İtalya; Bingazi, Derne ve Hums'u işgal etmeyi başarmıştır. Çünkü hâlihazırdaki Osmanlı kuvvetleri İtalyanlarla baş edebilecek durumda değildir. Bu noksanlığını ancak geriye çekilme taktiğiyle giderebilirdi. Uygulayacakları bu geri çekilme, Osmanlı kuvvetlerine hem güçlerini toplama hem de asker takviye etme olanağı sağlayacaktır. İleride de görüleceği üzere bunun doğru strateji olacağı anlaşılır.

Kasım ayına gelindiğinde ise İtalya, Trablusgarb üzerindeki hâkimiyetini ilan etmiştir.¹²⁵ Hâkimiyet ilanından sonra İtalyan ordusu sürekli taarruzlarda bulunarak etkinlik alanını yaymaya çalışmıştır. Osmanlı kuvvetlerinin dirençli mukavemeti yüzünden İtalyan güçleri geri çekilmeye zorlanmıştır. Enver Bey'in 1 Kasım 1911 Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta Türk ve Arap mücahitlerinin durumunu ve başarılarını övgü dolu sözlerle anlatmıştır. Enver Bey gönderdiği telgrafında şunları yazmıştır:

---

¹²³ Bkz. Koloğlu, "Gözlem Uçuşundan Saldırıya Dünya'da İlk Hava Savaşı". Esasen 1899-1907 Lahey Barış Konferanslarında Hava araçlarının mermi atmaları yasaklanmıştı. Fakat Uluslararası Hukuk Enstitüsü bu konuda bazı açık kapılar bırakması nedeniyle İtalya hava araçlarından mühimmat bulundurmuştur.

¹²⁴ Koloğlu, *Libya Mücahitliğine*, s. 226.

¹²⁵ Giolitti, *Nasıl Aldık?*, s. 87.

Mâh-ı hâlin on beşinci Cuma gecesini Derne nizâmiye taburlarıyla Berassa, Hassa, Dersa, Abîdân kabîleleri Derne'ye hücum etmişlerdir. Osmanlılardan seksen şehîd düşmandan beş yüz telefât vardır. Düşmandan on sekiz top zabt olunmuştur. Defne limanındaki telgrafhâne ile bir dükkâna İtalyan ganbotu tarafından iki gün fâsıla ile bugün top endâht olmuş ise de hiçbir te'sîr göstermemiştir. Urbân kâmilten cihâda hâzırdir. Memleketden mu'âvenet olunmasın. Düşmandan alınan esliha ve erzâk birçok zamân bize kifâyet eder. Ve bu hücumda Cebel-i Ahsâ Senûsî meşâyihinden zâviye-i Bayda Şeyhi Seydû'l-ilmî ve Seyyid Sâlih Esmâî ve Muhammed Gazeli, Seyyid Abdülkadir Kırkaş, Seyyid Abdullah Ebu Seyf, Seyyid Abdullah Kırkaş, Seyyidü'l-Mürtaza Kırkaş bin Abdullah, Seyyid Senûsî Garîbânî, Seyyid Muhammed Ebu Faris, Seyyid Muhammed bin Hayhul, Seyyid Muhammed bin Ömer, Seyyid Senûsî Cibâli nâm zatlar bi'l-fi'l ibrâz-ı gayret-i fedâkârî eylemişlerdir.

Binbaşı
Enver.¹²⁶

2 Kasım 1911 Osmanlı kuvvetleri tarafından düşmanın saklandığı evler yoğun top ateşine tutulmuş ve bunun sonucunda düşman o yerleri terk ederek geri çekilmiştir. Bu taarruza 3 Kasım'da da devam edilmiştir. Böylelikle düşman Hani-Trablus yolunun kuzeyindeki mevkillerini de terk ederek, bu kesimden çekilmek zorunda kalmıştır.¹²⁷ Kasım ayı boyunca İtalyan donanmaları denizden top atışlarıyla İtalyan birliklerine destek olmalarına karşın, bu durum onlara açık bir başarı getirmemiştir. Kıyılardaki çarpışmalarda kara kuvvetlerine destek olma görevi Trablus ve Hums açıklarındaki *Sicilia, Carlo Alberto, Sardegna ve Marco Polo* adlı savaş gemilerindedir.¹²⁸

Osmanlı kuvvetlerinin de saldırıları gün geçtikçe artmaya ve kuvvetlenmeye başlamıştır. Artan Osmanlı kuvvetlerinin saldırıları sonrasında geri çekilen İtalyan güçleri, geride birçok mühimmatını bırakarak donanmalarının menziline çekilmiştir. Devam eden Türk ve Arap kuvvetlerinin taarruzlarını ancak 9 Kasım'dan sonra

¹²⁶ Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 68.

¹²⁷ *Kolağası Mustafa Kemal*, (Haz. Genelkurmay) s. 48.

¹²⁸ Beehler, *Türk-İtalyan Savaşı*, s. 49.

durdurabilen *Ligura*, *Carlo Alberto*, *Partenope* ve *Cigno* adlı İtalyan gemileri, onları açtıkları top ateşiyle geri püskürtebilmiştir.¹²⁹ Bu taarruzlar ve geri çekilmeler İtalyan ordusunda fazlaca moral bozukluklarına yol açmaya başlamıştır.

1911'in kasımında İtalya ciddi bir ilerleme kaydetmemesine rağmen, Trablusgarb'ın birçok kıyı bölgesini işgal etmiştir. Kıyıların İtalya tarafından işgal edilmesi üzerine Osmanlı kuvvetleri, askerî karargâhını (Trablus'un iç tarafında) Ayn Zara'ya taşımıştır. Bu yeni yer, konumu itibari ile savunma açısından oldukça elverişli bir mevki olduğundan, Osmanlı kuvvetlerine oldukça yarar sağlamıştır. Karargâhın Ayn Zara'ya taşınması üzerine İtalya, bu kez buraya saldırmış ve burada Osmanlı-İtalya arasında önemli bir muharebe yaşanmıştır. Bu çarpışma harekât raporunda şöyle izah edilmiştir: Şafakla beraber başlayan top ateşi ve ona iştirak eden donanma topları, topçu ve piyade mevzilerimizi topa tutmuştu. Anlaşılan İtalyan kuvvetleri Seydi Mısri tarafından çıkarma yapmak istemiş fakat urban (Arap) ve askerler güçlü bir mukavemet gösterdiğinden geri çekilmiştir.¹³⁰ Savaşın devam ettiği birkaç mevkide de durum pek de değişmemiştir.

Bu arada İtalyan kruvazörleri Kasım ayında Kızıldeniz'in tüm limanlarında Türk gemilerini ve askerlerini aramaktadır. Kızıldeniz'deki Osmanlı gücü ise Akabe Körfezi, Cidde ve Asir limanları arasında dağılmış sahil muhafaza topçu gemilerinden ibarettir.¹³¹ Buna karşılık İtalya, Eritre müstemlekesinde yirmi bin İtalyan askerini savaş için hazır bekletmiştir.¹³² Esasında İtalya, Kızıldeniz'in kıyı kesiminde toprak elde

---

¹²⁹ Beehler, *Türk-İtalyan Savaşı*, s. 47.

¹³⁰ Akgül vd., "Belge Numara 22," 79-85.

¹³¹ Mehmet Korkmaz, "Kızıldeniz'de Rekabet: 1911-1912 Trablusgarp Harbi Sırasında Kızıldeniz'de Osmanlı-İtalyan Mücadelesi," *Askerî Araştırmalar Dergisi* 21 (2013): s. 21.

¹³² Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 39.

etmesinin ardından o yerleri korumak adına bu topraklarda her zaman için belirli oranda asker ve donanma bulundurmuştur.¹³³

19 Kasım'da *Puglia* ve *Calabria* adlı korumalı kruvazörleri, Akabe limanında toplanmış olan Türk askerlerini vurmak için limanı topa tutarak tahrip etmiştir. 19 Kasım'da *Puglia* ve *Calabria* adlı korumalı kruvazörleri, Akabe limanında toplanmış olan Türk askerlerini vurmak için limanı topa tutarak tahrip etmiştir. Daha sonra İtalyan donanması, Eritre civarındaki Türk donanmasına ait unsurları top ateşiyle tahrip etmiştir.¹³⁴ İtalyan donanması Kasım ayı boyunca Akabe körfezi, Cidde, Muha ve Şeyh Said'i bombalayarak tahrip etmiştir. İtalyan donanması Kızıldeniz'de sadece Osmanlı gemilerine değil aynı zamanda sahillerdeki kışla, karargâh ve askerî mevkilere hatta meskûn mahallere, camilere ve telgraf hatlarına da ateş açarak büyük hasarlara yol açmıştır.¹³⁵ Osmanlı Devleti bu durumu protesto etmesine karşın İtalya, Kızıldeniz'deki bu tavrını savaşın sonuna kadar sürdürmüştür.

Gazeteci Ahmet Şerif, Trablusgarb'da Kasım ayında önemli olaylara ve İtalyanların yavaş yavaş kırılmalarına bizzat şahit olmuştur. Ahmet Şerif yaşanan savaşı yazısında şöyle tasvir etmiştir:

...Bizim, bir avuç kahraman askerimizle birkaç Arab bahâdırı iki aydır bu korkak İtalyan korsanlarına kan kusturuyor, ne yapacaklarını şaşırtıyordu. Düşman, şimdiye kadar binlerce ölü vermişti. Yalnız, 26 Kasım Pazar çarpışmasında İtalyan ordusunun en mükemmel ve düzenli Bersagliyeri alayı tamamen mahvedilmiş, alayın bütün eşyası ganimet olarak ele geçirilmişti. O gün, düşman sol cenâhtan Kırkkarış İstihkâmı yönünden bir çıkış ve taarruz hareketi yapmak istemiş, fakat yenilerek, geri çekilmeye mecbur kalmıştı.¹³⁶

¹³³ Korkmaz, "Kızıldeniz'de Rekabet," s. 19.

¹³⁴ Beehler, *Türk-İtalyan Savaşı*, s. 63.

¹³⁵ Korkmaz, "Kızıldeniz'de Rekabet," s. 41.

¹³⁶ Şerif, *Tanîn*, s. 244.

Kasım ayı boyunca İtalyan güçleri daha çok kıyı bölgelerinde işgal edebildikleri yerleri korumaya çalışmış ve buraların etrafına tel örgüler örerek savunma hatları inşa etmişlerdir. Bir yandan da işgal yerlerine takviye kuvvetler gönderen İtalya, kasım ayı sonunda asker sayısı 120 bine çıkarmıştır.¹³⁷ Osmanlı kuvvetleri ise ellerindeki kısıtlı imkânlarla karşı koymaya çalışmıştır. Osmanlı kuvvetleri, bu eksikliklerini ve ihtiyaçlarını Mısır ve Tunus üzerinden kaçak yollarla getirdiği malzemelerle gidermeye çalışmıştır.

Artık savaş Osmanlıların lehine dönmeye başlamıştır. Hatta *Mösyö Mençikof'un Neue Vrenpa* gazetesindeki “Devam eden savaş kim kazanacak” adlı makalesinde: Bu savaş Türkiye'nin kazanacağını iddia etmiş ve sebebi olarakta Osmanlı'nın ahlaklı ve dindar kavim olmasına bağlamıştır. Buna karşın İtalya'nın ise maneviyatının zayıf olması dolayısıyla kaybedeceğini ileri sürmüştür. Bunun yanında Osmanlı askerinin iyi silahlanmış ve iyi beslenmiş olduğu takdirde dünya en iyi ordusu olacağını da yazmıştır.¹³⁸

1.9.4. Trablusgarb'daki Görev Dağılımı

Genç subaylar Trablusgarb savaşının başlamasının hemen sonrasında farklı kimlikler ve yollarla kademeli olarak Trablusgarb'a gelmeye başlamıştır. Gönüllü Türk subaylarının Trablusgarb'a gelmeleriyle Trablusgarb savunması üç ana bölgeye ayrılmıştır. Trablus komutanlığı: (daha sonra genel valilikle birlikte) Komutanı K. Albay Neş'et; Bingazi Komutanlığı: Komutanı K. Yarbay Enver ve Tobruk (Derne) Komutanlığı: Komutanı Ethem Paşa. Ancak Ethem Paşa'nın rahatsızlığı sebebiyle yerine daha sonra M. Kemal

¹³⁷ Beehler, *Türk-İtalyan Savaşı*, s. 65.

¹³⁸ Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 48.

geçmiştir.¹³⁹ Ayrıca Hums Komutanı Muzaffer Halil Bey ve Misrâte Komutanı Yüzbaşı Hakkı Trablusgarb'ın diğer önemli iki kıyı şehrindeki komutanlardır.¹⁴⁰ Trablusgarb'ın aşağı bölgelerinde ise Kuşçubaşı Eşref görev almıştır. Kuşçubaşı'nın iç taraflarda görev almasının nedeni Arapçayı dili bilmesinden ileri gelmektedir.¹⁴¹ Eşref Bey, bu özelliği sayesinde kısa sürede iç taraflardaki Arap kabilelerini örgütlemiş ve örgütlediği bu Arapları kıyıya yakın Osmanlı kuvvetlerine göndermiştir. Bu sevkiyat Osmanlı'nın savunmada gerekli gördüğü asker ihtiyacını belli oranda karşılamıştır.

Bunun yanında Trablusgarb Mebusları da ülke savunmasında önemli görevlerde bulunmuştur. Süleyman Bârûnî (Cebel-i Garbî Mebusu), Cebel-i Garbî ve civarında çok sayıda gönüllü toplamış, Ferhad Efendi (Trablus Mebusu) kabileleri organize ederek İtalyanların takviye almalarını engellemiş ve Câmi Bey'in (Fizan Mebusu) Tevârikleri kontrol altına alıp onları orduya idhâl ettirmiştir.¹⁴²

1.9.5. Enver Bey Trablusgarb'da

Hürriyet kahramanı ve özgürlük bayraktarı olarak bilinen Enver Bey'in Bingazi'ye gelmesinin ardından Trablusgarb'daki direniş mücadelesi ayrı bir anlam kazanmıştır. Çünkü Trablusgarb halkı bu desteğe karşılık, direniş mücadelesinde kendilerini yalnız bırakmayan Enver Bey'e yakın ilgi göstermiş ve ona itaatte kusur etmemiştir. Enver Bey de bu sevgi karşısında daha azimli ve istekli bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler sonrasında halkın direnme inancı ve kazanma arzuları daha da kuvvetlenmiştir.

¹³⁹ *Kolağası Mustafa Kemal*, (Haz. Genelkurmay) s. 36-37.

¹⁴⁰ Philip H. Stoddard, *Teşkilât-ı Mahsusa*, çev. Tansel Demirel (İstanbul: Arma Yayınları, 2003), s. 83.

¹⁴¹ Kutay, *Kahraman*, s. 48.

¹⁴² Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 101.

Enver Bey, gelir gelmez Bingazi savunması için yapılması gereken işlere derhal girişmiştir. İlk gerekli mühimmat eksikliklerini gidermeye, orduda disiplini sağlamaya çalışmıştır. Enver Bey, bu durumdan anılarında şöyle bahsetmektedir:

Bugün İtalyanların saldırısına karşı hazırlıklı bekliyorum. “Ordumu” şimdi görmeli! Bir ordudan çok silahlı bir insan sürüsüne benziyor. Sanki Birinci Cumhuriyet’ten kalmışlar. Ama hiç olmazsa bu “Ordu” için, muntazam birliklere göre hemen hemen hiçbir masraf yapmıyorum. Tüm Arap boyları bana savaşçıları gönderiyorlar. Ufak gruplar halinde geliyorlar. Hepsinin omzunda eski bir silah, sarıp sarmaladıkları mermiler ve ellerinde birkaç kilo un var. On savaşçıya çoğu kez bir deve düşüyor. Ayrıca aşiretten iki kadın da, ekmeklerini pişirmek elbiselerini dikmek, silahlarını temizlemek için kendilerine eşlik ediyorlar.¹⁴³

Hatta savaş başladıktan sonra kadınların erkeklerle birlikte silaha sarılıp, çatışmaya girdiklerinden bahsetmektedir.

1.9.6. Senûsîlerin Trablusgarb’daki Konumu

Trablusgarb’daki yerel milis güçleri arasında en dikkate değer olanı Senûsî Tarikatıdır. Senûsî Tarikatı, Kuzey Afrika’dan Yemen’e kadar uzanan güçlü ve etkili bir tarikattır. Filibeli Ahmed Hilmi, Senûsîleri mezhep, tarikat, siyaset ve ictimâiyye gibi dört ögeyi bir araya getiren bir cemiyet olarak tarif etmiştir.¹⁴⁴ Senûsîler, dinde sadeliği ve hurafelerden uzak bir hayat tarzını benimsemiştir. Bu durum aynı zamanda onlara geniş bir nüfuza sahip olma olanağını sağlamıştır. Senûsîler, tarikatlara mahsus bütün tören ve gelenekleri kaldırarak tasavvuf düşüncesinin özünü oluşturan İslâmî esasları

¹⁴³ Koloğlu, *Türk Subayları*, s. 29.

¹⁴⁴ Ahmet Kavas, “Senûsiyye,” *DİA* 36, s. 536.

benimsemiştir.¹⁴⁵ Senûsîler, Büyük Sahra'nın birçok yerinde zaviyeler açarak buradaki Müslümanlara eğitim olanağı sunmuş ve Afrika'nın iç kesimlerine yaptıkları bu teşebbüslerle de oraların Müslümanlaşmasında önemli katkıları olmuştur.¹⁴⁶

Osmanlı Devleti, Trablusgarb'ın en etkili oluşumu olan Senûsîlerle (cem'iyet-i rûhâniyye) ilk zamanlar mesafeyi korumak istemiştir. Çünkü zamanla güçlenip kendisine karşı geleceğini düşünmektedir. Ama şartlar biraz olgunlaşınca daha doğrusu sadakatlerine inanılmaya başlanınca düşünceleri de değişmiştir. Zamanla ülkenin bu uzak coğrafyasına otoritesini yaymada bunlardan daha iyi bir alternatifin olamayacağını anlamıştır. Oluşan bu güven duygusuyla Osmanlı Devleti, 1884 yılında Bingazi dâhilindeki Senûsî zaviyelerine dağıtılmak üzere bir miktar altın göndermiştir.¹⁴⁷ Daha sonraları Senûsî Şeyhlerine ödenekler ayrılmış ve Şeyhlerin ihtiyaçları belirli nispette giderilmeye çalışılmıştır. Aslında II. Abdülhamid, Senûsîlerin nüfuz alanının farkındaydı ve bu yüzden onların nüfuz alanını kendisine çevirmeye yani onları itaat altına almaya çalışmıştır. Bu yolla sömürgecilerin yayılmacılığına ve talancılığına set vurmak istemiştir.

Gelişen ilişkiler sonrasında Senûsîler, Osmanlı'yı İslâm dünyasının bayraktarı olarak kabul etmiş ve itaatte kusur etmemiştir. II. Abdülhamid döneminde Senûsî şeyhlerine maaş bağlanmış ve aralıklarla onlara çeşitli hediyeler gönderilerek devlete olan bağlılıkları artırılmaya çalışılmıştır. Bu oluşturulan yöntem meşrutiyet döneminde de tatbik edilmiştir. Senûsîlerin, özellikle de son zamanlarda İtalyanların görüşme isteklerini, hediyelerini reddetmeleri ve onurlu duruşları II. Abdülhamid'i oldukça memnun etmiştir. Bu durumun sonrasında II. Abdülhamid, onlara karşı daha fazla

---

¹⁴⁵ Nevzat Artuç, *İttihatçı-Senûsî İlişkileri* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın, 2013), s. 47-48.

¹⁴⁶ Ahmet Kavas, "Senûsiyye," *DİA* 36, s. 537.

¹⁴⁷ Artuç, *Senûsî İlişkileri*, s. 59.

güven duymaya başlamıştır. Bu güven dâhilinde Bingazi Senûsîlerini silahlandırmak amacıyla bu bölgeye silah gönderilmiştir.¹⁴⁸

İtalyan işgali öncesinde Senûsî Tarikatı'nın başında bulunan Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senûsî bulunmaktadır. Tarikatın kurucusu Seyyid Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin torunu, Muhammed Şerîf es-Senûsî'nin oğludur. Sahrâ bölgesinde Fransızlara karşı yürütülen cihad hareketi içinde yer almıştır. Amcasının 1902 yılında vefatı üzerine tarikatın üçüncü şeyhi olarak tarikatın başına geçmiştir.¹⁴⁹ Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senûsî, son ana kadar Osmanlı Devleti'ne tüm sadakatiyle bağlı kalmıştır. Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senûsî, birçok kez Halife'ye bağlılık mektupları göndermiş ve ona olan sadakatini her fırsat dileyip getirmiştir.¹⁵⁰

Trablusgarb'ı içeriden fethetmenin yolunun Senûsîlerden geçtiği anlayan İtalyanların, işgalden önce Senûsîlerle yoğun bir şekilde diyalog kurmak istedikleri görülmüştür. Fakat İtalya'nın tüm ısrarlarına rağmen Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senûsî İtalya ile ilişki kurmamıştır. Hatta Senûsî Şeyhi, İtalya tarafından gönderilen birçok hediyeyi iade etmiştir. İtalya, birçok kez Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senûsî'ye siyasi ayrıcalık vaadinde bulunmuş ise de kendisi bunu her seferinde reddetmiştir. Senûsîlerin, bu sadakatlerini ve düşman karşısında boyun eğmemek duruşunu I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürdüreceği görülecektir.

---

¹⁴⁸ İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi IV. cilt* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972), s. 384.

¹⁴⁹ Nihat Azamat, "Senûsî, Ahmet Şerîf," *DİA* 36, s. 527.

¹⁵⁰ Artuç, *Senûsî İlişkileri*, s. 104-105.

1.9.7. İtalyan Vahşetlerine Tepkiler

İtalya, daha savaş başlamadan önce Trablusgarb'da çok kısa sürede başarıya ulaşacağını ve kendisine karşı güçlü bir direnişin olmayacağını düşünmüştür. İtalya girişeceği bu işgali daha ziyade askerî bir gezinti gibi görmüştür. Lakin işler pek de arzuladığı yönde gelişmemiş ve küçük gördüğü işgal başını ağrıtmaya başlamıştır. İtalya, savaş başladığından beri giriştiği birçok çarpışmada başarısız olmuş ve çoğu zamanda geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda İtalya, Trablusgarb'daki beceriksizliğinin ve başarısızlığının acısını masum insanlardan çıkarmaya başlamıştır. Savaşla alakasız ve ilgisiz binlerce masum kişiyi sırf bu yüzden katletmiştir.

İtalya'nın bu gaddarlıklarını ve zalimce işlendiği insanlık suçlarını birtakım vicdan sahibi insanlar dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır. Bu vahşeti dile getirenlerden biri de Avanzâde Mehmed Süleyman'dır. Avanzâde Mehmed Süleyman *Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekâyi'-i Harbiyesi* adlı eserinin birçok yerinde İtalya'nın hukuksuzluklarını sert bir şekilde eleştirmiştir. Avanzâde eserinin bir bölümünde, medeniyet maskesi altında öldüren, kurşuna dizen, dar ağacına çıkararak, kadınların yüzlerindeki peçeyi kaldıran, çarşafı açan ve onları iğfal eden, babaları evladlarından ayıran, annelere gözyaşı döktüren ve masumları inleyen İtalyanlara, haddinin bildirilmesinin farz olduğunu söylemiştir.¹⁵¹

İtalyan zulmünü yazıya döken İngiliz gazeteci *Fransis Mc Kolak* ise *Daily News*'deki makalesinde, General *Caneva*'nın dört bine yakın erkek ve dört yüz kadını kurşuna dizdiğini, bunların yanında masum çocukları da öldürdüğünü yazmış. Ayrıca

---

¹⁵¹ Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 52-53.

Trablusgarb'ın birçok yerinde İtalyanların, askerlere (yaralı ve esir askerlere) ve cephe gerisindeki masum vatandaşlara insanlık dışı muamelelerde bulunduğunu yazmıştır.¹⁵²

Yapılan vahşetin diğer bir kanıtını ise İngiliz gazeteci *H.C. Seppings-Wright* sunmaktadır. İngiliz Gazeteci *H.C. Seppings-Wright*, Trablusgarb Savaşı'nı Türk cephesinden izlemiş ve bu izlenimlerini gazetesindeki köşesinde yazmıştır. *Seppings-Wright*, İtalya'nın bir pazaryerini bombardıman etmesini sonrasında yaşananları şöyle anlatmaktadır:

Yaralılar arasında kadınlar ile çocuklar da vardı. Bombalar maalesef pazaryerine düşerek altı kişinin ölümüne ve ciddi şekilde yaralanmalara sebep olmuş. Yaralılardan biri küçük bir bebektir, dehşet veren bir görüntüsü vardı. Midesi kasap bıçağıyla yarılmış gibiydi, ciğerleri ve barsakları görünüyordu.

Ayrıca yazar pazaryerinin ordugâhtan epeyce uzakta olduğunu ve savaşta sivillerin ayrı tutulması gerektiğini de belirtmiştir.¹⁵³

Trablusgarb'da yaşanan vahşeti ortaya çıkaranlardan biri de *Londra Cemiyet-i İslâmiyesi*'dir. Bu cemiyet tarafından basılan *The Red Oasis* (Kırmızı Vaha) adlı kitapta, Lebde Muharebesi sırasında hurmalıklar arasında kalan kırka yakın yaralı Osmanlı askerlerinin bütün insanlık ve hukuk kuralları çiğnenerek İtalyanlar tarafından gaddarca süngülenerek şehit edilmeleri anlatılmıştır.¹⁵⁴

İngiliz gazeteciler, Trablusgarb'da yaşanan bu acı gerçekleri dünya kamuoyuyla paylaşarak buradaki vahşeti belli oranda duyurmuşlardır. Aynı zamanda İtalya da, basın faaliyetlerine olabildiğince sansür uygulamaya, bilhassa telgraf ve posta kontrolleri vasıtasıyla Trablusgarb'da çalışan gazetecileri engellemeye çalışmıştır. İtalya böyle

¹⁵² Gurulkan vd., *Trablusgarb*, s. 493-97.

¹⁵³ Wright, *İki Yıl*, s. 94-95.

¹⁵⁴ Gurulkan vd., *Trablusgarb*, s. 535.

yapmakla Trablusgarb'da yaptığı haksızlıkların dünyaya duyurulmasını ve kendi aleyhlerinde kamuoyu oluşmasını engelleyebileceğini düşünmüştür.

1.9.8. Gönüllü Savaşçıların Durumu

Kıyılardan içeri pek ilerleyemeyen İtalyan ordusu, savaş daha başladıktan kısa bir süre sonra köşeye sıkılmıştır. Türk ve Arap mücahitler sayesinde İtalyanlar savunma pozisyonuna geçmiştir. İtalya'nın Trablusgarb'daki karşılaştığı durumu en iyi özetleyen kişi *III. Vittorio Emmanuel*'in yaveri *General Brusati*'dir. General 19 Kasım 1911'de hükümdarına yazdığı raporunda, Osmanlı'nın siyasi alanda uyguladığı zamana yayma stratejisini askeri alanda da uygulayacağını, Türk ve Arapların İtalyanlar tarafından işgal edilen yerlere baskınlar düzenleyerek sürekli temas içinde olacaklarını diğer yandan da İtalyan kuvvetleri ilerlemeyi başarırsa Osmanlı askerlerinin iç taraflara doğru çekileceğini belirtmiştir.¹⁵⁵

1911'in Aralığına gelindiğinde Osmanlı kuvvetleri ve İtalyan güçleri arasındaki savaş giderek şiddetlenmiş ve birçok yerde yoğun çatışmalar yaşanmıştır. Yoğun çatışmalar sonucunda artan asker ihtiyacını Osmanlı, Trablusgrab'ın daha aşağı bölgelerinde gelen gönüllü Arap direnişçilerle takviye etmeye çalışmıştır. Türk komutanlar, gönüllüleri kısa sürede eğitip, onları savaşa hazır hâle getirmiştir. Ayrıca Osmanlı kuvvetlerine eklenen bu takviye güçlerle, düşmanın sayısal üstünlüğünün önüne geçilmeye çalışılmıştır. Gönüllü olarak Tobruk, Derne ve Bingazi'den toplanan Arapların sayısı 16.000'i geçmiştir. Ayrıca orduları komuta etmek üzere genç Arap

---

¹⁵⁵ Childs, *Diplomatik İlişkileri*, s.109.

komutan yetiştirilmeye başlanmıştır.¹⁵⁶ Trablusgarb'daki bu gelişmeler direniş gücünün artmasına ve sağlamlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Trablusgarb'da savaşı gözlemleyen *L'Illustration* dergisinin yazarı *Georges Rémond*, savaşa katılan gönüllüleri ve orada yaşanan atmosferi şu şekilde kaleme almıştır:

...İşte Taruha'dan (Tarhune) gelen Arap gönüllüleri savaşa koşuyorlar: tüfenklerini havaya kaldırıyor, savaş çığlıkları atıyorlar. Ortalarında iri bir adam arkadaşlarından birinin sırtında bulunan davula uzun bir ipe biteviye vuruyor.

Gecenin ışığında, muhteşem bir gösteri. Fakat müftü, meydana bakan bir kürsüye çıkıyor. Bütün Araplar onun ayağına geliyor. İleri gelenler onun yanındalar. Aralarında yerimi alıyorum. Yavaş, tekdüze ama ahenkli, ve aynı zamanda da inip çıkan bir sesle Fatiha duasına başlıyor: "Allah, yüreklerinize cesaret koysun! Allah sizi muzaffer kılsın! Allah İtalyanlarla bütün kâfirleri ve putperestleri kovsun!

Bütün bu insanlar ellerini yarı yarıya göğe açıp yüzlerini müftüye doğru çeviriyorlar ve "Amin! Amin!" diyorlar...¹⁵⁷

Yerli milis güçler yeterli derecede askerî disiplinden yoksun olmalarına karşın, düşmana karşı cesaretle savaştıklarından inanılmaz başarılar elde edilmiştir. İtalyanlar 20 Aralık 1911'de, bir alay piyade ile Funduk bin Gaşîr istikametine ilerlemek istemiş fakat güçlü Osmanlı (Türk-Arap) direnişi sayesinde, arkalarında cephanelerini ve kayıplarını bırakarak geri çekilmiştir.¹⁵⁸ Bu ayda yaşanan bir diğer önemli mücadele de Sedre (Bir-Tobras) Muharebesidir. Bu muharebeye İtalya bu büyük bir arzuyla kalkışmış fakat Osmanlı kuvvetlerinin karşı koyması sonucunda geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Koloğlu, *Türk Subayları*, s. 30.

¹⁵⁷ Jean-Louis Mattei, "Trablusgarp Savaşı Üzerine Fransız Kaynaklı Bir Röportaj," *Toplumsal Tarih* 1/3 (1994): s.13.

¹⁵⁸ Gurulkan vd., *Trablusgarb*, s. 501.

¹⁵⁹ *Kolağası Mustafa Kemal*, (Haz. Genelkurmay) s. 53.

Seppings-Wright Osmanlı askerini ve Arap mücahitlerinin savaş stratejisini şu şekilde özetlemiştir:

Beni en çok şaşırtan, dostlarımın (Türk-Arap) tehlikeyi hiç mi hiç umursamayışları ve düşmanı küçümseyip açıktan açığa hor görmeleriydi. En büyük arzuları İtalyanların karaya asker çıkarması ve onlarla dövüşmekti. Bu nedenle onları ellerinden geldiğince tahrik etmeye çabaladılar. İtalyanların sükûtunu izah için Araplarla Türklerin sadece tek bir tefsiri vardı: cesaretsiz olmaları ve aşırı korku.¹⁶⁰

Gazeteci *Seppings-Wright* yazısında aslında savaş boyunca Osmanlı kuvvetleri ile İtalyan kuvvetlerinin ruh hâlinin nasıl olduğunu açıklamıştır. Genel kabule göre Osmanlı kuvvetleri savaştaki başarılarını vatan savunmasındaki istek ve tükenmek bilmeyen inançlarına borçludurlar.

1.9.9. Mustafa Kemal Bey'in Trablusgarb'a Gelişi

M. Kemal Trablusgarb yolculuğuna Şerif takma adıyla ve gazeteci kimliğiyle çıkmıştır. M. Kemal, yolculuk öncesinde masraflarını karşılamak için 200 İngiliz lirası borç almıştır. Seyahati esnasında gözünden rahatsızlanan M. Kemal, İskenderiye'de hastanede on beş gün tedavi görmüştür.¹⁶¹ Ayrıca onun bu rahatsızlığı Trablusgarb'da kaldığı süre boyunca devam edecek ve bu yüzden de oradan ayrılmak zorunda kalacaktır.¹⁶² M. Kemal, bir bin zorlukla geldiği Mısır hududunu geçerek, Tobruk'a

---

¹⁶⁰ Wright, *İki Yıl*, s. 28.

¹⁶¹ *Kolağası Mustafa Kemal*, (Haz. Genelkurmay) s. 134-135.

¹⁶² Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam I. cilt* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963), s. 165.

varmıştır. M. Kemal, zorlu bir yolculuk sonrasında vardığı bu topraklarda, Senûsîler tarafından içtenlikle karşılanmıştır.¹⁶³

M. Kemal, Trablusgarb'a geldikten hemen sonra yeni birliğini düzenlemiş ve kısa sürede birliğini düşmana saldırmak için hazır hâle getirmiştir. Lider ve teşkilatçı yapısı sayesinde başarıları kısa zamanda ardı sıra gelmeye başlamıştır. M. Kemal'in, planlı ve sistemli çalıştığına en büyük kanıtlardan biri emr-i yevmîdir (günlük emir). Bu günlüklerde, savaş için yapılan hazırlıklar ve savaş için nelerin yapılması gerektiği açıklanmıştır. Örneğin; 22/23 Mayıs 1912'de Ayn Mansur Karargâhı'ndan yazdığı günlük emirde, ileri karakola görevlendirilen subayın, ileri karakol ve keşif kolları kuvvetleriyle beraber hareket etmesini ve her defasında keşif kollarına gerekli talimatı vererek ileri gönderilmesi ve ileri karakol tertibatını bizzat aldırılmasını istemiştir. Seyyid Abdullah civarında sürekli bulundurulanan on kişilik sabit postanın, keşif kollarıyla aynı zamanda gönderilmesini istemiştir.¹⁶⁴

M. Kemal, Trablusgarb'daki önemli çarpışmalarından birini Tobruk'ta yapmıştır. 22 Aralık 1911'de gerekli tüm tertibatı aldıktan sonra Tobruk'ta İtalyanlara bir saldırı düzenleyerek ilk büyük başarısını göstermiştir. Bu çarpışmada İtalyanlara büyük bir hezimet yaşatmış ve İtalyanlardan birçok ganimet elde etmiştir.¹⁶⁵ Ayrıca M. Kemal'in, 27 Aralıkta Derne'de kumanda ettiği Osmanlı Kuvvetleri Kasr Harun savaşını kazanmıştır.¹⁶⁶

Zor şartlar altında Trablusgarb'a gelmeyi başaran gönüllüler, kısa zamanda iç taraflarda otorite kurmayı başarmıştır. Ayrıca Osmanlı kuvvetleri, Senûsîler sayesinde

---

¹⁶³ Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libya'lı Lider Ahmet Şerif-Süleyman Baruni* (Ankara: Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, 1981), s. 117.

¹⁶⁴ Zekeriya Türkmen, vd., *Atatürk'ün Not Defterleri X*. (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2009), s. 75.

¹⁶⁵ Koloğlu, *Türk Subayları*, s. 9.

¹⁶⁶ Koloğlu, *Türk Subayları*, s. 9.

en ufak hareketlilikten haberdar olmuş ve muhtemel durumlara göre önlemlerini almışlardır. Mustafa Kemal'in Derne Şark Kolu Komutanı Kurmay Binbaşı sıfatıyla Bingazi Kuvvetler Komutanı Kurmay Binbaşı Enver Bey'e yazdığı mektuplar bunun iyi bir örneğidir. 13 Ocak 1912'de gönderdiği mektupta M. Kemal, 12 Ocak'ta Defne Limanı'na yaptıkları keşifte iki savaş ve üç nakliye gemisini tespit ettiklerini belirtmiş, bunun yanında yapılan araştırma neticesinde Derneli Aşur adlı birinin İtalyan casusu olabileceğini ve bu yüzden gerekli tetkiklerin yapılmasını istemiştir.¹⁶⁷ 14 Ocak 1912'deki mektupta ise, gündüz saat on birde kuzeybatı yönünden Şark ordugâhına yaklaşan bir düşman uçağının görüldüğü bunun üzerine bir Arap'ın o tarafa doğru yönelmesi ve uçağa ateş açması sonrasında düşman uçağının kaçtığı belirtilmiştir.¹⁶⁸

1.9.10. Ocak 1912'deki Şiddetli Çatışmalar

Ocak 1912'de Trablusgarb'da İtalyanlar asker ve mühimmat sayısını artırmalarına rağmen Osmanlı kuvvetlerine karşı henüz ciddi bir başarı sağlayamamışlardır. Bu dönemde İtalyanlar taarruz yapmaktan ziyade savunmaya yönelmiş ve bu yüzden kıyı taraflarında inşa ettirdikleri korunaklarda zaman geçirmişlerdir. Savunma pozisyonunda kalan İtalyanlar, bu durumda bile pek rahat değildir. Çünkü Türk ve Arap direnişçiler Ocak ayında, gerilla taktiğiyle İtalyan askerlerine sürekli baskınlarda bulunmuş ve İtalyan askerlerine tabir-i caizse nefes bile aldirmamıştır.

Yeni yılın ilk şiddetli çarpışması Ocak ayının ikinci gününde yaşanmış ve bu çarpışmada Osmanlı kuvvetleri, İtalyan güçlerine ani bir saldırıda bulunmuştur. Bu

---

¹⁶⁷ Suat Akgül vd., "Trablusgarb ve Mustafa Kemal (1911-1912) Belge Numara 13," *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi* 125 (2010): s. 44.

¹⁶⁸ Akgül, "Belge Numara 14," s. 47.

çarpışma hakkında önemli bilgiyi de *1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası*

Mustafa Kemal kitabı vermektedir. Yaşanan çarpışmayı şu şekilde anlatmıştır:

2 Ocak 1912 sabahı gün doğmadan, Homs kasabasında sıkışıp kalmış düşmana, doğudan ve batıdan, bir baskın yapıldı. Homs'a birkaç yüz metre kadar sokulan Türk keşif kolları, eğitim için toplanmış İtalyan piyadelerini ve bataryalarını şiddetli tüfek ateşine tuttular, ölü ve yaralı verdirerek darmadağın ettiler. Düşman, düştükleri durumu kurtarmak için akşama kadar durmadan top ateşiyle karşılıklı bulundu. Fakat ciddi bir taarruz hareketine geçmek için bir cesaret gösteremedi. Homs'daki İtalyan kuvvetleri genellikle Türk kuvvetlerinin çemberi içinde kaldı.¹⁶⁹

İtalyanlar, Ocak ayının ikinci haftasında ise Birinci Alayı'yla Hums üzerinden taarruza geçip, bir kilometre kadar ilerlemiş, az müddet sonra Türk ve Arap gönüllüleri tarafından etrafı sarılınca perişan bir vaziyette çekilmeye zorlanmıştır. Türk-Arap mücahitleri, geri çekilen İtalyan askerlerinden bir hayli silah ve mühimmatı ganimet olarak almıştır.¹⁷⁰ Enver Bey başka bir taarruzda İtalyanları kovalayarak onlardan 2 makineli tüfek, 600.000 mermi, 250 tüfek, 2 sahra topu, 25 sandık top mermisi ve 10 katır ganimet olarak ele geçirmiştir.¹⁷¹ Diğer yandan Enver'in amcası Halil de bu konuda Enver'den geri kalmamış, Arap mücahitlerle birlikte yaptıkları baskınlar sonucunda İtalyanlardan ganimet olarak bir jimnastik trapezi ve *Brigante* adlı bir köpek ele geçirilmiştir. Aynı zamanda Halil Bey elde edilen malzemelerle kendisine baraka yaptırmıştır.¹⁷²

22 Ocak 1912'de İtalya, Derne'de büyük bir harekâta teşebbüs etmiştir. İtalya, yedi tabur piyade ve sekiz cebel topundan oluşan bir ordusuyla Derne'ye üç koldan

¹⁶⁹ *Kolağası Mustafa Kemal*, (Haz. Genelkurmay) s. 73.

¹⁷⁰ Gurulkan vd., *Trablusgarb*, s. 507.

¹⁷¹ Koloğlu, *Türk Subayları*, s. 32.

¹⁷² Mattei, "Fransız Kaynaklı Bir Röportaj," s. 14.

ilerlemeye başlamıştır. Türk ve Arap mücahitler İtalyanların bu ilerleyişine karşı taarruza geçmişler ve İtalyanları fena bir bozguna uğratmışlardır. İtalyanlar bu çarpışmada çok kayıplar vermiş ve İtalyan askerleri firar edercesine kaçmaya başlamıştır. Böylelikle İtalya, birçok erzakını ve mühimmatını Türk ve Arap mücahidine kaptırmıştır.¹⁷³ Osmanlı kuvvetleri, Trablusgarb'da birçok cephede aldığı bu başarılarla her gün daha da güçlenmekte ve güç alanını gittikçe yaymaktadır.

Ocak ayı süresince İtalya'ya ait *Garibaldi*, *Varese*, *Etna* ve bazı torpido botları Tobruk'ta; *Ferrucio* Derne'de; *Etruia* Bingazi'de; *Marco Polo* Hums'ta ve *Carlo Alberto*, *Liguria*, *Iride* ve birkaç açık deniz torpido botu Trablus'ta bulunmuştur.¹⁷⁴ İtalya Akdeniz'deki kontrollerini sıklaştırmış ve diğer Avrupa devletlerine ait vapurları da sıkı bir denetime tabi tutmuştur. Çünkü son zamanlarda kaçak yollardan bir hayli direnişçi İstanbul üzerinden Trablusgarb'a gelmiştir. Bu durum İtalya'yı hayli şüphelendirmiş ve buna aracılık eden Avrupa devletlerini uyarmıştır. Bu gerekçeler dâhilinde birçok Avrupa devletine ait vapurlara da el koymuştur.

Ocak ayında Trablusgarb'daki Osmanlı kuvvetleri (Türk-Arap) kademeli olarak şekillenmeye ve belli bir düzene girmeye başlamıştır. Trablusgarb'da hayat az da olsa düzelme emareleri göstermeye başlamıştır. Pazarlar kurularak insanların yiyecek ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır.¹⁷⁵ Bunun yanında Hilal-i Ahmer önderliğinde gelen doktorlar sayesinde bulaşıcı hastalıklar önlenmeye ve yaralılara daha etkili müdahale edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde İngiliz hâkimiyetindeki Mısır'dan da yardımlar gizli bir şekilde Trablusgarb'a gelmektedir. Bu durumdan belli oranda haberdar olan İngiltere, kendi hâkimiyeti altındaki (özellikle 70 milyonluk Hindistan

¹⁷³ Gurulkan vd., *Trablusgarb*, s. 511-512.

¹⁷⁴ Beehler, *Türk-İtalyan Savaşı*, s. 66.

¹⁷⁵ Koloğlu, *Libya Mücahitliğine*, s. 162.

Müslüman'ından) Müslümanların tepkisinden çekindiğinden buna belirli nispette göz yummuştur.

Müslüman dünyası Trablusgarb savaşına duyarsız kalmamış, ellerinden geldiği kadar buradaki mücahitlere yardımlarda bulunmuştur. Örneğin, Mısır'da Prens Ömer Tosun Paşa'nın başkanlığını yaptığı bir yardım komitesi Trablusgarblılar için para toplamıştır.¹⁷⁶ Ayrıca Afganistan *Emiri Habibullah Han* bir ferman çıkararak Trablusgarb'daki Osmanlı askerleri için yardım toplanmasını isteyerek direniş mücadelesinde Trablusgarblıları yalnız bırakmamıştır.¹⁷⁷ Uzun zaman şehirlerdeki erzak ve mühimmat ihtiyacı dışarıdan gelen bu yardımlar sayesinde giderilmeye çalışılmıştır. Dışarıdan gelen bu erzak ve mühimmatlar sayesinde direniş gücü günden güne katlanarak artmıştır.

Ocak boyunca iç bölgelere doğru ciddi bir ilerleme yapamayan İtalyan güçleri, kıyı kenarlarında inşa ettikleri mevzilerle tutunmaya çalışmıştır. Kıyıya yakın durmalarının en önemli sebebi daha önce de bahs olunduğu üzere donanma toplarının menziline olmak istemeleridir. Donanma menziline kalmayı âdet hâline getiren İtalyanlar, bu hâliyle denizde yüzen balıklara benzemekte, nasıl balık sudan çıktığında yaşamazsa İtalyan askeri de donanmanın menzilinden çıktığında yaşayamamaktadır.¹⁷⁸ Ayrıca İtalyan yönetimi, Trablusgarb'da yaşanan başarısızlıkların cezasını komuta kademesine kesmeye başlamış ve bu yüzden birçok komutanı görevden almıştır.

---

¹⁷⁶ Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 112.

¹⁷⁷ Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 140.

¹⁷⁸ Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 111.

1.10. İtalya'nın Savaş Alanını Genişletme Teşebbüsleri

İtalyanlar, Trablusgarb'da yaşadıkları ağır hezimetlerden dolayı savaşı Ege Denizi'ne doğru kaydırmayı düşünmeye başlamıştır. O dönemde basılmış olan *Freie Presse* adlı gazetenin bir makalesinde İtalya'nın bu teşebbüsü açıkça dile getirilmiştir. Makalede özetle, İtalyanların kısa süre içinde Adaları işgal edeceği, Yunanlıların ise duruma sessiz kalacağı iddia edilmiştir.¹⁷⁹ İtalya'nın böyle bir teşebbüste bulunmasının asıl amacı Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakarak kendi isteklerini kabul ettirmek istemesidir.

Buna benzer söylentilerin artması üzerine Osmanlı yönetimi de kendi sefaretlere aracılığıyla bilgi edinmeye çalışmış ve kısa zaman sonra sefaretlerden bu yönde bilgiler gelmeye başlayınca Adalar Denizi'nin (Ege Denizi) ve Çanakkale Boğazı'nın tehdit altında olduğu anlaşılmıştır. İtalya'nın olası saldırısını önlemek adına Osmanlı yönetimi, İzmir'de bulunan İtalyan gemicilerle limanın her tarafını bilen balıkçıların savaş zamanı körfezde serbest bırakılmasının tehlikeli olacağına karar vermiş ve ardından Dâhiliye Nezâreti'nin, Aydın ve bazı vilayetlere bu hususa dikkat edilmesi için genelge gönderilmiştir.¹⁸⁰

Osmanlı Devleti İtalya'nın Ege Denizi'nde yapacağı herhangi bir saldırı sonrasında Avrupa devletlerinin müdahalesi olabileceğini düşünmüştür. Çünkü İtalyanların, Osmanlı topraklarında yapacağı bir saldırı tüm devletleri ilgilendireceğinden, bu durum sonrasında uluslararası bir toplantının ortaya çıkmasının muhtemel bir süreç olacağı düşünülmüştür. İtalya ise uluslararası konferansın toplanmasını istememektedir. Çünkü böyle bir konferansta Büyük Devletlerin kendi

¹⁷⁹ Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 114.

¹⁸⁰ Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 118.

menfaatleri doğrultusunda karar alacakları ve İtalya'nın zarar göreceği açıktır. Bu yüzden İtalya olabildiğince olayları kendi imkânları içerisinde çözmeye çalışmıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi İtalya'nın savaşı Ege'ye doğru yayması diğer Avrupalı devletlerin çıkarlarına ters düştüğünden tepkilerinin aynı olması muhtemeldir. İtalya'nın Çanakkale Boğazı'nı bombardıman etmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin boğazları kapatabileceği ve bu duruma Rusya'nın sessiz kalamayacağı hatta bizzat müdahalede bulunacağı da aşikârdır. Şartlar bu kadar belirginken İtalya'nın savaş alanını yayma istediğinin yegâne amacı Büyük Devletlerin Osmanlı'ya baskı yapmasını sağlamak olduğu düşünülebilirdi.¹⁸¹

İtalya'nın bu teşebbüsü evvela Akdeniz'de görülmüş, *Garibaldi* kruvazörü Beyrut limanını top ateşine tutmuştur. Kruvazör, limanda bulunan Avnullah korveti ve Ankara torpidosunu bombalamış ve zarar gören bu gemiler düşmana ganimet olarak verilmek istenmediğinden Osmanlı askerleri tarafından batırılmıştır.¹⁸² Bu saldırı sonrasında birçok masum vatandaş yaralanmış ve ölmüştür. Bu duruma Osmanlı Devleti sert tepki göstererek bu durumu protesto etmiştir. Bu saldırı sonrasında Suriye, Halep ve Beyrut'ta yaşayan İtalyan vatandaşları başka bölgelere sürülmüştür.¹⁸³

Osmanlı Devleti de bir ara farklı bir arayış içine girmiştir. Savaşın en yoğun olduğu bir zamanda Almanya Büyükelçisi Osman Nizamî Paşa, Hariciye Nezareti'ne yazdığı şifreli bir yazıda elçiliğe gelen birisinin İtalyan donanmasını havaya uçurabileceğini iddia ettiğini ve bu yüzden ne yapılması gerektiğini sormuştur. Harbiye Nezareti de bu söylenenlere inanarak o kişi ile temasa geçilmesini ve gerekli

---

¹⁸¹ Necdet Hayta, "Beyrut'un İtalyanlar Tarafından Bombardımanı (24 Şubat 1912)," *Askerî Tarih Bülteni* 38 (1995): s. 185.

¹⁸² Akgül vd., "Belge Numara 29," 108-113.

¹⁸³ Childs, *Diplomatik İlişkileri*, s. 132.

masrafların karşılanmasını emretmiştir. Fakat gerçek kısa bir süre sonra ortaya çıkmış ve o iddiaların tümünün hayalden ibaret olduğu anlaşılmıştır.¹⁸⁴

1.11. İtalyanların Propaganda Yöntemleri

Şubat ayına gelindiğinde İtalyanların tüm hevesleri kursaklarında kalmıştır. Çünkü kısa zamanda elde edeceklerini düşündükleri Trablusgarb'ı, onca teşebbüslerine rağmen bir türlü ele geçirememişlerdir. Bu başarısızlıklarının ardından İtalya, kara propaganda yoluna başvurmuştur. İtalya ilkin uçaklar vasıtasıyla Arap aşiretlerine, Arapça yazılmış beyannameler atarak onları direnişten koparmayı düşünmüştür.¹⁸⁵ İtalya'nın dağıttığı bu tarz bildirimlerle Trablusluları direnişten vazgeçirmeyi ve Türkleri kötüleyerek bir Türk-Arap çatışmasını çıkartmayı hedeflediği görülmektedir. Örneğin İtalyanlar Trablusgarb'da 25 Mart 1912'de dağıttıkları bildiride, dinî temaları işleyerek insanları korkutmuş ve Trablusluların direnişlerini sonlandırmalarını istemiştir. İtalyan propagandasının daha anlaşılabilmesi için 25 Mart 1912'de dağıtılan bildirinin bir kısmı aşağıda verilmiştir.

...Yüce Allah 12 Mart 1912 tarihinde bize büyük zaferi verdi. Yüce Allah hangi tarafa nimetini ve hak kıldığını bize ve size gösterebilir. Acaba, o gün sizlerden kaç kişi geri dönmedi? Yüzlerce ve yüzlerce insan öldü. Ve biz inceledik hepsi Araplardandı. Sizin kardeşleriniz o gün bizim top ve tüfeklerimize karşı savaşırken Türkler neredeydi ve ne yapıyorlardı. Onlar her türlü tehlikeden uzak kendilerini koruyorlardı. Siz ne zaman gözlerinizi açacaksınız, ne zaman ikna olacaksınız. Türkleri bırakmanız sizin menfaatiniz icabıdır. Onlar sizi aldatıyorlar ve sonucu olmayan ümitsiz siyasetlerine alet olarak kullanıyorlar. Ve bu şekilde sizi ölüme ve mutlak yenilgiye sürüklüyorlar. Onlar üzerinden uzun seneler

¹⁸⁴ Hilmi Bayur, "1911-1912 İtalyan Savaşında Geçmiş Garip Bir Olay," *Bellekten* 160 (1976): s. 595.

¹⁸⁵ Gurulkan vd., *Trablusgarb*, s. 517.

geçmesine rağmen sizin memleketinizi kuraklaştırarak, harap olmuş, fakirleşmiş, adaletsizlik ve yolsuzluklarla dolu bir yer olarak bırakmışlardır. Her şeye kâdir olan, her şeyi gören ve her şeyi bilen Allah'tan sizin akıllarınızı aydınlatmasını dileriz... Ama, Allah korusun eğer, Türklerin yalanlarını dinleyerek bu halinizi devamını tercih ederseniz siz bilirsiniz; bizim silahlarımızın gücünü tanıyorsunuz. Allahın gücü ile havadan uçaklarımızla evlerinizin ve sizin üzerinize, hayvanlarınız, arpa ve buğday yetiştirdiğiniz tarlalarınızın üzerine yakıcı ateş atacağız. Ama bu zararın size olmamasını yüce Allah'tan dileriz. Bilakis o bu memlekete birlik ve ilerleme bahşetsin...¹⁸⁶

Ayrıca İtalya, asılsız haberler ortaya atarak Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmayı planlamıştır. İtalyanların en çok başvurdukları yalan ise Osmanlı askerlerinin yaralı İtalyan askerlerine işkence ettiği gibi asılsız haberlerdir. Bu duruma karşı Enver Bey'in Harbiye dairesine yazdığı yazı oldukça önemlidir. Enver Bey, yaralı ve ölmüş İtalyan askerlerine işkence edildiği, İtalyan sağlık görevlilerine karşı silah kullanıldığı gibi haberlerin asılsız olduğu hatta bunları yapanın İtalyanlar olduğunu yazmıştır. Hatta İtalyanların eline esir düşenlerin hemen infaz edildiği ve Hilal-i Ahmer'in (Kızılay) olduğu yerlerin bile topa tutulduğunu belirtmiştir.¹⁸⁷

Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin de gücü ve imkânları doğrultusunda bazı propaganda yöntemlerine başvurduğu görülmüştür. Bu propagandalar kimi zaman bazı yabancı gazetecilerin savaş alanına davet edilmesi ve İtalyan vahşetlerine şahit olmaları kimi zaman da Berlin'den bütün dünyadaki Müslümanlara başta Türkçe olmak üzere birçok dilde beyannameler gönderilerek Trablusgarb'da olan bitenden haberdar etmek şeklinde olmuştur.¹⁸⁸ İtalya'nın Akdeniz'deki sıkı kontrolleri ve ağır propaganda

---

¹⁸⁶ Ahmet Mehmetefendioğlu, "Trablusgarp Savaşına İlişkin Bir Belge," *Tarih ve Toplum* 100 (1992): s. 6-7.

¹⁸⁷ Gurulkan vd., *Trablusgarb*, s. 524-525.

¹⁸⁸ Orhan Koloğlu, "Enver Paşa Efsanesi'nde Alman Katkısı (1908-1913)-1," *Tarih ve Toplum* 78 (1990): s. 17.

yöntemleri dikkate alındığında, Osmanlı'nın bu karşı koyuşunun sınırlı bir çerçevede kaldığı anlaşılabilir.

Bir yanda yoğun bir şekilde savaşı sürdüren İtalya, diğer yandan Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yolunu aramaya çalışmıştır. Ayrıca savaş uzadıkça İtalya'da huzursuzluklar baş göstermeye başlamıştır. Özellikle de sosyalistler, savaştaki vaziyetten dolayı hükûmete ağır ithamlarda bulunmuş ve hükûmetin yürüttüğü politikayı eleştirmişlerdir. Esasında İtalyan halkının öfkesinin altında gizli bir korku yatmaktadır. Bu gizli korkunun sebebi ikinci bir Aduva yenilgisini yaşamak ihtimalidir.

Bunun için İtalya, gittikçe büyüyen Trablusgarb meselesini halledebilmek adına farklı çözüm yollarına başvurmaya başlamıştır. Bu yollardan biri Avrupa devletleri aracılığıyla, kendisi ve Osmanlı arasında bir barış görüşmesinin yapılmasıdır. Fakat Osmanlı Devleti, İtalya ile görüşmesi yapmak için bir şart öne sürmüştür. O şart, İtalya'nın Trablusgarb'ı ilhak kararından vazgeçmesidir. Aksi hâlde herhangi bir barış görüşmesi yapmayacağını belirtmiştir. Hatta bu şart bir keresinde Osmanlı Devleti Paris sefiri Rıfat Paşa aracılığıyla Fransa başbakanına iletilmiş ve barış görüşmesinin olması için İtalya'nın ilhak kararından vazgeçmesinin şart olduğu belirtilmiştir.¹⁸⁹

1.12. İtalya'nın Askeri Harekâtının Hezimete Dönüşmeye Başlaması

İtalyan görevliler, Trablusgarb'a gönderilen İtalyan askerlerine çok kısa sürede Trablusgarb'ı alacaklarını ve onları tekrar evlerine zengin olarak geri göndereceklerini vadetmişlerdir. Böylelikle birçok İtalyan askeri vapura konularak, kulaklarına tatlı vaatler ve cesaretlendirici sözler söylenerek Trablusgarb'a yollanmıştır. Bu arz-ı

---

¹⁸⁹ Gurulkan vd., *Trablusgarb*, s. 519.

mevûdda kendilerini büyük bir servetin ve şanın beklediğine inandırılmışlardır.¹⁹⁰ Yiğit ve fedakâr mücahitler, savaşın ilerleyen safhasında İtalyanlara Trablusgarb'ın hayal ettikleri gibi olmadığını göstermiştir. İtalyanlar ise tatlı rüyalarından geç de olsa uyanmaya başlamıştır.

Bunun yanında salgın hastalıkların baş göstermesi (özellikle de kolera), İtalyan askerlerini savaştan soğutmuş ve istilacı fikirlerinin yerini can telaşı yer almaya başlamıştır.¹⁹¹ Buna bir de savaşta aldıkları yenilgiler eklenince, İtalyanların savaşma arzuları bir hayli azalmıştır. Bu yüzden çok sayıda asker, birliklerinden firar etmeye başlamıştır. Esasında İtalyanların bu kadar sorunla boğuşmasının nedeni, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb'a bakış açısını anlayamamalarından ileri gelir. Çünkü burada savaşan Türkler ve Araplar bu mücadeleyi bir vatan ve şeref meselesi olarak gördüklerinden motivasyonları her zaman için üstün olmuştur. İtalyanlar uzun müddet açgözlülüklerinin ve sömürge isteklerinin esiri olacaktır.

İtalyan askerlerinin bu konudaki acizliğini daha savaşın başında dile getirmiş olan *Reuter* ajansının savaş muhabiri *Ellis Ashmead-Bartlett*, 11 Kasım 1911 yılında *L'Illustration*'da yayımlanan makalesinde Trablusgarb'daki İtalyanların durumunu şu şekilde tasvir etmiştir:

...(İtalyan askeri) Halbuki Trablusgarp'a çıktıktan çok kısa bir süre sonra gözleri faltaşı gibi açıldı. İşin şakaya gelir tarafı yoktu. Bir defa kum her şeyi mahvediyordu. Siperlerde bir an rahat yüzü görmek mümkün değildi. Bir kum fırtınası, ellerindeki silahların yüzde kırkını işlemez hale getirmeye yetmişti. Düşman tehlikesi de her şeyden üstündü. Gözlerine uyku girmiyordu bir türlü. Artık şu işler bitse de, güneş ve aşk ülkesi İtalya'ya dönselerdi keşke...¹⁹²

---

¹⁹⁰ Şerif, *Tanîn*, s. 271.

¹⁹¹ Süleyman, *Vekâyi'-i Harbiyesi*, s. 110-111.

¹⁹² Yılmaz Öztuna, "İtalyanların Trablusgarp'te Yaptığı Katliam," *Hayat Tarih Mecmuası* 4 (1965): s. 17.

İlkbaharın ilk ayını yoğun çarpışmalarla geçiren Osmanlı kuvvetleri, mücadelelerini yılmadan büyük bir kararlılıkla sürdürmüştür. Osmanlı kuvvetleri bu inanç sayesinde 3 Mart'taki bir çarpışmada İtalya'nın 9.000 kişilik kuvvetinden 8 subayını ve 52 erini kaybetmesine; 13 subayı ve 164 erinin de yaralanmasına sebep olmuştur.¹⁹³ Ayrıca 5 Mart'taki bir çarpışmada Osmanlı kuvvetlerinin başarısı karşısında afallayan İtalyan askerleri firar etmeye başlamış ve İtalyan komutanları kaçan askerlerini geri döndürememiştir. İtalyan kuvvetleri, mart ayında Zanzur'a 2 tane zeplinin eşliğinde bir saldırı düzenlemiş ama Türk topçu ve makineli tüfek bölüğü sayesinde İtalyanlar geri püskürtülmüştür.¹⁹⁴

Bu arada İtalya, Osmanlı'yı ikna için Avrupa devletlerinden yardım taleplerini yenilemeye devam etmiştir. İtalya, Avrupa devletlerine sunduğu tekliflerde Osmanlı askerlerinin Trablusgarb'dan çekilmesini ve verilen direnişin bir an önce sonlandırılmasını talep etmiştir. İtalya buna karşı, Halife'nin dinî yetkilerini Trablusgarb üzerinde kullanabileceğini söylemiştir.¹⁹⁵ Bunun yanında Fransız Büyükelçisi *Bompard*, Sadrazam Said Paşa'ya Bingazi'nin Osmanlı'da kalması ve Trablus'un İtalya'ya bırakılmasına yönelik anlaşma hakkındaki düşüncelerini sormuş, Said Paşa da, iç taraflarla bağlantıyı sağlamak için birkaç limanın Osmanlı'ya bırakılması hâlinde Trablus'un İtalya'ya bırakılabileceğini söylemiştir.¹⁹⁶ Lakin Said Paşa'nın bu görüşü, devlet yöneticilerinin tümünün mutabık olduğu bir öneri değildir. Bu yüzden birçok nazırın Trablusgarb'daki savaş için farklı çözüm önerileri vardı.

---

¹⁹³ Kutay, *Kahraman*, s. 181.

¹⁹⁴ Beehler, *Türk-İtalyan Savaşı*, s. 81.

¹⁹⁵ Koloğlu, *Türk Subayları*, s. 13.

¹⁹⁶ Bayur, *Türk İnkılâbı*, s. 130.

1.13. İtalya'nın Ege Denizi'ndeki Faaliyetleri ve Adaları İşgali

İtalya, işgal boyunca Akdeniz'deki kıyı kesimlerini sürekli denetim altında tutmaya ve buradaki gemi trafiğini kontrol etmeye çalışmıştır. Uyguladığı bu yöntemle Trablusgarb'a yardım gitmesini önleyebileceğini düşünmüştür. Bu amacında belli nispette başarılı olduğu da söylemek mümkündür. Lakin tüm bu engellemelere rağmen Trablusgarb'a hâlâ birçok savaşçı gitmektedir. Nisan 1912'de İtalya, artık Osmanlı'yı Trablusgarb'da mağlup edemeyeceğini anlayınca yukarıda zikredildiği gibi savaş alanını yayararak Osmanlı'yı barışa zorlamayı planlamıştır. İtalya'nın savaşı Ege denizine taşımasının üç ana gayesi olduğu söylenebilir: Birincisi, Trablusgarb'a yardımları önlemek, ikincisi Osmanlı hükûmetini barışa zorlamak ve Trablusgarb'ı almak için elde kuvvetli bir koz bulundurmak ve sonuncusu ise Anadolu'ya yayılmak için önemli bir konumu ele geçirmek.¹⁹⁷

Bu dönemdeki İtalyan basını ise İtalya'nın bu konudaki hedeflerini şu şekilde yazmaktadır: ilkin Ege Adaları'nın geçici işgali ve Çanakkale Boğazı'na saldırı sonrasında İstanbul'un tehdidi ile Trablusgarb'daki direnişin kırılması.¹⁹⁸ Yukarıda sözü edilen amaçların çoğu şüphesiz Osmanlı Devleti'ni ikna etmeye yönelik hamlelerdi. Fakat İtalya'nın girişeceği bu teşebbüslerin hiçbirinin Trablusgarb'a yansması olmadığı kısa sürede görülecektir.

Ege Denizi'nde bulunan Çanakkale, konumu itibariyle oldukça önemli bir mevkiye bulunmaktadır. Çanakkale, İstanbul'a açılan bir nevi kapı konumunda olduğundan, Osmanlı Devleti tarafından her zaman korunmasına özen gösterilmiştir.

¹⁹⁷ Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı," *Belleten* 113 (1965): s. 86.

¹⁹⁸ Şengül Mete, "Trablusgarb Savaşı ve İtalya'nın Akdeniz'deki Faaliyetleri," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi* 8 (1998): s. 269.

İtalya'nın özellikle Ege Denizi'nde bir saldırıda bulunması ihtimali üzerine Osmanlı Devleti de, Çanakkale civarındaki tabyalarının (Asya ve Avrupa kıtasındaki tabyalar) bakımına ve içindeki mühimmat eksikliğini gidermeye çalışmıştır. Ayrıca Çanakkale'de olası bir saldırıya karşı mayın bulundurmıştır. Olası bir saldırıda bu mayınları denize döşeyerek, boğazdan gemi geçişini engelleyecektir.

İtalya, bir yandan Avrupa devletlerinden barış için yardım istemiş diğer yandan da savaşı Ege Denizi'ne (Adalar Denizi) doğru yayma teşebbüslerinde bulunmuştur. İtalya'nın Ege Denizi'ne yayılma söylentileri ayyuka çıkması üzerine adalarda yaşayan Müslüman ahali İzmir'e doğru göçe başlamış, bunun yanında savaşabilecek durumda olanlar ise adada kalmıştır. İtalya, uzun zamandan beri planladığı Ege Denizi harekâtını 18 Nisan 1912 günü başlatmıştır. İtalyan donanması sabahın erken saatlerinde 24 parçadan oluşan İtalyan filosuyla Çanakkale Boğazı'na gelerek tabyalara ateş etmiştir.¹⁹⁹ Bu saldırıda İtalya, Çanakkale Boğazı'nda bulunan Kumkale, Orhaniye, Seddülbahir ve Ertuğrul Hisarı'nı bombalamıştır. Aynı zamanda bu saldırıda İtalyanların; *Garibaldi*, *Kavur* ve *Lombardiya* gemileri de zarar görmüştür.²⁰⁰ İtalya, bu girişiminde ciddi bir başarı elde edememiştir.

Bu saldırıların sonrasında Osmanlı Devleti, Çanakkale Boğazı'nı tarafsız devletlerin ticaret gemileri dâhil olmak üzere, her türlü geçişe kapattığı ilan ederek boğazın girişine mayın döşemiştir.²⁰¹ Yaşanan olaylardan sonra Osmanlı topraklarında ikamet eden İtalyan vatandaşının sınır dışı edilmesine karar verilmiş fakat bu pek uygulanamamış, sadece bir kaç bin kişiyle sınırlı tutmuştur.²⁰² Boğazların ticaret gemileri dâhil bütün gemi geçişlerine kapatılması ayrı bir problem yaratmıştır. Bunun

¹⁹⁹ Mete, "Akdeniz'deki Faaliyetleri," s. 270.

²⁰⁰ Beehler, *Türk-İtalyan Savaşı*, s. 87.

²⁰¹ Turan, "Türk Hâkimiyetinden Çıkışı," s. 89.

²⁰² Koloğlu, *Türk Subayları*, s. 13.

üzerine Büyük Devletler Osmanlı Devleti'ne baskı uygulamış ve Osmanlı da boğazı açmak zorunda kalmıştır.

Nisan ayında Ege'nin kıyı kesimindeki vilayetlerden gelen telgraflarda İtalyan donanmalarının Rodos ve civarında görülmeye başlandığı Harbiye Nezareti'ne bildirilmiştir.²⁰³ Bu telgraf haberinin ardından İtalya, uzun zamandır işgal etmeyi düşündüğü adaları, Nisan ayının sonunda yaptığı harekâtla elde etmiştir. İtalya'nın Ege Denizi'nde giriştiği bu harekâta başarılı olmasının nedeni Osmanlı Devleti'nin, adalarda yeterli sayıda askerinin ve mühimmatının olmamasıdır. Bunun yanında yerli ahalinin yani Rumların İtalyanlarla işbirliği yapması işgali daha da kolaylaştırmıştır.²⁰⁴

İtalyan donanma birliklerinin Rodos'daki çıkarması sonrasında (24 Nisan 1912) ciddi çatışmalar yaşanmış fakat yukarıda belirtilen gerekçelerden ötürü kısa bir süre sonra İtalyanlar adayı işgal etmiştir. Böylelikle adalarda bulunan 930 asker ile 33 subaydan müteşekkil Osmanlı kuvveti teslim olmuştur (17 Mayıs).²⁰⁵ Diğer adalarda ise ciddi bir mukavemet olmadığından İtalyan güçleri oraları kolaylıkla zapt etmiştir. Adalardaki Osmanlı askerlerinin bir kısmı teslim olmuş ve bir kısmı ise Anadolu'ya kaçmıştır. İlerleyen aylarda ise Rodos ve diğer adalar (On İki Ada) İtalyanlar tarafından tamamen ele geçirilmiştir. İtalyanlar, ele geçirdikleri bu adalarda kendi idari yapılanmalarını kurmuştur. İtalya'nın savaş alanını On İki Ada'ya doğru kaydırmasıyla birlikte Anadolu topraklarının güvenliği de tehlikeye girmiştir.

Nisan 1912'de yapılan seçimlerde İttihatçıların seçime hile karıştırması (sopalı seçim) sonucunda sorunlar ve iç çekişmeler artmıştır. Dönemin gazetelerinden *Meşrutiyet*, yaşanan bu şaibeli seçimi İtalyanların Trablusgarb işgaline benzeterek

---

²⁰³ İdris Bostan ve Ali Kurumahmut, *Trablusgarb ve Balkan Harplerinde İşgal Edilen Ege Adaları ve İşgal Telgrafları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003), s. 22.

²⁰⁴ Bayur, *Türk İnkılâbı*, s. 127.

²⁰⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 284.

(Mayıs 1912) durumun vahametini yansıtmaya çalışmıştır.²⁰⁶ 1912 Nisan'da yapılan seçimler sonrasında bile sükûnet sağlanamamıştır. Trablusgarb Savaşı, karışık olan iç siyasi havanın daha da karışmasına sebep olmuştur. Güçlenen muhalefet Hürriyet ve İtilaf Fırkası etrafından birleşerek eleştirilerini yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. Yapılan ağır eleştiriler ve baskılar sonucunda Sadrazam Sait Paşa istifa etmiştir. Padişah, yaşanan iç siyasi krizlerin devletin zararına olduğunu görerek; herkesin güvenini ve takdirini kazanmış, Meşrutiyetin ilanından sonra bile hiçbir siyasi partiye girmemiş ve daima tarafsız kalmış olan Âyan Meclisi Reisi Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı 21 Temmuz 1912 günü sadrazamlığa tayin etmiştir.²⁰⁷

Yönetimin başına gelen Gazi Ahmet Muhtar Paşa, kısa süre sonra Büyük Kabine'yi kurarak göreve başlamıştır. Sadrazam, Trablusgarb meselesinin bir an önce hallolmasını istemiştir. Bu meselenin ancak İtalya ile barış yapılarak çözüleceğini düşünen Gazi Ahmet M. Paşa, barış görüşmeleri sürecini hızlandırmaya çalışmıştır. Osmanlı yönetimde yaşanan bu gelişmeler Trablusgarb'da da yakından takip edilmiştir. Diğer komutanlıklar yaşanan siyasi durum ve kabine değişikliğinden Enver Bey aracılığıyla haberdar edilmiştir.²⁰⁸

Trablusgarb'da ise hâlâ Osmanlı kuvvetlerinin başarısı söz konusudur. İtalyanların tüm çabalarına rağmen mevcut durum değişmemiştir. İtalyanların savunma pozisyonunda kalmalarını fırsat bilen Türk kuvvetleri, yaptıkları taarruzlarla İtalyanları yıldırmaya çalışmıştır. Mayıs 1912'de Türk kuvvetleri Lebde Harabeleri'ne yaptıkları taarruzla İtalyanlara ağır darbe vurmuşlardır. Ardından 2-3 Mayıs gecesi Osmanlı

---

²⁰⁶ Taner Timur, "Bir İttihatçı Düşmanı Şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi," *Tarih ve Toplum* 72 (1989): s. 19.

²⁰⁷ Rifat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989), s. 310.

²⁰⁸ Türkmen, vd., *Atatürk'ün Not Defterleri*, s. 98.

kuvvetlerinin taarruzu ve sabaha kadar süren çetin çarpışmalar sonunda, İtalyanlar darmadağın edilmiştir. Bu vuruşmada pusuya düşürülüp yok edilen İtalyan birlikleri bile olmuştur. Osmanlı kuvvetleri bu çarpışmada İtalyanlardan kazma, kürek, cephane, dürbün ve daha birçok savaş malzemesini ganimet olarak ele geçirmiştir. Buna mukâbil, Türk kuvvetlerinin kaybı ise 3 şehit, 12 yaralıdır.²⁰⁹

Trablusgarb'da yaşanan diğer bir çatışma ise Hums'da yaşanmıştır. Hums'da çok yoğun mücadeleler yaşanmasına rağmen bir başarı sağlayamayan İtalyanlar gözlerini bu sefer de Mısırata'ya çevirmiştir. Mısırata'yı işgal etme görevi General *Camerana*'na verilmiştir. Generalin emrine 9 bin asker verilmiştir. Buna karşılık bu bölgeyi savunan Osmanlı kuvveti ise 60 Türk ve birkaç yüz mücahitten ibarettir. İtalyanlar, ilkin Kasr-ı Ahmed'e girmiş ve orada Osmanlı kuvvetlerinin güçlü bir mukavemetiyle karşılaşmışlardır. Az sayıdaki direnişçi geri çekilerek şehri İtalyanlara bırakmıştır. Yapılan çarpışmaların sonucunda Susa, Zanzur ve Kasr-ı Ahmed İtalyanların eline geçmiştir.²¹⁰

Temmuz ayında İtalyanlar, epey zamandır uğraştıkları Mısırata'yı almış ve Sidi Ali'yi işgal etmeyi başarmıştır. Daha sonra İtalyan orduları Zaviye ve Münşiye'yi de almışlardır. İtalya, Trablusgarb'da olası bir Türk taarruzuna karşı, işgal ettiği yerlerdeki askerlerinin sayısını sürekli artırmıştır. Diğer yandan İtalyan donanması Akdeniz'deki faaliyetlerine devam etmiş ve Çanakkale Boğazı etrafında sürekli tacizde bulunmuştur. Akdeniz'de İtalya'nın giderek ağırlığını artırmaya başlaması başta Avusturya olmak üzere Rusya ve Fransa'yı rahatsız etmeye başlamıştır.²¹¹ Bunun üzerine bu devletler, Akdeniz'de yaşanan gelişmeleri yakından takip etmeye başlamıştır.

²⁰⁹ *Kolağası Mustafa Kemal*, (Haz. Genelkurmay) s. 73-74.

²¹⁰ *Kolağası Mustafa Kemal*, (Haz. Genelkurmay) s. 90-92.

²¹¹ Childs, *Diplomatik İlişkileri*, s. 164.

Osmanlı yönetimi 12 Temmuz 1912'de İtalya ile gizli barış görüşmelerine başlamıştır. Osmanlı ilk görüşmeler için Said Halim Paşa'yı görevlendirmiş, İtalya ise *G. Volpi* ve *Guido Fusinato*'yu göndermiştir. İtalyan delegeleri, Lozan'da 19 Temmuz 1912'de, Said H. Paşa'ya Rodos ve On İki Ada için üç seçenek sunmuşlar: İşgal edilen adaların İtalya'ya bırakılması ya da bu adalara özerklik verilmesi veya Rumlara birtakım haklar vermek şartıyla Osmanlı'ya iadesi. Fakat bu teklifleri Said Halim Paşa sert bir şekilde reddetmiş ve İtalya'nın bu adaları şartsız bir şekilde Osmanlı Devleti'ne iade etmesini talep etmiştir.²¹² Esasında İtalya'nın bu konuyu sürüncemede bırakmasının nedeni, işgal ettiği adaları boşaltmak istememesidir. İtalya'nın Adaları işgalinde onlara en büyük desteği sağlayan Rumlar bile İtalyan işgalinin geçici olmadığını anlamış ve bu duruma itiraz etmeye başlamışlardır.²¹³

1.14. Balkan Savaşlarının Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti, Meşrutiyet döneminden itibaren Balkanlarda kötü bir yönetim sergilemeye başlamıştır. Özellikle Balkanlardaki Hıristiyan topluluklara karşı en önemli Müslüman müttefik olan Arnavutlar küstürülmüştü.²¹⁴ Balkanlarda bu kadar stratejik öneme sahip bir topluluğun devletten uzaklaştırılması sonucunda dengeler hızla değişmeye başlamıştır. Ayrıca Osmanlı yönetiminin, Selanik üzerinden Sırlara top ve cephane nakliyesine izin vermesi ve Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'nın, Rumeli'deki 120 tabur askeri terhis etmesi Balkanlarda yapılan önemli hatalardır.²¹⁵ Osmanlı yönetimi

---

²¹² Turan, "Türk Hâkimiyetinden Çıkışı," s. 95.

²¹³ Bayur, *Türk İnkılâbı*, s. 127.

²¹⁴ Bayur, *Türk İnkılâbı*, s. 195.

²¹⁵ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi VI. cilt* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), s. 3486-3487.

sergilemiş olduğu bu siyasetin bedelini Balkan Savaşı sırasında ağır bir şekilde ödeyecektir.

Ağustos ayında Balkanlarda bir karışıklık hâli hâkimdi. Bulgaristan'da, Karadağ'da ve Üsküp'de karışıklıklar ve çatışmalar yaşanmaktadır. Osmanlı Devleti ise zayıflığı yüzünden yaşanan kargaşaya pek müdahil olamamış ve hadiseleri tabiri caizse seyrine bırakmıştır. Rusya önderliğinde Balkan devletleri arasında yakınlaşmalar oluşmuş ve ardından bir dizi gizli anlaşmalar yapılmıştır.

Bunun yanında Osmanlı yönetimi artık Balkanlardaki karışıklığın belirdiği bir ortamda o topraklar için birtakım ıslahatlar hazırlatmıştır. Bunlar genel itibariyle gayrimüslim haklarını genişleten ve Balkanlardaki bazı yerler için muhtariyetler getiren bir ıslahat çalışmasıdır. Osmanlı yönetimi, Balkanlarda girişeceği bu ıslahatları İstanbul'daki büyükelçiler aracılığıyla Büyük Devletlere bildirmiştir.²¹⁶ Büyük Devletler ise oluşan savaş havasını kabullenmiş ve olası bir savaşta Osmanlı Devleti'nin galip geleceğini düşünerek ve Balkanlarda mevcut durumun hiçbir şart altında bozulamayacağını ilan etmiştir.

Yaz aylarında Trablusgarb'da ise açık ara Osmanlı üstünlüğü devam etmektedir. İtalyanlar ise hâlâ kıyı kesiminden iç bölgelere ilerleyememiş ve yaptıkları birçok taarruz harekâtında başarısız olmuşlardır. İtalya, bu hezimetlerden birini de Zuvâre'de yaşamıştır. Ağustos ayının ikinci gününde Zuvâre'nin beş kilometre güneyinde bulunan Abdüssamed ve Zâhîretü'ş-Şerîf civarlarında İtalyan ve Osmanlı güçleri çarpışmış, on dört saat süren muharebe sonunda Osmanlı kuvvetleri, İtalyan askerlerini

---

²¹⁶ Sertoğlu, *Mufassal*, s. 3487.

püskürtmüştür. Kaçan İtalyan askerleri arkalarında çok kayıp bırakarak geri çekilmiştir. Geri çekilen düşmandan birçok silah ve ganimet elde edilmiştir.²¹⁷

Eylül ayında Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senûsî, Enver Bey'e Osmanlı yönetimi barış anlaşması imzalasana bile direnişee devam edeceğini belirtmiştir.²¹⁸ Buna cevaben Enver Bey de kanının son damlasına kadar savaşacağını söylemiştir. Eylül ayında İtalya ile Osmanlı güçleri arasında Trablusgarb'da yoğun çarpışmalar yaşanmıştır. Bunlardan biri 17 Eylül'de Derne'de gerçekleşmiştir. Osmanlı kuvvetlerinin taarruzunu güçlükle durdurabilen İtalya, 61 askerini kaybetmiştir. Osmanlı kuvvetinden ise 111 kişi şehit olmuştur. 20 Eylül'de yaşanan bir çarpışmada ise İtalyanlar kuvvetli taarruzları sonucunda Zanzur vahasını ele geçirmiş ancak 200'e yakın askerine de kaybetmiştir. Osmanlı kuvvetleri ise Zaviye'ye doğru geri çekilmiştir.²¹⁹

Bu sırada Balkanlardaki karışıklık hâli her geçen gün daha da kötüleşmektedir. Osmanlı Devleti, Arnavutluk ve Bulgaristan'a bir takım imtiyazlar vermiş olmasına karşılık Balkanlarda bozulan havayı bir türlü değiştirememiştir. Ekim ayının başında Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri savaşmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti içindeki birtakım kişiler, savaşın başından itibaren Trablusgarb direnişine karşı çıkmıştır. Onlar, bu direnişin gereksiz olduğunu ve bu tavrın devlete ağır yükler getireceğini düşünmüşlerdir. Bu karşı çıkışlardan birini de Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi yapmıştır. Cemaleddin Efendi, yaşanan tüm olumsuzlukların, felaketlerin ve Balkan Savaşı'nı doğuran nedenlerin başında Trablusgarb Savaşı olduğunu söylemiştir.²²⁰ Bu gibi eleştiriler dile getirilse de Osmanlı yönetimini asıl

---

²¹⁷ Gurulkan vd., *Trablusgarb*, s. 537

²¹⁸ Koloğlu, *Türk Subayları*, s. 17.

²¹⁹ Beehler, *Türk-İtalyan Savaşı*, s. 119.

²²⁰ Cemaluddin Efendi, *Şeyhülİslâm Cemaleddin Efendi Siyasi Hatıralarım*, haz. Selim Kutsan (İstanbul: Nehir Yayınları, 1990), s. 55.

düşündüren Müslümanların yaşadığı bir toprağın teslimi konusudur. Çünkü Arap coğrafyalarında yaşayan Müslümanlar arasında milliyetçilik akımı had safhaya ulaşmış ve adeta bir kıvılcım bekler olmuştur. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin, İtalyan işgalini meşru görmesi diğer vilayetlere kötü tesir edeceğinden anlaşmayı olabildiğince gizli yürütmeye çalışmıştır.

1.15. Uşi (*Ouchy*) Barış Antlaşması ve İlk Tepkiler

Balkan topraklarında cereyan eden savaşın gidişatı herkesi şaşkırtmaya başlamıştır. İlk başlarda Balkan devletlerinin kısa süre içinde Osmanlı Devleti'ne karşı bu kadar büyük başarılar elde edeceğini kimse tahmin etmemiştir. Vaziyetin bu denli kötü gitmesi sebebiyle Osmanlı yönetimi Trablusgarb'daki tutumunun değiştirmeye başlamıştır. Açıkçası Anadolu topraklarının tehlikeye girme ihtimali belirdiğinden, Trablusgarb mücadelesinin sonlandırılmasına karar verilmiştir. Anlaşma yapmaktan başka çaresi kalmayan Osmanlı Devleti, zoraki de olsa anlaşmayı imzalamış ve böylelikle ülkenin bir parçasını daha kaybetmiştir.

Bu zorunlu hâl dolayısıyla 18 Ekim 1912 yılında Lozan'ın *Ouchy* semtinde Osmanlı ve İtalya arasında Uşi (*Ouchy*) Barış Antlaşması [*Trattato di Losanna*] imzalanmıştır. Uşi Antlaşması, 11 açık maddeden ve 11 gizli maddeden oluşmaktadır. Bu anlaşmada Osmanlı Devleti'ni, Mehmed Nabi ve Rumbeyoğlu Fahrettin Beyler; İtalya'yı *Pietro Bertolini*, *Guido Fusinato* ve *Giuseppe Volpi* temsil etmiştir.

Anlaşmanın açık olan maddelerinde özetle; Osmanlı ve İtalya arasında barış anlaşmasının yapıldığı, karşılıklı olarak savaş esirlerinin serbest bırakılması, On İki Ada için Osmanlı'nın af çıkarması, İtalya'nın ise adalardan askerlerini çekmesi, savaştan

önceki ticari anlaşmaların tekrar yürürlüğe girmesi, sınır dışı edilmiş olan İtalyanların haklarının geri verilmesi, İtalya'nın Trablusgarb'a ait borçları üstlenmesi konuları yer almıştır.²²¹ Anlaşmanın gizli maddelerinde ise kısaca, Trablus ve Bingazi'ye özerklik tanındığı ve buralara Naibü's-sultan (genel vali) atanarak onun Osmanlı varlığını temsil edeceğini belirtilmiştir.²²² Ayrıca Baş Kadı'nın Padişah tarafından atanması, hutbenin Padişah adına okunmasına devam edilmesi, Kadı'nın ve Naibü's-sultan'ın maaşlarının Şeyhülislamlık makamı tarafından ödenmesi yönünde kararlar alınmıştır.²²³

Bu barış antlaşmanın imzalanmasından sonra İtalyan kuvvetleri bu durumu Trablusgarb'daki Müslüman direnişçilere haber vermiştir.²²⁴ Bu durum Trablusgarb'da mücadele eden Osmanlı kuvvetleri için kötü bir tesir yaratmıştır. Barış antlaşmasını kendi devletlerinden değil de düşman devletten duymaları onları oldukça incitmiştir. Genç Subaylar, yaşanan gelişmeyi kendi aralarında tartışmaya başlamış ve bu durumda nasıl bir tavır takınacaklarını konuşmaya başlamıştır. Enver Bey ve Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senûsî yaptıkları görüşmelerin sonunda hiçbir şart altında İtalyan işgalini kabul etmeyip sonuna kadar mücadele etme kararı almışlardır.

Esasen Enver ve arkadaşlarını, Trablusgarblı erkek, kadın ve çocukların düşman karşısında direnişleri ve Osmanlı'yla beraber gösterdikleri fedakârlıklar düşündürmektedir.²²⁵ Bu yüzden padişah bu mücadeleden vazgeçse dahi kendilerinin bu yoldan vazgeçmeyeceğine dair oradaki insanlara söz vermiştir.²²⁶ Enver ve diğer Türk subaylar, Trablusgarb'ı savunan bu cesur ve fedakâr kahramanları burada kendi kaderlerine terk etmemek adına uzun müddet mücadelelerine devam etmiştir.

---

²²¹ Kurtcephe, *Türk İtalyan İlişkileri*, s.218-220.

²²² Beehler, *Türk-İtalya Savaşı*, s. 125-126.

²²³ Childs, *Diplomatik İlişkiler*, s. 266-267.

²²⁴ Koloğlu, *Türk Subayları*, s. 19.

²²⁵ Koloğlu, *Libya Mücahitliğine*, s. 233.

²²⁶ Koloğlu, *Türk Subayları*, s. 50.

Barış anlaşmasının ardından İtalya, Trablusgarb'daki direnişin bir an önce sonlandırılmasını ve Osmanlı askerlerinin teslim olmasını istemiştir. Trablusgarb'daki Türk subaylar ise boşuna savaşmış olmamak adına savaşmaya devam etmek istemiştir. Fakat Rumeli'nden kötü haberler üst üste gelmeye başlayınca direnme isteklerinde zaruri olarak değişim gerçekleşmiştir. Balkan devletlerinin hızlı ilerleyişi ve bu nedenle Anadolu topraklarının tehlikeye girmeye başlaması Trablusgarb'daki Türk subaylarını iyiden iyiye çıkmaza sokmuştur. Bunun sonucunda Trablusgarb'daki Türk subaylar kademeli olarak Anadolu topraklarını savunma için İstanbul'a doğru yola çıkmaya başlamıştır. Fakat Trablusgarb'daki savunma direnişi tamamen sonlanmamıştır. Mücadele görevi Senûsî Şeyhi Ahmed eş-Şerif es-Senûsî'ye devredilmiştir. Bundan dolayı Trablusgarb'ın savunması için Türk subaylarının bin bir zorlukla oluşturduğu askerî malzemeler Senûsîlere bırakılmıştır.²²⁷ Ahmed eş-Şerif es-Senûsî ve burada kalan az sayıdaki Osmanlı subayı I. Dünya Savaşı'na kadar bu mücadelelerini kararlılıkla devam ettirecekleri daha sonra açıkça görülecektir. Trablusgarb'ın fedakâr ve yiğit insanları onurları için uzun müddet istilacı İtalya'ya karşı mücadele vermiştir.

1.16. Trablusgarb Savaşı'nın Sonucu

İtalya siyasi birliğini sağladıktan sonra kendisini Büyük Devletler arasında görmek amacıyla ilk sömürgeci harekâtını Habeşistan'a yapmış ve burada İtalyan tarihine Aduva hezimetini olarak geçen büyük bir bozgun yaşamıştır. Daha sonra coğrafi olarak yakınlık arz eden Trablusgarb'a gözünü dikmiş ve bu toprakları ele geçirmek için harekete geçmiştir.

---

²²⁷ Gurulkan vd., *Trablusgarb*, s. 557-559.

Evvela İtalya, Trablusgarb'da halkın yararlanabileceği okullar ve dispanserler açmış ardından ticari nüfuzunu yaymak için vapur işletmeciliği ve posta hizmetleri gibi müesseseleri faaliyete geçirmiştir. *Banco di Roma*'nın Trablusgarb'da faaliyete geçmesiyle birlikte İtalya'nın nüfuzu en üst seviyeye ulaşmıştır. İtalya'nın bu yayılmacılığına karşın Osmanlı Devleti içinde bulunduğu perişan durum sebebiyle etkin bir karşı koyuş sergileyememiştir. Engellemeler daha ziyade valiler düzeyinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Trablusgarb'm, gelir kaynakları kısıtlı olduğundan bu bölge her zaman devlet desteğine ihtiyaç duymuş ve bu bölgeye ihtimam gösterilmesi gerekmiştir. Bu çerçevede Trablusgarb'ı kalkındırma ve yerli halkın desteğini arttırmak adına bir dizi kalkındırma hamleleri yapılmıştır.

II. Abdülhamid döneminde donanmanın atıl bırakılması ve Meşrutiyet zamanda Trablusgarb'daki askerlerin ve mühimmatın oradan çekilmesi, İtalya'yı işgal için adeta teşvik etmiştir. İtalya 29 Eylül 1911'de savaş ilan ettikten sonra büyük bir ordu ile Trablusgarb'a çıkarma yapmıştır. İlk zamanlar Osmanlı kuvvetleri İtalyan donanmalarına karşı koyamamış ve iç taraflara doğru geri çekilmiştir. Osmanlı Devleti Trablusgarb'a ulaşım zorluğu ve toptan bir karşı koyuşun imkânsızlığı sebebiyle bu savaşı gerilla taktiğiyle devam ettirmeyi karar vermiştir. Bunun içinde İstanbul'da bazı genç subaylar çeşitli yollarla bu vatan toprağını kurtarmak için gitmiştir.

Kısa zamanda Trablusgarb'a varan bu genç subaylar oradaki yerli halkı organize ederek İtalyanlara baskınlar yapmıştır. Askerî bir gezintiye çıkmış edasıyla Trablusgarb'a gelen İtalyan askerleri, Türk ve Arap mücahitlerin şiddetli taarruzları karşısında, ülkelerine dönmenin çarelerini aramaya başlayacak kadar yılmıştır. Bununla beraber İtalyanlar, intikamını masum sivillerden almaya başlamış ve binlerce masum çocuk, kadın ve yaşlı insanı katletmişlerdir.

Savaşın bu denli uzaması ve savaş maliyetinin artması üzerine İtalya bu sefer de savaş alanını yaymaya çalışmıştır. İtalyan donanmaları öncelikle Osmanlı'ya ait Kızıldeniz ve Beyrut'taki yerleri bombalamış, akabinde Çanakkale'yi taciz etmiştir. Son olarak da nisan ve mayıs aylarında Rodos ve On İki Ada'yı işgal ederek Osmanlı'yı Trablusgarb'daki İtalyan ilhakını tanımaya zorlamıştır. Lakin Osmanlı Devleti İtalya'nın bu hareketine belli bir süre direnmiştir. Fakat İtalya'nın bu arzusuna Balkan devletleri yetişmiştir. İtalya'nın içten içe desteklediği Balkan devletleri ekim ayı başında aralarındaki ittifakı tamamlayıp Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.

Osmanlı Devleti iki cepheyi aynı anda idare etmeyi göze alamadığından İtalya ile anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. 18 Ekim 1912'de İtalya ve Osmanlı Devleti Uşi (*Ouchy*) Anlaşmasını imzalayarak, Trablusgarb Savaşı'nı hukuken sonlandırmışlardır. Fakat Trablusgarb'daki genç subaylar yapılan barışı uzun süre kabullenmemiş ve direniş mücadelelerini sürdürme kararı almışlardır. Diğer yandan Balkan devletleri hızla Anadolu topraklarına doğru ilerlemeye başlamış ve Anadolu toprakları tehlike altına girmiştir. Ortaya çıkan bu vaziyet üzerine genç subaylar mücadele bayrağını Senûsîlere devrederek İstanbul'a dönmüştür. Senûsîler ve orada kalan bazı Osmanlı subayları Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar İtalyanlara direnmiştir.

Osmanlı idarecilerinin yürüttüğü gafilâne siyaset, Trablusgarb'a karşı ilgisizlik, maddi sıkıntılar ve ordunun tümünden karşı koyma gücünün zayıflığı o toprakların kaybedilmesine esas âmil olmuştur. Esasında İtalyanlar, kendilerine “vadedilmiş toprak” olarak gördükleri Trablusgarb'ı Türk ve Arap mücahitler yüzünden uzun müddet ele geçirememiştir. Bir yılı aşan savaşın nihayetinde Osmanlı Devleti Trablusgarb, Bingazi, Rodos ve On İki Ada'yı kaybetmiştir. Bu savaşın belki de tek

kazanımı genç subayların Trablusgarb'da elde ettiği savaş deneyimidir. Bu kazanımın daha sonra girişecekleri birçok savaşta onlara yardımcı olduğu görülecektir.

2. BÖLÜM

2.1. Avanzâde Mehmed Süleyman'ın Hayatı (1871-1922)

Avanzâde Mehmed Süleyman 1871 yılında İstanbul Beşiktaş'ta, Abbas Ağa Mahallesiinde Karahisarlı Süleyman Bey'in oğlu olarak dünyaya gelmiştir.²²⁸ Evvela Beşiktaş Askerî Rüştiyesi'ne gitmiş, akabinde Dârülfünûn Tıp Fakültesi'nde Eczacılık okumuştur.²²⁹ Eğitimini tamamladıktan sonra Yıldız Hastanesi'ne tayin edilmiştir.²³⁰ Ayrıca Haydarpaşa Askerî Tatbikat Mektebi'nde Fransızca ve Fizik dersleri muallim muavini olarak görev yapmıştır.²³¹ Avanzâde'nin basın hayatı öğrencilik yıllarında başlamıştır. *Musavver Terakki*, *Malûmat* gibi dergi ve bazı gazetelerde fennî ve sıhhî mevzular üzerine yazılar kaleme almıştır.²³² Ayrıca dönemin *İkdam*, *Sabah*, *Tercüman-ı Hakikat ve Tanin* önemli gazetelerinde yazılar yazmıştır.²³³

Avanzâde, II. Abdülhamit döneminde yayımlamış olduğu bazı neşriyatlardan dolayı yönetim tarafından (muhtemelen 1903 yılında) Kudüs'e sürgüne gönderilmiş, birkaç yıl sonrada buradan Mısır'a geçerek orada eczacılık yapmıştır.²³⁴ 1908'de II. Meşrutiyet'in tekrar ilan edilmesinin ardından sürgün hayatı sonlanmış ve İstanbul'a geri gelmiştir. İstanbul'a dönen Avanzâde, Sıhhiye-i Askeriye Tercüme ve İstatistik

---

²²⁸ Halil Bingöl, "Kitabiyyat Vadisinde Unutulan Bir Halk Yazarımız: Ecz. Bnb. Avanzâde Mehmed Süleyman," *Tarih ve Toplum* 100 (1992) s. 253.

²²⁹ T. Numan, "Mehmed Süleyman," Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi 6, s. 278-279.

²³⁰ Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye) Cilt II*, haz. Aykut Kazancıgil, (İstanbul: Özel Yayınları, 1991), s. 53.

²³¹ Avanzade Mehmed Süleyman, *Aile Aşçısı*, Sunuş İrvin Cemil Schick (İstanbul: Ruhun Gıdası Kitaplar, 2015), s. 9.

²³² Mustafa Kutlu "Mehmed Süleyman (Avanzâde)," Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 6, s. 218.

²³³ Halit Avan, "Avanzâde Mehmet Süleyman," Aylık Ansiklopedi IV. cilt, s. 1388.

²³⁴ Rıza Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihçesi*, s. 53-54, Süleyman, *Aile Aşçısı*, s. 11-13.

Kısmı'na memur olmuş ardından da Daire-i Sıhhiye-i Askeriye'de görev almıştır.²³⁵ 1912'de binbaşı rütbesiyle ecza müfettişi olmuştur. Bu vazifelerinin yanında hekimler için neşredilen *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye* adlı derginin yayımcılığını da üstlenmiştir.

Avanzâde, sıradan insanlara faydalı olmak için birçok türde eserler vermiş bir yazardır. Avanzâde, özellikle Ahmet Mithat'ın halka yönelik yazma görevini üstlenerek bu doğrultuda az zamanda onlarca eser yazmıştır.²³⁶ Ayrıca Avanzâde, yabancı dille yazılmış birçok eseri Türkçeye çevirerek edebiyatımıza kazandırmıştır.²³⁷ Avanzâde, bu müellif ve mütercim yönü sayesinde elli yılı aşkın hayatına yüz otuza (bazı kaynaklar bu sayının iki yüz olduğunu belirtmekte) yakın eser sığdırmıştır.²³⁸ Avanzâde, takvimden rüya tabirine, tarihten edebiyata, askerlikten sağlığa, yemek kitabından atasözü kitabına kadar geniş bir alanda eser vermiştir.

Avanzâde'nin yukarıda da zikredildiği üzere birçok türde ve birbirinden farklı konuları kapsayan çalışmaları mevcuttur. Bu nedenle Avanzâde'yi tanımak ve eserlerinin önemini daha iyi kavrayabilmek için 1894-1920 yılları arasında yayımladığı birkaç eseri ele alınmıştır. Bunlardan ilki 1335/1919 yılında yayımladığı *Alman Askeri ve Almanya'da Hayât-ı Askeriye* adlı eseridir. Avanzâde eserin önsözünde, Almanya'da askerî yaşamın nasıl olduğu, Almanya'da bir vatandaşın nasıl asker ve zâbit olduğu, Almanya'da zabitlerin maaşları, ordu teşkilatlanmasıyla bütçesinin nasıl olduğu, askerlerin ve zabitlerin yaşamını nasıl devam ettirdiğini ve diğer askerî konular hakkında bilgiler vereceğini açıklamıştır.²³⁹

---

²³⁵ Ertekin Akpınar, vd., "Mehmet Süleyman (Avanzâde)," Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi 2, s. 558.

²³⁶ Avan, "Mehmet Süleyman," s. 1388.

²³⁷ Eshabil Bozkurt, "Meşrutiyet Dönemi'nde Çok Kimlikli Bir Mütercim: Avan-zâde Mehmed Süleyman," *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2013): s. 61.

²³⁸ Avan, "Mehmed Süleyman," s. 1388.

²³⁹ Avanzâde Mehmed Süleyman, *Alman Askeri ve Almanya'da Hayât-ı Askeriye* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1919).

Avanzâde'nin bu yıllarda yayımladığı diğer bir eser ise *Alman Usûlü Ticâret ve Servet Usûlleri*'dir. Avanzâde eserinde Almanların ticaretteki uygulamalarını ve Osmanlıların bundan nasıl yararlanabileceğini anlatmıştır. Avanzâde eserinin giriş kısmında, Almanlar gibi ilerlemiş ve olgun bir büyük milletin ticareti, para kazanması, refahına dair fikirlerden ve onların bilgece düşüncelerinden bahseder. Ayrıca Osmanlıların yararlanmaları için birtakım çareler sunulduğunu kaydederek iş bulmak isteyenler ve çare arayanlar için küçük bir rehber niteliği taşıdığını belirtmiştir.²⁴⁰

Avanzâde Mehmed Süleyman tıpkı Ahmed Mithat Efendi gibi kadın konusunda duyarlılık göstermiş ve kadınların hayat seviyelerini yükseltmek ve medeni ülkelerdeki kadınlarla aynı düzeylerde olmaları adına birçok eser neşretmiştir.²⁴¹ Avanzâde aynı bu amaç doğrultusunda 1311/1894 yılında *Muharrir Kadınlar* adlı çalışmasını kaleme almıştır. Avanzâde burada, son zamanlarda Avrupa medeniyetinde kadınların öneminin arttığını, kadınların çocuk yetiştirmek gibi mühim vazifelerinin yanında birçok meslekte boy göstermeye başladıklarını, erkeklere has gibi görünen avukatlık, doktorluk ve mühendislik mesleklerde yer almaya başladıklarını vurgulamıştır.

O günlerde Avrupa kadınlarının el atmadığı mesleğin kalmadığını belirtmiştir. Geçmiş asırlardan beri edebiyatçı, şair ve müellif kimliğinde birçok kadının var olduğunu ama şimdiki durumlarının geçmişten çok farklı olduğunu anlatmıştır. Avanzâde bu eserinde Osmanlılara Avrupalı kadın yazarlar hakkında bilgi vermek istediğini ve maksadının medeni âlemde bu yolda yürüyen kadınlar için bir bakış açısı olacağını belirtmiştir. Avanzâde çalışmasında sadece yazarlıktan bahsetmeyeceğini, hekimlik, aktrislik, gemicilik, avukatlık gibi mesleklerden önemli şahsiyetleri de metne

---

²⁴⁰ Avanzâde Mehmed Süleyman, *Alman Usûlü Ticâret ve Servet Usûlleri* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1919).

²⁴¹ Beyhan Kanter "Meşrutiyet Dönemi Kadın Hakları Savunuculuğunda Gelenekçi bir Yazar: Avanzade Mehmed Süleyman," *Erdem* 63 (2012): s. 133, Süleyman, *Aile Aşçısı*, s. 10-11.

ilave ettiğini söylemiştir. Son olarak da eserinin araştırma ve inceleme çalışması olmadığını, sadece yüzeysel bakış olacağını belirtmiştir.²⁴²

İnsanlara faydalı olabilmek adına birçok türde eser veren Avanzâde Mehmed Süleyman 12 Ekim 1922’de 51 yaşında İstanbul vefat etmiş olup, Karacaahmet Mezarlığı’na defnedilmiştir.

---

²⁴² Avanzâde Mehmed Süleyman, *Muharrir Kadınlar* (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1894).

2.2. Avanzâde Mehmed Süleyman'ın Eserleri

1. *Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekâyi'-i Harbiyesi* (İstanbul: Matbaa ve Kütübhane-i Cihân, t.y.).
2. *Kanlı İntikam, Alexandre Dumas* çev. Avanzâde (İstanbul: Kader Matbaası, t.y.).
3. *Şeytankaya Cinâyeti, Gaston Bergeret* çev. (İstanbul: Tarik Matbaası, t.y.).
4. *Kızlara ve Oğlanlara Cimnastik* (İstanbul: Araks Matbaası, t.y.).
5. *Monte Kristo, Alexandre Dumas* çev. (İstanbul: Ahmed Midhat'ın Matbaası-Çingiraklı Tatar Matbaası 1288/1872).
6. *Musavver Fennî Eğlenceler* (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1309/1892).
7. *Muhafaza-i Sihat. Mekteb-i Asır Rüşdiye Kısmı, Gustave Laven* çev. (İstanbul: Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1310/1893).
8. *Musavver ve Mükemmel Yeni Osmanlı Takvimi: 1. Sene 1310 Hicri Senesi* (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1310/1893).
9. *Rehnümâ-yı İdare-i Beytiyyeden Musavver Leke Risalesi* (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1311/1893).
10. *Musavver ve Mükemmel Yeni Takvim-i Maarif. 2. Sene 1310 Mali 1311 Hicri* (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1311/1894).
11. *Muharrir Kadınlar* (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1311/1894).
12. *Japonya Ahval-i Hazıra ve Sûret-i Tekâmülü* çev. (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1312/1895).
13. *Mütalaa Salonu* (İstanbul: İstanbul, 1895).
14. *Japonya (Edebi Fıkra)* çev. (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1895-1897).
15. *Tasvir, Georges Ohnet* çev. (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1312/1895).

16. *Tertib-i Cedid Musavver Osmanlı Takvimi: 5. Sene 1314 Mali Sene* (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1896/1898).
17. *Deniz Kızı Froe Adalarında* çev. (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1314/1896).
18. *Bin Bir Çeşid* (İstanbul: Yovanaki Panayoditis Matbaası, 1315/1897).
19. *Nevsal-i Nisvân* (İstanbul: İstanbul, 1897).
20. *Mükemmel Hazine-i Letâif* çev. (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1315/1898).
21. *Receb'in Nişanlısı* (İstanbul: Yovanaki Panayoditis Matbaası, 1898).
22. *Teyzenin Kurnazlığı* (İstanbul: Yovanaki Panayoditis Matbaası, 1898).
23. *Üç Güzeller* (İstanbul: Yovanaki Panayoditis Matbaası, 1898).
24. *Gizli Oda: Cinaî ve Meraklı Romandır, Bivnar, Ablunar* çev. (İstanbul: Tarik Matbaası, 1316/1899).
25. *Yüz On üç Numaralı Hâne* çev. (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1899).
26. *Şeytan Mağaraları, Ponson du Terrail* çev. (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1318/1902).
27. *Japonya ve Japonyalılar* çev. (İstanbul: Asır Matbaası, 1320/1903).
28. *Fennî Eğlenceler* çev. (İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1322/1904).
29. *Kuvvet Yemekleri ve Kuvvet İlaçları* (İstanbul: Kader Matbaası, 1323/1905).
30. *Ahrar mı İttihad mı?* (İstanbul: Karabet Matbaası, 1909).
31. *Gençlere Sihhî ve Tibbî Gizli Nasihatler* (İstanbul: Kader Matbaası, 1326/1910).
32. *Şeref Sokağı Esrarı* (İstanbul: Edeb Matbaası, 1327/1911).
33. *Ulûm-ı Hafiyeden Ayna ile Keşf-i İstikbâl* (İstanbul: Keteon Matbaası, 1911).
34. *Ulûm-ı Hafiyeden Yıldızname* (İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1911).

35. *Yalnız Erkeklerle Mahsus Adem-i İktidâr* (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1911).
36. *İskanbil Falı* çev. (İstanbul: Matbaa-i Kader, 1327/1911).
37. *Güzel Prenses: Musavver Osmanlı Aile Gazetesi* (İstanbul: İstanbul, 1911).
38. *İlm-i Kehânet-Kendi Kendine Sihirbazlık* (İstanbul: Araks Matbaası, 1912).
39. *Rokanbol, Ponson du Terrail* çev. (İstanbul: Kader Matbaası, 1328/1912).
40. *Sefiller, Victor Hugo* çev. (İstanbul: Matbaa-i Jirayır ve Keteon, 1328/1912).
41. *Aza Seçirmesi* (İstanbul: Lusiye Matbaası, 1912).
42. *Muabbir yahud Yeni ve Mükemmel Tabirname* (İstanbul: Matbaa-i Kader, 1329/1913).
43. *Eczacılara Mahsûs Muhtıra* (İstanbul: Kader Matbaası, 1329/1913)
44. *Musavver ve Mükemmel Kıyafetname* (İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1330/1914).
45. *İdrar Tahlili* (İstanbul: Kader Matbaası, 1330/1914).
46. *Kızları Nasıl Evlendirmeli* çev. (İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1330/1914).
47. *Gençlerde İstimnâ Bi'l-Yed* (İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1914).
48. *Kadın Esrarı* (İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1330/1914).
49. *Rehber-i Muâmelât-ı Zevciyye* (İstanbul: Hukuk Matbaası, 1330/1914).
50. *Gizli Lisan* (İstanbul: Hukuk Matbaası, 1330/1914).
51. *Kısır Kadınlar* (İstanbul: A. Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1330/1914).
52. *Masum Kız-Esrarengiz Paket, Garon* çev. (İstanbul: Kader Matbaası, 1914).
53. *Kız mı Oğlan mı?* çev. (İstanbul: Araks Matbaası, 1330/1914).
54. *Gizli Tertibler* (İstanbul: Araks Matbaası, 1915).
55. *Zengin Kızı-İzdivaç Entrikaları* (İstanbul: Lusiye Matbaası, 1331/1915).
56. *Güzel Prenses-Saray Entrikaları* (İstanbul: Lusiye Matbaası, 1331/1915).

57. *Âile Aşçısı 100 Türlü Çorba Pişirmek Usulü* (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1914/1917).
58. *Âile Aşçısı 100 Türlü Sebze Pişirmek Usulü* (İstanbul: Kader Matbaası, 1916).
59. *Âile Aşçısı 100 Türlü Yumurta Pişirmek Usulü* (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1916).
60. *Âile Eczanesi Alman Usulü* (İstanbul: Kader Matbaası, 1916).
61. *Kuvvet İlaçları* (İstanbul: Kader Matbaası, 1916).
62. *Bir Aktrisin Akıbeti* (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye Kolektif Şirketi, 1335/1916).
63. *Ulûm-ı Hafiyeden-İlm-i Kıyâfet* çev. (İstanbul: Kader Matbaası, 1916).
64. *Yeşil Maske* çev. (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1916).
65. *Uyuz Hastalığı ve Kolayca Tedavi Çareleri* (İstanbul: Kader Matbaası, 1916).
66. *Yankesiciler Muallimi* (İstanbul: Evkâf Matbaası, 1916-19).
67. *Sihhat Mutvağı* (İstanbul: Kader Matbaası, 1917).
68. *Almanlar Gibi Kuvvetli ve Uzun Boylu Nasıl Olmalı* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1335/1917?).
69. *Almanya Devleti* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1917?).
70. *Alman Tarihi* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1335/1917?).
71. *Tifüs yahud Lekeli Humma* (İstanbul: Kadınlar Dünyası Matbaası, 1917).
72. *Çalgıcı Kız, Klod Lemetri* çev. (İstanbul: Evkâf Matbaası, 1336/1917-1920).
73. *İngiliz Kadınları: İngiliz Kadınlarının Hal ve Şanlarından Hayat-ı Husûsiye ve Umûmiyelerinden Bâhis Bir Eserdir* (İstanbul: İtimat Kütüphanesi, 1336/1918).
74. *Dilber Kontes* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1333/1917).
75. *Mavi Parmaklar yahud Canlı Hayâl* çev. (İstanbul: Evkâf Matbaası, 1335-8?).
76. *İlm-i Serâir* (İstanbul: Kader Matbaası, 1334/1918).

77. *Dilber Kız yahud Bir Genç Kızın Serencâmu* çev. (İstanbul: Kadınlar Dünyası Matbaası, 1335/1919).
78. *Zehirli İlaç: Pinkerton'un Oğlu* çev. (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1335/1919).
79. *Baha ile Şefika* (İstanbul: Kader Matbaası, 1335/1919).
80. *Alman Askeri ve Almanya'da Hayât-ı Askeriye* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1335/1919).
81. *Alman Letâifi* (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1335/1919).
82. *Alman Terbiyesi* (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1335/1919).
83. *Alman Usulü Ticaret ve Servet Usulleri* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1335/1919).
84. *Alman Kadınları* (İstanbul: Cemiyet Kütüphanesi, 1335/1919).
85. *Alman Durûb-i Emsâli* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1335/1919).
86. *Alman Muharrirleri* (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1335/1919).
87. *Alman Usulü Tütün İçmek* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1919).
88. *Alman Usulüyle Çocuk Yetiştirmek* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1335/1919).
89. *Ormanda Bir Kadın Cesedi* çev. (İstanbul: İstanbul, 1919).
90. *Sevdalı Kız ve Polis Hafiyesi Bernar* çev. (İstanbul: Kader Matbaası, 1335/1919).
91. *Doktorun Esrarı* çev. (İstanbul: Evkâf Matbaası, 1335-1338/1919).
92. *Milyoner Kız yahud Yeşil Elmas* (İstanbul: İstanbul, 1919).
93. *Kadın Hastalıklarından Seyelân-ı Ebyaz* (İstanbul: Kader Matbaası, 1919).
94. *Gözlerdeki Esrar ve Göz Hıfzı's-sıhhası* (İstanbul: Kader Matbaası, 1335/1919).
95. *İki Dost Deli mi Akıllı mı?* çev. (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1335/1919).
96. *Polislerin Katili* çev. (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1335/1919).

97. *İki Hemşire* çev. (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye Kollektif Şirketi, 1335/1919).
98. *İki Rakib* çev. (İstanbul: Kadınlar Dünyası Matbaası, 1335/1919).
99. *Katil Kadın yahud Müdhiş Bir Cinayet* (İstanbul: Evkâf Matbaası, 1919-1922).
100. *Musavver ve Mükemmel İlm-i Sîmâ* (İstanbul: Kadınlar Dünyası Matbaası, 1335/1919).
101. *Gizli Çekme* çev. (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1335/1919).
102. *Semirmek Usûlleri ve Zayıflamak Çareleri* (İstanbul: Kader Matbaası, 1919).
103. *Güzel Hemşire yahud Bir Mahkûmun Kızları* (İstanbul: Kadınlar Dünyası Matbaası, 1335/1919).
104. *Mi'de Hastalıkları* (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1335/1919).
105. *Şüpheli Kadın* çev. (İstanbul: Kadınlar Dünyası Matbaası, 1335/1919).
106. *Sinir Hastalıkları* (İstanbul: Kadınlar Dünyası Matbaası, 1335/1919).
107. *Musavver ve Mükemmel İlm-i Sima. Ahlâk ve Tabayi-i Beyerin Simadan Keşfi* (İstanbul: Kadınlar Dünyası Matbaası, 1335/1919).
108. *İzdivaçta Büyücülük* (İstanbul: Kader Matbaası, 1336/1920).
109. *İspanyol Nezlesi* (İstanbul: Evkâf Matbaası, 1336/1920).
110. *Esrâr-ı Haml ve Tenâsül Kız mı Oğlan mı?* çev. (İstanbul: Müdafaa Matbaası, 1336/1920).
111. *Kızları Nasıl Evlendirmeli* çev. (İstanbul: Kader Matbaası, 1336/1920).
112. *Meme Hıfzı's-sıhhası* (İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1921).²⁴³

---

²⁴³ M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu: L-P*. (İstanbul: Fatih Matbaası, 1975), s. 1059-1067.

2.3. Avanzâde Mehmed Süleyman'ın Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya

Vekâyi'-i Harbiyesi'nin Özeti

Avanzâde M. Süleyman, *Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekâyi'-i Harbiyesi* adlı eseri 176 sayfadan oluşmaktadır. Ulaşılabilen farklı nüshalar sonucunda eserin bir dergi şeklinde basılıp sonradan kitap hâline getirildiği tahmin edilmektedir. Hakkı Tarık Us koleksiyonundaki nüsha ise bu iddialara delil niteliğindedir.²⁴⁴ Bu nüshada bulunan “[vekâyi'-i harbiye]-1,2,3...” ibaresinden sonra yeni bir sayı olduğunu belirten “numro 1,2,3...” ibareli bir kapağın bulunması eserin bir yazı dizisi veya dergi şeklinde çıktığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Diğer koleksiyondaki nüshalarda ise ara kapaklar olmayıp kitap hâlinde bulunmaktadır. Tez hazırlanırken kitap formatında bulunan nüshaların içeriği esas alınmıştır.

Eserin tam olarak ne zaman yayımlandığı ve tamamlandığı bilinmemektedir. Ancak eserin içindeki yazılardan Trablusgarb Savaşı (1911-1912) zamanında yazıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin “Bir Aylık Vekâyi'-i Harbiye Hulâsası” başlığı altındaki ilk cümle olan “Şu satırların yazıldığı gün Devlet-i ebed-müddetimiz ile İtalya arasında açılan harb tam bir aya baliğ olmuş...” (s. 36) ile ilerleyen sayfadaki “İki buçuk aydan beri İtalya ile hâl-i harbde bulunduğumuz ma'lûmdur.” (s. 143) cümleleri, eserin savaş sırasında yazıldığını göstermektedir. Avanzâde, ayrıca eserinin son sayfasında savaş tarihini burada sonlandırdığını, savaşın devam hâlinin savaş tarihi yazmaya müsait olmadığını, savaşın ileride alacağı şekle göre eserine savaş ayrıntılarını ve barış anlaşmasını ekleyeceğini söyleyerek eserini tamamlamıştır.

---

²⁴⁴ Bu koleksiyonda sadece ilk beş sayı mevcuttur.

Avanzâde Mehmed Süleyman, *Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekâyi '-i Harbiyesi* adlı eserini yazma nedenini eserin giriş kısmında açıklamıştır. Avanzâde, Avrupa'nın en medeni ve dost bilenen devletlerinden biri olan İtalya'nın, Trablusgarb'da menfaati engellendiği gerekçesiyle yıllardan beri gizlice beslediği istilacı fikirleri ile Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiğini belirtmiştir. Osmanlı'ya savaş ilan eden İtalya'yı ve işgal edilmek istenen Trablusgarb'ı bilmeyen birçok kişinin olduğunu bu yüzden de İtalya, Trablusgarb, Bingazi ve Fizan'ın tarihi, coğrafyası, ticareti, sanayisi, kültürü vb. konular hakkında bilgiler vereceğini açıklamıştır. Ayrıca eserin savaş tarihi (târîh-i harb) vazifesi de göreceğini hatırlatarak Doğu ve Batı dillerinde yukarıda zikredilen konularla alakalı neşredilen yayınlardan istifade ederek metnin kıymetini artırmaya çalıştığını belirtmiştir. Yukarıdaki ifadesinden anlaşıldığı üzere Avanzâde, eserin genelinde bir yandan devam eden savaş hakkında bilgiler verirken diğer yandan savaşla ilgili olan yerler hakkında malumata yer ayırmıştır.

Avanzâde eserinde İtalyan ultimatoomunu, padişah nutkunu, Trablusgarb için yapılan ıslahat projelerini, yabancı gazetelerde yayımlanmış makaleleri içeren çok geniş bir alanı ihtiva eden bir eser meydana getirmiştir. Avanzâde'nin, eserinin birçok yerinde Afrika'nın tarihi ve coğrafyasıyla ilgili bilgilere fazlaca yer ayırmasıyla metnin evvelce zikredilen amacından uzaklaştığı görülmüştür. Bu gibi sorunlar haricinde, metinde gayet faydalı ve kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Örneğin, Trablus hakkında Ferîk Mustafa Celâleddin Paşa'nın layihası, Serdâr-ı ekrem Abdülkerim Paşa tarafından Hüseyin Avni Paşa'ya gönderilmiş olan bir mektup, Mansûr Paşa'nın projesi, Trablusgarb'a yapılması düşünülen projeler ve savaş öncesi Trablusgarb'ın durumunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bunun yanında Avanzâde, eserinin birçok kısımda *Daily Telegraph*, *Farisiyü'l-İbâre*, *Freie Presse*, *Neue Freie Presse*, *Neue Vrenpa*, *London Opinion*, *La Vérité*, *Tan*, *Tanin*, *Times*, *Tribuna* ve *Sofya* gazetelerinden makalelere yer vermiştir. Bundan başka Avanzâde Trablusgarb'dan gönderilen mektup ve telgraflara yer ayırmıştır. Derne'de bulunan Osmanlı zabitanın Kahire'ye gönderdiği mektup, Enver Bey'in Derne'den gönderdiği mektup ile Tobruk ve Trablus kumandanı Mîrlivâ Edhem Paşa'nın telgrafı Trablusgarb'da yaşananları sunması bakımından oldukça önemlidir.

Avanzâde Mehmed Süleyman'ın, *Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekâyi'-i Harbiyesi* çalışmasında konu başlıkları altındaki yazıların her birinin içeriği aşağıda birkaç paragraf ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Avanzâde eserini “Muharririn İfâdesi” kısmıyla başlatmış ve burada eseri neden hazırladığını ve çalışmasını hangi amaç doğrultusunda oluşturduğunu açıklamıştır. Avanzâde bu kısımda özetle, İtalya'nın Trablusgarb'ı yıllardan beri istila etmek istediğini, buradaki menfaatlerinin kısıtlandığı ve buranın kötü bir idare ile yönetildiği gerekçesiyle savaş ilan ettiğini anlatmıştır. Ardından, Trablusgarb'ın tarihi ve coğrafyası hakkında malûmat vereceğini bunun yanı sıra cereyan eden savaş hakkında da bilgiler aktaracağını belirtmiştir.

Avanzâde eserinin yazılış amacını izah ettikten sonra “Hulâsa-i Vekâyi'-i Harbiye” başlığı altında İtalya'nın neden Trablusgarb'a saldırdığını ve İtalya'nın bu davranışının ne gibi sonuçlar doğuracağını anlatmıştır. Avanzâde burada, İtalya'nın görünürde ansızın fakat gerçekte yıllardan beri büyüttüğü Trablusgarb emelini bayram ertesinde hayata geçirdiğini, bu doğrultuda Osmanlı Devleti'ne 24 saatlik bir ultiatom verdiğini ve daha bunun bitmesini beklemeden Osmanlı sahillerini bombaladığını söylemiştir. Bu yüzden savaş ilan eden İtalya'yı ağır bir dille eleştirmiş ve onun bu

davranışının tarihte kara bir leke olarak kalacağını söylemiştir. Yazının ilerleyen kısımlarında Roma elçiliğinden gelen Kabine reisinin İtalyan emelleri karşısında zamanında tedbir almamasından dolayı olayların bu derece kötüleştiğini belirtmiştir. Bunun yanında İtalyanların, Kuzey Afrika’da yer kapma yarışında Avrupalılardan geri kalmak istemediğinden harekete geçtiğini ve yaşanan olaylardan sonra Osmanlı’nın İtalya’ya karşı yalnız olduğunu, bu yüzden mücadele edebilmek için herkesin ortak hareket etmesi gerektiğini açıklamıştır.

Avanzâde ayrı bir başlık altında “İtalya’nın ultiatomuna” ve “Osmanlı Devleti’nin buna verdiği cevaba” yer vermiştir. İlk İtalyan maslahatgüzarı tarafından Sadriazam Hakkı Paşa’ya sunulan 5 sayfalık bir ultiatomun neden verildiği açıklanmıştır. Ültimatorda kısaca, İtalyan teşebbüslerinin engellendiği ve kendilerine yapılan haksızlıklardan dolayı Trablusgarb’ı işgal edecekleri bildirilmiştir. Akabinde “İ’lân-ı Harb Notasının Tercümesi” kısmında, İtalyan notasının çevirisini (Tarabya 29 Eylül Sene 1911) vermiştir. Çeviride, İtalya’nın faaliyetlerinin engellenmesinden dolayı Osmanlı’ya savaş ilan ettiği ve bunun zaruri bir davranış olduğu açıklanmıştır. Hemen sonrasında “Tahrîrler ve Notalar” başlığıyla İtalya’nın Trablusgarb hakkındaki bazı iddiaları yer almaktadır. İtalyan iddiaları özetle, Trablusgarb’daki devlet görevlileri ile İttihad ve Terakki Cemiyeti üyelerinin cahil halkı İtalyanlara karşı kıstırttığını ve orada bulunan İtalyan vatandaşlarının emniyetlerini tehlikeye attıklarını yönündedir. Buna cevap olarak Osmanlı yönetimi, aksini savunmuş ve kendisine yöneltilen ithamları reddetmiştir. İtalya sefâretinin 28 Eylül 1911 tarihli notasının tercümesinde ise Trablusgarb ile Bingazi’nin Osmanlı Devleti tarafından yıllardan beri geri bırakıldığı ve bu durumun Trablusgarb’daki yaşama (gelişim ve kalkınma kastediliyor) olumsuz etkileri olduğu anlatılmıştır. İtalya, aynı zamanda, oluşan bu güvensiz ortamdan ve

ilgisizlikten dolayı birçok vatandaşın ülkeyi terk ettiğini mevcut notasında dile getirmiştir. “Bâb-1 Âlî'nin 29 Eylül sene 1911 Târîhli Cevâbî Notası”nda, Trablusgarb'daki mevcut düzenin geçmiş dönemin eseri olduğu (II. Abdülhamid), bu yüzden de İtalya tarafından ortaya atılan emniyetsizlik ve kötü idare gibi ithamların yersiz ve haksız olduğu izah edilmiştir.

Avanzâde, “Sadr-ı Sâbık Hakkı Paşa'nın Kabine Riyâsetinden İsti'fâsını Mutazammın Zât-ı Hazret-i Padişahiye Takdîm Eylediği İsti'fâ-nâme Sûreti” kısmında geçmiş dönem Sadr-ı azamı olan Hakkı Paşa'nın istifa metnine yer vermiş ve aynı zaman metin içerisinde Hakkı Paşa'nın neden dolayı istifa ettiğini de açıklamıştır. Metinde İtalya'nın, Osmanlı Devleti'nden Trablusgarb ve Bingazi'yi 24 saat içinde boşaltılmasını istediğini fakat Osmanlı Devleti'nin bu isteği reddetmesi üzerine İtalya'nın Osmanlı'ya savaş ilan ettiğini açıklamıştır. Yaşanan bu olaylar sonrasında İbrahim Hakkı Paşa'nın istifasını sunarak makamından çekildiği belirtilmiştir. “Sûret-i Hatt-ı Hümayûn” kısmında ise padişahın, Hakkı Paşa'nın ardından yeni hükûmetin kurulmasını istediğine dair Hatt-ı Hümayunu bulunmaktadır. Hatt-ı Hümayunda, İbrahim Hakkı Paşa'nın istifa etmesi üzerine, yerine geçici olarak Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin geçtiğini bildirmiş ve oluşturulacak kabinenin Kanun-ı Esasi'ye uygun olmasını istemiştir.

“Taraf-ı Hükûmetden Matbû'âta Tebliğ Olunan Beyân-nâme-i Resmî” başlığı altında Hükümet tarafından matbuata verilen resmî yazıyı ele almıştır. İtalya Hükûmeti'nin Eylül ayının on beşinde mevcut anlaşmalara aykırı olarak Trablusgarb ve Bingazi'yi askerle işgal ettiği, uluslararası kanunlara aykırı bir şekilde savaş ilan ettiği, yapılan bu hukuksuzluğa karşı da Osmanlı elçilerini devletin hukukunu korumaları için görevlendirdiği belirtilmiştir. Savaş durumu sebebiyle bazı kanunların engellendiği ve

İtalyan vatandaşlarının durumu için, Osmanlı elçilerinin yürüttükleri temasların sonuçlarının beklenildiği kaydedilmiştir. Yaşanan tüm olumsuzluğa rağmen sükûnetin korunmasının ve asayişin bozulmamasının devletin menfaatine olacağı belirtilmiştir.

“Harbiye Nezâretinden Tebliğ Olunmuştur” isimli yazıda, Harbiye Nezareti’nin bildirdiğine göre halkın zaten galeyana hâlinde olduğu ve bu sebeple ortalığı karıştırabilecek her türlü işten kaçınılmasını istenmiştir. Ayrıca gerekli durumlarda müdahale için bir kuvvetin hazırlanmasını talep edilmiştir. “Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi Makâmına Yazılan Tezkire-i Sâmiyye Sûretidir” adlı yazıda ise, yeni kabine programı belli olana kadar Dahiliye Nezareti’nin ülkenin her tarafında asayişin sağlanması ve yabancı vatandaşların haklarını bu suretle kontrol altında tutması istenmiştir. Son olarak “Bi’l-umûm Vilâyet ve Elviye-i Gayr-ı Mülhakaya Yazılan Telgrafnâme-i Sâmi Sûreti”nde, Kanun-ı Esasi’ye göre bütün Osmanlı vatandaşlarının can ve mal güvenliğinin devletin himayesinde olduğu ve devlet yetkililerinin bu kanuna riayet etmeleri istenmiştir. Bununla birlikte Osmanlı’ya savaş ilan eden İtalyan vatandaşlarının da hak ve hukuklarına aynı şekilde saygılı olunması istenmiştir.

“Sadr-ı a‘zam Said Paşa Hazretleri Tarafından Teşkil Kılınan Hey’et-i Vükelâ” başlığı altında, kabinedeki kişiler ve görevleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından, Avanzâde “Ma‘lûmât-ı Târihiyye ve Cografîyye” bölümünde Kuzey Afrika Müslümanları ve Osmanlı ilişkileriyle Afrika’yla ilgili coğrafi bilgilere yer ayırmıştır. Öncelikle Kuzey Afrika’daki Müslüman nüfus yoğunluğuna ve bu yerlerin Osmanlı Devleti’nin himayesine girdikten sonra kurulan kardeşlik bağına dikkat çekmiştir. Daha sonra Müslüman ülkeler arasına düşen ayrılıklar yüzünden güç kaybedildiğini ve dünyalık menfaatler uğruna birlikteliğimizin kurban edildiğini söylemiştir. Aksine

Avrupalılar birbirlerine yardım ettiğini ve bundan dolayı hep kazanan taraf olduklarını belirtmiştir. Bu bölümü Afrika kıtası hakkında coğrafi bilgiler vererek bitirmiştir.

Avanzâde, “Şekl-i Umûmîsi, Cibâl ve Enhârî” bölümünde Afrika kıtasında bulunan dağ, nehir, körfez ve burunları ayrıntılı bir şekilde anlatmış, daha sonra “Bahr-i Sefîd; Akdeniz” kısmında Akdeniz’le ilgili malumat vermiştir. Avanzâde bu suretle, Akdeniz’in önemine dikkat çekmek ve Osmanlı için ehemmiyet arz eden bu bölge için yapılması gerekenleri açıklamak istemiştir. Yazısında kısaca Akdeniz’in tarihini ve coğrafi özelliklerini, Akdeniz’in siyasi ve ticari açıdan önemini, Osmanlı’nın Akdeniz’e bakışını, Avrupa’nın Akdeniz’deki siyasi ve ticari menfaatlerini ele almıştır.

Avanzâde, Avrupa kıtasının dünyanın en güçlü bölgesi olduğunu ve bu kıtanın kuvveti itibariyle dünyaya hükmettiklerini hatırlatarak konuya giriş yapmıştır. Avrupa kıtasının kuzeyinin karlarla kaplı ve soğuk olmasına karşın güneyinin ılıman ve güzel bir iklime sahip olduğunu anlatmıştır. Bunun yanında Avrupa kıtasının güney tarafında siyasetin ve ticaretin de yoğun yaşandığını açıklamış; en büyük şehirlerin, limanların ve ticaretgâhların buralarda yani Akdeniz denilen bir denizle çevrili olan alanda olduğunu belirtmiştir. Akdeniz sahilinde bulunan Osmanlı vilayetlerinin (Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarb ve Mısır) Avrupalılarca işgal edildiğini ve bu işgal edilen yerlerin muazzam doğal güzelliklere sahip olmasının yanında birçok yeraltı ve yerüstü kaynaklara da sahip olduğunu anlatmıştır.

İtalyanların, ataları olan Romalıların bir zamanlar var olduğu bu topraklarda yeniden hayat bulmak istediğini açıklamış, Türkiye ve İtalya arasındaki savaşın Avrupa ekonomisinden ziyade siyaseti etkilediğini şu şekilde izah etmiştir. Evvela oluşan bu savaş ortamının beraberinde birtakım problemleri getirmesinden korkulduğunu anlatmış; bunun Girit, Balkanlar ve Hindistan’a yansımalarının daha fena olacağı

düşündüklerini belirtmiştir. Ardından da Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ndeki ve Akdeniz'deki yatımlarına değinmiştir.

İlkin Fransa'nın Türkiye'den 1.500.000 alacağı bulunduğunu ve daha birçok kurumun (vapur ve demir işletmeciliği) borcu olduğunu belirtmiştir. Akdeniz'deki bu kaosun Fransız hisse senetlerine kötü yansıtacağını ve Marsilya'daki transit limanlarının büyük zarara uğrayacağını beyan etmiştir. Sonrasında Almanya'nın Akdeniz'deki menfaatlerine değinmiştir. Almanya'nın uzun zamandan beri yoğun çabalarının neticesinde buralarda birtakım çıkarlar elde ettiğini anlatmıştır. Almanya'nın Osmanlı sahillerindeki ticari gücü diğer Avrupalı devletlere göre üst sırada olduğunu ve bunu da gittikçe büyüttüğünü anlatmıştır. Ayrıca Almanya'nın, Fransa gibi tecavüzkâr hareketlerde bulunmamasına karşın bankalar, ticarethaneler ve vapur işletmeciliği sayesinde Akdeniz'in her köşesine yayıldığını belirtmiştir. Bu durumda Almanya'nın diğer Avrupalı devletlerden daha fazla zarar göreceği kesindir. Ayrıca savaşın Alman bankalarının ticaret hacmine ve Almanya ticaretine ne gibi zararlar vereceğini açıklamıştır. İngiliz menfaatlerini açıklarken bir zamanlar elde ettiği Süveyş Kanalı'nı hatırlatarak gelirlerinin azaldığını anlatmıştır. İngiltere'nin Türkiye'de 750 milyonu olduğunu belirtmiştir. Diğer Avrupa devletlerini saymayı lüzum görmediğini belirterek bölümü tamamlamıştır.

Avanzâde'nin insanların Afrika kıtası hakkında bilgi sahibi olması isteğiyle kaleme aldığı bir diğer yazı da "İklîm ve Hevâsı"dır. Burada Afrika'nın iklimi, havası ve yetişen bitkileri ele alınmış; Afrika'da bulunan hayvanlar, madenler, kavimler (Berber, Zenci, Hotanto, Basotho, Gala, Fule ve Boer), dinler ve âdetler hakkında etraflıca bilgiler vermiştir.

Avanzâde üst kısımlarda daha ziyade Afrika kıtasının coğrafyası ve tarihi hakkında bilgi vermiştir. “Bir Aylık Vekâyi‘-i Harbiye Hulâsası” adlı bölüm ile devam eden Trablusgarb Savaşı hakkında malumat verilmiştir. Öncelikle, İtalya ile Osmanlı arasında ilan olunan savaşın üzerinden bir ay geçtiği fakat o ana kadar İtalya’nın herhangi bir başarısının olmadığı vurgulanmıştır. İtalya’nın Trablus’u işgal etmek için on beş bin kadar asker ile geldiği, buna karşılık Türk ve Arap direnişçilerin makul sayıda olduğunu ve amansız baskınlarla İtalya’ya nefes aldırmadıkları kaydedilmiştir.

Avanzâde bunun yanında, dünyanın bu haksız işgale karşı sessiz kaldığından ve Avrupa’daki devletlerin ise menfaatlerinden dolayı ses çıkarmadığından söz etmiştir. İngiltere’nin gücendirildiği için yardım etmediği, Fransa ve Rusya’nın ise İngiltere’yle ortak hareket ettiğini belirtmiştir. Almanya’nın da tavsiyede bulunmaktan başka bir şey yapmadığından yakınmıştır. Avusturya’nın ise Osmanlıların çok toprağı olduğu ve Osmanlı’nın İtalya’ya karşı koyma gücü yetersizliği düşünceleriyle Osmanlı Devleti’nin işgali kabullenmesini istediğini kaydetmiştir. Son olarak da Amerika’nın Akdeniz’e filosunu göndermesini manidar bulmuştur. Avanzâde, halkın ve gazetelerin Kamil Paşa kendi kabinesini kurup, hiçbir tesir altında kalmadan bir siyaset uyguladığı takdirde ülkenin bu müşkil durumdan kurtulabileceğini düşündüğünü yazmıştır.

Avanzâde, İtalyan donanma harekâtını ve Trablus’u ablukaya almasını ayrı bir alt başlık içinde değerlendirmiştir. Trablus önlerinde savaş pozisyonu almış ve beklemeye koyulan İtalyan donanmalarının Osmanlı Devleti’ne ait Derne vapuru ve Sayyad-ı Derya gambotunun teslimini istediğini, ancak bunlar düşmana ganimet olarak verilmek istenmediğinden batırdıklarını anlatmıştır. Diğer yandan da İtalyan Amiral, Defterdar Besim Bey’den şehrin teslim edilmesini, Osmanlı askerlerinin şehri terk etmesini istemiştir. Ayrıca Amiral, Trablus içindeki İtalyan arkeologların hayatlarından

defterdârı mesul tuttuğunu söylemiştir. Buna karşılık Osmanlı kuvvetlerinin, İtalyan donanmaları limana yaklaştığı anda Trablus'daki toprak tabyalardan, hemen karşılık verdiğini yine de İtalyan askerlerinin karaya çıkmasına ve bayraklarını dalgalandırmalarını engelleyemediğini anlatmıştır. Adriyatik'te iki Osmanlı gemisinin İtalya tarafından batırıldığını ve Avrupalıların müdahalesi sonucunda İtalya'nın daha fazla ilerleyemediğini hatırlatmıştır. Fakat İtalyanların asker çıkarmasından kısa bir süre sonra hezimetlerinin baş gösterdiğini ve Osmanlı kuvvetlerinin İtalyanlara kolay lokma olmayacaklarını ispat etmeye başladıklarını söylemiştir. Avanzâde, bu bölümde son olarak ayrı bir başlık altında Tan gazetesi muhabiri ile birlikte *Perse Verance* gazetesi muhabiri *Kopen*'nin Bomliyâne [Bu meliana] Çeşmesi civarında devam eden savaş hakkında verdikleri bilgileri paylaşmıştır.

Avanzâde "İtalyanların Hezîmeti" adlı kısımda Trablusgarb'ın 10 kilometre uzaklığında bulunan Kırkkarış ve Furhâre mevkieinde meydana gelen çarpışmayı anlatmıştır. İtalyan zırhlılarının büyük toplarına karşı koyamayan Osmanlı askerlerinin iç tarafa çekildiğini, bunun ilk zamanlar direnişten vazgeçildiği zannını uyandırsa da gerçekte taarruz etmek için yapılmış bir hamle olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı kuvvetlerinin İtalyanlara karşı baskınlar vermesi üzerine, İtalyanlar da bir taarruz hareketi tertiplelediğini ama Osmanlı kuvvetlerinin kuvvetli mukavemeti yüzünden ağır bir yenilgiye uğrayarak geri çekildiklerini ve arkalarında birçok kayıp bıraktıklarını anlatmıştır. Ayrıca Osmanlı'nın Kırkkarış'a çekilmesinin İtalyanlara hayli kötü etkisi olduğunu ve Osmanlı kuvvetlerinin buradan çok sayıda asker takviye ettiğini belirtmiştir.

Avanzâde "İtalyanların Tazallümü" yazısında, İtalya'da halkın savaş nedeniyle serzenişte bulunduğunu söylemiş ve bunu İtalyanların günübürlük yaşamaya alışmış bir

millet olmalarına bağlamıştır. Ayrıca İtalyanların güzel sanattan bestekârlığa, iyi şaraptan makarnaya kadar yaptıkları her şeyi o günübirlik yaşantılarına borçlu olduklarını anlatmıştır.

Akabinde Avanzâde, İtalyan sosyalist hareketinin doğuşuna, gelişimine ve onların savaş hakkındaki düşüncelerine yer vermiştir. Yakın zamanda İtalyan parlamentosunun zorunlu eğitimi kabul ettiğini hatta kör ve dilsizlere bile okullar açtıklarını belirtmiştir. Eğitim gören öğrencilerin birtakım kulüpler kurarak sosyalist faaliyetlere başladıklarını anlatmıştır. Zamanla güçlenen bu sosyalistlerin merkezî kongre dairesine geçerek Floransa'ya delege gönderdiklerini ve bu delegelerin girişimleri sonucunda Osmanlı'dan bir hisse koparılabilceği sonucuna vardıklarını belirtmiştir. Bu suretle sosyalistlerin bu fikirlerini hayata geçirme adına askerleri ikna etmeye çalıştığını; şimdi ise fikirlerini değiştirerek asker alımlarını engellemeye çalıştıklarını dile getirmiştir. Son olarak da Viyana'nın meşhur gazetelerinden biri olan *Neue Freie Presse*'nin Roma muhabirinin yazısına yer vermiştir. Muhabir, İtalya'da asker kaçacaklarının sayısının hızla arttığını ve bu kişilerle şiddetli çarpışmaların yaşandığını belirtmiştir.

Avanzâde "Muhârebe-i Hâzırada Kim Kazanacak" başlığı altında Rusya'nın bilinen yazarlarından *Mençikof*'un *Neue Vrenpa* gazetesinde kaleme aldığı bir yazıyı aktarmıştır. Yazıda, Türklerin İtalyanlara nazaran daha iyi ahlâklı ve dindar bir kavim olduğunu bu suretle savaştan galip çıkabileceklerini belirtmiştir. Hatta Osmanlı askerlerinin teçhizatlandığı takdirde dünyanın en iyi ordusu olabileceğini söylemiştir. Diğer yandan savaşa İslam dünyasından yardımların da gelebileceğini ve özellikle karayoluyla Mısır üzerinden eksiklerin giderilebileceğini yazmıştır. İngiltere'nin bu duruma pek mani olamayacağını ve yapılanlara göz yumacağını, aksi takdirde

Müslüman âleminin tepkisini çekebileceğini belirtmiştir. Ayrıca yazar, gayretli ve azimli oldukları takdirde Türklerin balon donanmasına bile sahip olabileceğini ve böylelikle İtalyanlara havadan dinamit atma imkânına sahip olacaklarını söylemiştir.

Avanzâde “Zübde-i Vekâyi‘-i Harbiye; Bingazi, Hums ve Derne Muhârebeleri” bölümünde birbirinden farklı birçok konuyu bir başlık altında ele almıştır. Avanzâde, bir yandan müzakerelerin devam ettiğini, diğer yandan da Trablus’da savaşın tüm şiddeti ile sürdüğünü ve müzakerelerin nasıl sonuçlanacağını tahmin etmenin zor olduğunu belirtmiştir. Ardından İtilaf ve İttifak gruplarının Trablusgarb meselesinde müşterek hareket etmeleri şaşkınlığa sebep olduğunu ve Avrupa’nın, Osmanlı’nın uzun zamandan beri ihmal ettiği Trablusgarb’ın tıpkı yitirilen diğer topraklar gibi kaderine razı olmasını beklediklerini anlatmıştır. Trablusgarb’daki fedakâr askerlerin göstereceği mukavemetin, bu meselenin çözümünde önemli rolü olduğunu söylemiştir. İlk anda Osmanlı’nın, İtalya’nın büyük donanmalarına ciddi biçimde karşı koymasının hiç kimse tarafından beklenmediğini fakat zaruri olarak geri çekilen Osmanlı kuvvetlerinin karşı saldırılarıyla mevcut durumun değişmeye başladığını anlatmıştır. Ayrıca Trablusgarb’daki bu direnişe Müslüman dünyasında büyük bir desteğin geldiğini belirtmiştir. Hem Osmanlı güçlerinin şiddetli direnişi hem de Müslüman dünyasında gelen bu tepkiler İtalyanları hayli korkutmuş ve onları, ikinci bir Aduva hezimetî telaşının sarmaya başladığını açıklamıştır. Avanzâde yukarıdaki bilgilere ilaveten İtalya’nın Trablusgarb’ı almak için yaptıklarına karşılık verilmesinin ve Trablusgarblıların intikamının alınmasının gerektiğini, aksi takdirde bu durumun gelecek nesiller için bir utanç vesikası olacağını vurgulamıştır. Zamanında Osmanlı’nın büyük ölçekli topraklara sahip olduğunu ve geçen süreç içerisinde bu toprakları kaybetmeye başladığını fakat kaybederken bile mücadeleyi sürdürdüğünü yazmıştır.

Ardından Bingazi’de devam eden sıcak çarpışmalardan bahsetmiştir. Avanzâde, General *Ottavio Briccola* komutasındaki İtalyan ordusunun 16 tabur piyade askeri, 3 süvari bölüğü ve 36 Krupp topundan oluşan kuvvetiyle Bingazi, Derne ve Teberrük’ü almak istediğini fakat Osmanlı kuvvetlerinin buna engelleyerek güçlü bir direniş gösterdiğini söylemiştir. İtalyanların, donanmalarının yardımıyla ve arkalarında 1800 kayıp bırakarak Civliyana [Giuliana] şehrine yöneldiklerini anlatmıştır. Ardından da cepheden aldığı başka bir bilgiyi paylaşmış, Misrâte şeyhlerinin ve maiyyetlerinin Berka civarında İtalyanlarla çarpışmaya tutuştuklarını ve bu çarpışmanın sonunda 650 İtalyan askerini telef ettiklerini bunun yanında 20 Osmanlı askerinin, bir zabitin ve 85 Arap’ın şehit olduğunu paylaşmıştır. Bunun yanında Senûsîlerin ve Trablusgarb mebusu Yusuf Şetvan Bey’in Giuliana’da İtalyanlara karşı yürütükleri mücadeleyi hatırlatmıştır.

Avanzâde “Küçük Bir Mülâhaza” alt başlığı altında vatanlarını savunan Trabluslu yurttaşlar için o zamana kadar nelerin yapıldığını ve nelerin yapılması gerektiğini açıklamış; İtalyan ürünleri için planlanan boykotu, Trablusgarb’a para yardımı ve Trablusgarb savaşının mağdurlarının durumunu ele almıştır.

Diğer bir alt başlıkta Avanzâde, Avrupa’da doğruları söyleyen bazı gazetelerin Osmanlıları öven makaleler yayımladıklarını söz etmiş ve ardından geçen pazartesi meydana gelen çarpışma hakkında Avrupa’nın en büyük ve saygın gazetelerinden birinin yayımladığı makaleyi aktarmıştır. Makalede, İtalyanların zayıatlarını örtbas etmeye çalışmasına rağmen alınan haberlere göre bu çarpışma İtalyanların kayıplarının 400 yakın ölü ve birkaç yüz de ağır yaralıyı bulduğunu açıklamıştır. Ayrıca Trablusgarb halkının İtalyanların aleyhine hareket ettiklerini ve Trablus’taki direniş sebebiyle İtalya’nın uzun süre başarı sağlayamayacağını belirtmiştir.

Avanzâde yazısının sonlarına doğru İtalyan tarihçi *Guglielmo Ferrero'nun Tribuna* gazetesinde yazdığı bir makaleyi paylaşmıştır. *Ferrero* makalesinde, İtalya'nın Trablus'da elde edeceği bir zaferin milletin hafızasında kötü bir yer edinmiş olan Aduva yenilgisinin izlerini silmeye yarayacağı ve bu zaferin ancak sabır ve metanet ile elde edilebileceğini söylemiştir. Bunun yanında Avanzâde, Trablusgarb'da devam eden savaşta Osmanlı üstünlüğünün bulunduğunu bildirdikten sonra diğer bir alt başlık içerisinde 1 Kasım 1911'da *Tan* gazetesinin muhabiri tarafından kaleme alınmış makaleyi paylaşmıştır. Muhabir, Bingazi'ye varış yolcuğunu, Arapların Trablusgarb'daki gayr-i müslimlere yönelik intikam planlarını, bu teşebbüsün Osmanlı yöneticileri tarafından engellenmesini ve Giuliana Burnu'ndaki savaş gözlemlerini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

Avanzâde, "Trablusgarb Hakkında Bir Vesîka-i Mühimme" başlığı içerisinde Serdâr-ı Ekrem Abdülkerim Paşa'nın Hüseyin Avni Paşa'ya gönderdiği mektubu paylaşmıştır. Abdülkerim Paşa mektubunda evvela Rumeli'deki sıkıntılar bahsetmiş ve bu meselenin bir an çözüme kavuşturulmasını gerektiğini belirtmiştir. Ardından Paşa, İtalya'nın Trablus hakkında kötü düşünceleri olduğunu mecliste belirttiğini ve onun bu görüşüne Midhat Paşa'nın da destek verdiğini kaydetmiştir. Mektubunun ilerleyen kısmında o günlerde *Freie Presse* adlı gazeteden tercüme edilmiş bir makaleyi de paylaşmıştır. Makalede, Napoli-Trablus arasında bir vapur işletmeciliğine başlanacağını bildiriliyordu. Abdülkerim Paşa, bunun basit bir işletmecilik girişimi olmadığını, arkasında daha başka sebeplerin olabileceğini iddia etmiştir. Abdülkerim Paşa mektubunda ayrıca Trablusgarb için yapılması gerekenler konusunda erzak depoları, ordu teşekkülü gibi birçok öneri sunmaktadır. Abdülkerim Paşa, Necib Paşa'nın

Trablusgarb için bir projesi bulunduğunu fakat bunun gerçekleşmesi için Rumeli meselesinin halledilmesi gerektiğini söyleyerek mektubunu tamamlamıştır.

Avanzâde, “Derne’nin İstirdâdı” bölümünde, Osmanlı kuvvetlerinin Derne’yi büyük bir zaferle geri almasını işlemiştir. Yazısında özetle, 28-31 Ekim’de Osmanlı askerleriyle Senûsîlerin birlikte Derne’ye dört koldan hücum ettiklerini ve bu baskınlarının sonunda mücahitlerin İtalyanlara ağır bir zayıat verdirdiğini söylemiştir. Bu baskınlar ve mücadelelerin sonunda mücahitlerin, İtalyanlardan yüklü miktarda ganimet ve çok sayıda esir elde ettiğini anlatmıştır. Daha sonra Avanzâde, Enver Bey’in 28 Ekim’de birkaç kabile ile birlikte Derne’de yapmış oldukları çarpışmayı Harbiye Nezareti’ne telgraf aracılığıyla bildirdiği belgeyi paylaşmıştır (Derne 19 Teşrin-i Evvel 1327).

“Osmanlı Muzafferiyet-i Azîmesi” bölümü ise Derne’nin Osmanlı kuvvetleri tarafından zapt edilmesi ve bunu Enver Bey ile Senûsî şeyhlerinin bir telgrafla Harbiye Nezâreti’ne iletmelerine dairdir. Telgrafta özetle, Derne’nin Osmanlı askerleri tarafından tekrar geri alınışı ve Tobruk’a çıkarma yapan İtalyan askerlerinin kısa bir süre sonra Fizan Mebusu Câmi Bey ve kumandası altındaki askerler tarafından nasıl geri püskürtüldüğü anlatılmıştır.

Avanzâde “Yirminci Asrın Medenî Vahşîleri” yazısında, düşmanın bile yeri geldiğinde merhametli ve insan haklarına saygılı olmasının beklendiğini ve bundan başka bir yol tutan düşmanın bütün iş ve davranışlarının alçakça intikam almaktan başka bir gayesi olamayacağını söylemiştir. Böyle bir düşmanın, zalimlikleriyle kendini avutmak için karşısındakinin bütün mukaddesatına tecavüz etmekten hoşlandığını belirtir. Avanzâde, İtalyanları da bu çeşit düşmandan gördüğünü, XX. asır medeniyetinde insanîyet ve medeniyet maskesi altında hareket eden alçak İtalyanların

bugün harp yerinde zulüm ve eziyete bir türlü doymadıklarını anlatmıştır. Böylelikle yaradılışlarındaki kötülüğün ve alçaklığın ispat edildiğini ve bu yüzden dünyanın onları lanetlediğini belirtmiştir.

Ayrıca Avrupa gazetelerinin de şahit olduğu üzere Trablusgarb'daki masum çocukların, günahsız kadınların, yaşlıların, hastaların hatta mahkûmların bile merhametsizce, hayvan boğazlanır gibi alçakça kesildiğini sert üslupta açıklamıştır. İtalya devletini büyük devletlerden saymanın büyük cömertlik olacağını, buna karşın İtalya'nın onca vahşetine rağmen Osmanlıların kahramanlıklarında ödün vermemesinin ise takdire şayan olduğundan söz etmiştir. İtalyanların katliamlarını tasvir edilebilmek için onlar kadar katı yürekli olmak gerektiğini belirterek, kendi kaleminde bu kuvveti bulamadığından, Lahey Barış Konferansı'na katılan yabancı devletlerin dışişleri bakanlarına verilen protesto-nâmeye yer vereceğini bildirerek bu bölümü sonlandırmıştır.

Avanzâde "Protesto-nâme" kısmında, yukarıdaki bölümde belirtildiği üzere Lahey Barış Konferansı'na katılan yabancı devletlerin dışişleri bakanlarına verilen protesto-nâmeye yer vermiştir. 1907 senesinde Lahey'de toplanılan konferansta, ilgili devletlerin delegeleri milis ve gönüllü oluşumların hukuken "ordu" tabirine dâhil olacağını ve düşmanın yaklaşması üzerine milislerin saldırı için birinci maddeye uygun olarak teşkilatlanmaya vakit bulamadan kendi imkânlarıyla silaha sarılan ve memleketleri henüz işgal edilmemiş bulunan ahalinin dahi açıkça silah taşıdığı, sivil ve askerî kanunlara uyduğu takdirde savaşçı kabul edileceklerini açıklamıştır. Fakat protesto-nâmede İtalyanların Lahey'deki sözleşmelere uymadığı ve Osmanlı askerlerine yardım ettikleri gerekçesiyle onlarca masum insanı öldürdükleri belirtilmiştir.

Avanzâde “Trablusgarb Meb‘ûsları’nın Takrîri” kısımda Trablusgarb’ın iki mebusu, Sadık ve Mahmud Naci Beylerin Meclis-i Mebusan’daki konuşmalarına yer vermiştir. Meclis-i Mebusan’da Sadık ve Mahmud Naci Beyler Trablusgarb mücadelesinin önemine ve yapılan hatalara değindikten sonra IX madde içinde Trablusgarb’da yapılan ihmalleri ve eksiklikleri açıklamışlardır. Aynı zamanda Trablusgarb mebusları, bu IX madde içinde, eksikliklerin nasıl giderilebileceğini ve nelerin yapılması gerektiğini de izah etmişlerdir. Mebuslar sundukları IX maddede özetle; Kuloğulların lağvedilmesi ve yardımcı birliklerin oluşturulmasının geciktirilmesinin savunmayı olumsuz etkilediğini, Kuloğlu birliklerinin kullandığı Martin ve Şınayder tüfeklerin değiştirilme bahanesi ile alınıp yerlerine yenilerinin verilmediğini, Trablus’a top ve mühimmat gönderilmediğini ve tamire ihtiyaç duyulan istihkamatın düzenlenmediğini, orada görev alacak olan personelin yerel dili ve bölgeyi bilen subaylar olması gerektiğini, dört yıldır süren kıtlıkta halka yardım edilmediğini, bunu mecliste onca kez dile getirmelerine rağmen ciddi bir adımın atılmadığını ve birçok insanın Tunus’a göç ettiğini, memurların yerel dili bilmeyenlerden atanmasının kötü sonuçlar doğurduğunu, son zamanlarda vali ve kumandan tayinleri gecikmesinin ve devlet kadrolarının boş kalmasının halkta moral bozukluğuna sebep olduğunu, kıtlık sebebiyle halka yardım yapılmamasının halkta büyük üzüntüye yol açtığını, Roma elçiliğinde bulunmuş Hakkı Paşa’nın, Trablusgarb konusunda bir gaflet sergilediğini vurgulamış ve güçlü biçimde eleştirmişlerdir.

Avanzâde, “Nutm-ı Hümâyûn Sûreti” başlığı altında Mehmed Reşâd’ın 14 Ekim 1911’de Mecliste okunan nutkuna yer vermiştir. Nutukta ilkin, Osmanlı Devleti’nin yaptığı kalkınma ve ilerleme hareketlerinden bahsedilmiş sonrasında İtalya’nın, Osmanlı Devleti’ne haksız bir şekilde savaş ilan ettiği ve bunu uluslararası kaideleri yok

sayarak yaptığı anlatılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ise iyi niyetini uzun süre koruduğu ve her türlü görüşmeye hazır olduğunu belirtmesine rağmen İtalya'nın savaş ilan ettiği açıklanmıştır. İtalya'nın bu tavrından dolayı zararlı çıkacağını belirtilmiştir. Padişah, Trablusgarb hadisesinin sulh yoluyla çözüme kavuşturulmasını istemiş ama bunu yaparken Osmanlı'nın menfaatlerinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini bildirmiştir.

Avanzâde “Trablusgarb’a Dâir Kısım; Târihî ve Cografi” adlı bölümde Afrika'nın sanayi, ticari, coğrafi ve siyasi sınırlarına dair bilgiler vermiştir. Akabinde “Vekâyi‘-i Harbiye Kısım (26 Teşrîn-i Evvel 1327)” başlığı altında Dehibat'tan gönderilen bir telgrafa, *Tan*, *Times*, *Neue Freie Presse* gazetelerinden yazılara ve İtalya'nın savaş alanını genişletme isteğine yer verilmiştir. Evvela, Trablus'da yaşanan şiddetli çarpışmalar ele alınmış, 7 Kasım 1911 tarihinde Osmanlı kuvvetlerinin Bomliyâne [Bu meliana] mevkini işgal ettikleri ve İtalya'nın seçkin birliği olan Bersaglieri'yi büyük bir yenilgiye uğrattıkları anlatılmıştır. Diğer yandan İtalyanların, Osmanlı kuvvetlerinin (Türk-Arap) güçlü mukavemetleri yüzünden sahilden pek uzaklaşamadıklarını ve toplarının menzilinden çıkmamaya çalıştıklarını belirtmiştir. Avanzâde, son olarak da Viyana'nın meşhur gazetelerinden biri olan *Neue Freie Presse*'de çıkan bir yazıyı ele almıştır. Makalede özetle, İtalyanların Trablus'da bir netice elde edememelerinden dolayı savaş alanını genişletmek istedikleri ve bu sebeple savaşı Adalar Denizi'ne (Ege Denizi) doğru kaydırmayı düşünmeye başladıkları yazılmıştır.

Avanzâde, “Tokad Torpidosu Süvârisinin Beyânâtı”nda, Tokat Torpidosu süvarisi Ahmed Turgud Bey'in verdiği açıklamayı paylaşmıştır. Ahmed Bey, sözlerine kendilerine bir sitem göndererek başlamış ve millete karşı mahcup olduklarını belirtmiştir. Ardından İtalya ile yaşadıkları çarpışmaya yer vermiştir. Ahmed Bey,

Adriyatik sahilinde kaçakçılığı engellemek için uğraştıkları bir zamanda komodorun kendilerine bir görev verdiğini ve bu suretle iki gemi ile sahili kontrol etmelerini istediğini anlatmıştır. Daha sonra komodorun ikinci bir emirle onları Şingin ve Reşadiye limanlarında bulunan Trablus yatı ile Hamidiye'yi almalarını emrettiğini açıklamıştır. Böylelikle savaş ilanından habersiz yola çıktıklarını ve kısa bir süre sonra dört torpido destroyerinin kendilerini takip ettiğini farkına vardıklarını ve İtalyan destroyerlerinin selamlama yapacaklarını bekledikleri bir anda bombardımana başladıklarını bildirmiştir. Ardından Osmanlı gemilerinde yaşayan can pazarını ve Osmanlı askerlerinin adaletsiz çarpışmadaki kahramanca karşı koyuşunu dile getirmiştir. Son olarak da İtalyanlara niçin mukavemet edemediklerini belirterek beyanatını sonlandırmıştır.

Avanzâde “Trablus Hakkında Merhûm Ferîk Mustafa Celâleddin Paşa'nın Lâyihası” başlığı altında işgalin çok öncesinde Trablusgarb için düşünülmüş bir ıslahat projesine yer vermiştir. Bu çalışma Ferîk Mustafa Celâleddin Paşa'nın hicri 1285 (1868) senesinde Abdülaziz Han'a sunduğu bir layihadır. Avanzâde, Mustafa Celâleddin Paşa'nın yaşamı hakkında bilgi sunduktan sonra kısaca layihanın sağlayabileceği katkılardan bahsetmiştir. Ardından “Sûret-i Lâyiha” adı altında Ferîk Mustafa Celâleddin Paşa'nın layihasını paylaşmıştır.

Mustafa Celâleddin Paşa, Bornu (Bugün Nijerya'da bir eyalet) adıyla anılan bölgede Osmanlı Devleti'nin yapması gerektiğini düşündüğünü birtakım projeleri bir layiha hâline getirmiştir. Mustafa Celâleddin Paşa ilk olarak, Bornu'da gerçekleştirilecek harekâtların Yemen'in fethinden daha kolay olacağını iddia ederek, kan dökmeden, barışçıl yollarla bir fetih yapılabileceğini ve bu girişimin ticarete ve insanlığa büyük yararlar getireceğini beyan etmiştir. Ele geçirilecek bölgenin, Merzuk'a

200 ve Fizan'ın güney sınırına da 150 saatlik mesafede bulunduğunu ve burada Berber ve zenci ırklarından oluşan bir topluğun bulunduğunu açıklamıştır.

Mustafa Celâleddin Paşa bu bilgilerin ardından bölgenin hinterlandını açıklamaya çalışmıştır. Bornu civarında 30 milyona yakın Sünni Müslüman bulunduğunu ve bunların Osmanlı Devleti'ne sadık olduklarını vurgulamıştır. Hatta Avrupalıların bile putperestliğe karşı Müslümanların egemenliğini belli bir noktadan sonra tanımaya ve onlarla ticari münasebetler kurmaya başladığına belirtmiştir. Bu sebeple Avrupa'nın Afrika ile bu kadar alakadar olmasının Trablusgarb ve Sudan için sorun teşkil edebileceğini, bu yüzden Yemen'den ziyade buralara ehemmiyet verilmesini talep etmiştir.

Mustafa Celâleddin Paşa, bu konudaki maksadını maddeler halinde açıklamıştır. Evvela Bornu vilayetinin işgal edilmesini ve bunun içinde büyük bir orduya gerek olmadığını iddia etmiştir. Bornu'nun güzel iklime ve birçok su kaynağına sahip olduğunu ve bu yüzden Afrika'ya nüfuz edebilmek için önemli bir üs işlevi göreceğini belirtmiştir. İkinci olarakta Bornu'daki iç çekişmelere son vererek Trablus-Fizan ticareti canlandırılabilceğini ve böylelikle bölgenin yeraltı ve yerüstü zenginliklerinden yararlanılabileceğine dikkat çekmiştir. Üçüncü maddede Sudan, Bornu ve Trablusgarb limanı arasındaki yolu emniyete alarak Trablus vilayetinin gelirlerini artırılacağını, böylelikle kervanların yollarını uzatarak Tunus ve civarına gitmelerini engelleneceğini belirtmiştir. Dördüncü maddede Trablus, Fizan, Agades ve Bornu'yu birbirine bağlayarak bu bölgeler için ortak yararlar sağlanabileceğini açıklamıştır. Beşinci maddede, Osmanlı'nın doğrudan egemenliği altına alamadığı yerleri konfederasyonlar şeklinde idare etmesi gerektiğini söylemiştir. Altıncı maddede, ilkin yardımcı birliklerin yeni silahlarla donatılması lüzumunu ve bu ordu ile Tunus, Cezayir ve Mısır'ın

korunabileceğini belirtmiştir. Böylelikle Mısır veya herhangi bir eyaletimiz saldırıya uğrarsa ilgili bölgenin kolayca müdafaa edilebileceğini, bunun yanında Girit veya Tesalya'ya vapurlar vasıtasıyla otuz kadar zenci taburu ulaştırılabileceğini açıklamıştır. Yedinci maddede, zenci ve Berberler arasında devam eden “zenci esir savaşlarının” sona erdirilerek dünya medeniyetine büyük katkı sağlanabileceğini söylemiştir. Bornu'da tesis edilecek barış ortamının Atlas Okyanusu civarındaki Müslümanlara fayda getireceğini, sözü edilen bölgeler ve Trablus arasında ticaretin canlanmasından dolayı Avrupalıların da bu durumundan memnun kalacaklarını belirtmiştir.

Akabinde, bu bölgenin Osmanlı Devletine sunabileceği katkıları yazmıştır. Mustafa Celâleddin Paşa, Fizan ve Agades mutasarrıf ve kumandanı adı altında bu makama tayin edileceği takdirde birtakım tedbirler alacağını aşağıda belirtmiştir. Agades'in Bornu'ya yakın bulunduğu zamanda ticari gelirlerinin iyi olduğunu fakat şeyhlerin fazla vergi istemeleri yüzünden ticaretin gerilediğini açıklamıştır. Agades ve civarının işgali için iki nizamiye taburu oluşturulmasını (bir tanesini Trablus'tan alınabileceğini söylemiş) ve oluşturulan bu orduya 6.000 yeni silah, 2 sahra topu, 4 dağ topu ve belirli miktarda askerî mühimmatın yeterli olacağını belirtmiştir. Bu sefer için Münşiye'de ikamet eden ve Turgut Paşa zamanından beri o bölgede var olan Kuloğullarından müteşekkil bir ordunun da vücuda getirilmesi gerektiğini ve oluşturulan bu ordu Merzuk'a vardığında orada taraftar bulmalarının muhtemel olduğunu (gelirleri az olması sebebiyle) hatırlatmıştır. Ayrıca sefer güzergahlarında su kuyuları bulunduğunu ve böylece bir problem yaşanmayacağını (çöl sıcaklığı kastediliyor) beyan etmiştir. Orduya Kano, Kuka, Bagirmi ve Sokoto'da bir direnç gösterildiği takdirde yerel güçlerin ve Osmanlı askerlerinin süratle müdahale etmesi ve sonrasında hükümet programının uygulanması gerektiğini belirtmiştir.

Bölgedeki medreseler kontrol altına alındıktan ve asayiş sağlandıktan sonra zergerden dişi, deve kuşu tüyü, altın tozu, zank, kaya tuzu, Bornu dokuma bezleri, pamuk, ipek, çivit, buğday, darı, pirinç, tütün, hurma, çam sakızı ile sâir kuruyemiş vb. ürünlerin ticareti kontrol altına alınarak zencilerin herkesçe bilinen iş gücünden yararlanılarak buralarda gelişme sağlanacağını açıklamıştır. Son olarak da dünyada herkesin hemfikir olduğu üzere Tevâriklerin cesur bir kavim olduklarını ve Tevârikler kontrol altına alındıkları takdirde önemli bir ordu oluşturulabileceğini anlatmıştır. Ayrıca bunların iaşesinin çok ucuz olduğunu söylemiştir. Bunun gerekçesi olarak bölgede paranın pek kıymeti olmamadığını ve para yerine dokuma bezlerinin ve boncukların kullanıldığını hatırlatmıştır. Mustafa Celâleddin Paşa yukarıda yapacaklarını uzun uzadıya izah ettikten sonra, kendisine bu görevin verilmesi hâlinde üç yıl içinde iklimle uyum sağlayamayan Türk askeri yerine yerel unsurlardan oluşan büyük bir Afrika ordusu kurabileceğini belirterek layihasını sonlandırmıştır.

Avanzâde “Trablus Meydân Muhârebesinde Üç Büyük Meb‘ûs; Trablusgarb’dan Gelen Bir Zâtın Beyânâtı” başlığı içerisinde savaş meydanlarından gelen zafer haberlerine sevindiklerini ama bunda büyük katkıları olan Cebel-i Garbî Mebusu Şeyh Süleyman Bârûnî, Trablus Mebusu Ferhâd Efendi ve Fizan Mebusu Câmi Bey hakkında pek bir bilgi verilmediğinden yakınmıştır. Bu yüzden burada bu üç kişinin Trablusgarb mücadelesinde yaptıkları faaliyetler hakkında bilgi vermiştir. Süleyman Bârûnî’nin Cebel-i Garbî ve civarında çok sayıda gönüllü topladığını, Ferhad Efendi’nin kabileleri organize ederek İtalyanların takviye almalarını engellediğini ve son olarak da Câmi Bey’in Tevârikleri kontrol altına alıp onları orduya idhâl etmesine değinmiştir.

Avanzâde “Trablusgarb’a Dâir Kısım, Târihî ve Cografi” başlığı altında Afrika’da hüküm süren devletler (Osmanlı, İngiltere, Fransa, Portekiz, İspanya, Almanya ve İtalya) ve Afrika kıtasında bulunan devletler hakkında bilgi vermiştir. Arkasından “Bombardımandan Sonra Trablusgarb” başlığı altında, *Freie Presse* gazetesinde savaşın Trablusgarb bombardımanından bir hafta sonra iktisap ettiği şekil hakkında *Geza Herczeg* imzasıyla yayımlanmış bir makaleye yer vermiştir. *Herczeg*, makalesinde coğrafi ve ticari birtakım bilgiler sunduktan sonra Trablus’daki günlük yaşamdan ve İtalyan işgalinden kesitler paylaşmıştır. *Herczeg*, Trablus caddelerinde dolaşmaya başlayan İtalyan askerlerinin halka rahatsızlık vermesinden ötürü yetkililer tarafından birtakım tedbirler alınmaya başlandığına değinmiştir. Ayrıca İtalyanların işgalden sonra burada bulunan telgraf hatlarına ve posta teşkilatına el koyarak haberleşmeyi kendi tekellerine bağladıklarını ve bunun da bazı problemleri beraberinde getirdiğini anlatmıştır. Yazar makalesinde ayrıca İtalyan askerlerinin Trablus’ta yaşadıkları bazı problemlere de değinmiştir.

Avanzâde “İtalya’yı Protesto Etmek Üzere Ahîren Paris’de Üç Saatten Ziyâde Devâm Eden Bir Sosyalist Mitingi Akdolunmuşdur” başlığı altında, İtalya’yı protesto etmek için Paris’te düzenlenen sosyalist mitingini ele almıştır. Sosyalist düşüncenin önde gelen isimlerinin İtalya’yı protesto için bir miting tertiplelediğini ve bazı konuşmacıların önemli açıklamalarda bulunduğunu belirtmiştir. Evvela Émile Vendervelde’nin başkan sıfatıyla yaptığı konuşmasında İtalyan nasyonalistlerine karşı İtalyan sosyalistlerinin desteklenmesi gerektiğini ve bunun yanında İtalya’nın giriştiği bu teşebbüsten dolayı büyük zarar göreceğini söylediğini kaydetmiştir.

Ardından Fransız mebus Marcel Sembat ve Presanse hitap etmiş ve onlar da Avrupa’nın savaş karşısında sessiz kalmasını eleştirmişlerdir. Son olarak da Fransız

mebus Jean Jaurés hitap ederek Avrupa'nın barbarlık siyasetine son vermesi gerektiğini ve İtalyanların bu davranışlarının XV. yüzyıl barbarlarını hatırlattığını belirtmiştir. Miting, Türkiye'deki İtalyan amelelerinin haklarının korunacağı ümidi dile getirilerek son bulmuştur. Avanzâde daha sonra "Brüksel'de Miting ve Protesto" adlı başlık altında ise sosyalistler tarafından düzenlenen mitingde İtalyanların vahşi tutumlarının protesto edildiğini ve mitinge itiraz eden iki İtalyan zabitanın halkta şaşkınlık uyandırdığını anlatmıştır.

Avanzâde "İtalyanların Vahşeti" bölümünde, İtalyanların yaptığı eziyetlerle ilgili *London Opinion* ve *Times* gazetelerinde yer alan makaleleri paylaşmıştır. *London Opinion* gazetesi İngilizlerin duyarsızlığını makalede dile getirmiş, tek gayesi vatanlarını savunmak olan Trablusluların direnişine kulak tıkamanın, İtalyanların zulüm ve vahşiliklerinin görmezden gelinmesinin kabul edilemez olduğunu anlatmıştır. Hatta *Times* muhabiri İtalyanların katliamlarına bizzat şahit olduğunu beyan etmiştir. Ardından da İtalyanların bu umursamaz tavırlarından dolayı cezalandırılmaları gerektiğini ve Avrupa siyasetinin çok kirlendiğini belirtmiştir. Son olarak da dünyanın birçok Müslüman ülkesinin Hristiyan devletler tarafından ele geçirildiğini ve bunu da medeniyeti getirmek söylemi altında yapıldığı hatırlatılmış ve bu politikalara destek olan Avrupalı siyasetçiler eleştirilmiştir.

Avanzâde ilerleyen sayfalarda *Daily Telegraph* gazetesinden "İtalya ve Trablusgarb" adlı bir makaleye yer vermiştir. Makalede özetle, İtalyanların Trablus'u işgal ettikten sonra bölgeyi hemen sahiplendikleri; fakat az bir zaman sonra bunun o kadar kolay olamayacağını ortaya çıktığı yazılmıştır. İtalyanların işgal fikirlerinin yerini yavaş yavaş pişmanlıkların almaya başladığı ve ülkelerine geri dönme isteklerinin ayyuka çıktığı belirtilmiştir. İtalyanları bu düşüncelere sevk eden sebeplerin başında

salgın hastalıklar ve yerlilerin saldırıları olabileceği söylenmiştir. Güzel şiirlere ve tatlı şarkılara alışan senyörlerin, top seslerini duymaya başlayınca kötü bir yola girdiklerinin farkına vardıkları açıklanmıştır. Osmanlıların ve Arapların kendi vatanlarını korumak ve asayişini sağlamak adına İtalyanlara saldırmayı kendilerine bir vazife attettiklerini ve bu davranışlarını çekinmeksizin sürdürdükleri anlatılmıştır. İtalyanların hâlinin ise perişan olduğu, bir yandan Osmanlıların hücumunun diğer yandan kolera salgınının onları tükettiğine dikkat çekilmiştir. Son olarak da Balkanlarda statükonun korunacağı çünkü bu durumun Avrupa'nın menfaatine yaradığı ama İtalyanların Ege Denizi'nde birtakım teşebbüslerde bulunabileceği hatırlatılarak makale sonlandırılmıştır.

Avanzâde “Matbû'ât-ı Ecnebiyye, Mısırlıların İ'tirâzâtı” başlığı altında bir makaleye yer vermiştir. Bu makale, Trablusgarb'daki mücahitler için Mısır'da oluşturulan yardım cemiyetinin başkanı olan Prens Ömer Tosun Paşa'nın *Tan [Le Temps]* gazetesine gönderdiği telgraftır. Prens Ömer Tosun Paşa telgrafında özetle, ülkelerini savunan bu insanların katliama uğratılmasına itirazda bulunmuş ve bu duruma Avrupa'nın mani olması gerektiğini söylemiştir.

Freie Presse gazetesinin “İtalya Donanması” adlı makalesinde kısaca, büyük bir İtalyan donanmasının Girit sularında görüldüğüne, büyük filonun iki kısmından oluştuğuna ve daha sonra Napoli'den başka bir filonun da onlara katılacağına değinilmiştir. Bu gemilerin Midilli ve Limni adalarına gittiklerinin rivayet arasında olduğu beyan edilmiştir. Makalenin sonunda bu adalarda ikamet eden Yunanlıların, İtalyanların bu teşebbüsüne sessiz kalacakları ama savaş sonunda tazminat isteyecekleri belirtilmiştir. Ayrıca Türkler iki hafta içerisinde Trablus işgalini tanımadığı takdirde İtalyanların bu adaları işgal edeceği iddia edilmiştir.

Avanzâde “Osmanlı Zâbitlerinin Kahramân Rûhu” başlıklı bölüme *Berliner Tageblatt* gazetesinin muhabiri tarafından kaleme alınan yazının Sofya’daki gazetelerde yer bulmasını ve Trablusgarb’daki Osmanlı askerlerinin kahramanlıklarını aktarılmasını büyük bir gururla okuduklarını söyleyerek başlamıştır. Ardından Osmanlı askerlerinin giriştikleri çetin görevi anlatmıştır. Ali ve Salih isimli iki Osmanlı askerinin, Trablus’da İtalyanların istihkamlarını hava uçurmak için onların mevzilerinin içlerine kadar sokulduklarını fakat İtalyanlar tarafından fark edildiklerini ve akabinde İtalyanların bu askerleri kurşuna dizdiğini belirtmiştir. Kurşuna dizilmeyi büyük bir olgunlukla karşılayan Osmanlı askerlerinin metaneti karşısında, dünya kamuoyunun ilgisine yer vermiştir. Son olarak da şehit olan bu askerlerin yiğitliklerine övgüler sıralayarak bölümü tamamlamıştır.

Avanzâde “Trablusgarb’a Dâir Kısım, Târihî ve Cografi” adlı kısma evvela Mısır’ın eski çağlardan beri Afrika kıtasının en uygar yeri olduğunu ve buradaki topraklar hakkında bilgilerin Herodot tarafından kaydedildiğini belirterek başlamıştır. Fenikelilerin kuzey Afrika’ya yerleşmeleri ve gemi ile birçok yere seyahat etmeleri sonucunda bu kıta hakkında bazı bilgiler edindiklerini ve bunların da bir kısmını Yunanlı tarihçi ve coğrafyacıların da eserlerinde kaydettiklerini anlatmıştır. Sonrasında Yunanlı ve Arap tarihçi ve coğrafyacıardan kısaca bahsetmiştir. Avanzâde daha sonra, “Trablusgarb Vilâyeti ve Bingazi Mutasarrıfıyyeti” başlığı altında Trablusgarb Vilâyeti ve Bingazi Mutasarrıfıyyeti’nin fiziki sınırlarını tarif etmiş ve içinde barındırdığı önemli merkezlere değinmiştir.

Avanzâde daha sonra *Neue Freie Presse* gazetesindeki bir makeleye yer ayırmıştır. Makalede, Osmanlı hükûmetinin barış görüşmelerine katılmak için Büyük Devletlere başvurduğunu ve bunun doğruluğu bir tarafa bırakılırsa bile düşmanlığın iki

taraf için de büyük bir yıkım olduğunu anlatmıştır. Osmanlı'nın anavatandan çok uzakta bulunan bu toprağı için büyük bir mücadele verdiğini ve bunun takdire şayan olduğunu belirtmiştir. Bu mücadelede Türklerin yanında bulunan Arapların da ne derece sadık olduklarının da ortaya çıktığına ve aynı zamanda birçok Müslüman'ın bu tarz saldırılara karşı direnç gösterebilmesi için bu mücadelenin örnek teşkil ettiğine değinmiştir.

Barışın tesisinin Türkiye'ye lazım olduğu kadar İtalya'ya da gerektiğini, aksi takdirde ticaretin büyük zarar göreceğini, bu vaziyetten ötürü de Avrupa'nın İtalya'nın aleyhine hareket edeceğini açıklamıştır. Bu sebeple İtalya'nın Trablusgarb meselesinin bir an önce çözüme kavuşması adına ilhak kararını ilan ettiğini ama bunun Osmanlı üzerinde beklenen etkiyi yapmadığını aksine daha kötü sonuçlar doğurduğunu anlatmıştır. Avanzâde makaleyi Türklerin ve İtalyanların barışa meyilli olduğunu; çünkü savaşın her iki tarafa büyük zararlar verdiğini belirterek bitirmiştir.

“İtalyalı Gemicileri İçin” adlı bölümde, İzmir'de bulunan İtalyalı gemicilerle limanın her tarafını bilen balıkçıların savaş zamanı körfezde serbest bırakılmasının sakıncalı olduğunun Bahriye Nezâreti tarafından haber verilmesi üzerine Mecliste yapılan görüşmelerin sonucunda Dâhiliye Nezâreti'nin, Aydın ve bazı vilayetlere bu hususa dikkat edilmesi için genelge gönderdiği anlatılmıştır. Genelgede kısaca, İzmir'de bulunan İtalyan gemici ve balıkçıların körfezde serbest bırakılmasının tehlikeli olacağı, her tarafı iyi bilen bu kişilerin olası bir gerginlikte devletin zararına çalışabileceği, bu yüzden tehlikenin bir genelge ile önlenmek istendiği anlatılmaktadır. Gönderilen genelge ile Aydın ve civarındaki İtalyan balıkçı ve gemicilerin; casusluk ihtimaline karşı esir alınması, gerekli tetkikler yapıldıktan sonra alıkoyulan bu kişiler hakkında uygun kararın verilmesi istenmiştir.

“Şevket-me’âb Efendimiz” kısmı padişahın açılış nutkuna Meclis-i Mebusan genel kurulundan verilen cevabı içermektedir. Meclis-i Mebusan’da okunan nutukta, kalkınmaya yeni başlamış olan Osmanlı’nın kendini bir anda İtalya ile savaşta bulmasının ülkenin gelişimi açısından kötü bir etkisinin olacağı söylenmiştir. İtalya’nın bu savaşı uluslararası kaideleri yok sayarak başlattığı, dolayısıyla bunun İtalyan tarihinde kara bir leke olarak kalacağını vurgulanmıştır. Ayrıca İtalya’nın işgal sırasında masum insanlara eziyet ettiği ve buna karşı çıkan Trablusluların yalnız olmadıkları, bütün Osmanlı vatandaşlarının onların yanında olduğu bildirilmiştir.

“Trablusgarb’a Dâir Bir Takrîr” kısmında Esad Paşa’nın Harbiye Nezareti’ne bazı ithamlarda bulunduğu ve bu ithamların Harbiye Nezareti’nce cevaplandırılmasını istediğine dair bir yazı bulunmaktadır. Dıraç Mebusu Esad Paşa Mecliste, Trablusgarb’ın savunması için gereken tedbirlerin neden alınmadığını, Harbiye Nezareti’nin neden böyle bir gaflet sergilediğini sormuş ve yapılan ihmalkârlığın sorumlusu olduğunu düşündüğü Harbiye Nezareti tarafından cevaplandırılmasını istemiştir. Esad Paşa sorularını Mecliste on madde hâlinde sunmuştur. Açıklanmasını istediği konular özetle, Trablus’daki birliklerin neden lağv ve Yemen’e sevk ettirildiği, Trablus’daki mevcut asker sayının neden azaltıldığı, askerler için gerekli donatımın neden yapılmadığı, Osmanlı askerlerinin neden iç taraflara çekildiği ve Trablusgarb için yeterli miktarda erzak ve mühimmatın neden temin edilmediği şeklindedir.

“İngiltere - Hukûk-ı İslâm” başlığı altında Kalkûta’da yayınlanan Farisiyü’l-ibâre (*hablü’l-metin*) gazetesindeki bir makaleye yer verilmiştir. Makalede, İngiltere ve Osmanlı ilişkileri ele alınmıştır. İngiltere’nin, 100 milyonluk Müslüman bir nüfusa sahip olduğu ve bu yüzden onların hukuklarına ve düşüncelerine saygılı olması gerektiği belirtilmiştir. Bunu dikkate almayan İngiltere’nin zararının büyük olduğu,

özellikle de rakibi olan Almanya'nın güçlenmesine vesile olduğu hatırlatılmıştır. Osmanlı'nın İngiltere'ye, Hindistan'da (1855 ayaklanması) ve Mısır'da (U'râbî fitnesi) çıkan isyanları bastırması başta olmak üzere birçok yardımda bulunduğu ve İngiltere'yi bu yola sürükleyen İngiliz politikacılarının yanlış yolda olduğunu bildirilmiştir.

Avanzâde, "Boğazların Muhâsarası" bölümünde İtalya'nın Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alabileceği ve beraberinde Boğazlar meselesinin ortaya çıkabileceği beyan etmiş, Hünkar İskelesi ve Paris Anlaşmaları ile Londra Protokollerinde görülen Boğazlar meselesine ve Boğazlar için alınan kararlara değinmiştir. Ayrıca Almanya ve Fransa'nın savaştığı bir sırada Rusya'nın Karadeniz'de kendisine uygulanan kısıtlamaları kabul etmediğini ve sonrasında Rusya'nın bu konuda istediğini elde ettiğine değinmiştir. Yazının sonunda, Osmanlı Devleti'nin Boğazları istediği gibi açma ve kapatma hakkı olduğunu gerekçeleriyle birlikte anlatmıştır.

Avanzâde "Trablusgarb'a Dâir Kısım, Târihî ve Cografi" bölümünde Trablusgarb'da yapılan ilk İslam fetihleri; bölgenin coğrafyası, iklimi, bitki örtüsü; bölgede yetiştirilen ürünler, hayvanlar; bölgede bulunan madenler; bölgenin sanayisi, ticari güzergahları ve yolları hakkında bilgi vermiştir.

Avanzâde, "Derne'den Bir Mektûb" başlığı altında Derne'de bulunan bir Osmanlı zabitanın Kahire'deki dostuna gönderdiği uzun bir mektuptan bir parça sunmuştur. Avanzâde'nin paylaştığı parça, Derne'de bulunan bir Osmanlı zabitanın, savaşta tanık olduğu olayları içermektedir. Zabit mektubunda evvela kendisine bir görev verildiğini, sonrasında yola koyulduklarını, ardından yolculuk sırasında düşmana rastlayıp onlardan ganimet elde ettiklerini anlatmıştır. Ardından İtalyanların kendilerini öncü birlik zannettiğinden çarpışmaya cesaret edemediklerini belirtmiştir.

Mektubun ilerleyen satırlarında Enver Bey'in keşif yapmak için düşman savunmasının içerisine gidip bir el ateş ettiğini ve İtalyanların bunun bir saldırı olduğunu düşünerek birçok mermi ile karşılık verdiğini anlatmıştır. Zabit, İtalyanların çarpışmalarda korkakça davrandıklarını, donanmalarının menzilinden çıkamadıklarını bu yüzden kısa sürede geri dönecekleri iddiasında bulunmuştur. Bunun yanında durumlarının iyi olduğunu ve kabilelerin hiçbir teşvike ihtiyaç duymadan düşmana büyük zararlar verdiğini mektubunda açıklamıştır.

Avanzâde “Osmanlı - İtalya Muhârebesinin Safahâtı”nda *Freie Presse* gazetesinde çıkan bir makaleye yer vermiştir. Makalenin yazarı, İtalyanların kaybettikleri yerleri geri almak için çok çaba harcadığını ve özellikle bu iş için Trablus ve Bingazi kumandanı *General Pietro Frugoni* ve *General Carlo Caneva*'nın görevlendirdiğini yazmıştır. Kumandaları altına 20 bine yakın asker bulunduğunu buna karşı Arapların ise 8.000 civarında olduğunu belirtmiştir. Arap kuvvetlerinin mukavemeti sayesinde İtalyanların bu taarruz hareketinde ciddi bir başarı elde edemediğini anlatmıştır. Ayrıca Arapların bu güçlü direnişinin İtalyanlara büyük sorunlar doğurabileceğini belirtmiştir.

Avanzâde, “Muhârebe ve Osmanlı - İngiliz Münâsebâtı” başlığı altında İngiltere Kralı ve Kraliçesi'nin Hindistan seyahatleri öncesinde Port-Saïd'e uğrayıp Kâmil Paşa ile olan görüşmelerine ve sonrasında Kâmil Paşa'nın *La Vérité* gazetesine verdiği mülakata yer ayırmıştır. Kâmil Paşa ile İngiltere kralının bir buçuk saat görüşme yaptıklarını ve bu görüşmenin tüm dünyanın dikkatini çekmesi üzerine *La Vérité* gazetesi baş muhabirinin bu görüşme hakkında bilgi almak için paşa ile bir mülakat gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Kâmil Paşa mülakatında önce Trablusgarb meselesine kısaca değinmiş; Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb'dan vazgeçmediğini ve İtalya'nın

daha uzun bir zaman bu mesele ile uğraşabileceğini dile getirmiştir. Ardından Kâmil Paşa mülakatında, Kral ile yaptığı görüşme hakkında pek bilgi vermemeye çalışmış ve Kral ile sadece İngitere-Osmanlı ilişkilerini konuştuklarını söylemiştir.

Avanzâde “Osmanlı Limanlarını Bombardıman” kısmında, başta Rusya olmak üzere Büyük Devletlerin İtalya’nın Çanakkale kuşatmasını kaldırmaya mecbur ettiklerini ve buyüzden İtalya’nın üzüntü ve hiddetinden ne yapacağını bilemediğini belirtmiştir. İtalya’nın Osmanlı’yı Trablusgarb’dan vazgeçirme adına savaş cephesini yaymaya çalıştığını ve bu suretle Akabe, Muha şehirlerini ve Şeyh Saîd Kalesi’ni bombardıman ettiğini belirtmiştir. Avanzâde ayrıca bu bölümde Viyana gazetelerinde çıkan haberlere yer vermiş, gazetelerin yazdığına göre Almanya ve Avusturya basınının Türkiye lehine yazdığını ve bunun memnuniyet verici olduğunu açıklamış ama onların bu tavırlarını pek samimi bulmadığını söylemiştir.

“Trablus’da Müsâdeme” başlığı altında Edhem Paşa’nın telgrafı, Enver Bey’in mektubu *Stefani Ajansı*, *Daily Telegraph*, *Tan* ve *Tanin* gazetelerindeki makaleler paylaşılmıştır. Öncelikle Mîrlivâ Edhem Paşa’nın gönderdiği telgrafa yer verilmiştir. Telgrafta, İtalya’nın Derne civarında bulunan Osmanlı kuvvetlerine saldırdığı ve sonrasında Osmanlı kuvvetlerin (Türk-Arap) mukavemet sebebiyle İtalyanların geri çekilmek zorunda kaldığı anlatılmıştır. Ayrıca bu çarpışmadaki Osmanlı ve İtalyan zayıatları hakkında bilgi vermiştir. Sonrasında, Hamidiye, Seyyid Mısırî ve Ayn Zâra mevkilerinde yaşanan çatışmalara yer vermiştir. Akabinde İtalya’nın Çanakkale Boğazı ve Kızıldeniz’de son günlerde yoğun bir faaliyet göstermeye başladığı ve zaman zaman Kızıldeniz’de bazı yerleri bombardıman ettiğini söylemiştir. Avanzâde bundan başka, İtalya’nın Trablus’da demiryolu yapımı için malzeme gönderdiğinden, Fransa’dan uçak

aldığından, Afganistan Emiri'ninse Osmanlı kuvvetleri için yardım topladığından bahsetmiştir.

Bu bölümde ayrıca Enver Bey'in Bingazi'den gönderdiği mektuba yer vermiştir. Enver Bey mektubunda, evvela durumlarının iyi olduğunu anlatmış ardından Süleyman Bârûnî Efendi'nin ve kendisinin yerel unsurlar arasından birçok savaşçı topladıklarını ve toplanan mücahitlerin vatanı en iyi şekilde savunduklarını yazmıştır. Akabinde Avanzâde, İtalyanların ilerleme teşebbüslerini ve bazı mevkiilerdeki çarpışmaları (Mısırî, Hani) *Stefani Ajansı'ndan* bilgiler eşliğinde sunmuştur. İlerleyen sayfalarda Avanzâde, *Daily Telegraph* gazetesindeki Osmanlı kuvvetlerinin güçlü direnişi ile ilgili bir yazıyı ve *Tan* gazetesindeki İtalya'nın Kızıldeniz'deki Şeyh Saîd'e tecavüzde bulunması üzerine, Fransa'nın burada bazı haklarının bulunduğundan bunun uluslararası bir soruna dönüşebileceğine dikkat çeken bir yazıyı paylaşmıştır.

Avanzâde bu bölümün sonunda, III. Selim zamanında İngiliz donanmalarının Boğaz'a gelmesi üzerine yazılmış bir makaleye yer vermiştir. Makalenin yazarı, bir zamanlar Venedik Devleti'nin elinde bulunan Girit'i uzun zaman alınamadığını ama göreve gelen Köprülü Mehmed Paşa'nın Çanakkale Boğazı için önemli bir nokta olan Girit'i kısa süre sonra fethettiğini ve o zamanki bu durumun şimdiki problemin çözümü için örnek teşkil ettiğini açıklamıştır.

Avanzâde, "Trablusgarb'a Dâir Kısım, Târihî ve Cografi" bölümünde, ilkin Trablusgarb'ın Osmanlı Devleti'ne katılım sürecini ve sonrasında yaşananları açıklamıştır. Ardından da Trablusgarb'ın idari yapısı hakkında bilgiler vermiştir. Tafsilatlı bir biçimde Trablus, Hums, Cebel-i Garbî, Fizan sancakları ve bunlara bağlı kazalarla ilgili bilgileri (tarım ürünleri, uzaklık mesafeleri ve ahali vb.) paylaşmıştır. "Bingazi Sancâğı" adlı kısımda ise Bingazi'nin içinde barındırdığı 8 kaza ilgili malumat

vermiştir. Akabinde Bingazi'deki sefaletten ve ilgisizlikten ve buna karşı yapılan kalkınma hamlelerinden bahsetmiştir. Ayrıca bu kısımda Bingazi'nin ahalisi ve nüfusu hakkında da birtakım bilgiler sunduğu görülmektedir. Bu bölümü Berberistan hakkında coğrafi malumatlar vererek tamamlamıştır.

“Trablusgarb'a Dâir Kısım, Târihî ve Cografî, Sahrâ-yı Kebîr” bölümünde, Sahrâ-yı Kebîr'in fiziki ve coğrafi sınırı, iklimi, dağları, nehirleri, vahaları, ticareti ve bölge sakinleri hakkında bilgiler vermiştir. Daha sonra Sahrâ-yı Kebîr'i Sahrâ-yı Garbî, Sahrâ-yı Vasatî (Bilâd-ı Tevârik) ve Sahrâ-yı Şarkî (Bilâd-ı Tibu) şeklinde üç kısma ayırmıştır. Bu üç bölgenin önemli merkezleri, ticareti, âdetleri, kabileleri ve ürettiği ürünler hakkında bilgi vermiştir.

İlerleyen sayfalarda “Ma'lûmât-ı Târihiyye” kısmı içerisinde kronolojik olarak Trablusgarb'ın İslâmla müşerref olması, ilk Müslüman topluluklarından ve Trablusgarb'daki Hulefâ-yı Râşidîn, Benî Ümeyye, Fatımî, Norman, Eyyûbi, Benî Hilâl, Hafsî, İspanyol hâkimiyetlerinden bahsetmiştir. Ayrıca Trablusgarb'ın Osmanlı'ya katılış sürecini, Kuloğulların ortaya çıkışını, valiler dönemini ve valilerin icraatlarını anlatmıştır. “Karamanlı Sülâlesinin İbtidâ-yı Zuhûru ve Mehmed Paşa'nın Vâlîliği” bölümleriyle Karamanlı ailesinin ortaya çıkış sürecini ve ailenin etkinliğini artırma girişimlerini ele almıştır (Ahmed Paşa ve Mehmed Paşa dönemleri). Avanzâde, son olarak Mehmed Paşa'nın İngiltere ile imzalamış olduğu 28 maddelik anlaşmaya, Ali Paşa'nın uğraştığı isyanlara ve karışıklıklara, Yusuf Paşa'nın Amerika ile olan savaşına ve savaş sonrasında imzalanan anlaşmaya değinerek çalışmasını sonlandırmıştır.²⁴⁵

²⁴⁵ Bkz. Ebu Abdullah Muhammed b. Halil İbn Galbun, *Tarih-i İbn Galbun derbeyan-ı Trablusgarb*, çev. Mehmed Nehicüddin (İstanbul: Ceride-i Havadis Matbaası, 1284); Eser içerisindeki Trablusgarb tarihi ile ilgili bilgilerin bu kaynaktan alındığı tespit edilmiştir.

**2.4. Avanzâde Mehmed Süleyman'ın Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya
Vekâyi'-i Harbiyesi'nin Transkripsiyonu**

Trablusgarb

ve

Devlet-i Aliyye – İtalya Vekâyi'-i Harbiyesi

Numro 1

Fiyâtı 1 guruşdur

Vatanın bir uzv-ı kıymetdârı olan Trablusgarb vilâyeti hakkında ma'lûmât-ı târihiyye ve cografiyye, Trablusluların âdât ve ahlâkına ve düşman-ı vatan olan İtalya'ya dâir ma'lûmât ve vekâyi'-i harbiye ile vesâ'ik-ı resmîyeyi muhtevîdir (Yukarıdaki ibare sadece Hakkı Tarık Us Koleksiyonu'nda mevcuttur).

Kapak

Trablusgarb

ve

Devlet-i Aliyye – İtalya Vekâyi'-i Harbiyesi

Numro 1

Fiyâtı 1 guruşdur

Resim 1

İtalya ultiमतunu ihzâr u tahrîr edenler der ki İtalya hey'et-i vükelâsi re'îsi (ortadaki) Marki di San Culiyo [Marquis di San Giuliano] ile Hâriciye Nâzırı Mösyo Ciyoletti [Giovanni Giolitti].²⁴⁶

²⁴⁶ Yukarıda şahıs ve mevki isimlerinde hata yapılmıştır. Olması gereken, Hâriciye Nâzırı: Marquis di San Giuliano, Başbakan: Giovanni Giolitti'dir.

2.4.1. Muharririn İfâdesi

Avrupa'nın en müterakkî, mütemeddin, mu'azzam ve bize muhibb bildiğimiz devletlerden biri olan İtalya bugün senelerden beri perverde eylediği bir fikri nâmerdâne bir sûrette izhâr etdi. Trablusgarb'da menâfi'i bulunduğundan ve gûyâ sû'-i mu'âmele gördüğünden bahs ile bize i'lân-ı harb etdi.

Kuvvet hakka galebe eder diyerek bize ta'arruz ediyor. Fakat bilmek îcâb eder ki kuvvet hakka muvakkaten galebe edebilir. Bizim bildiğimiz hakk hiçbir zamân mağlûb olamaz. Hakk ve adâlet dâ'imâ yerini bulur. Biz hakka güveniyoruz. İtalya ise bizden ziyâde olan kuvvetine güveniyor. Dünyâda eğer bir hakk varsa, elbet o hakk yerini bulur!

Bugün yirminci asr-ı medeniyette bulunuyoruz. Dünyâda kıta'ât-ı mechûle nâmına bir şey kalmış ise o da bizim memâlikimizdedir. Daha doğrusu aratılırsa, biz öteden beri ne biri birimizi tanımışız ve ne de bulunduğumuz yeri...

Buna da sebep, suver-i muhtelif ile seyâhatın bizde âdet olmamış bulunması, vesâ'it-i nakliye ve vesâ'il-i mukteziye ile âsâr-ı târihiyye ve coğrâfiyyenin mefkûdiyettir.

Bu def'a devletimiz ile İtalya arasında zuhûr eden harbe Trablusgarb vilâyeti sebep oluyor. Emînim ki Trablusgarb'ı bilenler, o kıt'a-i vâsi'a ve mübârekeye dâir ma'lûmâtı bulunanlar pek azdır. Bunun gibi İtalya ve İtalyalıları da bilmeyenler çoktur.

Şu eser, Trablusgarb, Fizan ve Bingazi'ye âid bütün ma'lûmât-ı târihiyye ve coğrâfiyyeyi, eşkâl ve tesâvîr-i lâzımeği ihtivâ edecektir.

Bu eser hey'et-i umûmiyesi i'tibârıyla hem bir târih-i harb, hem de o kıta'ât-ı mübârekeye âid ma'lûmât-ı târihiyye ve coğrâfiyye ile ahâlisinin âdet ve ahlâkından

sanâyi‘ ve ticâretinden bahsedecek dîndâşlarımız, kardaşlarımız bulunan Trablusluları aynı zamânda düşmanımız olan İtalya ve İtalyalıları bize de tanıtdıracaktır.

El-hâsıl eserimiz bir (târîh-i harb) vazîfesini îfâ edecektir. Eserin her sûretle tekemmülü için elsine-i şarkiye ve garbiyede bu husûsa âid âsâr-i tedkîk ve tetebbu‘ ve âsâr-ı mezkûredeki ma‘lûmât cem‘ ü telfîk edilmiştir. İntişâr edecek nüshalar eserin kıymet ve ehemmiyetini göstereceği için bundan ziyâde tafsîlâtı zevâ’idden addetdik.

Avanzâde M. Süleyman

2.4.2. Hulâsa-i Vekâyi'-i Harbiye (s. 3)

Zâhirde nâgehânî ve fakat hakikatda senelerden beri perverde edilen İtalya'nın Trablusgarb hakkındaki hissiyât ve ihtirâsâtı bayram ertesi birdenbire alev-rîz-i işti'âl oldu. Yirmi dört sâatlik bir müddeti mutazammın ültimatomunu müte'âkıb vakt-i mu'ayyeninden evvel sevâhilimizden bazısıyla bir kaç torpidomuzu topa tuttu.

Kadîmden beri bir haydûd yatağından başka bir şey olmayan İtalya kraliyeti ile medeniyet kisvesi altında birer haydûddan başka bir şey olmayan İtalyanlar nasılsa, düvel-i mütemeddine ve müterakkiye arasında ahz-i mevki' edebilmişlerdir.

İtalya krallığını vücûda getiren meşâhîr Roma'da Pantheon'da medfûn bulunuyor. Pantheon ma'bedinin tezyînât ve ihtişâmı, medfûn bulunan kahramânlara ihtirâm ve ihtisâsâtı bir kat daha tezyîd ediyor. Fakat şimdi Devlet-i Aliyye'ye karşı ceng ve cidâl eden İtalyanlar asla bu ma'bedde yatmağa lâyük değillerdir. İtalya kumandanlarının cebhelerini zaferle tezyîd edecek muhârebe-i hâzıraya Avrupa'nın hiçbir tarafında harb nazarıyla bakılmamaktadır. İtalyanlar bile verdikleri ültimatomda harb ve i'lân-ı harb demekden utanarak (hâl-i harb) demişlerdir.

İtalyanlar açık bir liman bulunan Trablusgarb'ı bombardıman etmeleriyle fezâil-i insâniyeden büsbütün mahrûm birer sefil olduklarını âlem-i medeniyet ve insâniyete karşı izhâr u isbât etmişlerdir.

İtalyan medeniyet ve insâniyeti pek acı oldukları hâlde hastaları aldatmak için üzerleri yâldızlanan habblara pek benzemektedir. Üzerlerinden yaldız tabakatı gidince habbların mâhiyyeti meydâna çıktığı gibi İtalyanların da yüzlerindeki sâhte medeniyet nikâbı düşünce meziyyât-ı insâniyeden mahrûm nasıl bir mahlûk olduklarını ta'bîr-i diğerle cibilletlerini meydâna çıkarmışlardır.

İtalyanların bu cinâyet-i siyâsiyeleri yirminci asr-ı medeniyet ve ma'rifeti için bir şeyndir, bir lekedir. Bu lekeyi hiçbir şey temizleyemeyecektir. Sahâ'if-i târîh akvâm u milelde bu cinâyet de kaydedilmiş bulunacaktır. Gerçi asr-ı hâzıra kadar her devlet arâzî ahz ve istimlâk etmişlerse de bu türlü görülmemiştir denilebilir.

Bugün Avrupa ve Amerika hemân kâmilen bizim lehimizdedir. Hakk ve hakikat tarafdârı olan gazeteler fezâ'il-i ahlâkiyemize dâir imlâ-yı sütun (s. 4) etmektedirler. Fakat bu lehdârlığın bize ne dereceye kadar fâ'ide-bahş olacağını muhtâc-ı mülâhaza görürüz.

Çünkü hakâyık-ı bedhiyedendir ki her zamân ve mekânda (kavî)'nin hâtırı sayılır. Bugün İtalya düvel-i mu'azzama miyânında olduktan başka Avusturya ve Almanya'nın da resmen müttefikidir. Fransa ve bi-tahsîs İngiltere ile birtakım mesâ'il-i siyâsiyeye âid i'tilâfâtı, dostluğu vardır. Biz ise infirâd, ta'bîr-i âharla herkesle dost geçinmek politikasını ittihâz etmişiz. İngiltere gibi bir devlet-i kaviiyü's-şekîmenin hâl-i infirâdda yaşayamayacağını bir tecrübe-i medîde ile anlayarak bir müttefik bulduktan sonra bizim bu hâlde bulunmaktığımızı doğrusu akl erdirilemez.

Bugün Avrupa'da iki hey'et-i düveliye vardır. Bunlardan biri Almanya, Avusturya, İtalya'dan ibâret bir (ittifâk-ı müselles) ve diğer tarafda İngiltere, Fransa ve Rusya'dan mürekkebi bir (i'tilâf-ı müselles) vardır. Avrupa ve hatta bizim gazetelerin verdiği ma'lûmâta göre biz bunlardan birine intisâb edememekden kendimize hafî, celî bir mu'telif, bir müttefik bir muhibb bulamadıktan ve iki tarafı da tam ma'nâsıyla mütesâviyen kullanamadıktan başka ittifâk-ı müselles tarafına lüzûmundan ziyâde meyl ü inhimâk gösteremez ve i'tilâf-ı müselles tarafından ise inhirâf ve tebâ'üdümüz Roma sefirliğinden gelen kabine re'îsimizin ve kabinemizin Trablus hakkındaki müzâkerât u mukarrerâtı aleniyete çıkan İtalyan âmâl ve ihtirâsâtına karşı tedâbîr-i mukteziyede

bulunmayışı ve Trablus'un vakt ü zamânında tahkîm ü tarsîn ettirilmemesi ahvâlin bu renge girmesine bâ'is olmuştur. İşin bu dereceye döküldüğünü gören Hakkı Paşa kabinesi isti'fâ etmiş ve kendisini Sadr-ı esbak Said Paşa istihlâf etmiştir.

El-yevm İtalya kuvvete ve biz ise hakka güvenerek hareket ediyoruz. Düşmanımızın gafletinden biri de gûyâ en za'îf bir zamânda bulunduğumuzdur. Hâlbuki mevki'imiz sağlam ve kavîdir. İtalya ile hem-hudûd olsaydık Osmanlıların nasıl birer gazanfer olduklarını onlara da gösterir idik. Trablus'a mâddeten imdâd u mu'âvenetde bulamamakla beraber Trabluslu dîndâşlarımızla ma'nen müttehid ü müşterekiz. Orada beylerle ehl-i İslâmın Trablus'u lâyük olduğu nisbetde müdâfa'a edeceklerinden emin olabiliriz.

Fransa Afrika-yı şimâlîde Cezayir'i, Tunus'u aldıktan sonra ahîren Fas'ı ele geçirmek istiyordu. Almanya bundan hissedâr olmak istedi. İngiltere, İtalya ve Rusya'yı irzâ eden Fransa karşısında Almanya'yı bulacağını ümîd etmiyordu. Nihâyet bazı ta'vîzâtta bulanarak onu da iskât etdi. Herkes birer sûretle eline geçirdiği yerden müstefîd olurken elbet bizim makarnacılar da sükût edemezlerdi. Öteden beri matmah-ı nazarları olan Trablusgarb'ı zapt ve istilâ için Avrupa'nın muvâfakat-ı zımniyesiyle ortaya atıldı...

(s. 5) Şimdi ortada baş başa kaldık. Avrupa'nın adâlet ve insâniyetine mürâca'at eyledikse de müsmir olamadı. Kimseden imdâd ü mu'âvenet ümîd ve intizârında değiliz. En hakîkî dostlarımızdan bile cevâb-ı redd aldık. Bize İtalya ile i'tilâf tavsiye ediyorlar. Onunla i'tilâf ise mümkün değil. Şu hâlde hükûmet ile milletin müttehid hareketi lâzım. Bunu gazetelerimizde beyân ve tavsiye ediyorlar. Kari'lerimiz vekâyi'-i harbiye hakkında cerâ'id-i yevmiyemizde tafsîlât-ı lâzımeyle ta'kîb eyledikleri için

hulâsamızda bundan ziyâde i'tâ-yı ma'lûmât edilememesi tabî'idir. Zâten zemîn ü zamânda müsâ'id değildir.

2.4.3. İtalya'nın Ültimatomu

İtalya maslahatgüzârı Mösyö Martino [*Giacomo De Martino*] penc-şenbih 15 Eylül saat bir râddelerinde Sadr-ı a'zam Hakkı Paşa nezdine gelerek devlet-i metbû'ası nâmına beş sahîfelik mufassal bir ültimatom teblîğ etmiştir.

Ültimatomda Trablusgarb'ın İtalya için son derece hâ'iz-i ehemmiyet olduğundan, Trablus'da i'mâr ve terakkî nâmına şimdiye kadar bir şey yapılmadığından İtalya'nın teşebbüsâtına dâ'imâ ikâ'-ı mümâna'at edildiğinden bahsolunmuş, şerâ'it-i hâzıra dâ'iresinde müzâkereye girişilmesi münâfikî-i haysiyyet olacağı söylenmiş, binâenaleyh evvel-emirde İtalya'nın Trablusgarb'a girmesi ve sonra müzâkerâta başlanması îcâb edeceği anlaşıl原因arak Trablus'un yirmi dört saat zarfında tahliyesi talep edilmiştir.

2.4.3.1. İ'lân-ı Harb Notası'nın Tercümesi

Tarabya 29 Eylül Sene 1911

Zîrde vâziü'l-izmâ İtalya maslahatgüzârı metbû'-ı mufahhamî haşmetlü Kral hazretlerinin hükûmetinden aldığı evâmiri infâzen husûsât-ı âtiyyeyi zât-ı fahîmânelerine beyân ile iktisâb-ı fahr eyler.

İttihâzı derece-i vücûbda görülen tedâbirin kuvveden fi'le îsâli için hükûmet-i kraliyenin ahîren hükûmet-i seniyyeye verdiği mühlet mûcib-i hoşnûdî bir cevâb vürûd etmeksizin mûnkazî oldu. Bu cevâbın adem-i vürûdu Trablusgarb ve Bingazi'deki İtalyan hukûk ve menâfi'inin muhâfazası emrinde hükûmet ve me'mûrîn-i Osmaniye tarafından te'akûb edecek hâdisât müddet-i medîdeden beri me'mûrîn-i hükûmet-i seniyye cânibinden İtalya'ya karşı ta'kîb edilen hatt-ı hareketin gerçi müellim fakat zarûrî bir netîcesi olmakdan gayrı bir vechile telâkkî edilemez. Memleketeyn arasındaki münâsebât-ı muhâdenet ü müsâlemet şu sûretle mûnkatı' olmuş olduğundan İtalya hükûmeti bu andan i'tibâren kendini Türkiye ile hâl-i harbde addeyleyler. Zîrde vâzı'-ı imzâ hükûmet metbû'asından aldığı emre ittibâ'en Roma'daki Osmanlı maslahatgüzârına (s. 6) pasaportlarının âmâde bulunduracağını zât-ı fahîmânelerine beyân eder ve kendi pasaportlarının da bilâ-mehel irsâlini ricâ eder. Kraliyet dâhilinde bulunan tebea-ı Osmaniye'nin emniyet-i zâtiyeleri, emvâl ü mesâlihi için bir gûnâ halelden ihtirâza mahall olmaksızın temdîd-i ikâmet edebileceklerini de beyâna hükûmet-i kraliye zîrde vâziü'l-imzâyı me'mûr eylemiştir.

2.4.3.2. Takrîrler, Notalar

İtalya hükûmetinin 23 Eylül Efrencî 1911 târîhli takrîri ile Bâb-ı Âlî'nin cevâb-ı takrîri ve yine İtalya hükûmetinin 28 Eylül 1911 târîhli notası ile Bâb-ı Âlî'nin cevâbî notası ve nihâyet hükûmet-i mezkûrenin 29 Eylül 1911 târîhli i'lân-ı harb notası sûret-i mütercemeleri sırasıyla âtiye dercolunmuştur:

2.4.3.3. İtalya Sefâreti'nden 23 Eylül Sene 1911 Târîhiyle Vârid Olan Takrîrin

Tercümesidir

Osmanlı zâbitânı ile İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti adamlarının müte'assıb ve câhil ahâliyi İtalya ve İtalyanlar aleyhine tahrîk etdiğini ve bu hâlin ise Trablusgarb ile Bingazi havâlîsinde bulunan İtalyanları, emniyetlerini münselib edecek vahîm bir tehlikeye ma'rûz bıraktığını hükûmet-i metbû'am sûret-i mahremânedede istihbâr eylemişdir. Birtakım İtalyan â'ileleri kendilerini tehlikeye ma'rûz gördüklerinden yarın havâlî-i mezkûreyi terkedeceklerdir.

Ahvâl-i hâzırada asâkir, erzâk ve mühimmât-ı harbiyeyi hâmil Osmanlı vapurlarının Trablusgarb ile Bingazi'ye muvâsalatını hükûmet-i kraliye çünkü mezkûr vapurların vürûdu galeyân-ı ta'assubu mûcib olacağı ve hükûmet-i Osmaniye işbu galeyânı teskîne hâhiş-kâr olsa bile muvaffak olamayacağı cihetle tebeası için bâ-yı tehlike görmektedir.

2.4.3.4. İtalya Sefâreti'nin 23 Eylül Sene 1911 Târîhli Takrîrine Cevâben

Gönderilen Takrîrin Tercümesidir

Trablusgarb ile Bingazi havâlîsinde bulunan İtalyanların tehlikeye ma'rûz kaldıklarına dâir hükûmet-i metbû'anızca vâki' olan istihbârâtı mutazammın 23 Eylül sene 1911 târîhli takrîrinizi aldım.

Vilâyet-i mezkûrenin ahvâl-i hakîkiyesine tamâmen vâkıf olduğum hâlde havâlî-i mezkûrede mütemekkin İtalyanların emniyetlerini selb edecek hiçbir tehlikeye ma'rûz kalmadıklarını zât-ı asîlanelerine te'yîd ederim. İtalyanların hicretleri hiçbir sebebe

müstenid olmadığı gibi birdenbire bir galeyân-ı ta‘assuba vukû‘ hakkında der-miyân edilen endîşeleride hiçbir şey muhikk göstermemekdedir. Vilâyet-i sâire misillü vilâyet-i mezkûrede emniyet ü âsâyişin te‘mîni husûsunda uhdesine terettüb eden vazîfeyi îfâdan emîn bulunan hükûmet-i seniyye Trablusgarb’da bu vazîfesinin tamâmî-i îfâsına kâdir bulunmakda ve bulunacaktır. Meşrûhât-ı ânifeyi, hükûmet-i metbû‘anıza teblîğ etmenizi ricâ ederim.

2.4.3.5. İtalya Sefâreti’nin 28 Eylül 1911 Târîhli Notası Tercümesidir (s. 7)

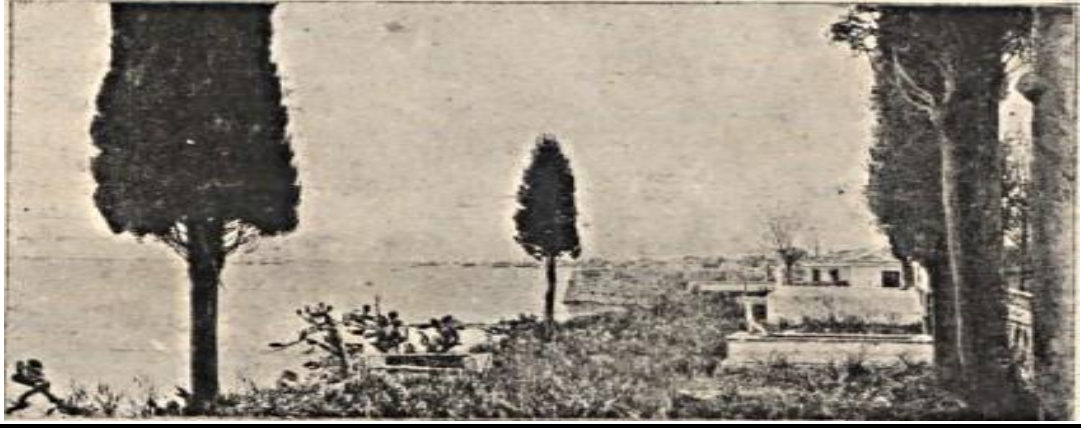
Bir haylî senelerden beri İtalya hükûmeti Trablusgarb ve Bingazi kıt‘alarının buldukları hâl-i keşmekeş ve metrûkiyet nihâyet bularak havâlî-i mezkûrenin de şimâlî Afrika’nın aksâm-ı sâiresince iktisâb edilen ayn-i terakkiyâtdan müstefid olabilmeleri lüzûm-ı kat‘îsini Bâb-ı Âlî’ye ityândan hâli kalmamışdır. Medeniyetin ihtiyâcât-ı umûmiyesi muktezâsından bulunan havâlî-i mezkûre ile İtalya sevâhili arasında mesâfe-i kalîleye mebnî İtalya için birinci derece bir menfa‘at-i hayâtiye teşkil eylemekdedir. Son zamânlardaki mesâ’il-i muhtelif-i siyâsiyede hükûmet-i Osmaniye’ye hâlisâne müzâheret göstermiş olan İtalya hükûmetinin tavr u hareketine, bu âna kadar ibrâz eylediği i‘tidâl ü sabra rağmen Trablusgarb hakkındaki efkâr u nazariyâtı tasvîb edilmedikden başka fazla olarak İtalyanların havâlî-i ânifü’l-beyânda her gûnâ teşebbüsâtı da mütevâliyen gâyet musırrâne bir mümâna‘ata giriftâr olmuşdur.

Trablusgarb ve Bingazi havâlîsinde İtalyanların her gûnâ fa‘âliyet-i meşrû‘asına karşı ile’l-ân bu vechile bir husûmet-i dâ’ime izhâr etmiş olan hükûmet-i seniyye ahîren bir teşebbüs icrâ edip uhûd-i mer‘iyye ve Devlet-i Aliyye’nin vak‘ u haysiyyeti ve menâfi‘-i aliyyesi ile kâbil-i te’lîf her gûnâ imtiyâzât-ı iktisâdiye bahşetmeğe âmâde

bulunduğu beyânıyla hükümet-i kraliye ile bir i'tilâf peydâsını teklîf eylemiştir. Ancak hükümet-i kraliye fâ'idesizliği ticâret-i mâziye ile sâbit olmuş olan ve âtî için bir zamân vücûda getirmek şöyle dursun dâimî bir sebep-i ihtilâf u nizâ' teşkîl edecek olan müzâkerât-ı mümâsileye girişebilecek bir hâlde değildir. Trablusgarb ve Bingazi'deki İtalyan konsolos me'mûrları orada hüküm-fermâ olan ve zâbitân ile sâir me'mûrîn-i hükümet tarafından gâyet âşikâr olarak İtalya tebeası aleyhine icrâ kılınan tahrîkât sebebiyle hâl ü mevki'i son derece mühlik olmak üzere gösteriyorlar. Tahrîkât-ı mezkûre yalnız İtalya tebeası için değil bi'l-cümle tebea-i ecnebiye için yakın bir tehlike teşkîl etmekte ve tebea-i mezkûre kendi emniyetlerinden bi-hakkın endîşe-nâk olarak Trablusgarb'dan bilâ-müddet infikâk ederek vapurlara binmeğe başlamışlardır.

Nakliyât-ı askeriye sefâ'ininin i'zâmından netâyic-i ciddiye hâdis olacağı akdemce hükümet-i kraliye tarafından hükümet-i seniyyeye ityân edilmiş iken sefâ'in-i mezkûrenin Trablusgarb'a vürûdu hâl ve mevki'i vahîm kılmaktan başka bir netîce hâsil etmeyecek olub hükümet-i kraliyeye bundan tevellüd edebilecek muhâtarâta karşı ittihâz-ı tedâbîr eylemek vücûb-ı mübrem ü kat'îsini tahmîl eylemekdedir.

Binâenaleyh hükümet-i kraliye ba'de-zîn kendi haysiyyet ve menâfi'inin sıyânetine mecbûr bulunduğu cihetle Trablusgarb ve Bingazi'yi kuvve-i askeriye ile işgâle karar vermiştir. İtalya'nın tevakkuf edebileceği sûret-i tesviye-i yegâne bundan ibâretidir. Binâberîn hükümet-i kraliye işgâl-i mezkûrun me'mûrîn-i hâzıra-ı (s. 8) Osmaniyece bir gûnâ muhâlefete uğramaması ve bu işgâlin netîcesi olarak ittihâz edilecek tedâbîrin bilâ-müşkilât icrâsı zımında hükümet-i seniyyece evâmir-i lâzime i'tâ edileceğine intizâr eder. Bundan husûle gelecek hâl ve mevki'-i kat'îyi tanzîm için ileride hükümeteyn arasında akd-i i'tilâfâta ihtiyâc-mess edecektir.

Resim 2

Arta Körfezi'nin medhali. Eylülün on beşinci günü İtalyanların ta'arruzu üzerine Osmanlı torpidoları bu körfeze duhûl etmişlerdir.

Resim 3

Arta Körfezi'nin Devlet-i Osmaniye'ye âid olan kısmı ve Preveze Limanı.

Resim 4

İtalya'nın Trablusgarb Konsolosu: Karlo Galli [*Carlo Galli*]

Der-sa'âdet İtalya sefâreti bu vesîkanın Bâb-ı (s. 9) Âlî'ye teblîği târîhinden i'tibâren yirmi dört saat zarfında bu bâbda bir cevâb-ı kat'î i'tâsını talebe me'mûr edilmiş olup aksi hâlde hükûmet-i kraliye işgâli te'mîne ma'tûf tedâbirin hemân tatbîkine mübâşeret mecbûriyetinde bulunacaktır.

2.4.3.6. Bâb-ı Âlî'nin 29 Eylül Sene 1911 Târîhli Cevâbî Notası

Sefâret-i kraliye Trablusgarb ile Bingazi'nin ni'am-ı terakkîden arzu olunduğu derece hisse-mend-i istifâde olmalarına mâni' olan müşkilât-ı adîdeye vâkıfdır. Fi'l-hakîka ahvâl, bî-arafâne bir sûretde tedkîk edilecek olursa idâre-i sâbıkanın eseri olan bir hâlden dolayı hükûmet-i meşrûta-i Osmaniye'nin mu'âteb olamayacağı tezâhür eder. Burasının beyânıyla beraber Bâb-ı Âlî son üç senenin vukû'âtını sencîde-i mizân-ı tedkîk ettiği sırada Trablusgarb ve Bingazi'de İtalya teşebbüsâtına ne gibi ahvâlde izhâr-ı husûmet etmiş olacağını görememektedir. İtalya'nın sermâye ve fa'âliyet-i sînâ'iyesiyle memâlik-i Osmaniye'nin bu kıt'asının te'âlî-i iktisâdiyesine iştirâkı nazar-ı hükûmet-i seniyyede bu bâbda kendisine takdîm kılınan teklîflerle hüsn-i kabûl göstermiş olduğuna vicdânen mutma'in olduğu gibi sefâret-i kraliye tarafından dermiyân edilen teklîflerin ta'kîb kılınan umûru da kemâl-i samîmiyetle ta'kîb eylemiş ve bu mesleki, İtalya hükûmetiyle kemâl-i emniyet ve muhâlasat dâ'iresinde idâme-i münâsebât emrinde izhârında hiçbir zamân hâlî kalmadığı azm ü emelin bir netîce-i tabî'iyesi bulunmuştur.

Resim 5

Amiral Obri [*Augusto Aubry*]²⁴⁷

İtalya'nın Trablusgarb'a göndermiş olduğu filo kumandanı.

Ahîren vilâyet-i müşârün-ileyhâda İtalya'nın fa'âliyet-i iktisâdiyesinde bir (s. 10) sahayı vasî'a açacak sûretde imtiyâzât-ı nâfi'a i'tâsı hakkında sefâret-i kraliyeye vukû' bulan teklîfi de bu hissin cümle-i tezâhürâtından olmuş idi. Hükûmet-i düvel-i sâireye karşı ta'ahhüdâtı şâmil olub mâhiyyet-i beyne'd-düveliyeleri yalnız bir tarafın re'yiyle ibtâl edilemeyeceği bedîhiyâtından bulunan mu'âhedât u mukavelâtı nazar-ı dikkatden dūr tutmamakda olan hükûmet-i seniyye bu imtiyâzâtı menâfi'-i aliyye-i devlet ve mu'âhedât ahkâmı hâricinde hiçbir kaydla takyîd etmemesiyle mütehassis olduğu hissiyât-ı i'tilâf perverânenin derecâtını isbât eylemekde idi.

Trablusgarb ve Bingazi'de âsâyış ü inzibât mâddesine gelince ahvâli tamâmiyle takdîr edebilecek mevki'de bulunmakta olan hükûmet-i Osmaniye evvelce dahi beyânıyla kesb-i mefharet etdiği üzere oralarda mütemekkin İtalya tebeasıyla sâir

²⁴⁷ Augusto Aubry (D. 28 Nisan 1849 Napoli - Ö. 4 Mart 1912 Taranto).

ecnebîler hakkında endîşeye mahall olacak hiçbir hâl mevcûd olmadığını beyân eylemek mecbûriyetindedir. Havâlî-i mezkûrede el-yevm heyecân ve tahrîkâtdan eser olmadığından kat‘-ı nazar zâbitânla diğerk me‘mûrîn-i Osmaniye muhâfaza-ı âsâyiş emrindeki vazîfelerini kemâl-i itmi‘nânla îfâ eylemekdedir.

Netâyic-i vahîmeyi mûcib olacağı beyânıyla Trablusgarb’a sefâ’in-i nakliye vürûdu mâddesine gelince 23 Eylül târîhli notanın tebliğinden evvel yola çıkarılmış olan bir nakliye vapurundan başka sefîne gönderilmemiş ve zâten askeri hâmil olmayan mezkûr vapurun muvasâlatı oraca sükûtu mûcib olacağı derkâr bulunmuşdur.

İhtilâf-ı hâzır, mevâdd-ı esâsiyyesine hasredildiği hâlde İtalya hükûmetinin Trablusgarb ve Bingazi’de menâfi‘-i iktisâdiyesinin inkişâfını kâfil te‘mînâtın fikdânından ibâret bulunmaktadır.

Hükûmet-i kraliye işğâl askeri gibi bir tedbîr-i vahîme teşebbüs etmediği hâlde taraf-ı Bâb-ı Âlî’den hall-i ihtilâf emrinde azm-i kavîye tesâdüf edecektir. Binâenaleyh tamâmî-i mülkîsini muhill olmamaları şartıyla kabûlünde tereddüd etmeyeceği te‘mînât-ı mebhûsenin hükûmet-i kraliye tarafından tasrîhi iltimâs olunur. Bâb-ı Âlî müzâkerât esnâsında Trablusgarb’da ve Bingazi’de hâl ü mevki‘i hiçbir sûretle tahsîs-i askerî nokta-i nazarından tebdîl etmeyeceğini ta‘ahhüd ve hükûmet-i kraliyenin Bâb-ı Âlî’nin âmâl-i muhâlasat-kârânesini takdîr ederek bu teklîfe muvâfakat edeceğini ümîd eder.

2.4.4. Sadr-ı Sâbık Hakkı Paşa'nın Kabine Riyâsetinden İsti'fâsını Mutazammın Zât-ı Hazret-i Padişahîye Takdîm Eylediği İsti'fâ-nâme Sûretidir

“İtalya matbû'âtının neşriyât-ı müheyyicesiyle başlayıp altı gün mukaddem Trablusgarb'a nakliyât-ı askeriye icrâsından sarf-ı nazar olunması talebini hâvî İtalya maslahat-güzârlıĝından alınan nota ile mâhiyyeti anlaşılabilen mes'ele hakkında hükûmet-i mezkûrenin dünkü gün gönderdiği ültimatomda Trablusgarb ve Bingazi (s. 11)'nin yirmi dört saat zarfında tahliyesi talep edilmiş olub buna verilen cevâbda bir şekl-i muvâfık ile müzâkere-i siyâsiye icrâsı teklîf olunmuş ise de İtalya hükûmetince bu, cevâb-ı redd makâmında bi't-telâkkî hükûmet-i seniyyeye i'lân-ı harb edilmiş ve Preveze'de bir torpidomuzun topa tutulması sûretiyle fi'len dahi i'lân-ı muhâsamât kılınmıştır.

Şu ahvâl-i mühimme karşısında hey'et-i vükelânın mevki'i pek ziyâde nezâket kesbetmesine ve bu sebeble hakkında emniyet-i umûmiyenin de insilâbı bedîhî bulunmuş olmasına binâen böyle pek mühimm ve nâzik bir zamânda devâm-ı me'mûriyeti muvâfık-ı maslahat olamayacağından bugüne kadar cereyân eden ahvâl ve mu'âmelâtın ve hâl-i hâzır-ı mes'elenin mes'uliyeti kendisine âid olmak üzere Sadr-ı a'zam İbrahim Hakkı Paşa vazîfe-i riyâsetden afvını istihâm eyler.”

16 Eylül 1327²⁴⁸

---

²⁴⁸ 16 Eylül 1327 [29 Eylül 1911].

2.4.5. Sûret-i Hatt-ı Hümâyûn

Vezir-i Me'âlî-semîrim Said Paşa

İbrahim Hakkı Paşa vukû'-ı isti'fâsı cihetiyle mücerreb olan reviiyet ü hamiiyet ve vukûf u ehliyetinize binâen mesned-i sadâret uhdenize tefvîz ve meşîhat-ı İslâmiyeye Musa Kazım Efendi ibkâen ta'yîn olunmuşdur. Kânûn-ı esâsînin mu'addel yirmi yedinci mâddesi ahkâmına tevfiikan hey'et-i vükelâyı teşkîl edecek zevâtın intihâb ve arzını irâde ederim.

Cenâb-ı Hakk muvaffakiyet-i hayriyyeye mazhar buyursun âmin.

7 Şevvâl sene 1329

Mehmed Reşâd

2.4.6. Taraf-ı Hükûmetden Matbû'âta Tebliğ Olunan Beyân-nâme-i Resmî (s. 12)

İtalya hükûmeti şehr-i eylülün on beşinci günü mu'âhedât-ı mevcûde ahkâmına mugâyir olarak Trablusgarb ve Bingazi'yi askerle işgâle kıyâm ve hukûk-ı düvel kavâ'id-i mer'iiyesine muhâlif bir sûretde i'lân-ı harb ile aynı zamânda tecâvüzâta mübâşeret etmesine binâen hukûk-ı meşrû'amızın muhâfazası için düvel-i mu'azzama nezdinde teşebbüsât-ı ekîde icrâsı zımnında süferâ-yı Osmaniye'ye ta'lîmât-ı lâzime verilmişdir. Hâl-i harbde sedd ve ta'tîli kavâ'id-i hukûkiye muktezıyâtından olan mü'essesâtın ta'tîli-i mu'âmelâtına, hâdisâtı müte'âkiben karar verilmiş olub İtalya tebeası hakkında hukûk-ı düvel kavâ'idine tevfiikan ittihâzı iktizâ eden tedâbîre gelince düvel-i mu'azzama nezdinde icrâ olunan teşebbüsât-ı ahîreden hâsıl olacak netîceye intizâren tedâbîr-i

mezkûrenin şimdilik imhâli teşebbüsât-ı vâkı'âyı teshîl edeceği ve menâfi'-i vataniyeye daha muvâfik olacağı Bâb-ı Âlî'de beyne'l-vükelâ tezekkür olunmuş ve süferâ-yı Osmaniye'den alınacak cevâblara göre karîben ittihâz edilecek mukarrerâtın i'lânı tabî'î bulunmuşdur. Binâen alâ zâlik ahâli-i Osmaniye'nin menâfi'-i memleketi te'mîn için ittihâz olunan mukarrerâtdan muntazar fevâ'idin husûlunu ve sükûn [ü] âsâyişi ihlâl edebilecek ahvâl ü harekâtdan kat'iyyen mücânebet ve hukûk-ı mukaddese-i Osmaniye'yi muhâfazaya bezl-i makderet etmekde olan hükûmetin îcâbât-ı siyâsiyeye göre ittihâz etdiği mukarrerâta tevfik hareket eylemeleri menâfi'-i sahîha-i memleket muktezyâtından olduğu ve bunun cevâb-ı kat'îsi i'lân u ihtâr olunur.

2.4.7. Harbiye Nezâreti'nden Tebliğ Olunmuşdur

Der-sa'âdet ve mülhakâtının idâre-i örfiye tahtında olduğu ma'lûm ve idâre-i mezkûrenin ahvâl-i hâzıraya göre teşdîd ü tahfîf olunabileceği tabî'î olub mes'ele-i mevcûde-i hâriciyeden dolayı zâten heyecâna gelmiş olan ezhân-ı ahâlinin ictimâ'ât-ı aleniye ve hafiyede ve tahdîş-i ezhânı ve tefrikayı mücib neşriyât-ı müheyyice ile bir kat daha tahrîk ü tehyîci tecvîz olunamayacağından bi'l-hassa şu sırada o misillü ahvâlden ictinâb edilmesi lüzûmu sûret-i kat'iyyede beyân ve âsâyiş-şikenâne harekâtın derhâl müdâhele-i fi'liye-i askeriye ile ber-taraf edilmesi için münâsib mahallerde kuvâ-yı kâfiye-i askeriye hâzır u âmâde bulundurulmasının îcâb edenlere ve neşriyât-ı gayr-i lâyıkada bulunanlar aleyhinde dahi bilâ-emhâl ta'kîbât-ı kânûniye icrâsının divân-ı harb-ı örfî riyâsetine tebliğ edildiği i'lân olunur.

2.4.8. Vükelâ-yı Fihâma Keşide Olunan Telgraf-nâme-i Sâmînin Sûretidir

Hakkı Paşa Hazretleri'nin isti'fâsına mebnî vükelâ-yı sâirenin ibkâen veyâhûd müceddeden ta'yînleri için ittihâd-ı efkâr husûlune kadar îfâ-yı vezâ'ife[ye] devâmları emr-i tabî'î olmağla o sûretle harekete himmet buyurulması.

2.4.9. Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi Makâmına Yazılan Tezkire-i Sâmîyye Sûretidir (s. 13)

Bugün Bâb-ı Âlî'de kırâ'at olunan hatt-ı hümâyûn-ı hazret-i padişahîde dahi mestûr olduğu üzere Kânûn-ı esâsî ahkâmına tevfikân teşkîl edecek hey'et-i cedîde-i vükelânın programı ta'ayyün edinceye kadar Nezâret-i Dâhiliye'ye âid vezâ'if sırasında gerek pâ-yi tahtda ve gerek vilâyetin her tarafında âsâyîş ü emniyetin kemâ-kân muhâfazasına ve tebea-i ecnebiyeye karşı ahkâm-ı mu'âhedâtın tamâmen ve fi'len vikâyesine ve tebea-i ecnebiyenin ahden ve kânûnen masûniyet-i zâtiye ve hukûkiyelerine nezâret ve ikdâmât-ı mü'essire îfâ olunmakla beraber hukûk-ı meşrû'a-ı devlete muvâfık olacak sûretde fasl ü halline çalışılması emr-i tabî'î olan Trablusgarb hâdisesinden dolayı İtalya tebeası hakkında muhâlif-i ahd ve gayr-ı meşrû' bir hareket zuhûra gelmemesi için de istikmâl-i tedâbîr-i inzibâtiyeye himmet buyurulacağı bedîhî ise de ehemmiyet-i hâl cihetiyle sûret-i mahsûsadan dahi ihtâr-ı keyfiyete ibtidâr olundu efendim.

2.4.10. Bi'l-umûm Vilâyet ve Elviye-i Gayr-ı Mülhakaya Yazılan Telgrafnâme-i

Sâmî Sûretidir

Taraf-ı eşref-i hazret-i padişahîden hizmet-i sadâret bu def'a dahi uhde-i senâverîye ihâle buyurulmuş ve hey'et-i cedîde-i vükelânın Kânûn-ı Esâsî ahkâmına tevfikân tasdîk-i âliye arzı der-dest bulunmuşdur. Kânûn-ı Esâsî ahkâmına tamâmen ve fi'len muhâfazası ve Osmanlıların her sınıf ve ferdinin şahsen ve hukûken mazhar-ı müsâvât olmaları ve memleketin esâs-ı sa'âdet-i hâli olan ittihâd-ı anâsır mâtde-i mühimmesi esbâbının i'tinâ-yı tâm tahtında bulundurulması ve mütesâviyen ve fi'len tevzî-i adâlet emr-i mühimmine ri'âyet edilmesi ve âsâyiş ü emniyetin muhâfazası ve ecânibin uhûd-ı mün'akide ahkâmına tevfikân masûniyet-i şahsiye ve hukûkiyeleri için lâzım olan esbâb u tedâbîre mütemâdiyen dikkat edilmesi ve Trablusgarb hâdisesinden dolayı hey'et-i devlete mütehattim olan tedâbîri ittihâz etmiş olduğundan bu sırada dahi bütün Osmanlıların muhafaza-i metânet ü i'tidâl eylemeleri ve İtalya hükûmeti tebdîl-i sadâretten mukaddem hükûmet-i seniyyeye i'lân-ı harb etmiş ise de memâlik-i Osmaniye'de mukîm olan İtalyalıların masûniyet-i şahsiye ve hukûkiyelerine hasbe'l-ahd i'tinâ olunması ve şu'abât-ı idâre-i devletin her birine âid vezâ'if ü mesâlih hakkında nezâretler tarafından vukû' bulacak iş'ârât u ta'lîmâtın hüsn-i telakkîsi me'mûrînin akdem-i vezâ'ifidir. Bu husûslarda ikdâmât-ı ciddiyesi görülenlerin merkez-i düvelde takdir-i mesâ'îsi ve aks-i hareketde bulunanların dahi bilâ-ihmâl mes'ûl tutulmaları umûr-ı tabî'iyeden olmakla ve vilâyât-ı sâireye aynı teblîgât icrâ kılınmağla taraf-ı vâlâlarından dahi îfâ-yı vezâ'if-i mürettebede ikdâmât-ı mütemâdiyeye himmet olunması hâssaten tavsiye olunur.

2.4.11. Sadr-ı a‘zam Said Paşa Hazretleri Tarafından Teşkil Kılınan Hey‘et-i

Vükelâ (s. 14)

Adliyye Nezâreti‘yle Şûrâ-yı Devlet Riyâsetine Hayri Bey.

Hâriciye Nezâreti‘ne --- Der-dest-i intihâbdır.

Dâhiliye Nezâreti‘ne --- Edirne Vâlîsi Celal Bey.

Harbiye Nezâreti‘ne ---- İbkâen Mahmud Şevket Paşa.

Mâliye Nezâreti‘ne ----- İbkâen Nail Bey.

Bahriye Nezâreti‘ne ---- Ser-yâver Hurşid Paşa.

Ma‘ârif Nezâreti‘ne ---- İbkâen Abdurrahman Şeref Bey.

Ticâret ve Nâfia Nezâreti‘ne ---- İbkâen Hulusi Bey.

Orman ve Ma‘âdin ve Zirâ‘at Nezâreti‘ne ---- Orman ve Ma‘âdin ve Zirâ‘at Nezâreti

Hukûk Müşâviri Sinabyan Efendi.

Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti‘ne ---- Vekâleten Hayri Bey.

Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti‘ne ---- Cezayir-i Bahr-i Sefid Vâlîsi İbrahim Susa Efendi.

Hâriciye Nezâreti‘ne Viyana Sefiri Reşid Paşa intihâb u ta‘yîn kılınmışsa da müşârün-ileyhin isti‘fâsı üzerine nezâret-i mezkûreye Sofya Sefiri Asım Bey ta‘yîn kılınmıştır.

2.4.12. Ma'lûmât-ı Târihiyye ve Cografîyye

Trablusgarb'a dâir ma'lûmât vermezden evvel kıta'ât-ı İslâmiye'yi hâvî olan Afrika kıt'asına atf-ı enzâr etmeliğimiz lâzım gelir. Afrika kıt'asına kuş bakışıyla, mümkün olamadığı takdirde haritaya şöyle bir sathî nazar-ı atf etmekle bu kıt'a-ı mübârekenin hemân kâmilen memâlik-i İslâmiye'yi ihtivâ eylemiş olduğu görülür.

Ecdâdımız karış karış her noktasına kan dökerek fethetmişlerdir. Toprağı ehl-i İslâm kanıyla yoğrulmuştur. Bu sebeble bize, o gayyûr, fedâkâr atalarımızın evlâdlarına farz olur ki kan dökerek fethedilmiş olan yerleri, o yerlerde sâkin olan dîndâşlarını unutmasınlar.

Mısır'ın, Fas'ın, Cezair'in, Tunus'un, Sudan'ın eyâdî-i ecânibe geçmesiyle ahâlisini teşkîl eden ehl-i İslâmı unutmak câ'iz değildir. Hiç olmazsa İslâmların ma'nen müttehid olmaları îcâb eder. (s. 15) O yerler bizim için keşf ü ihzâr kılınmış ve hayfâ ki kadr ü kıymetini bilememişiz. Mine'l-kadîm İslâmlar arasına düşen tefrika, sû'-i idâre âsârı ayânen görünen inhitât ü fetreti mûcib olmuştur.

Bugünkü çektiklerimizde o hâlin seyyi'esidir. Afrika kıt'asındaki yerler ittifâk ve ittihâdle, sa'y u gayretle elde edilmiştir. İttifâk ü ittihâdın, sa'y u gayretin yerine sû'-i ahlâk, nifâk u şikâk kâ'im olunca o yerler birer birer elimizden çıkıp gitmiştir.

İnsan ve insânlık hamîyyet, uhuvvet, mu'âvenet, muhabbet-i vataniye gibi birtakım fezâ'il ile müzeyyendir. Bu fezâ'ilden mahrûm olanlara insân denmez. Fezâ'il- i mezkûre ile mütehallî isek bugün kıta'ât-ı hamsedeki dîndâşlarımızı unutmayız. Onları bir ân hâtırımızdan çıkarmayız. Lâkin ben de nelerden bahsediyorum. Biz burada birbirimizin gözünü oyduğumuz, sırf hevâ-yı nefsâniyemizle ve hırs u ikbâl ile uğraşığımız sıralarda Afrika'daki dîndâşlarımızı, kardaşlarımızı, düşünmek kabil mi?

Onlara mu'âvenet-i mâddiye ve ma'nevîyede bulunmak mümkün mü? Eyvâh ki bu hasîsa henüz bizde mevcûd değildir. Bizde olması lâzım gelen bu fazîlet doğrusunu söylemelidir ki anâsır-ı Hristiyânîye arasında mevcûddur. Onlar birbirlerine her zamân ve mekânda merbût u müttehiddirler. Biribirlerine mu'âvenet ü gayretde bulunurlar. Bu sebeble değil midir ki terakkî ve te'âlî ediyorlar. Biz ise inhitât-ı tadrîcî ile yuvarlanmakdayız.

Ne vakit biz de onlar gibi hareket edersek, onlar gibi terakkî ve te'âlî eder ve nâ'îl-i feyz ü sa'âdet oluruz. Başkalarına yardım edenlere yardım olunur. Avrupalılar, yalnız bu noktaya dikkat ve bütün mesâ'î ve gayretlerini bu uğurda bezl ü îsâr ediyorlar. Aramızda ittifâk ü ittihâd olsaydı ve bunu da İtalya bilseydi bugün bize ta'arruz edebilir miydi?

Ciddiyetden hoşlanıyorsanız şu eserin sahîfelerini dikkatle okuyunuz. Bakınız: atalarımızın kanlarıyla yoğrulmuş olan o Afrika kıt'ası nasıl yer imiş? Orada kimler varmış, nasıl çalışmışlar ve şimdi nasıl yaşıyorlar? Bunun için sathî bir nazar atfı husûl-ı maksad için kâfi ve vâfidir.

Afrika – küre-i arzın kıta'ât-ı hamsesinden biri olup cesâmetce Asya ve Amerika'dan küçük olmakla kıta'ât-ı mezkûrenin üçüncüsüdür. Kadîm Yunanîler bu kıt'anın yalnız şimâl kısmını bilip en evvel Libya ismiyle yâd etdikleri hâlde ba'dehû Afrikî tesmiye etmişlerdir ki bu ism lisân-ı Yunanî'de soğuksuz yani sıcak memleket demektir. Diğer bir ihtimâle görede Libya kelimesi Berber akvâmında Levâtâ [Levâte] kavminin isminden me'hûz olduğu gibi Afrika kelimesi de Tunus taraflarında sâkin bulunmuş olan Berberlerden Avrikâ kavminin isminden me'hûzdur.

(s. 16) *Kâmûsu'l-A'lâm*'ın verdiği ma'lûmâta göre Romalılar bu ismi başlıca muhâribleri olan Kartacalıların sâkin buldukları Tunus taraflarına vermiş

olduklarından Arablar dahi İfrikiye nâmını o taraflara hasretmişlerdir. Binâenaleyh eski Arab ve sâir İslâm coğrafiyyûnu âsârında bütün kıt'aya delâlet etmek üzere Afrika ismi mevcûd olmayıp ahîren Avrupa lisânlarından ahzolanmışdır.

Afrika kıt'ası eskiden ma'lûm olan sath-ı arzın cenûb-i garbîsinde vâki' olub 145 kilometrelik bir berzahla Asya kıt'asına merbût idi ki ahîren Süveyş Kanalı'nın güşâdiyle bu merbûtiyet dahi zâ'il olmuşdur.

Resim 6

Bingazi hâricindeki kışla

Bu kıt'a-i cesîme gayr-i muntazam bir müselles şeklinde olub re'si cenûbundaki (İğne Burnu) [Cape Agulhas] ve esâsı şimâlindeki sevâhil-i Bahr-i Sefîd'dir. Her tarafı denizle muhât olub şimâlen Bahr-i Sefîd'le garben Bahr-i Muhît-i Atlâsî ile, şarkan Bahr-i Muhît-i Hindî ve Bahr-i Ahmer ile mahdûddur.

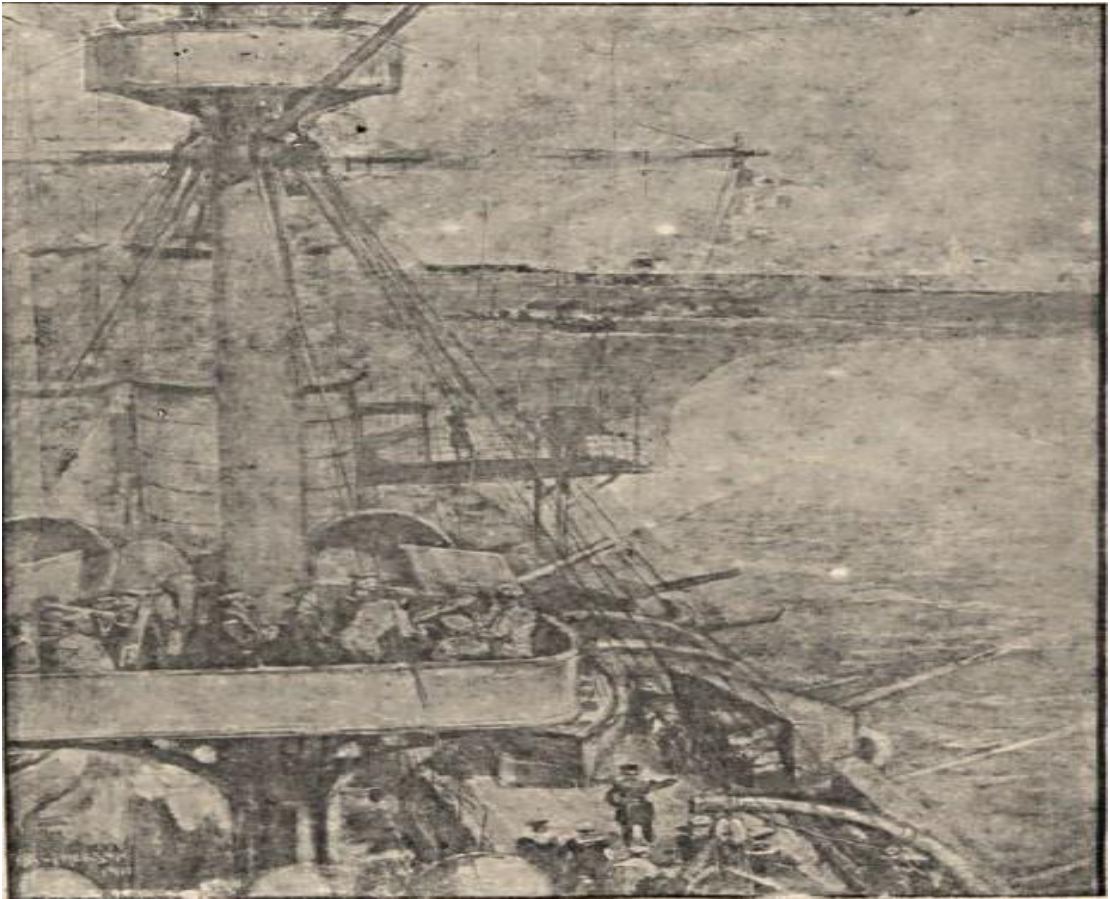
Bu denizler Afrika'nın sevâhilinde başlıca iki körfez teşkil ederler ki bunların biri Bahr-i Muhît-i Atlâsî'de olan Gine Körfezi ve diğeri Bahr-i Sefîd'de Bingazi ile Tunus arasında ve Trablusgarb'ın şimâlinde olan Sirt Körfezi'dir.

Resim 7

Trablusgarb'ın limanıyla şehrin deniz cihetinden görünüşü

Şark ve garb ve şimâl ve cenûb sâhillerinde ve hemân biri birinin tamâmiyle karşısında bulunan

Resim 8

(s. 17) Trablusgarb'ın dokuz sefâ'in-i harbiyeden ibâret İtalya filosuna mensûb Sardinya [*Sardegna*] zırhlısı tarafından bombardıman edilmesi.

(s. 18) dört burun bu kıt'anın cihât-ı erba'a-i mezkûreye doğru en uzanmış noktalarıdır. Şark tarafındaki Avrupalıların Guardafuyi [Guardafui] dedikleri Re's-i asîr [Ras Asir] dir ki 6" 54' 48° tûl-i şarkî de vâki'dir. Garbdeki Yeşil Burun [Cebel-i Ahdar, Pointe des Almadies] dir ki 19° 7' 53' tûl-i garbîde vâki'dir.

Şimâldeki Ak Burun [Ras ben Sekka] dur ki Tunus'da ve 40' 19' 37° arz-ı şimâlî de vâki'dir. Cenûbdaki dahi İğne Burunu'dur ki Ümid Burunu kıt'asında ve 15" 51' 34° arz-ı cenûbîde vâki'dir. Ak Burundan İğne Burunu'na kadar şimâlden cenûba olan boyu 72 derece yani 8.000 kilometre, Re's-i Asîr'den Yeşil Burun'a kadar şarkdan garba olan arzı dahi takrîben 29 derece yani 7.500 kilometredir.

Mesâha-i sathıyyesi takrîben ve tahmînen 30.000.000 kilometre murabba'ı olub, Avrupa kıt'asının üç misline karîbdir. Hatt-ı İstivâ bu kıt'anın hemân ortasından geçtiği için ekser arâzîsi mıntıka-i hârre dâhilinde bulunup bu mıntıkanın hâricinde bulunan yerleri bütünün ancak bir humsu nisbetindedir.

Hatt-ı İstivâ'nın şimâlinde olan kısmı pek vâsi' olub cenûbunda kalan kısmı ise nisbeten dardır. Ve gitdikçe darlaşarak bir müselles teşkîl eder: Binâenaleyh şimâldeki memâlik-i mu'tedilesi cenûbdaki memâlik-i mu'tedilesinden çok daha ziyâde olub, bunlara dahi nisbeten memâlik-i mu'tedile denilebilir. Yoksa umûmiyet üzere her tarafı gâyet sıcaktır.

2.4.13. Şekl-i Umûmîsi, Cibâl ve Enhârı

Afrika kıt'asının şimâl-i garbî tarafı Atlas veya Deren [Daran, Dyrin] cibâlinin uzandıkları mahall olub bu yer mürtefi', mu'tedil hevâlî, enhâr-ı müte'addide ile irvâ olunur ve hayli mahsûldâr ve meskûndur.

“Atlas Afrika’nın şimâl-i garbîsinde Mağrib nâmıyla ma’rûf olan memâlik-i vâsi’a da kâin bir silsile-i cibâldir ki başlıca iki kısmından ibâretdir. Garb tarafında olan kısmı Magrib-i aksâda yani Fas ve Marakeş devletinde Bahr-i Muhît-i Atlâsî sâhilinde olan Re’s-i Nun’dan [Cape Nun] başlayarak ve garb-i cenûbîden şark-i şimâlîye doğru uzanarak Cezayir hudûdu kurbuna kadar vâsıl olur ve orada garb-i şimâlîye doğru Sebte Boğazı’na ve Tanca İskeleyi’ne kadar mümtedd olan bir kol uzanır. Bu kısım tamâmiyle bir silsile denmeğe şâyân olub sırtı bir taksîm-i miyâh hattı teşkil ediyor.

İkinci kısım ise Cezayir hudûdundan ve daha doğrusu Fas’ın şark tarafından başlayıp azıcık şimâle meyl ile şarka doğru uzanarak Tunus’un aksâ-yı şark-i şimâlîsi olan Bon Burunu’na [Cape Bon] yani Re’sü’l-dâr’a müntehî olur. Bu kısım pek de silsile denmeğe şâyân değildir. Çünkü bir sırt teşkil etmeyip 150 kilometre vüs’atında mürtefi‘ bir mahall teşkil ediyor ki bu irtifâ‘ şimâlen Tell denilen ve sâhile kadar (s. 19) uzanan gâyet güzel ve münbit birtakım bayırlarla tadrîcen tedennî eder.

Atlas silsilesinin bir ucdan bir uca tûlu takrîben 2.300 kilometre olub bunun 1.100 kilometreliği Fas ve Marakeş devletinde, 900 kilometreliği Cezayir’de 300 kilometreliği dahi Tunus’dadır. İlmü’l-arz nokta-i nazarından bakılırsa bu silsile tahte’l-bahr Sicilya dağlarıyla ve Mesine [Messina] Boğazı’ndan İtalya’nın Apenin [Appennini] silsilesiyle merbût olub Alp dağlarına mensûbdur.

Afrika’nın şimâl-i garbî tarafına yani Fas, Cezayir ve Tunus’a Avrupa’nın aktâr-ı cenûbiyesi hevâ ve mahsûlâtını kazandırarak memâlik-i mezkûreyi Afrika’nın sâir taraflarından her vechile tefrik eden Atlas cibâlidir. Atlas silsilesinin en mürtefi‘ mahalleri Fas ve Marakeş memâlikinde kâin vasat ve garb taraflarında olub oralarda dâimî sûretde karla mestûr olan bazı zirveleri 3.500 ve belki 4.000 metre irtifâ‘ında

tahmîn olunmaktadır. Cezayir'deki zirvelerinin en yükseği olan Şeliyye [Djebel Chélia] zirvesi ise ancak 2.328 metre irtifâ'dadır.

Deren ve Adrar yâhûd Azrar kelimesi dağ demek olduğundan ihtimal ki eski Yunanîler bu kelimeyi tahrîfle Atlas sûretine komuşlardır. Batlamyus, bu silsileyi Büyük Atlas ve Küçük Atlas nâmlarıyla ikiye taksîm etmek istemiş ise de o vakte kadar Magrib memâliki lâıyıkıyla keşf ü tahkîk edilememiş olduğundan bu taksîminde isâbet edememiştir. Avrupa cografiyyûnu dahi bu silsilenin Cezayir'deki kısmını şimâlî ve cenûbîye taksîm edip şimâlî şu'besine Büyük ve cenûbîsinede Küçük demek istemişlerse de bu iki şu'be mürtefi' bir düzlükle merbût olduklarından bu taksîme hiç mahall yokdur.

Atlas silsilesinin Fas ve Marakeş'de olan kısmının ekser tarafları yaz ve kış karla mestûr bulunmağla etekleri ve bu silsilenin şimâl-i garbîsinde kalan kıt'a dünyanın en güzel hevâsıyla mümtâzdir. Cezayir'deki kısmının zirveleri ise yalnız kışın karla mestûrdur. Bu silsilenin etekleri ormanlar ve mer'âlarla mestûr olub meşe, çam, fıstık, kestane, zeytun ve sâire ağaçları çokdur. Ve ale'l-husûs kestane ağaçları pek yüksekte olur. Ahâlisi olan kabâ'il-i Berberiyeye külliyyetli beslerler. Ormanlarda arslan, sırtlan, kaplan, maymunların envâ'ı, domuz ve ayı dahi bulunur.

Atlas veya Deren cibâlinin uzandıkları mahallin cenûb ve cenûb-i şarkîsinde Bahr-i Muhît-i Atlâsî'nin sevâhilinden Sirt Körfezi'ne ve Vâdî-i Nil'e kadar kumluk ve susuz bir çöl mümtedd olur ki Sahrâ-yı Kebîr ta'bîr olunup ekser yerleri büsbütün nâ-kabil-i süknâ düz bir kumluk ovadan veya kayalık ufak dağlarla kum tepelerinden ibâret olarak yalnız (s. 20) ötesinde berisinde meskûn bazı vâhlar vardır ki bunlar çölün adaları hükmünde olub biraz suyu ve kabil-i zirâ'at arâzî ile şimâl tarafı, yani Marakeş, Cezayir ciheti hurma ağaçlarını ve sâir eşcârı hâvîdirler.

Tunus ve Trablusgarb ve ale'l-husûs Berka yani Bingazi hittalarına merbût olan yerleri nisbeten daha meskûn olub ara sıra yağmur görür ve zer' olunur ise de cenûba doğru inildikçe çöl daha dehşetli bir hâl ve sûret alıp bu kum denizinin gemileri hükmünde olan hecînlerle kârvân develeri tarafından pek çok meşakkatle şakk olunur.

Sahrâ-yı Kebîr'in garbden şarka olan boyu hemân Afrika kıt'asının arzınca olub 4.500 ve şimâlden cenûba olan arzı dahi 1.800 kilometredir. Sahrâ-yı Kebîr'in cenûbunda şarkdan garba yani Nil vâdîsinden Bahr-i Muhît-i Atlâsî sevâhili kurbuna kadar Sudan memâliki mümtedd olub bunun şimâlden cenûba olan arzı sekiz on derecedir. Sahrâ-yı Kebîr ne kadar kuru ve susuz ise Sudan o kadar suları çok ve münbitdir. Sahrâ-yı Kebîr Sudan'dan daha mürtefi' olub ekser yerlerinin irtifâ'ı 400 ve 450 ve en yüksekleri dahi 900 metreye kadar olduğu hâlde Sudan'ın Çad Gölü'nde irtifâ'ı ancak 260 metredir.

Sudan'ın merkezi Çad Gölü ve bunun havzası olub oradan i'tibâren şarkî ve garbî olarak ikiye münkasım olur ki Şarkî Sudan Nil nehr-i azîmiyle ona munsabb olan birçok nehirlerin vâdîlerini câmi' olub şarkan Nûbe ve Habeş'e ve cenûben Hatt-ı İstivâ'ya karîb olan Cibâl-i Kamer'e kadar mümtedd olur. Garbî Sudan dahi büyüklükde Nil'den pek geri kalmayan Nijerer [Nijer] nâm-ı diğerle Divlibe [Joliba, Orimiri, Isa Ber, Oya, gher n gheren] nehr-i azîmi ile tâbi'lerinin vâdîlerini câmi' olarak garben Senegambiya dağlarına ve cenûben Gine'yi ayıran Kong cibâline kadar imtidâd ve Gine Körfezi'ne takarrüb eder.

Sahrâ-yı Kebîr ile Sudan'ın hâli Bahr-i Ahmer'e kadar mümtedd olub Nûbe'nin ve Sa'id'in Sahrâ-yı Kebîr'den farkları ancak Nil'in mecrâsının iki tarafında irvâ ve i'mâr ettiği mahallerden ibâret olduğu gibi Habeş'in dahi Sudan'dan farkı ancak irtifâ'ındadır.

Bununla beraber vâdî-i Nil ayrıca bir kıt'a i'tibâr olunarak cenûbda gâyet mürtefi' ve kayalık olan Habeş cibâlini, vasatında Nûbe ve Sa'id'in çöllerini ve müntehâ-yı şimâlinde de Nil'in ihyâ ve dünyanın en ma'mûr ve en münbit memleketi hâline vaz'etdiği Mısr-ı esfeli câmi'dir.

Sudan-ı garbînin garb ve cenûb tarafında ise birçok dağlar mümtedd olmaktadır ki bu dağlar Bahr-i Mûhit-i Atlâsî'nin sevâhilini Sudan'dan ayırarak Senegambiya ve Gine nâmlarıyla Senegal nehrinin menba'ından Gine Körfezi'nin içine kadar mümtedd olan birtakım memâliki câmi'dir ki bu memâlikin dağ eteklerinden ve sâhillerden ibâret olub birçok nehirlerle dahi (s. 21) irvâ olunduklarından Afrika'nın en güzel yerlerinden ise de ahâlisinin vahşîliği hasebiyle ekser tarafları hemân mechûl gibidir.

Sudan'ın cenûbunda Afrika'nın Hatt-ı İstivâ'nın altında bulunan yerleri mümtedd olur ki bu mahall Afrika'nın en yüksek yerleri olub Arabların Cebelü'l-kamer dedikleri Klemancaro [Kilimanjaro] dağı 6.000 metre irtifâ'ındadır. Ancak irtifâ' ortasında olub şark-i şimâlî tarafı Aden Körfezi'nin altında ta Re's-i Asîr'e kadar mümtedd olan Somali ve Gala [Galla] çöllerinden ve garb-i cenûbî tarafı dahi ileride bir Avrupa devleti olacağı melhûz bulunan Kongo vâdisinden ibâretidir.

Hatt-ı İstivâ'nın cenûb tarafında vâki' ve Afrika-yı cenûbî nâmıyla ma'rûf olan kıt'aya gelince: Bu yerler gerek şark ve gerek garb taraflarından merdiven sûretinde birbirini müte'âkib ve yek-diğerinden yüksek birtakım cibâl-i müteselsile ile muhât olub umûmiyet üzere irtifâ'ı 1.000 ve 1.200 metreden aşağı değildir. Bu yerler düz olub bazı tepe ve dereleri dahi var ise de gâyet vâsi' gölleri ve Zanbez ve Oranj ve Kongo isimleriyle üç cesîm nehri vardır. Bu kıt'anın ekser tarafı neşv ü nemâları çok nebâtâtla mestûr ve münbit yerler olub yalnız müntehâ-yı cenûbdaki Ümid Burunu tarafları cenûben 3.000 metre irtifâ'ında olan Nivfeld [Nuweveld] dağlarıyla mesdûd olub

nisbeten kuru ve nebâtâtı azdır. Oranj Nehri'nin şimâlinde Kalahari ismiyle vâsi' bir çöl dahi vardır.

Afrika Kıt'ası'nın başlıca yedi silsile-i cibâli vardır ki şunlardır:

- 1-Şimâl-i garbî tarafındaki Atlas yani Deren silsilesidir.
- 2-Garb tarafında Gine sevâhiliyle Nijer Nehri'nin vâdîsi arasında olan Kongo silsilesi.
- 3-Şark tarafında Habeş dağları.
- 4-Vasatında olub el-ân tamâmiyle keşfolunmamış olan Cibâl-i Kamer silsilesi.
- 5-Şark-ı cenûbî tarafında Afrika-yı cenûbînin irtifâ'-ı dâhiliyesinin şark-ı mâ'ilesinden ibâret olan Lupata silsilesi.
- 6-Cenûb tarafında sevâhil boyunca şarkdan garba mümtedd olan Nivfeld silsilesi.
- 7-Garb-i cenûbî tarafında Kongo ve Angola silsilesi.

Kıt'a-i mezkûre başlıca yedi havza olub dördü şimâl ve üçü dahi cenûb kısmındadır. Şimâl kısmındakiler Nil, Nijer ve Senegal nehirlerinin havzalarıyla Çad Gölü'nün mahreçsiz olan havza-i dâhiliyesinden ve cenûb kısmındakiler dahi Kongo, Zambez, Oranj nehirlerinin havzalarından ibâretdir. Cenûb tarafının irtifâ'ı sâhillere karîb mahale kadar düz gidip oradan birden bire indiğinden nehirleri dahi birçok şelaleler ve serî' cereyânlarla dökülüp seyr-i sefâ'ine mâni'dirler.

Hatt-ı İstivâ'nın iki tarafında medâr-ı cedî (s. 22) ile medâr-ı seretân arasında yedi büyük göl vardır ki bunlardan Sudan'ın vasatında olan Çad ile Habeşistan'daki Çane gölleri Hatt-ı İstivâ'nın şimâlinde, Nyasa ve Tanganika ile Nyanza ve Ngami gölleri dahi cenûb kısmında vâki'dir.

Bu kıt'a-i vâsi'a tabî'î olarak dört kıt'aya taksîm olunabilir: Atlas silsile-i cibâlinin teşkîl ettiği Magrib kıt'ası, Sahrâ-yı Kebîr, Sudan-ı Garbî, Sudan-ı Şarkî, Senegambiya, Gine, Nil vâdîsi yani Mısır ve Nûbe, Habeş, Somali kıt'ası, Afrika-yı vustâ kıt'ası, Kongo Vâdîsi, Zengibar ve sâir sevâhil-i şarkiye mâ'ilesi, Ümid Burunu ve Natal [Natalia] kıt'ası, ileride birkaç kıt'aya taksîm olunabilecek olan Afrika-yı cenûbînin dâhilî ve garbî aktârı.

2.4.14. Bahr-i Sefîd, Akdeniz

“Trablusgarb'dan evvel Akdeniz, târîh ve coğrafya önünde Akdeniz, Akdeniz garâ'ibi!, Siyâset ve ticâret nokta-i nazarından Bahr-i Sefîd, Akdeniz kimdir? Latinler bu denizi benimsiyorlar! İngilizler ne diyorlar? Bahr-i Sefîd'de beyne'l-milel siyâset ve ticâret! Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Akdeniz'deki menâfi'-i siyâsiye ve ticâriyesi.”

Îzah u tafsîlden âzâdedir ki bugün çâr-aktâr-ı cihâna icrâ-yı hükm ü nüfûz eden milel ü akvâm ta'bîr-i diğêrle düvel-i mevcûdenin hemân kısm-ı a'zamı kıta'ât-ı hamseden en ziyâde hâ'iz-i şeref ü kıymet olan Avrupa kıt'asında bulunuyor. Bu kıt'anın cihet-i şimâliyesinin gâyet soğuk ve mevâsim-i erba'ada karlar ve buzlarla mestûr bulunmasına rağmen cihet-i cenûbiyesi gâyet latîf ve mu'tedil olub senenin hemân bütün mevâsiminde hurşîd-i cihân-tâbın şua'ât-ı hayât-bahşasıyla münevverdir.

Avrupa'nın bütün siyâset ve ticâreti ise hemân kâmilen Avrupa'nın cenûbunda vukû' bulur. En büyük ve mühimm şehirler, limanlar, ticâretgâhlar, iskeleler, adalar, dârü'l-harbler Avrupa'nın cenûb cihetinde bulunmaktadır ki bu da Bahr-i Sefîd veya Akdeniz denilen büyük bir denizle muhâtdır. Sevâhili ezmine-i kadîmeden beri

medeniyet-i beşeriyenin beşiği hükmünde bulunmuş ve Asya ve Afrika ile Avrupa arasında dâ'imâ te'âtî-i efkâr ve ticârete vâsıta olmuş bulunan bu denizin şimâl cihetinde ayrıca deniz denilebilecek kadar büyük birtakım körfezler vardır ki bunlarda İtalya'nın etrâfında bulunan Tirenya [Tiren], Yunan ve Adriyatik denizleriyle memâlik-i Osmaniye'nin arasında bulunan Adalar Denizi [Ege], Marmara ve Karadeniz'den ve bir de Rusya toprağı içine giren Azak Denizi'nden ibâretdir.

Bu denizdir ki Avrupa ve Asya-yı Osmanî'den başka Afrika-yı Osmanî'nin sevâhilinden de bûse-çîn oluyor ve sevâhil-i mezkûreyi feyz-bâr kılıyor ki Mısır, Trablusgarb ve Bingazi ile bir vakitler dâhil-i havza-i memâlikimiz olan Tunus, Cezayir ve Fas da o sevâhilde bulunuyor. Bu kıta'ât-ı (s. 23) mübârekeyi el-yevm Avrupalılar zabt ve istîlâ etmişlerdir. O Avrupalılar ki memleketleri âdetâ Asya'nın bir şibh-i cezîresi ve Rusya ile İsveç ve Norveç istisnâ olunsa, bütün Avrupa, Asya kıt'asının bir küçük hıttası hükmünde olduğu gibi ne Nil, ne Yang-çe [Chang Jiang] ve Amazon gibi bir büyük nehri ne And ve Himalaya gibi bir cesîm dağı, ne kendine mahsûs nebâtât ve hayvânâtı, ne kesretli altun, gümüş ve sâir ma'denleri, ne zî-kıymet taşları el-hâsıl bu türlü bir servet-i tabî'yyesi vardır.

Tabî'at bu kıt'aya fevka'l-âde olarak hiçbir ni'met vermemiş olduğu gibi her şeyini de küçük mikyâsda halk etmiştir. Hâl böyle iken Asya ve Amerika'da olsa ancak bir devlet teşkil edebilecek veya bir devletin ehemmiyetsiz bir istimlâkı olabilecek kadar küçük olan bu kıt'a da bugünkü günde kuvvet ve şevketleriyle dünyayı titreten ve küre-i arzın o cesîm kıt'alarını istimlâk ve tasarruf eden o kadar büyük devletler teşekkül etmiştir. Ahâlisinin ma'ârifî, sanâyi'î, ihtirâ'ât ve keşfiyyâtı, muhayyirü'l-ukûl olan teşebbüsât-ı azîmesi bir dereceye varmıştır ki bu kıt'a küre-i arzın merkezi, hulasâsı, en müntahab, mühimm ve güzîde bir yeri hükmünü almıştır. Vâkı'a bugün

Amerika'nın bazı tarafları hemân Avrupa ile rekabet edebilecek dereceye gelmiş ise de o yerleri de bu derece-i medeniyete îsâl eden ve daha doğrusu o ba'îd ve hücrâ mahalleri de terakkî ve temeddün ettiren yine Avrupalılardır. O medeniyetler Avrupa bâğ-ı medeniyetinin oralarda yeni dikilmiş tâze fidânlarıdır.

Medeniyet en evvel Avrupa'da zuhûr etmeyip bu kıt'adan evvel Hinduçin, İran, vâdî-i Fırat, Suriye ve Mısır'da bulunmuş iken oralarda pâyidâr olamayıp da Avrupa'da bu kadar terakkî etmesinin, bugün Avrupa kıt'asının küre-i arzın her tarafından ziyâde ma'mûr olmasının esbâbını muhakkıkîn bu kıt'anın ahvâl-i tabî'yye ve cografiyyesinde taharrî etmişlerdir.

Böyle bir kıt'anın en mühimm ve azîm bir bendergâh-ı ticâret ve menba'-ı siyâseti olan Bahr-i Sefid'in nasıl bir havza-i kıymetdâr olduğu izâhât-ı mesrûdeden müstebân olur.

Fransızlar diyorlar ki: “Zamânımız Latin gaye-i hayâlinin tahakkuk ettiğini görecektir? Bahr-i Sefid, vaktiyle Romalıların dedikleri acaba Bizim Deniz [*Mare Nostrum*] olabilecek midir? Fransa'nın birçok gavâ'il, kendisine pek bahâliya oturan sevkîyât-ı askeriye netîcesinde bugün Fas mes'elesini halledeceği sırada İtalya Trablusgarb'a sûret-i kaviyyede yerleşmek çâresini düşünüyor.

Komşumuz vaktiyle orada bütün sanâyi' ve edebiyâtını neşreden kendi lisânlarını konuşduran ecdâdının izleri üstünde tekrâr yürümek, bir zamânlar muzafferiyetlerine baş eğen Afrika sâkinlerini şimdi de kendisine râm etmek istiyor ve bu sebeble bir hummâ-yı harb içinde bulunuyor.

(s. 24) Trablusgarb, pek mühimm bir müstemleke hâlinde idâre edilmeğe şiddetle muhtâc bir iklimdir. Fakat acaba bugünkü Romalıları önlerinde misâl olan ecdâdlarının harekâtını icrâ ve tatbîk edebilecekler mi?

Resim 9

Trablusgarb’da Cebel-i Nefûse tepesini muhâfaza eden kahraman Türk neferi.

İspanya’da çokdan beri en mu‘azzez ümîdlerini Afrika’nın şimâline bağlamışdır. Hatta İzabel la Katolik [*Isabel la Católica*] Marakeş’e İspanya mülkü nazarıyla bakıyordu... Manş Denizi’nde daha dar bir boğaz, İberya - İspanya ve Portekiz – şibh-i (s. 25) cezîresini hükûmet-i İslâmiye’den tefrîk eder. Fi’l-hakîka Trablus’da İspanya’nın muntehâ-yı cenûbîsinde vâki’ olub Tanca’nın komşusu bulunan bu beldede kadınlar, elbise i’tibârıyla Fas kadınlarına benzerler. Hatta kendilerine istîlâ-yı İslâmiyetin bakâyâsı denilebilir. Afrika’nın bu kısmında Latin kardaşımız İspanya’ya hangi hisse[nin] düşeceğini bilmiyoruz.

Resim 10

Trablusgarb'da asâkir-i Osmaniye ile asâkir-i milliyenin düşmana karşı istihzârât-ı harbiyede buldukları

(s. 26) Almanya ile olan müzâkerâtımızın ikmâlinde Madrid kabinesiyle bu husûsu tezekkür edeceğimizden onların gâye-i târîhiyle bizim ihtiyâcât-ı iktisâdiye ve siyâsiyemizin tevâfuk edeceğini temennî edelim. Fakat en doğrusu Latin denizinin (Bizim Deniz'in) Fransa'ya âid olmasıdır. Çünkü o, son zamânlarda kendi servet ü medeniyeti için lâzım gelen birçok şeyleri oraya sarf etmiştir.

Cezayir ile Tunus bize pek bahâliya oturdu. Bundan başka Akdeniz'in dalgalarında memleketimize pek güzel hizmetler yapabilecek olan binlerce

gençlerimizin kanı vardır... Ve bu İtalya ile İspanya'nın fedâ ettiği şeylerden pek fazladır...

Türkiye ve İtalya arasında i'lân edilen harb, Avrupa mahâfil-i ticâriye ve mâliyesinde devâir-i siyâsiyedekinden ziyâde emsâlsiz bir baskın husûle getirdi... Devâir-i siyâsiyede veyâhûd bunların bir kaçı yalnız Trablus'daki İtalya âmâlini tecâhül değil, hatta hiçbirisi bu kadar serîf bir tiyatro darbesine ve bu derece şiddetli vak'aya muntazır değil idiler. Âşikârdır ki bütün Avrupa birden bire dûçâr-ı hayret olmuşdur. Avrupa yalnız hayret değil endîşe de ediyor. Çünkü başlanılan oyun partisi bir yanardağ üzerinde cereyân ediyor! Buna kimsenin şübhesi kalmamıştır. Bu, Berlin için bir darbe-i gaddârânedir: İntihâbât devresi hulûl etmeden, Fas masası üzerinde son kozlarını oynadığı sırada en kıymetli menâfi'yle bir müttefiki arasında zuhûr eden bu hâl, bir muvaffakiyet-i siyâsiye blöfüdür. Hâl-i hâzır, Hindistan tarîkinin selâmetini te'mîn eden Akdeniz muvâzenetinin muhâfazasını, şimdiye kadar asla gizlememiş olan İngiltere için dahi kuvvetli bir darbedir...

Hulâsa-ı kelâm bu i'lân-ı harb bir endîşe-i umûmiyeye sebep olmuşdur. Çünkü hiçbir ferd şübhe edemez ki Trablusgarb'ı bombardıman eden İtalya toplarının sadâları nâgehânî bir sûrette hem – Giritlilerin kulak kabarttığı – Adalar Denizi'nde hem de Balkanlar'da aks-endâz olabilir...

Fi'l-hakîka böyle bir zamânda bu derece karışık mesâ'ilin ser-zede-i zuhûr olmasından ahvâl-i mâliyenin endîşeye düşmesi esbâbı meydândadır. Üç aydan beri ahvâl-i mâliye bu endîşeyi sürükledi, sallandırdı ve encâm-ı kâr nefesi kesildi, dakikadan dakikaya muztarib i'timâdkâr bulundu, fakat her ay dûçâr-ı musîbet oldu... Çünkü dâ'imâ yeni bir hud'aya ma'rûz kaldı. İşte iyi veya fenâ bir hâlde altıncı tesviye-i hesâbât "Borsa mu'âmelâtında her ayın on beşinde eshâm-ı mütedâvile hakkında edilen

müzâkerâtın netîcisi” hitâm bulmuştur. Fakat yedincisi... ne olacaktır? Bâ-husûs teşrîn-i evvel mu‘âmelâtını seddedecek olan sekizincisi ne olacak? Şâyed o sırada Akdeniz ufukları kırmızıya boyanır ve Ren vâdîleri karışık olursa...

(s. 27) Çünkü Fas, el-ân dinç ve tûvânâdır, ayakda duruyor. Almanya'nın harekâtına nasb-ı enzâr etmiştir. Bundan başka Türkiye-İtalya muhârebesi de Paris'den ma'adâ Osmanlı ve İtalya eshâmının revâcgâhı olan Londra'da, Berlin'de, Viyana'da büyük vapur kumpanyalarının Akdeniz havzasındaki menâfi'-i azîmelerine durgunluk arz oluyor. Bunları ayrı ayrı tedkîk edelim.

Fransa menâfi'i: Fransa'nın ve Fransa sermâyesinin memâlik-i Osmaniye'de te'mîn edegeldiği menâfi' hemân kâffemizin ma'lûmu olduğundan uzun uzadıya tafsîl etmeyeceğiz. Herkes bilir ki Fransa tasarruf sandığı Türkiye'den bir milyar beş yüz milyon frank kadar bir meblağ alacaktır. Bu, azîm ve mühimm bir meblağdır. Ayrıca Osmanlı demiryolları için de 375 milyon, emlâk ve akarât şeklinde yüz milyon, teşebbüsât-ı sinâ'iyede 85.500.000 umûr-ı ticâriyede 66 milyon, teşebbüsât-ı bahriyede 50 milyon frank mevdû' bulunuyor.

Bu mebâliğin âid bulunduğu eshâm ve tahvîlât, bugün âdetâ fezâda dağılmış, irili ufaklı birtakım cüzdanlara girmiş bulunuyor. Muhârebe devâm edecek olursa bu eshâmı hâmil bulunan küçük eshâb-ı îrâd endîşeye düşmezler mi? Bunlar politika aleminden bi't-tabi haberdârdırlar. Dâhil-i memâlik-i Osmaniye'de zuhûr-yâfte olacak ahvâl-i vahîmeden şübhesiz zarar-dîde olurlar ve hâricen fondolar düşer... Bu menâfi'-i mâliyeden başka Akdeniz'deki Fransız ticâreti dehşetli zâyi'âta uğrar. Şark iskeleleri ile mu'âmelede bulunan Marsilya transit limanındaki hasârat milyonlara bâliğ olur. İhrâcât ticâreti de ayrıca şâyân-ı tezkârdır...

Almanya menâfi‘i: Almanya bu ihtilâfi ber-taraf edemezse kendi ayağına balta indirmiş olur. Yirmi seneden beri iktisâd politikasını temyîz eden ve yorulmak bilmeyen bir sebâtkârlık ile Akdeniz’de bir te’sîr-i azîm husûle getirdi. Bu te’sîr-i azîmden, bu cehd ü ikdâmdan muvaffakiyet te’mîn edilmiştir. Almanya ticâreti Akdeniz’in memâlik-i Osmaniye sevâhilinde birinciliği ihrâz etdi. Gitdikçe tevsî‘ etmektedir. Düşünülecek olursa Almanya, Fransa kadar Türkiye’de merbût ve merhûn değildir... Muhtelif ikrâzâtı 900 milyon frangı tecâvüz etmez. Ancak bankaları, ticârethâneleri, vapurlarıyla Akdeniz’in her tarafına yayılmışdır ve işte bu menâfi‘-i ticâriyesinden dolayı Almanya hükûmeti diğer Avrupalılardan daha ziyâde bu muhârebeden rahnedâr olacaktır.

İtalya’da, Doyçe Bank [*Deutsche Bank*] - ki Dresdner, Darneştadner [*Darmstädter*], Berliner Hendel zeşaf [*Berliner Handels-Gesellschaft*] ve Şafhavuzen BankFrayin [*Schaffhausen BankVerein*] ile birlikde – 105 milyon frank sermâyeli Banko Kolarçile’yi [*Banca Commerciale Italiana*] te’sîs etmiştir. 75 milyon frank sermâyeli Kredito İtalyano [*Credito Italiano*] müessesesini kısmen teftîş ve mu‘âyene eden Nasyonal Bank maa Doyçlend [*Nationalbank für Deutschland*]...

(s. 28) Yunanistan’da, sermâyesi on milyon frankdan ibâret Atina Şark Bankası’na zahîr olan Nasyonal Bank... Filistin’de, Nasyonal Bank’ın murâkabesi altında bulunan Levant Kontor [*Levante Kontor*] ayrıcada Hayd [Heyd] ve şürekâsı ticârethânesi (10 milyon sermâye) ile müşterek Doyçe Palastina Bank [*Deutsche Palestine Bank*]... İstanbul’da: Meşhûr Doyçe Oryanet Bank’ın [*Deutsche Orient Bank*] sermâyesini teşkîl eden 16 milyon mark, Dresdner ve Şafhavuzen [*Dresdner und Schaffhausen*] tarafından tedârük edilmiştir.

Kezâlik Balkanlarda, Sofya'da, Belgrad'da, Bükreş'de dört Alman bankası müdhiş rol îfâ eylemekdedir. Bunlardan başka 60 milyon sermâyeli Anatolişe Andenbangeselşaft'ı [*Anatolische Eisenbahngesellschaft*] unutmayalım. Bu mebâliğ, Baron Hirşen'den [*Hirsch*] satın aldığı cesîm bir hisseden dolayı Doyçe Bank [*Deutsche Bank*] tarafından kontrol edilmektedir. Selanik-Manastır hattına verilen 20 milyon mark ve 60 milyonluk eshâmı yani bu şirketi kontrol eden Dresdner Bank ile 63 milyon sermâyeli Oryantalişe Ayzen Bank [*Orientalische Eisenbank*] nâmlarındaki bankları da şâyân-ı tezkârdır.

Alman sefâ'ini Bahr-i Sefîd'de büyük bir mevki' tutdular. Cezayir'e kadar seyr ü sefer ediyorlar. Marsilya ile İstanbul arasında birinci sistem sekiz nakliye vapuru vardır. Cebelu't-târik tarîkiyle aksâ-yı şarka giden vapurların kömür deposu olan Cezayir şehri Vestfalya [*Westfalen*] kömürü satan ve yalnız Almanları istihdâm eden bir kömür deposuna mâlikdir. Marsilya'dan İskenderiye'ye, Marsilya'dan Batum'a postaları da vardır.

Mu'âmelât-ı ticâriyesine âid bazı mühimm rakamları zikredelim: 1880'den 1901 târîhine kadar Hamburg iskelesinden Rumeli'ye yüzde 891, garba ve Cezayir'e yüzde 1094 ihrâcât vukû' bulmuşdur. Almanya'nın İtalya'ya ihrâcâtı 1898'de 113 milyon, 1907'de ise 373 milyondur. İhtilâf-ı hâzır devâm edecek olursa Almanya'nın menâfi'-i lâ-yuhsâsı büyük bir perîşânî ve harâbîye uğrayacaktır. Acabâ bizde bir siyâsi yok mudur ki bu yazdıklarımızdan hisse-mend olsun?

İngiliz menâfi'i: Mâliye nokta-i nazarından İngiltere'nin Türkiye'de ancak 750 milyonu vardır. Duyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye eshâmından İngiliz ceyblerinde yalnız yüzde beş bulunuyor. Ticâret nokta-i nazarından Almanya rekabetine ma'rûz kalmışdır. Mü'ellifinden birinin verdiği ma'lûmâta göre İngiltere'nin Akdeniz sevâhilindeki

menâfi‘-i iktisâdiyesi Süveys tarîkiyle yaptığı dâd ü sitedin azametine rağmen gitdikce mahvolmaktadır. İngiliz ticâret-i hâriciyesinin beşde biri, Cebelu’t-târık’dan Süveys’e doğru, daha ileriye masrûfdur. Mısır, Fransa, İtalya ve memâlik-i (s. 29) Osmaniye bunun hâricindedir. Bundan fazla yazmağa lüzûm yokdur zannederiz?

Diğer Avrupa devletlerinin Akdeniz’deki menâfi‘ini zikre hâcet yokdur. Bunlarıki mâl olmakdan ziyâde siyâsîdir. Rusya Boğazlara göz atmaksızın, Avusturya Selanik’e bakmaksızın Akdeniz’de yükselen bulutları göremiyorlar...

2.4.15. İklim ve Hevâsı

Afrika kıt‘asının Hatt-ı İstivâ’nın altında bulunan yerleri, ki 15 derece vüs‘atında bir mıntıkadan ibâretdir, bi’t-tabî ziyâdesiyle sıcak olub harâreti ancak irtifâ‘yla bazı taraflarda kesb-i i‘tidâl ediyor ve senede dokuz on ay mütemâdiyen gâyet şiddetli şimşekler ve yıldırımlarla müterâfik yağmurlar altında bulunuyor. Bu mıntıkanın şimâlinde 17 ve cenûbunda 20 derece vüs‘atında iki mıntıka bulunur ki bunlarda altışar ay yaz mevsimlerinde, yani şimâlî mıntıkada nisandan teşrîn-i evvele ve cenûbî mıntıkada dahi teşrîn-i evvelden nisana kadar her gün mevsim yağmurları yağar. Bu yağmurlar Afrika’nın her tarafına akıp ekser yerlerini irvâ ve ihyâ eden cesîm nehirleri tevlîd ederler. Bu iki mıntıkanın şimâl ve cenûbunda ise ekâlîm-i mu‘tedileye mahsûs olan kış yağmurları yağarsa da, şimalde Sahrâ-yı Kebîr’in güneşden ısınıp bir fırın içi hâlini alan kumları Hatt-ı İstivâ taraflarından gelen bulutları tebhîr etdirerek, yağmur yağdırmaz. Atlas dağlarıyla Habeş dağlarının en mürtefi‘ mahallerine ise kar dahi yağıp, bu dağların eteklerinde ve şimâlî sâhillerinde Avrupa-yı cenûbî hevâsına müşâbih bir hevâ hâsıl olur. Afrika’nın o kuru ve nâ-kabil-i iskân yerleri şimâldeki Sahrâ-yı Kebîr

ile cenûbdaki Kalahari sahrâsı ve en mu'tedil ve güzel yerleri dahi Atlas silsile-i cibâlinin etekleriyle Kong dağlarının mürtefi' mahalleri ve Kongo vâdîsiyle Ümid Burunu etrâfi ve sevâhil-i şarkiyenin bazısı ve ale'l-husûs Afrika-yı cenûbînin mürtefi' ve mahsûldâr olan iç tarafı ise de hayfâ ki bu yerler birtakım vahşîlerin elinde olub i'mâr görmemektedir. Nehirlerden bazısının ale'l-husûs Zambez ve Nijerer yağmur mevsimlerinde taşıp alçak yerleri basmağla, bataklıklar tahassul eder ki munsabbları etrâfinin ve ekser sevâhilin ve alçak yerlerin hevâsını ziyâdesiyle ihlâl ederek, mühlik hâline kor.

Mahsûlât-ı tabî'yyesi, nebâtâtı: Afrika'nın vüs'atı ve hevâ ve iklimlerinin tahallüfü hasebiyle, nebâtât ve mahsûlât-ı tabî'yyesi dahi muhtelif ve mütenevvi' olub, sevâhil-i şimâliyesinde ve Atlas silsile-i cibâlinin şimâlî eteklerinde Avrupa-yı cenûbîye mahsûs olan nebâtât ve mahsûlât iklim-i hârreye mahsûs nebâtât u mahsûlâtla beraber olarak yetişiyor ve külliyyetli hubûbâtla beraber zeytun, nar, portakal, limon, hurma ve üzüm hâsıl oluyor.

(s. 30) Atlas dağlarında pek çok otlarla meşe ağaçlarının envâ'ıyla kestane ağaçları ve Mısır'da külliyyetli pamuk, pirinç, şeker kamışı ve sâire dahi yetişiyor. Bu mıntıkanın cenûbunda Sahrâ-yı Kebîr'in umûmiyet üzere nebâtât ve mahsûlâtı olmayıp, yalnız bazı eğri büğrü ağaç ve dikenlerle az çok suları olan vâhlarda bazı nebâtât ale'l-husûs hayvânâtı beslemeğe yarayan bir kaba ot oluyor. Ale'l-husûs yağmur yağmadığı vakit bu vâhlar zümürred gibi olub Sahrâ-yı Kebîr'in yanmış kumları ortasında manzaraları pek lâtifdir. Bu vâhların en büyüğü ve çok nebâtât yetiştireni Aşbin [Azbin] vâhıdır ki bir dağın etek ve vâdîlerinden ibâret olub çölün ortasında Afrika'nın bir İsviçre'si hükmündedir. Afrika'nın ekâlîm-i hârresindeki nebâtât ve eşcâr ve mahsûlât tamâmiyle ma'lûm olmayıp, yalnız sevâhile karîb olan mahallerde görülen

envâ'ına kıyasla anlaşılmalıdır ve bu cihetce Hindistanla müşâbeheti olduğu tahmîn olunmaktadır. Bu nebâtâtın ekserisine lisânımızda isim bulamayacağımızdan, ta'dâdından sarf-ı nazarla, yalnız dünyada ağaçların en kalını olan Baobab ile hindistan cevizi kâbilinden mugaddi büyük meyveler veren ve Etmek Ağacı ta'bîr olunan eşcârın birkaç nev'i ve bir de iç kabuğu tereyağı lezzetinde olan Tereyağı Ağacı ve Somali kıt'asında kokulu ve zamgılı ağaçlar bulunduğunu beyânla iktifâ ederiz. Büyük nehirler mecrâlarının ekser taraflarıyla munsabbları bir nev' yüksek kamışlarla mestûrdur. Afrika-yı cenûbînin sevâhil-i şarkîye ve garbiyesi müşâbih olub, derece derece kesb-i irtifâ' eden dağlarında memâlik-i hârre ve mu'tedileye mahsûs envâ'-i nebâtât ve eşcâr bulunduğu gibi, iç taraflarında dahi pamuk ve kahve ile şeker kamışı hudâ-yî-nâbit olub, pek kuvvetli ve iyi olduğundan, bu kıt'a-yı vâsi'a bir gün çalışan bir ahâli eline geçecek olsa, dünyanın en zengin yeri olacağına şübhe yoktur. Ümid Burunu taraflarının ise nebâtât u eşcârı oraya mahsûs birtakım envâ'ı mensûbdur ve Avrupa'dan naklolunan bazı mahsûlât u eşcâr dahi yetişmektedir.

Hayvânâtı: Hayvânâtca Afrika küre-i arzın en zengin kıt'ası olub, ale'l-husûs Afrika-yı vustâ ve cenûbîde ekserisi bu kıt'aya mahsûs olan envâ'-ı hayvânât ve tuyûr ve haşerât bulunur. Öküzleri umûmiyet üzere cesîm ve ekserisi bir veya iki hörgüçlü olub, boynuzları dahi gâyet kalın ve uzundur. Geyik ve gazâlin at kadar büyüğünden tavşan kadar küçüğüne varınca envâ'ı olub, ekserisi binlerce olarak, sürü sürü gezerler. Yabani mandalar tarafında ve ale'l-husûs Afrika-yı cenûbîde pek çok kuvvetli ve vahşîdirler ve etlerinde bir nev' misk kokusu vardır. Bir ve iki boynuzlu gergedanlar ve filler gâyet cesîm olub, Afrika filleri Asya fillerinden farklı ve daha büyük olmağa beraber, te'nîse müsta'idd değillerdir. Su atı denilen hayvân-ı cesîm Afrika'ya mahsûs (s. 31) büyük nehirlerde ve göllerde bulunur. Arslan, kaplan, sırtlan, tilki, çakal gibi

hayvânları pek çokdur. Zürafa denilen garibü’ş-şekl hayvânla yabanî esterlerin envâ’ı dahi devekuşlarıyla beraber sürü sürü gezerler. Mütenevvi‘ koyun ve keçileri dahi çok ise de, yünleri fenâ olub, yalnız Atlas dağlarında İstanbulluların Merinos dedikleri gâyet güzel yünlü bir nev‘ koyun bulunur ki İspanya’ya dahi Arablar vâsıtasıyla oradan sevk ve idhâl olunmuşdur. Ümid Burunu’nda İngilizler bu son vakitlerde Ankara keçilerini yetiştirmeğe muvaffak olmuşlardır. Deve, Afrika’nın yalnız şimâl taraflarında bulunup Arablar tarafından Asya’dan Afrika’ya idhâl edilmiş olduğu maznûndur. Maymunun envâ’ıyla, şempaze ve goril denilen ve hayvânâtın en zekileri olub şekl ü hey’etçe dahi insâna o kadar karîb bulunan iki nev‘ nesnâs dahi Afrika’nın garb ve cenûb taraflarında bulunur. Yılan, akrep ve sâir hâşerât-ı muzırranın envâ’ı bulunduğu gibi, nehir ve göllerin hemân kâffesinde timsah balıkları ve ekser taraflarda sivrisineğin pek büyükleri ve hayvânâtı sokar sokmaz telef eden ve Çeçe ta’bîr olunan bir nev‘ sinek bulunuyor. Kuşların Afrika’ya mahsûs pek çok nev‘leri ve ale’l-husûs gâyet güzel tüylü bazı nev‘leri vardır. Yük ve binek hayvânâtı olmak üzere, şimâlde deve, at, merkeb ve cenûbda ise öküz ve inek kullanılır.

Ma‘âdini: Demir ve bakır ma‘denleri Afrika’nın her tarafında bulunup, ale’l-husûs demir Afrika’nın en bedevî akvâmı dahi çıkarmak ve işlemek ilmini bildikleri gibi, altun ma‘deni dahi çok ise de el-ân çıkarılmayıp yalnız bazı nehirlerin kenarlarında ve kumların içinde ahâli tarafından toplanmaktadır. Ümid Burunu taraflarında külliyyetli zî-kıymet taşlar ve ale’l-husûs elmas bulunup, İngilizler tarafından çıkarılmaktadır. Ma‘den tuzu dahi bulunup, Sudan taraflarının başlıca ticâretlerindedir.

Ahâlisi, Cinsiyyet ve Edyânları: Afrika kıt‘asının ekser tarafları pek az bilinip, bazı cihetleri el-ân büsbütün mechûl bulunduğundan ahâlisinin mikdârından

bahsolunamazsa da tahmînî ve takrîbî olarak, coğrafiyyûnun ekserisi bu kıt'anın 200 milyon ahâlisi olduğunu kabûl etmişlerdir. Bu kıt'anın ahâlisi kadîmen iki cinse mensûb bulunmuşdur, ki bunun biri şimâl tarafında bulunan Berberler ve diğeri dahi cenûb tarafında bulunan zencîlerden ibâretidir, ancak mu'ahharan daha birçok akvâm ü ümem hâricden gelip yerleşmiş oldukları gibi, bunlarla ahâli-i kadîmenin imtizâcından dahi bazı melez cinsler hâsıl olmuşdur. Şimdiki hâlde Afrika'nın ahâlisi başlıca beş cinse taksîm olunabilir ki şunlardır:

Evvelâ, Berberler ki vaktiyle bu kıt'anın yalnız şimâl-i garbîsinde değil, belki Mısır ve Habeş ve Berbere ve Somali'ye ve Sudan'ın hudûduna kadar bütün (s. 32) Afrika-yı şimâlîde sâkin ve eski Mısırlılar yani Kıbtîler dahi Berber akvâmından bulunmuş oldukları gibi, el-yevm Afrika-yı şarkîde sâkin olan Gala ve Somali akvâmı dahi Berber akvâmından ma'dûddurlar. Ba'de'l-İslâm Afrika'nın şimâlini zabtla tâ Sudan'a ve Bahr-i Mûhît-i Atlâsî'ye kadar hulûl eden Arablar, Berberleri dağlara ve çöllere doğru püskürterek yerlerini zabt etmiş oldukları gibi, kalan Berberler dahi karışıp Arablaşmış olduklarından, bugünkü günde hâlis Berber olarak yalnız Atlas silsile-i cibâlinin mürtefi' mahallerinde ve Sahrâ-yı Kebîr'in garbî kısmında sâkin bulunan kabîlelerdir ki Tevârikler ve sâir kabîleler dahi bunların cümlesindedir. Ancak bunlar dahi ekser yerlerde Arablarla muhtelit olarak yaşamakta ve hem Berberce hemde Arabca söylemektedirler.

Sâniyen; Arablar, ki milâd-ı İsâ'dan hayli vakit evvel Zengibar ve Sefâletü'z-zehb'e kadar Afrika'nın

Resim 11

Trablusgarb'da gerek asâkir-i muntazama ve gerek asâkir-i milliyeyi teşkîl ve ta'îm eden Erkân-ı Harbiye hey'eti. Abdurrahman Paşa, Mîrlivâ Zühdü Paşa, Mîrâlây Rıfat Bey, Mîrâlây Ra'if Bey (İngilizce Grafik [*The Graphic*] Gazetesinden).

Resim 12

Trablusgarb pîşgâhında İtalya filosu kumandanı
Amiral Faravelli [*Luigi Faravelli*].

Resim 13

(s. 33) Trablusgarb'da asâkir-i nusret-meâsir-i Osmaniye. Ahîren İtalyanlarla kahramânâne ceng eden zâbitân ve asâkir-i Osmaniye. (Gelecek nüshada Bingazi muhârebesine dâir tafsîlât-ı mühimme vardır.)

(s. 34) sevâhil-i şarkiyesine yayılmış oldukları gibi, zamân-ı sa'âdetden az vakit evvel dahi Yemen'in Himyerî Arablarından birtakım kabîleler Bahr-i Ahmer'in öte yakasına geçip tâ Sudan'ın içlerine sokularak, yerleşmiş ve fütûhât-ı İslâmiye zamânında Afrika'nın bütün şimâl tarafını istîlâ ile, bu fütûhâtı ta'kîb eden medeniyet-i İslâmiye asârında gürûh gürûh hicret ve bir taraftan şimâlen Afrika'nın vasatlarına kadar duhûl bir taraftan dahi şarkan bütün sevâhilde tavattun etmişlerdir. Bu vechile Arab cinsî bazı yerlerde hâlis ve bazı yerlerde Berber ve zencîlerle memzûc olarak bütün Afrika-yı şimâlî ve şarkîde, yani bu kıt'anın nisfina mu'âdil bir vüs'atda mevcûd olub, bu yerlerde lisân-ı Arabî, lisân-ı mahallî hükmüne geçmiş veyâhûd ekser ahâli tarafından söylenmekte bulunmuşdur. Ale'l-husûs vâdî-i Nil ile Afrika'nın şimâl ve şimâl-i garbî tarafları büsbütün Arabistan olmuşdur.

Sâlisen, zencîler ki Sudan, Senegambiya ve Gine kıt'alarında ve Kongo nehrinin havzasıyla mechûlû'l-ahvâl olan Afrika-yı vustâda ve'l-hâsıl Gine Körfezi'nin etrâfında

vâsi‘ bir dâ‘irede sâkin bulunup memleketleri şarkan Bahr-i Muhît-i Hindî sâhiline kadar mümtedd olunursa da bu sâhilin hâlis zencî akvâmına mahsûs yerleri pek azdır. Bunlar gerek lisân ve cinsiyetce ve gerek simâ ve ahvâl-i tabî‘iyyelerince birbirlerinden büsbütün farklı birçok akvâma münkasım iseler de, el-ân ahvâlleri tamâmiyle ma‘lûm olmadığından, cümlesi zencî ism-i müşterekiyle yâd olunmaktadırlar.

Râbian, Hotontolular [Hotanto] ki Afrika-yı cenûbînin garb tarafında bulunup Felemenklilerin ve ba‘dehû İngilizlerin oraları zabt etmeleri üzerine, içeriye doğru püskürdülerek, günden güne adedleri azalmaktadır. Bunlar zekâvetce nev‘-i beşerin en ednâ basamağında olub, hayvâna karîb bir hâldedirler ve kadınların önlerinde karından aşağı önlük sûretinde sarkar bir lâhm-ı zâi‘dleri olduğu gibi; sağrıları dahi ziyâdesiyle çıkındılıdır.

Hâmisen, Afrika-yı cenûbînin sevâhil-i şarkiyesinde olub, tâ iç taraflarına ve sevâhil-i garbiyesinin bazı mahallerine kadar münteşir bulunan Basutolardır [Basotho], ki Zulu ve Kafir [Kaffir] ve Sahliyon [Sahelian] ve Buşman kavimleri dahi bunlardan ma‘dûd olub, renkleri zeytunî ve simâları dahi zencîlerden farklı olarak, yerli zencîlerle Bahr-i Muhît-i Hindî‘den gelmiş olması melhûz bir kavmin imtizâcından mütevellid melez bir cins oldukları maznûndur.

Sâdisen, Sudan‘ın şark ve şimâl-i şarkîsiyle Habeş ve Nûbe taraflarında bulunan ve tâ Bahr-i Muhît-i Atlâsî sevâhiline kadar dahi münteşir olan Gala ve Fule ve sâir akvâmdır ki Berber ve Arab ve sâir beyaz cinslerle zencîlerden mütevellid melez bir cinse mensûbdurlar.

Bu altı cinsden başka, Afrika‘nın bazı taraflarından memâlik ü müstemlekâtı bulunan Avrupalı ve sâir akvâma mensûb bir mikdâr ahâli dahi bulunur. Memâlik-i Osmaniye‘den ma‘dûd olan Mısır, Bingazi, Trablus ve Tunus‘da ve Cezayir‘de evlâd-ı

(s. 35) Türk'den ve Çerkes ve Arnavud gibi hayli nüfûs bulunduğu gibi, bir hayli Rum, Frenk ve Yahudi ahâli dahi vardır, Cezayir ve Tunus ve Senegambiya'da Fransızlar ve Gine sevâhilinde dahi Fransız, İngilizler ve Portekizliler, Ümid Burunu taraflarında dahi İngilizler ve Felemenkliler bulunmaktadır. Afrika'nın müntehâ-yı cenûbunda vaktiyle yerleşmiş ve İngilizlerin gelmesi üzerine iç tarafına doğru çekilmeğe mecbûr olmuş olan Felemenkliler büsbütün yerleşmiş ve yerlilerle dahi karışarak Boer ismiyle ayrıca bir kavim teşkil etmişlerdir. Ümid Burunu taraflarında ve cenûb-i şarkî sevâhilinin bazı cihetlerinde Cava ve sâir o taraflardaki adalardan gelme bir hayli Malayi dahi bulunur. Madagaskar cezîre-i kebîresiyle onun etrâfındaki adaların ahâlisi dahi Malayi cinse mensûbdur. Bahr-i Muhît adasındaki Afrika adalarının ahâlisi ise başlıca Portekiz ve İspanyol olup, bazı Afrikalılarla dahi karışmışlardır.

Ahlâk ve Edyân: Afrika ahâlisinin en zeki, en müsta'idd, en mütemeddin ahâlisi şimâl taraflarındaki olup, cenûba doğru gidildikçe bir tedennî hiss olunmaktadır. Afrika'nın şimâlinde eski vakitlerde sâkin bulunmuş olan Berber ve Kıbt akvâmı medeniyette hayli ilerlemiş oldukları gibi, bugünkü günde bu tarafların ahâlisi olan Arablar, Berberler dahi Afrika'nın en zeki ve medenî ahâlisi olup, bunların cenûbunda bulunan Gala ve Fule gibi melez kavimler bunlardan geri, daha aşağıda bulunan zencîler daha geri ve en cenûbda bulunan Hotontolar dahi büsbütün geri ve temeddün isti'dâdından tamâmiyle mahrûmdurlar. Berberler ve Arablarla Gala ve Fule ve Somali gibi melez kavimlerin kâffesi ve Sudan-ı şarkî ve garbî ahâlisiyle sâir zencîlerin birçoğu ve sevâhil-i şarkiyeye ahâlisinin bir mikdârı ehl-i İslâm'dan olup, bu kıt'a-i vâsi'anın bütün şimâl kısmıyla şark taraflarını ihâta etmiş olan dîn-i mübîn-i İslâm günden güne cenûba doğru ilerlemektedir! Bu son senelerde Sudan-ı garbîden Gine sevâhiline ve Kongo vâdisinin iç taraflarına kadar nüfûz ve sevâhil-i şarkiyeden dahi Afrika-yı

cenûbînin vasatlarına doğru tevessu' etmişdir. Sevâhil-i cenûbiyede ve Madagaskar adasındaki Malayiler dahi kısm-ı a'zamî ehl-i İslâm'dır. Zencîler bu kadar asırdan beri müslüman buldukları hâlde, zamân-ı câhiliyetden kalma bazı âdat ve i'tikadât-ı bâtıladan vazgeçemiyorlar ve yalnız bir Nûh gibi Arab ahâli dahi bulunan ve ulemâları olan bazı merkezlerde âdâb-ı İslâmiye'ye tâbi' olmuşlardır. Her hâlde bu kıt'anın kalan kısmı yani garb-i cenûbî sevâhiliyle Afrika-yı vustâ ve cenûbî dahi pek yakın bir vakitte tamâmiyle âlem-i İslâm dâ'iresine dâhil olacağında şübhe yokdur. El-ân dîn-i İslâmı kabûl etmemiş olan zencîlerle Afrika-yı cenûbî ahâlisi ma'rûf bir dîne tâbi' olmayıp, cemâdât ve hayvânâta ve birtakım kaba sanemlere ibâdet ederler ve kendilerine mahsûs garib garib âdetleri vardır. Afrika-yı vustânın (s. 36) el-ân tamâmiyle ma'lûm olmayan taraflarındaki niyâm niyâm akvâmı gerek şekl ü simâca ve gerek zekâvet ü isti'dâdca sâir zencîlerden çok daha ileri buldukları ve belki renkleri siyah olduğu hâlde, Kafkas cinsine mensûb oldukları hâlde, insân eti yemek âdet-i mekrûhasına tâbi'dirler. Gine ve Kongo taraflarında dahi bazı yerlerde bu âdet-i mekrûha cârî olup, dîn-i İslâm'ın terakkiyâtıyla izâle olunacağı me'mûldur. Hristiyanlık yalnız sevâhildeki Avrupa müstemlekâtında bulunan cüz'î Avrupalılara ve Habeşlilerle Amerika'dan gelmiş olan Liberya zencîlerine mahsûsdur ve sevâhil-i şimaliyede birkaç bin de Yahudi bulunur.

2.4.16. Bir Aylık Vekâyi'-i Harbiye Hulâsası

Şu satırların yazıldığı gün devlet-i ebed-müddetimiz ile İtalya arasında açılan harb tam bir aya bâliğ olmuş oluyor ki bu bir ayda İtalyanların icrâ edebildikleri fa'âliyet-i muvaffakiyet hemân hiç menzilesindedir denebilir. İtalya'nın zırhlılarındaki topların Trablus istihkâmâtındaki toplara nazaran uzun menzilli olması sebebiyle günlerce devâm eden bombardıman netîcesinde Trablus'u işgâl etmiş ve karaya gazetelerin ve ajansların rivâyetine göre on onbeş bin asker çıkarmıştır.

Buna da zâten ihtimâl verilmekte idi. Trablus'a asker çıkarmak, sevâhili bombardıman ederek işgâl eylemek, yirminci asr-ı medeniyet ve insâniyetde hilâf-ı ukud u uhûd olarak emâkin ve mü'essesât-ı hayriyye ve diniyyeyi yıkmak, ma'sûm ve bî-gûnâh etfâl ve nisvânı gülleler altında cidden zelîlâne ve nâ-merdâne bir sûrette mahv ve telef etmek bu asr-ı medeniyet ve ma'rifetin nâmûsuna yakışacağı i'tirâf ve teslim edilirse buna muvaffakiyyet nâmı verilir!

Trablus'da bulunan kahramân ve fedâkâr askerlerimiz, sadık, cesûr ve metîn Trablus'lu dîndâşlarımız, hâ'in düşmana karşı nâmûs-ı memleket ve milleti dilrâne, şecî'âne müdâfa'a ediyorlar. Gece ve gündüz baskınlar vererek, mâhirâne hücûmlar tertîb ederek düşmanı dâima ta'cîz etmekte ve telefât-ı külliye verdirmektedirler. Zâten Avrupa asâkiri miyânında en âdî asker addolunan çelimsiz, biçimsiz makarnacı İtalyanlar her türlü meziyyât-ı askeriyeden mahrûmdurlar.

Eski ve yeni dünya efkâr-ı umûmiyesi üç buçuk senelik sû'-i idâremize karşı el-ân lehimizdedir. İtalyanlara yirminci asrın haydûdları nâm-ı unvânı verilmektedir. Netîceye gelince: Hemân hiçe muncerr oluyor. Kimse karşısına çıkıp da İtalya'ya: "Bu senin yaptığın sirkatdır, denâ'etdir. Biz, bu sirkat daha doğrusu şekâvete ve denâ'ete

iğmâz-ı ayn edemeyiz. Bilâ-sebeb zabt ve gasbeylemek istediğin yer, eczâ-yı memâlik-i Osmaniye'dendir. Oraya girme!” diyemiyor...

(s. 37) Üç def'a Avrupa'ya mürâca'at etdik. Avrupa'lılar İtalyanlar nezdinde icrâ eyledikleri teşebbüsâtda muvaffak olamamışlar... İtalya kat'iiyen Trablus'u istimlâk etmek istiyormuş. Binâberîn onlar da şimdilik bir şey yapamazlarmış. Vakt-i merhûni gelince, tekrâr teşebbüsâtda bulunacaklarmış. Bu hâl, Avrupa'da bu zamâna kadar kazandığımız nüfûz ve haysiyyete bir delîldir. İngiltere'yi sonradan gücendirdik. Dar vakitlerde imdâdımıza koşan bu devlet-i mu'azzama bugün seyirci gibi duruyor ve bize imdâd u mu'âvenetde bulunamıyor, daha doğrusu bulunmak istemiyor. Fransa'ya gelince, İngiltere'nin ağzına bakıyor. Rusya bu mes'elede menfa'atdâr olmadığı gibi sinîn-i ahîrede sâha-i siyâsiyâtda İngiltere ile müştereken hareket ediyor. Menfa'atına bu hâl ü hareket muvâfık geliyor.

Bizim eski, hakîkî ve samîmi dostumuz olan Almanya bize hiçbir dostlukda bulunamadıktan başka kazâya rızâ göstermekliğimizi tavsiye ve irâ'e ediyor. İtalya'yı ittifâk-ı müselleseden gâ'ib etmek işine gelmez. İttifâk-ı müsellesin mahvı Almanya'nın âlem-i siyâsiyâtda hemân mahvı demektir. Avusturya'ya gelince öteden beri bulanık suda balık avlayan Avusturyalılar Almanya gibi fedâkârlık etmemizi tavsiye ediyorlar. Almanya ile beraber oldukları hâlde Avusturyalılar âdetâ, “Canım sizin yeriniz çok. Fas mes'elesinde, herkes bir şeyi alırken dostumuz, müttefikimiz İtalya da öteden beri matmah-ı nazarı olan Trablusgarb'ı almak istiyor. Hırçınlıkla ortaya atladı gücü ve kuvveti de yerindedir. Sizde za'ıfsınız. Ona karşı bir şey yapamazsınız. İğmâz-ı ayn ediniz. Size belki biraz da bir şey koparıyoruz...” diyorlar. Bununla Alman dostluğunun kıymet ü ehemmiyeti anlaşılırmıştır. Bizim bildiğimiz kavlen dost olan fi'len de âsâr-ı dostî gösterir.

Amerika'nın i'lân-ı bî-tarafî etmeyerek Akdeniz'de bir filosuyla görünürmesi ve Der-sa'âdet sefirinin kabinemizle görüşmesi siyâseten ma'nîdâr görülüyor. Hâlbuki Akdeniz'de Amerika filosu yoktur.

Efkâr-ı umûmiyeye ve gazetelerimize gelince: İngilizlerin pek ziyâde sevdikleri Kâmil Paşa Hazretleri mevki'-i iktidâra gelir, istediği zevâtı refâkatına alır ve her türlü te'sîrâtan âzâde olarak bir siyâset-i hâriciye ta'kîb ederse, hem içinde bulunduğumuz müşkilât-ı siyâsiyeden tahlîs-i girîbân ederiz, hem de tarîk-i terakkî ve temeddünde âsûde ve her türlü gavâ'il-i siyâsiyeden âzâde kalırız vâdîsindedir. Fi'l-hakîka bugün millet, umûmiyetle İngiliz ve Fransız dostluğunu tercîh etmektedir ki bunda da ne dereceye kadar haklı olduğunu vekâyî'-i mâziye ve hâliye ta'yîn ü takdîre kâfi ve vâfidir.

Şimdi bir aylık İtalyan harekât-ı harbiyesine nasb-ı nazar edelim:

Harekât-ı Bahriye – Trablusgarb'ın ablukasına dâir mahallinden ma'lûmât-ı âtiye veriliyor.

Abluka başladıktan sonra Trablus'da vukû'ât son derecede sür'atle yek-diğerini ta'kîb eyledi. İtalya amirali teşrîn-i sâni (efrencî)'nin (s. 38) birinci günü limana bir torpido sefinesi gönderip şehrin teslîmini talep eyledi. Osmanlılar cevâb-ı redd verdiler ve İtalyanların eline düşmemesi için limanda bulunan Derne vapuruyla karakol vazîfesini îfâ eden [*]²⁴⁹ Sayyâd-ı Derya ganbotunu gark eylediler. İtalyanlar da kabloyu kesdiler. Bu esnâda ahâli-i belde son derece heyecânda idi. Şehrin hâricine gidemeyen yüzlerce ahâli konsoloshânelere giderek himâye edilmelerini ricâ etdiler.

Akşam üzeri Defterdâr Besim Bey, vakit kazanmak için İtalya amiraline mürâca'atda bulunmuş ise de amiral şehrin teslîm edilmesini ve askerlerin şehirden

²⁴⁹ Mezkûr ganbot 1310 senesinde Tersâne-i Âmir'e'de müceddeden inşâ edilmiş olup dört adet küçük topu hâmil ve 12 mil sür'atinde idi.

çıkıp gitmesini talep ve dâhil-i memleketdeki İtalya âsâr-ı atıka müdekkiklerinin hayâtından defterdârı mes'ûl tutacağını beyân eylemişlerdir. Defterdâr Der-sa'âdet ile muhârebeye müsâ'ade talep etmiş ise de amiral bu talebi reddeylemiştir.

Teşrîn-i evvelin üçüncü günü dört cesîm İtalya harb seffinesinin şehri bombardıman için mevki' intihâbı zımında manevra eyledikleri görülüyordu. Ahâli kayıklara hücum eylemişlerse de kayıkçılar kayıklarını karaya çekmiş olduklarından arzularına muvaffak olamamışlardır. İspanya ve Belçika konsolosları kayık bulup açılmışlar ise de bir müddet sonra avdet etmişlerdir.

Trablus'un istihkâmâtı iki kal'a ile birkaç toprak tabyadan mürekkebirdir. Limanın sağ tarafındaki Sidi Şihâb [Sidi Shahab] ile limanın medhalindeki Pink tabyaları Krub [Krupp] toplarıyla mücehhezdir. Fenâr civârında Burcu't-tırâd [Burj el-Trado] nâmında bir tabya daha vardır.

Saat üç buçukda İtalyanlar bu tabyaları bombardıman etmeğe başladılar. Tabyalardan mukâbelede bulunuldu. Teşrîn-i evvelin dördünde bir İtalyan torpidosu limana girdiğinden Sidi Şihâb tabyasından derhâl âteş açıldı. Bunun üzerine İtalya filosu tekrâr bombardımana başladı. Şehrin mukâvemeti Sidi Şihâb tabyasının bir müddet sonra âteş kesilmesi ve asâkir-i Osmaniye'nin şehri tahliye etmesiyle hitâm buldu. Aynı günde İtalya bahriye livâsının bir kısmı şehrin garb tarafından karaya ihrâc olundu. Ertesi günü İtalyanlar karaya çıkıp şehri işgâl ve penc-şenbih günü saat beş râddelerinde hükûmet konağına İtalya bandırasını rekz ve güşâd etdiler.

Trablusgarb'ın işgâlinde en mühimm vazîfeyi donanma îfâ etmiştir. Donanma dört fırkaya taksîm ve Visamiral Obri [*Augusto Aubry*], Visamiral Faravelli [*Luigi Faravelli*], Kontamiral Burearikes [*Borea Ricci*] ve Dük de Zabroz [*Duca degli Abruzzi*] nâmlarındaki kumandanlar idâresine tevdi' edilmiştir.

İcrâ edilen harekât-ı bahriye ber-vech-i zîr beyân olunur:

1- Yunan, Adriyatik denizlerinin Osmanlı sefâ'in-i harbiyesinden tahliyesine me'mûr olan Dük de Zabroz, Preveze önünde iki Osmanlı torpidosunu gark etmiştir.

(s. 39) Harbin mahallî olmasına ve Avrupa'ya sirâyet etmemesine Avrupa kabinelerince karar verilmesi ve Avusturya'nın Arnavutluk sevâhilinde icrâ-yı harekât edilmemesi zımında ref'-i âvâze-yi şikâyet eylemeleri üzerine İtalya derhâl Dük de Zabroz'u muâheze ile beraber o havâlfiden çekilmesini emretmiştir.

Adriyatik denizindeki harekât-ı bahriye, Devlet-i Aliyye'nin Preveze cihetinden sefâ'in-i harbiye ile karşıda bulunan İtalya sevâhiline bir tecâvüz ve ta'arruzda bulunamaması maksadıyla icrâ kılınmıştır. İtalya filosu bundan başka bir yat ile üç Osmanlı nakliye vapurunu da müsâdere eylemiştir. El-yevm filo, limana ilticâ etmiş bulunan iki Osmanlı torpidosunu tarassud etmektedir. Bir aralık Şingin limanını da bombardıman eden İtalyanlar bu hareketleriyle korkularından kendilerinin her yerde hâzır ve âmâde bulduklarını göstermek istemişlerdir! Hâlbuki Adriyatik denizinden İtalya sevâhiline ta'arruz u tecâvüz için mikdâr-ı kifâye ve kuvve-i bahriye bulunmadığı gibi öyle bir tasavvurda yokdu.

2- Amiral Faravelli, Trablusgarb'da ecnebîler şehirden çıkararak limanı taht-ı muhâsaraya almıştır. Şehrin teslîmi için verilen üç günlük mühlet münkazî olduğu zamân Amiral Faravelli şehri muhâfaza eden kal'aları topa tutmuş ve yirmi dört saatte bu kal'aları kâmilen tahrîb etmiştir.

Ba'dehû Trablusgarb'daki konsoloslar, limana girmiş olan zırhlı amiraline Osmanlı asâkirinin şehri terketmiş olduklarını beyân etmişler ve bunun üzerine İtalyanlar karaya evvelâ bin iki yüz kişilik bir kuvvet çıkarmışlardır.

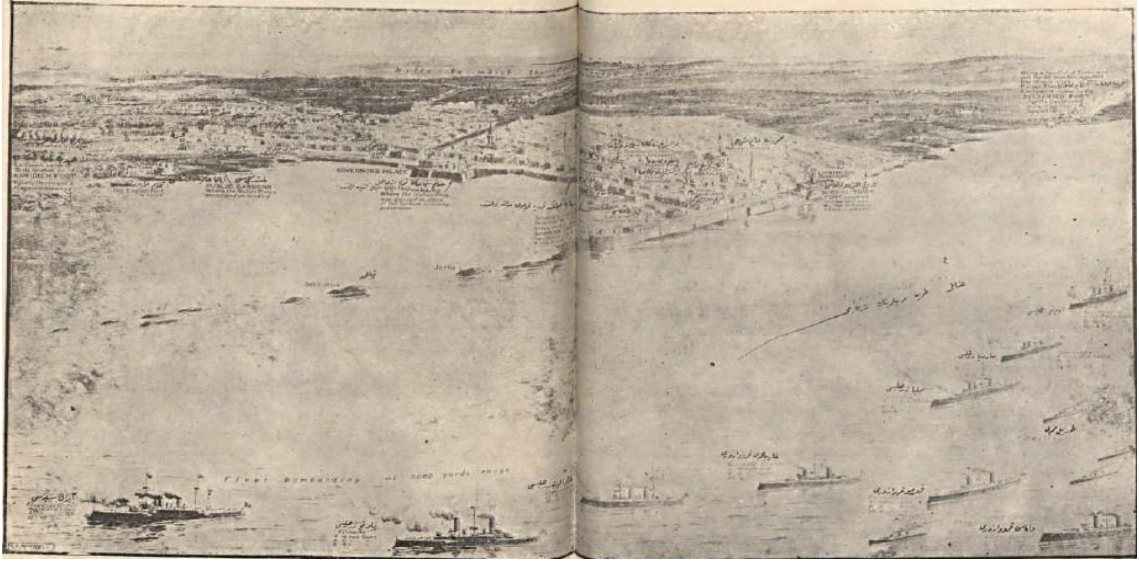
Birinci donanma, Visamiral Obri'nin kumandasında Vitorya Emanuel [*Vittorio Emanuele*] sisteminde dört zırhlı ile Piza [*Pisa*] sisteminde diğer üç zırhlı bulunmakta idi.

İkinci donanma, Visamiral Faravelli'nin kumandasında olup Bren [*Benedetto Brin*], Senbon [*St. Bon*], Filiberto [*Emanuele Filiberto*] zırhlılarıyla Garibaldi sisteminde üç kruvazörden ibârettir.

Kontamiral Burearici'nin kumandasında ayrıca müstakill diğer bir filo daha mevcûddur ki Sicilya [*Sicilia*] sisteminde üç zırhlıdan ve Karlo Alberto [*Carlo Alberto*] kruvazöründen ibârettir.

Bundan başka Bahr-i Ahmer'de İtalya'nın Eritre müstemlekesini muhâfaza etmek ve karşısındaki Osmanlı sevâhilinden ta'arruza meydân vermemek için küçük kruvazörlerden ibâret bir filo gönderilmiştir.

Trablus'u işgâl esnâsında Amiral Burearici Amiral Faravelli filosuyla müştereken icrâ-yı hareket eylemiştir. Bahr-i Ahmer filosu yalnız bir Osmanlı motor botunu gark etmiştir. Eritre müstemlekesinde İtalyanlar yirmi bin kadar mahallî redif askerlerini silâh altına çağırış Mussava limanını harb limanı hâline vaz'etmiştir.

Resim 14

(Trablusgarb şehrinin limanıyla manzara-i umûmiyesi)

(s. 40-41) Trablus limanını uzakdan abluka ve müddet-i mu‘ayyene hulûlünde bombardıman eden İtalya sefâ’in-i harbiyesi ve limanın önündeki kayalıklarla düşmana karşı met[î]nâne ve dilîrâne mukâbeleden geri durmayan kılâ ve istihkâmât-ı Osmaniye, binâ-ı emîriye ve asâkir-i Osmaniye ile kuvve-i mu‘âvenenin tahaşşüdgâhı.

İtalya filosunun taht-ı himâyesinde olarak (s. 42) gûyâ 20-40 bin kadar İtalya askeri sefâ’in-i nakliye ile Trablus’a çıkarıldığı gazetelerde okunuyorsa da mübâlağadır. Değil kırk elli bin hatta yirmi bin askerin kolayca nakl ü ihrâc olunamayacağı şübhesizdir. Asker nakli, sandık nakli değildir. İtalyanların Trablus’un iççerilerine hareket edememeleri de buna isbâtdır.

Ara sıra istikşâfât-ı askeriyede bulunmakda iseler de hezîmet ve ric‘atle netîcelenmekdedir. Diğer taraftan İtalya’nın ahvâl-i dâhiliyesi fenâ bir renge girmeğe başlamışdır. Birkaç banka ile bazı ticârethâneler iflâs etmişler ve redîf askerleri celb ve da‘vete icâbet etmemeğe başlamışlardır. Memâlik-i şarkiyeden yalnız bizimle olan senevî yetmiş milyonluk ihrâcâtının mûnkatı‘ olması, masârif-i harbiye, dâhilî isyân ve

ihtilâl ile iflâsât, taht-ı silâha celb ü da‘vet olunan asâkir-i redîfe ve ihtiyâtiyede adem-i itâ‘at, Trablusgarb’da adem-i muvaffakiyyât, İtalya’yı hayli düşündürecek ve vaktiyle Habeş seferinde olduğu gibi mağlûbiyete dũcâr edecektir. Trablus seferinin ikinci bir Habeş felâketini teşkîl edeceği hemân muhakkak gibidir.

Müsâdemeler, asâkir-i nusret-me‘âsir-i Osmaniye tarafından tertîb olunan baskınlar tevâlî ediyor. Düşmana zâyi‘ât-ı külliye verdiriyor. Müsâdemelerden birinden 1.600 ve diğesinde 706 telefât haberi İtalya’da bomba gibi patlamış ve heyecân-ı azîmi dâ‘î olmuşdur. Zırhlılardan dördü torpidolarından ikisi bu uğurda mahv u nâ-bûd olduğu bazı gazeteler tarafından rivâyet ve hatta birtakımı tarafından da te‘yîd edilmişse de biz ihtiyâta bir kat daha ri‘âyet etmiş olmak üzere biraz daha intizârı münâsib görüyoruz.

Ahîren vukû‘ bulan müsâdemelerden Bomliyâne [Bu meliana] müsâdemesine dâir meşhûr *Tan [Le Temps]* gazetesinin muhâbiri mensûb olduğu gazeteye âtîdeki mektûbu göndermiştir: “Muhârebenin başlıca safahâtında hâzır bulunarak hatta muhâribler miyânına bile karıştım. Akşam saat on bire doğru birkaç gazete muhâbiri ile birlikde ne olacağından bî-haber olarak ve fakat her hâlde âsâr u alâ‘imden yakında müsâdeme vukû‘ bulacağını hissederek hareket etmiş ve Trablusgarb’ın en meşhûr çeşmelerinden olub sevkü’l-ceyş nokta-i nazarından gâyet mühimm bir mevki‘ olan bu Bomliyâne çeşmesi civârına doğru teveccüh etmişdik.

Asâkir-i Osmaniye dahi bu civârda tahaşşüd etmiş idi. Gece gâyet sakin bulunuyordu. Bir saat kadar kapalı bağçelerin esrâr-engîz duvarlarıyla gayr-i müteharrik dalları, bedr-i tâm sâyesinde ziyâdâr olan hurma ağaçları arasında yürümüş idik. Bunun her dolambaçlı mevki‘inde nevbetcilerin sadâsı bizi tevkîf ediyordu. Bunlara karşı İtalya sözü ile cevâb veriyor ve bizden biri parolayı bildirerek geçiyordu.

Gece yarısına doğru Bomliyâne çeşmesinin birkaç metre uzağında bulunan ileri karakollarına (s. 43) vâsıl olmuşduk. Bu mevki‘ çölün mebde‘ini teşkîl ediyor ve son hurma ağacı da önümüzde bulunuyordu. Bundan sonra kamerin ziyâlarına gark olmuş bulunan kum yığınları temâdî edip gidiyordu. Askerler hendekler içine yatmışlar idi.

Mîrâlây vazîfesini îfâ eden ve mevki‘-i mezkûru muhâfazaya me‘mûr olan bahriye zâbiti ve Trablusgarb vâlîsi olan İtalya amirali tarafından gönderilmiş bir telgrafnâme-yi bize teblîğ etdi.

Bunda tehlike gâyet vahîm olduğu cihetle gazetecilerin asker arasında bulunmaları men‘ediliyordu. Askerî kumandanı şehre kadar bize refâkat için bir hey‘et-i mustahfıza teşkîlini arzu etmiş ise de mikdârımızın kesreti dolasıyla yalnızca avdete muktedir bulunduğumuzu söyledik. Bunun üzerine birkaç adım atdıktan sonra ikişer ikişer dağılarak çeşmenin etrâfında bulunan orman ve hurma ağaçları arasında her şeye rağmen muhârebeye intizâra karar verdik. Refikim İtalyanca Prese Veranche [Preseverance] gazetesini muhâbiri Kopen ile birlikte asâkirin baş tarafında sevkü‘l-ceyş nokta-i nazarından en mühimm olan dört yol ağzını muhâfaza etmekte olan birtakım bahriye neferâtına tesâdüf etdik. Neferâta kumanda eden zâbit bizi tanıdığı için her ikimizi de asâkiri arasında sakladı. Nısfü‘l-leylden sonra saat yarımı bulmuş idi. Birkaç geceyi uykusuz geçirdiğim için yorgun bulunduğumdan yere uzanarak üç çâr-yek saat kadar uyudum. saat bir buçukta nevbetci sesleriyle tüfenk sadâları işitdik. Önümüzdeki İtalyan asâkirinin taht-ı işgâlinde bulunan hendeklerden birdenbire şiddetli bir tüfenk âteşi zuhûr ederek buna birkaç yüz metre uzaktan daha şiddetli bir âteş ile mukâbele edildi.

Bulduğumuz dört yol ağzı en mühimm ve en ziyâdâr bir mevki‘ olması hasebiyle tüfenk âteşine hedef teşkîl etmekte ve asâkir-i Osmaniye’nin her şeyden

evvel çeşmeyi elde etmek istedikleri anlaşılmaqda idi. Tüfenk âteşinden halâs olmak için eğilmiş bir sûrette kaçmağa vakit bulabildik. İtalya bahriye neferâtı bir bağçenin duvarı arkasına ilticâ etdiler.

Refkim Kopen ile bir ağacın arkasına sıkışdık. Ağacın gövdesi üzerine kurşunlar yağıyordu. Geçirdiğimiz dakika gâyet müdhiş ve heyecân-âver idi. Tüfenk âteşinin şiddet ü sür'ati tezâyüd ediyordu ve bi'l-hâssa asâkir-i Osmaniye tarafından icrâ edilen âteş gitdikçe takarrüb eyliyordu.

Birden bire İtalyan asâkiri tarafından pek ziyâde muhabbet gösterilen, bi'l-cümle harekât-ı askeriyyeye kumanda etmekte olan Gayyini [*Vincenzo Garioni*] bârgîr üzerinde olduğu hâlde yetişdi. Kumandan Gayyini'nin kuvâ-yi imdâdiyyeye ihtiyacı bulunuyordu. Etrâfımızda (s. 44) bulunan neferâtı "İleri çocuklarım!" nidâsıyla topladı. Bütün askerler koşarak kendisini ta'kîb etdiler. Ancak biz ağacın arkasında yalnız kalıp muhârebenin cereyânı esnâsında bulunduğumuz dört yol ağzından gelip giden bi'l-cümle kuvâ-yi imdâdiyyeye yolu göstermeğe me'mûr olmuşduk! Hatta ma'lûmât-ı mühimme getirmekte olan konsoloshâne tercümânı berâ-yı muhâfaza atını bize tevdi' etdi. Saat onu on geçerek yanımızda tüfenk çatırdısı tenâkus etdi. Ağacın dalları arasına artık kurşun düşmemekte olduğundan muhârebenin başka bir mahalde devâm edeceği anlaşılıyordu.

Fi'l-hakîka tüfenk âteşi cihet-i şarkiyede yeniden zuhûr ederek mevki'lerini tebdîl eden ve kendilerine yol gösterdiğimiz kumandanların ale'l-acele önünümüzden mürûr etdiklerini gördük. Azm ve karar i'tibârıyla şâyân-ı hayret olan kumandan Gayyini kurşunların altında ve at üzerinde olduğu hâlde bir taraftan diğer tarafa gidip geliyordu. Denizdeki zırhlıların gülleleri dahi donanmanın elektirik ziyâlarıyla çölde uzak görünen asâkir-i Osmaniye arasına düşüyordu.

Güneş doğduğu zamân her şey bitmiş bir hâlde idi. Yeniden bir hareket-i tecâvüziye icrâ edilmemesi için top ve tüfenk âteşine kısmen devâm edildi. Asâkir, ordugâhlarına avdet ettikleri sırada biz de yorgun bir hâlde Trablusgarb'a döndük. Bugün yeni bir hücum vukû'ndan korkulduğu için bu Bomliyâne'ye toplar naklolundu. Osmanlıların yeniden harekât-ı tecâvüziyede bulunmak arzusunda oldukları anlaşılıyor. Şehirde sükûn ve intizâm hüküm-fermâdır.

2.4.17. İtalyanların Hezîmeti

Kırkarış [Kırkkarış] ve Furhâre mevki'lerinde bir müsâdeme-i şedîde vukû' bularak İtalyanların hezîmetiyle netîcelenmiştir. Bu mevki'ler, Trablusgarb şehrinin cihet-i garbiyesinde ve on kilometre mesâfede kâindir.

İtalya zırhlılarının büyük toplarına karşı hayli mukâvemet ettikten sonra şehri tahrîbden kurtarmak için asâkir-i muhâfaza-i Osmaniye geri çekilmek mecbûriyetinde kalmış idi. Asâkir-i mezkûrenin cenûb istikâmetine çekileceği ve altmış kilometre uzakda bulunan Sahrâ dağlarını tutarak mukâvemete hâzırlanacağı farz u tahmîn olunmuş idiyse de şimdi hakîkatin böyle olmadığı görülüyor. Askerin oraya çekilmesi mukâvemetden vazgeçileceğini değil bi'l-akis bir hareket-i tecâvüziyeye mübâderet olunacağını göstermiştir. Bundan anlaşılıyor ki Osmanlı askeri Trablus'daki İtalyanlara karşı cenâh vaz'iyetinde bulunuyor ve şehir üzerine bir tazyîk-i askerî icrâ ediyor.

(s. 45) İtalyanlar, böyle yan tarafda kalan komşularını zarar vermeyecek bir hâle koymadıkça ileri hareket edemeyeceklerdir. Asâkir-i Osmaniye'nin o havâlîde tecemmu'nu haber alan ve şimdiye kadar donanmanın toplarıyla iş gören İtalyan asâkir-

i işgâliyesi kumandanı onları dağıtmağa teşebbüs etmiştir. İhtimâldir ki maksadı yalnız bir istikşâfdan ibâret idi.

Bu teşebbüs muvaffakiyetiyle tetvîc edilemedi. İtalyanlar hezîmete uğrayarak geri def'oldular. Hem yalnız ileri karakollarıyla çarpışdıkları hâlde telefât vererek geri püskürtüldüler. Daha içeriye girmeğe teşebbüs edeydiler bütün bütün perişân olacakları şübhesiz idi.

İtalyanların bu hezîmeti her ne kadar büyük değil ise de muhârebenin cereyân-ı müstakbeli husûsunda her hâlde büyük bir ehemmiyeti hâ'iz olabilir. Birinci def'a olarak karada zırhlıların top menzili hâricinde iki taraf yek-diğeriyle çarpışıyor. Netîcede İtalyanlar geri ric'at ve firâr ediyorlar İtalyanlar bidâyet-i harbden beri o kadar müfrit derecede müdebbirlik gösterdiler ki bunun için i'lân-ı harbden haberleri bile olmayan torpidoları batırdıklarını zikretmek kâfidir.

İşte böyle ihtiyâtkârâne hareket eden ve en ufak bir ihtimâli bile pîş-i te'emmüle almadan hareket etmeyen İtalyanlar karada muhârebe ediyorlar ve perîşân olub geriye def'ediliyorlar. İşte bu bir adem-i muvaffakiyettir.

Galibâ İtalyanlar, zırhlıların topları sâyesinde istihkâmı, kal'ayı ancak dört günde iskât edebildikleri için cür'etkâr oldular ve bu hezîmete kendi kendilerini sevk etdiler. Her ne müsâdeme-i berriye de İtalyanlar dûçâr-ı hezîmet oldular.

Bu muvaffakiyetin müdâfi'în üzerine icrâ edeceği te'sîr-i ma'nevîyenin ehemmiyeti gayr-i kâbil-i inkârdır. Bundan anlıyoruz ki asâkir-i Osmaniye yerlileriyle müştereken ileride ehemmiyetli müdâfaâtda bulunabilecektir.

Osmanlı askerinin Kırkkarış'a çekilmesi İtalyanlara hayli müşkilât çıkarıyor ve çıkaracaktır. Osmanlılar oraya muhtelif mahallerden birçok dilâver cem' etmekde berdevâmıdır. İtalyanlar ilk bir hezîmete uğradıktan sonra şimdilik tekrâr hücum

edemeyecekler ve İtalya askerinin tahaşşüdüne intizâr edeceklerdir. Fakat şâyed Osmanlılar İtalyanların şimdiki hâlerinden bi'l-istifâde şehre hücûm ederler ise İtalyanlar ne yapabileceklerdir?

İşte bu su'âl vârid-i hâtırdır. Cür'etkâr bir kumandan için şimdiki fırsat gâyet istifâde-bahşâdır. İtalyanlara bir hücûm, hem silâh şerefini artırır, hem de İtalyanları gâyet fenâ bir mevki'ye koyabilir, Maa'mâfih şerâ'it-i hâzırayı iyi bilmediğimiz için bu bâbda kat'î bir fikr der-miyân etmemiz doğru olamaz. Böyle bir hücûm vukû'unda liman önünde lenger-endâz olan sefâ'in-i harbiye dost ve düşmanı tefrîk edemeyeceğinden bombardıman yapamaz. Yapsa da kendi askerlerini öldürmek tehlikesine ma'rûz kılar.

(s. 46) İtalyanların teşebbüsâtı her hâlde müşkil bir safhaya giriyor. Gönderilecek askerın istihzârı husûsundaki te'hîrât, nakliyâtdaki adem-i intizâm büyük tehlikelerin sahne-i harbde tecellîsine delâlet eder. İlk müsâdemede uğranılan hezîmet İtalya küstâhlığının ma'rûz bulunduğú tehlike ve müşkilâtın ufak bir levhasını teşkil eder.

2.4.18. İtalyanların Tazallümü

İtalya'da ahâli şimdiden tazallüme başlamışdır. Yevmün-cedîd rızkun-cedîd sûretiyle yaşamağá mahkûm olan İtalyanlar mine'l-kadîm çinganeler gibi vur patlasın, çal oynasın âlemine alışmış bir millettir.

Sanâyi'-i nefiseden mûsikî, heykeltrâşlık, ressâmlık, hânende ve sâzende ve bâzendelik, lu'b ve tarab âlemî ile iyi şarab ve iyi makarna yapmak, âlâ patates yetiştirmek, setr-i vücûd edebilmek için envâ' iplik tehyi'e etmek, kazma ve çekiçle

kazıp kırmak a‘mâl-i şâkkasını İtalyanlara yaptıran hep o yevmü’n-cedîd, rızku’n-cedîd mes’ele-i mühimme-i hayâtiyyesidir.

İtalya’nın hâricinde yakın komşularında hâsseten iklimi mu‘tedil, âb u hevâsı lâtif, güneşi münevvin memleketlerde gördüğünüz amele, işçi, taşçı, duvarcı hep bu bir parça etmek için âvâre-i dâr u diyâr olan İtalyanlar’dır. Pek yakın zamândan beri İtalya parlamentosu orada ma‘ârifin tahsîlini mecbûrî kıldı. A‘mâ ve dilsizlere bile taraf taraf ibtidâî mektebler açıldı. Bu gibi mü’essesât ise bûdce sahâ’ifinde de uzun geniş cedvellerin açılmasına sebebiyet verdi. Memleket mekteb kesildi. İtalya sıbyânı şems-i âlem-tâbla âfitâb-ı ma‘ârifden tâbdâr olmağa başlayınca 12-15 yaşlarındaki sıbyân âleminde taraf taraf cem‘iyyetler te’essüs etdi. Sözde ittihâd-ı esâsa hizmet edecek olan bu müttehid yavrular her taraftan kendilerine birer âşiyân-ı ictimâ‘ ihdâs ederek hâl-i hâzırda beherinin a‘zâsı 3.500 kişiden ibâret altmış sekiz kulüp İtalya’yı başdan başa işgâl ederek ahâliyi ele aldılar. Bunların ser-i kârde bulunanları miyânında en kabadayı ve müsinni 20-22 yaşında bulunanlarıdır.

İtalya’nın unfuvân-i şebâbisi böylece ortada kaynayarak fa‘âliyete başladılar. Az zamânda bu kitle-i mühîbeden sosyalist denilen ve emel-i maksadları İtalyan ile İtalya âlemine ma‘tûf olan bir cemm-i gafîr ve bir fırka-ı kesîr zuhûr etdi.

İtalya’nın zükûr ve inâs cinsine bazı elsinede ez cümle Rusça da, Almanca da olduğu gibi bir de cins-i mutavassıt - aynı ne et ne de balık – dedikleri gibi bir üçüncü cins çıkdı. Böylece kesb-i kuvvet ederek tadrîcen dâ’ire-i fa‘âliyetlerini kulüp duvarlarından aşınarak merkezî kongre dâ’iresine geçdiler. Bir kere kendilerinden murahhaslarını nâtika-perdâzlarını fa‘âl ve çalışkan hatîblerini Floransa’da o mün‘akid olan büyük (s. 47) ictimâ‘ı gönderiverirdiler. Bunların orada bağırarak feryâd u fiğanlarla âteş-zebânâne söyledikleri mâddeten hiçbir fâide, hiçbir hizmeti olmayacak

asker beslemesine karşı idi. Diyor idiler ki hiç kuvvete karşı duramayan İtalya asâkirini teslîh edip beslemekte ne fâide ve ne maksad vardır? Bu kadar nukûd ile elde edilen İtalya donanması tadrîcen çürümeğe mahkûm olduğu ma'lûm iken gerek bu donanma ve gerek o az buçuk kuvve-i askeriye ile İtalya neresini zabt ve teshîr edebilecek? Diye soruyorlar ve aldıkları cevâb ise sorduklarının haklı olduğunu gösteriyordu. Yine diyorlar idi ki bu i'tilâf ve ittifâklara iştirâk eden İtalya'nın külâh kapabileceği yalnız bir memleket ve bir millet var ise de o da Osmanlılar ve Osmanlı memleketidir.

Hâlbuki biz pek iyi biliyoruz ki İtalyalılar şu zırhlılarıyla zerre kadar o mülk ve milletten bir şey alamaz ve bi'l-akıs elde mevcûd olan zoru zoruna gâ'ib etdikden sonra Türkler'in önünde diz çökerek âh u zâr etmeğe, ağlayıp sızlanmağa mecbûr olacaktır.

A'zâ-yı cem'iyeti miyânında böylece ilkâ'-yi fikre muvaffak olan sosyalistler (İtalya Sosyalistleri) o askerlik esnâsında bulunanların ezhânını tesmîm etmişlerdir. Şimdi tabaka-i süflîsinde İtalya hükûmet-i hâzırasıyla İtalya asâkiri hakkında böyle bed-bînâne fikrin asâkire sirâyet edeceği korkusundan yeniden silâh altına alınacak olanları can düşmanı addederek ne yapacaklarını şaşırıyorlar.

Viyana'nın meşhûr Naye Fraye Presse [*Neue Freie Presse*] gazetesinin Roma muhâbiri mezkûr gazeteye yazdığına göre İtalya'da asker kaçağının adedi günden güne tezâyüd etmekte imiş. Dağlara, ormanlara çekilen bir fırka ile bir iki kuvve-i müsellâha arasında şiddetli müsâdemeler baş gösteriyor imiş. İtalyanca da bu gibi firâflere kelb-i akûr nâmı verilerek kendilerini ta'kîb edenler tarafından itlâfına çalışıyorlarmış. Hâlbuki ötekilerin adedi günden güne değil, saatten saate tezâyüd ediyormuş. Bir taraftan ta'mîm-i ma'ârif için açılan bâlâdaki mekâtib taraf taraf seddediliyormuş.

İtalya'da el-yevm efkâr-ı âmme bir millet çapulculukla, haydûdlukla te'mîn-i hayât edemez diye her taraftan hükûmeti takbîh ü te'lîn ediyor.

2.4.19. Muhârebe-i Hâzırada Kim Kazanacak?

Rusya'nın muharrirîn-i ma'rûfesinden *Mösyö Mençikof* meşhûr Noye Vremya [*Neue Vrenpa*] gazetesinde bu ser-levha ile yazdığı bir makâlede mütâla'ât-ı âtiyeyi der-miyân ediyor:

“Bu muhârebede Türkiya galib gelecektir. Çünkü Türkler, İtalyanlardan daha ziyâde sâhib-i ahlâk ve tabî'at-ı şâ'irâneye mâlik, dîndâr bir kavimdir. Zannıma kalırsa, Türkler, bugünkü İtalyanlardan daha ziyâde ma'neviyyâta sâhibdirler. Hükûmet ve zâbitân mes'elesine gelince, Osmanlı zâbitânı ma'ârif (s. 48) cihetinden İtalyanlara nisbetle daha geride bulduklarından ma'neviyyâtlarının daha sağlam olması iktizâ eder.

Bugünkü İslâmiyetin kesb-i za'f etmesiyle beraber, Müslümanlar, Katolıklere ve bâ-husûs İtalyanlara nisbeten daha dîndârdır. Ma'lûm olduğu üzere, Osmanlı askeri iyi beslenmiş ve müsellâh bulunduğu takdîrde dünyada en birinci askerdir. Trablus'daki Arab süvârileri dahi aynı hassâyâ mâlikdirler, eğer Türkiya mağlûb olursa, İtalyanların hezîmeti muhakkaktır. Tarafeyn aynı sûretde müsellâh buldukları hâlde Osmanlı asâkirinin İtalyanlardan daha iyi olması iktizâ eder.

Resim 15

Trablus'da Sultâniye tepesinin bombardımandan sonra İtalya askeri tarafından işgâli

Resim 16

(s. 49) Trablusgarb'ın istirdâdı haber-i meserret-âveri Sultân Mehmed hân-ı hâmis hazretlerine arz ve teblîğ edilmesi.

Mond illustre'den [*Le Monde Illustré*]

(s. 50) Bana kalırsa Türkiye, İtalya'yı mağlûb edebilirdi. Fakat İtalya donanması buna mâni' olmaktadır. Lâkin Trablusgarb'a gerek mühimmât ve gerekse kumandanlar, kara tarafıyla dahi gönderilebilir. Zîrâ Mısır, geçilemeyecek gibi bir kıt'a değildir. Ma'lûm olduğu üzere altun anahtar, en muhkem kal'aları dahi açabilir. Hâlbuki Mısır'da istiklâl tarafdârı olan Arablardan ma'adâ Türkiye ile râbitası bulunan diğer kuvvetli bir İslâm fırkası dahi mevcûddur. Hindistan'daki yetmiş milyon İslâmın tehdîdâtı İngiltere'yi mu'âvenet-i hafiyede bulunmağa mecbûr edebilir. Mukâvemet-i mezkûre ise Trablusgarb'a silâh ve mühimmât-ı harbiye i'tâsından ibâretidir. Cüz'î bir fedâkârlık ile tedârük edilebilecek olan on aded torpido kruvazörü ve on iki aded tahte'l-bahr sefîne bu iş için kâfidir. Türkler, sa'y ve gayret sâyesinde birkaç ay zarfında bir balon donanması dahi vücûda getirebilirler. Osmanlılar'da İtalya donanmasının üzerine hevâdan dinamit yağdıracak kadar kahramânlar bulunabilir. Böyle bir hareket vehle-i ûlâda hayâlî bir şey addedilebilirse de bu zannın yanlış olduğunu vukû'ât gösterebilir. İtalyanlar, Arnavudluk Sevâhiline çıkmasalar Türklere pek büyük muvaffakiyetler te'mîn etmiş olacaktırlar."

2.4.20. Zübde-i Vekâyi'-i Harbiye

Bingazi, Hums ve Derne Muhârebeleri

Bir taraftan devletler arasında henüz nasıl bir netîceye müncerr olacağı anlaşılamayan müzâkerât-ı siyâsiye cereyân ederken diğer taraftan Trablus'da o sıcak güneşlerle yakıcı kumlar memleketinde top ve tüfenk sadâları sımâh-ı insâniyete bir sayha-i nefret yolluyor. Şimdiye kadar müzâkerât-ı siyâsiyenin almış olduğu sûver u eşkâl o kadar

muhtelif rivâyetlere meydân verdi ve hakikat-i hâl bu zıdd rivâyetler arasında o kadar musırrâne gizlendi ki doğru bir şey söyleyebilmek hemân hemân imkân hâricine çıkdı. Bugün İngiltere'den yarın Almanya'dan mu'âvenetler, dostâne hizmetler göreceğimiz işâ'a edildi. Yarın tekzîb olunarak bu devletlerin münâvebeten menâfi'-i hayâtiyyemiz aleyhinde icrâ-yı teşebbüsât eyledikleri söylendi. Lâkin bunlardan şimdiye kadar ne menfî ve ne de müsbet bir netîce istihsâl edilebildi.

İnsân, ahvâl-i hâzıraya bakdıkc ve İtalya'nın teblîgatına, cebbârâne mutâlebâtındaki ısrârına karşı vâki' olan hakk-cûyâne mürâca'atlarımıza devletlerin nasıl bir vaz'iyetle cevâb verdiklerini düşündükce şimdiye kadar hep birbirine zıdd iki cereyân ta'kîb eden i'tilâf ve ittifâk-ı müsellesin bu mes'ele üzerinde gayeleri ayrı da olsa ittifâk eylediklerine inanmamak mümkün olamıyor...

Müşkilât-ı hâzıraya gelince, lehimizde hall (s. 51) edilmesi Trablus'da gösterilecek mukâvemet ve fedâkârlığın derecesine mütevakkıfdir! Biz ise Trablusgarb'ın ve Bingazi'nin bütün o ahvâl-i tabî'yyesi arasında Osmanlı sancağının nâmûsunu, şân ve şöhetini muhâfaza ve müdâfa'a için kanlarını memnûnâne akıdan asker kardaşlarımızda bu mukâvemet ve fedâkârlığın ne kadar büyük bir derecede bulunduğunu görmekte iftihâr ve istikbâl için ümîdvâr oluyoruz.

İtalyanlar gerek vaz'iyet-i hâriciye-i siyâsiyemizi ve gerek Trablusgarb'da o derece lâ-kaydî ve ihtiyâtsizliği tevlîd eden siyâset-i dâhiliyemizin insicâmsızlığını gördükce senelerden beri matmah-ı enzâr-ı ihtirâs eylediği bu güzel kıt'a-i vatani hemân hemân hiçbir fedâkârlığa hâcet görmeden zabt ve işgâl edeceğini ve Bosna ve Hersek mes'alesi zamânında olduğu gibi biraz sonra sükût edeceğimizi zann ve ümîd ediyordu!

Fi'l-hakîka İtalya kendisinin göndereceği seyyâr ve demir kal'alara, zırhlılara, müdhiş ve muhrib efvâh-ı nâriyye, elbetde toprakdan yapılmış ihmâl edilmiş, belki

asırlardan intikal etmiş tabyaların müdâfa‘a edeceğini zannedemezdi. İtalya elbetde göndereceği orduların savletine beş altı bin kişiden ibâret bir firka-i şüce‘â’nın dilîrâne ve besâletkârâne mukâbeleler göstereceğini ümîd eyleyemezdi. Onlar, bir harbe değil belki eğlenceli bir tenezzühe çıkdıklarını hisseyliyorlardı... İtalya sokaklarında gördükleri nümâyîşlerin te’sîriyle ser-mest olarak Habeşistan çöllерinin felâket-i müebbedesini bu gaşy-i muvakkat arasında hâtırlarından çıkaran İtalyanlar zırhlılarının pek tabî‘î olan ilk muvaffakıyyâtını, Trablusgarb tabyalarının hedmi ve şehrin işgâlini de gördükçe artık her türlü tehlikelerin tamâmen ber-taraf olduğuna bir i‘tikâd-i kavî ile inanıyorlardı...

Zarûret ve maslahat îcâbı muvakkaten Trablus’un içerilerine çekilen Osmanlı kahramânlarının gösterdikleri savlet u şehâmet bu mağrûr ve bî-haber makarnacıların kuvve-i ma‘neviyesinde ilk i‘timâd ile mütenâsib bir aksü‘l-amel ile girdbâdlar ve zelzeleler tevîd eyledi. Hiç düşünmemişler idi ki karşılarında mukaddes sancaklarının nâmûsunu, şerefini müdâfa‘a için etlerini, vücûdlarını parçalamağa ahd ü mîsâk eylemiş Osmanlı askerleri var. Bu askerler o mukaddes toprakların her karışını kendinin ve muzâ‘af nisbetde düşmanlarının kanıyla telvîn eylemedikçe bir karış geri çekilmez.

Bugün zelîl ve hakir İtalyanlar i‘tirâf ediyorlar ki kuvvetlerinin dehşetli sûretde tefevvukuna ve bu tefevvuk kuvâ-yi donanmalarındaki topların inzimâmına rağmen oralarda bulunan bir avuç Osmanlı askerine karşı aczden başka bir şey gösterememişler, hâtır ve hayâllerine gelmeyen bu mümâna‘at-ı şîrâne karşısında zâyî‘ât-ı müdhişeye uğramışlardır. Kalblerinde azm-ı bülend-i vatanperverâne varken ve bir avuç Osmanlı cengâverleri nevmîd olamazlardı. Bugünkü kadar cihân-ı İslâmiyetde ittihâd u iştirâk-ı efkâr görülememiştir. Musırr ve hatta cebr ve tazyîkâta (s. 52) rağmen Cezayir ve Tunus zabt u tevkîf edilemeyecek derecede galeyân ve heyecândadır. Hindistan’dan

İtalyanları tahvîf ve tebrîd ve bizi ta‘zîz ü takdîs eden müdhiş âvâzeler yükseliyor. Bütün Afrika ve milyonlarca İslâm ve Arab kardaşlarımız cihâd-ı mukaddes i‘lân ediyor. İtalyanlar bu hâlleri görüyor ve hazân-zede yaprakları gibi titriyorsa da ne fâide ki ne kadar nâ-merdde olsa bir kere meydân ceng ü vegâya atılmış. Ric‘at etmek ikinci bir Aduva [Adowa] felâketi demektir. İkinci bir Aduva felâketi ise İtalya’nın mahvı demektir.

Zâten bu alçaklarda nâmûs ve haysiyyet aramak beyhûdedir. Her biri haydûddan başka bir şey olmayan bu nâ-merdlerin ne ayâr ve kîrâtda bir millet olduğu ma‘lûmdur.

Donanmasına istinâden hukûk-ı düveli ayaklar altına alarak kalem-rev-i hükûmetinin dört misli [*]²⁵⁰ cesâmetinde bir kıt‘aya, Osmanlı vatanının bütün İslâmlarla meskûn bir vilâyet-i cesîmesine pây-endâz-ı tecâvüz olan bu nâ-merdlerin harekât-ı bâgî-yâneleriyle kalbimizde açdıkları yaralar ancak ve ancak alınacak intikâm ile iltiyâm-pezîr olacaktır.

Osmanlı nâmûs ve haysiyyetine karşı edilen bu hakaretin, Osmanlı vatanın bir cûz’-i mütemmimi üzerinde zırlıların savurdıkları top daneleriyle dökülen hûn-i ma‘sumiyyenin intikâmını bugünkü nesl almalıdır. Eğer biz mâzîden yâdigâr-ı felâket olan birçok mesâ’ili halletmeyerek nesl-i âtî-i Osmanî’nin feyz-nisâr-ı rebî‘-i ma‘rifetine terkedecek olursak vatanı terakkîde bin türlü menâvi‘e, müşkilâta hatta mahrûmiyete uğratmış oluruz. Sonra ahfâdımız bizi la‘net ve nefretle yâd edeceği gibi mir’ât-ı vukû‘ât-ı âlem olan târîhde bize bir sahîfe-i düşnâm ayırır.

---

²⁵⁰ Trablus ve Bingazi’nin mesâha-i sathiyyesi 1.510.000 kilometre murabba‘ıdır. Nüfusu: bir buçuk milyondur. Buna mukâbil Avrupa-yı Osmanî 169.500 ve Asya-yı Osmanî 501.500 ve Ermenistan ve Kürdistan 186.600, Suriye ve Irak-ı Garb 637.800, Arabistan 441.400 kilometre murabba‘ındadır ki min haysi’l-mecmû‘. 1.936.800 kilometre murabba‘ demektir. İtalyanların cism-i vatandan koparmak istedikleri parça yani 1.510.000 kilometre murabba‘ındaki bir kıt‘a bugünkü vatanımızın hemân nisfi demektir.

Osmanlı bayrağını Viyana surlarında temevvüc ettiren, Kafkasya şâhikalarından, Fizan vâdilerinden Osmanlı ordularını sevkeden, Hindistan sâhillerinde, Endülüs kıyılarında, Azak kenarlarında Osmanlı nâmını hürmetle yâd ettiren, Osmanlıların bugünkü evlâdları Turgud'un şöret-i kahramânânesinden titreyen İtalyanların karşısında bir acz ve meskenet içerisinde çırpınmak zilletini kat'iyyen kabûl edemezler.

Birkaç asırdan beri ecdâdımızın kan bahâsına alarak bize mîrâs bıraktıkları vatanımızdan pek çok yer gâ'ib ettik. Fakat bu yerleri merdâne çarpışmakla, her ric'at adımında bin düşman tepelemekle verdik. Düşman başımıza vurduğu zamân kahramânlar gibi karşı durduğumuzdan galibiyetimiz gibi mağlûbiyetimiz de düşmanlara dehşet verdi. Damarlarımızda (s. 53) cevelân eden kan yine o kan ise nâmerdce Trablus'a tecâvüz eden, oradaki kardaşlarımızı medeniyet maskesi altında öldüren, kurşuna dizyen, dar ağacına çıkararak, kadınlarımızın yüzlerindeki peçeleri kaldıran, çarşafı açan, âmâl ve müştehiyât-ı nefsâniyyelerine kurbân eden ve sonra karınlarını yaran ve çıkardıkları ceninleri parçalayan, nice bâbaları evlâdlarından ayıran, vâlidelere kanlı göz yaşları dökdüren gelinleri ciğer-sûz bir feryâd, ma'sûmları bir figan-ı istimdât içerisinde bırakan mel'ûn u menfûr İtalyan vahşilerine haddlerini bildirmek, Osmanlılığı onlara da bildirmek bize farz-ı ayndır.

Donanmamız o haydûdların, medeniyet kisvesine bürünmüş olan o alçakların, zâlim ve vahşî Asavoa [*Savoie*] ahfâdının gemileriyle karşı karşıya gelecek kuvvet ve kudreti ma'a't-teessüf hâ'iz değildir. Ne yapalım, onların akıllıları çalışırken bizim akıllılar uyuyorlardı. Bizimkiler de çalışmış olsalardı o alçakları hem karada hem denizde mahv u muzmahill kılar, murdâr kanlarını akıtırdık...

Eğer Trablus ile aramızda vâsi‘ bir deniz olmamış olsa idi Anadolu ve Rumeli‘den oraya gidecek mücâhidler o haydûdlara Osmanlıların nasıl kavim olduklarını pek iyi ibrâz u isbât ederlerdi. Ne çâre ki bu mevâni‘ karşısında bütün Osmanlılar Trablus‘un imdâdına yetişememekden mütevellid bir şiddet-i gayz u kîn ile düşmanlarını Anadolu ve Rumeli sâhillerinde bekliyorlar, hân mân söndürmekden ma‘sum kanı akıtmaktan gözleri kızarmış olan yirminci asrın Roma vahşileri diğer sevâhilimize ta‘arruz edecek kadar hatt-ı hareketlerini şaşırırlar ise işte o zamân kıyâmet kopacak ve târîh Osmanlı kahramânlığının bir numûne-i celâdetini daha sahâ‘if-i ihtişâma geçirecektir. Zâten bidâyet-i harbden bugüne kadar uğradıkları felâket, elbet İtalyanlara bir ders-i intibâh olmuştur.

O alçaklar, Trablus‘u şiddet ve dehşetle bombardıman ederken bütün Trablus şehrinin yalnız on bir topçu neferi tarafından müdâfa‘a edildiğini gördüler. Bu on bir kahramândan yalnız biri kurtulmuş ve diğerleri ihrâz-ı mertebe-i şehâdet eylemişlerdir.

Osmanlı cengâverleri onların asker diye darü‘l-harbe gönderdikleri pür-silâh ve fakat çelimsiz ve meziyyetsiz askerlerini esîr-i harb ederken onlar utanmadan, arlanmadan hastahânedeki hastalarımızı sürükleyerek, şehirdeki bî-taraf ve silâhsız bî-günâh ahâliyi tutarak esîr-i harb sıfatıyla gemilerine bindirip memleketlerine göndermişlerdir.

Yalnız Bingazi‘deki müteferrik bir kuvvetin önünde pâ-y-i mukâvemeti kırılan İtalyan şövalyelerinin Trablus çöllerinde nasıl bir hezîmet ü felâkete uğrayacakları kolayca kesdirilebilir.

İtalya müretteb ordusunun ikinci kısmı Bingazi havâlîsinin mevâki‘-i mühimmesini zabt ve işgâl vazîfesi (s. 54) ile mükellef idi. Bu kuvvet Ceneral Birikola‘nın [*Ottavio Briccola*] idâresindedir. Alınan haberlere nazaran bu kuvvetin

mecmû' u beş âlây piyâde, üç süvâri bölüğü, krub [krupp] serî' âteşli toplar ile mücehhez bir âlây topçudan ibâretidir. Demek ki 16 tabur piyâde, üç süvâri bölüğü ve 36 top. Bunlara istihkâm, nakliye ve erzâk hidemâtında bulunan efrâdı da ilâve etmek lâzım. Bu kuvvetin bir kısmı Derne'nin zabtına, diğeri bir kısmı Teberrük'ün işğaline ta'yîn olunduğu gibi büyük kısmı da Bingazi'nin zabtına tahsîs olunmuş idi. Bingazi ile Trablusgarb arasındaki mesâfe 800 kilometreden ibâret olduğundan her iki tarafda tedâbîr-i askeriye birbirinden müstakill olmak lâzım geliyor. Onun için Bingazi'deki harekât-ı askeriye kendi kendine bir sahne-i harb teşkil eder. Derne ve Teberrük'de İtalya askerleri nisbeten cûz' i mukâvemete tesâdüf ettikleri hâlde Bingazi'nin zabtına me'mûr olan kuvve-i askeriye Osmanlı kahramânlarının mukâvemet-i dilîrânesine tesâdüf ederek azîm telefât vermişlerdir. İtalyanlar şehrin önünde bulunan mevâki'-i müstahkemeyi adım adım zapt etmek mecbûriyetinde kaldıktan başka, donanmalarının mu'âvenetine de arz-ı iftikar etmişler, ayrıca bombardıman da edilmiştir. İtalyanlar ancak ayın yirmisinde şehri zapt edebilmişler ve lâ-akall 1.800 telefât vermişlerdir. Bu gibi teşebbüsâtın ne kadar zor olduğunu İtalyanlar Bingazi önünde uğradıkları hezîmetle anlamışlardır. İtalyanlar Bingazi'ye çıkmak kabil olmadığını gördüklerinden şâyân-ı dikkat ve takdîr bir vaz'iyette bulunan asâkirini Civliyana [Giuliana] körfezine çıkarmakda muhtâr kaldılar ve oradan zahmetli ve telefâtlı bir sûrette ileri yürümeğe başlamışlardır.

Almış olduğumuz ma'lûmât-ı mevsûkaya nazaran müsâdemeye iştirâk eden İtalyanların adedi dört bini mütecâviz olduğu te'mînen rivâyet edilmektedir. Müsâdemeye gece saat altı râddelerinde mübâşeret edilmiştir. Esnâ-yı müsâdemede Misrâte eşrâfından Abdülazim Bey bin Muntasır ile Ahmed bin Ma'yûf Valahid Şenevi ile birâderi Ramazan Şenevi ve ma'iyetleri düşman üzerine kemâl-i şiddetle

cânibeynden ta'arruz eylemişlerdir. Bu hüçüm düşmanı fevka'l-âde müşkil bir mevki'de bırakmışdır. Cebheden ta'arruz eden asâkir-i Osmaniye ile urbân şiddetli bir hüçüm ile İtalyanları geri çekilmeğe mecbûr eylemişlerdir. Müsâdeme Bingazi'nin Berka cihetinde vukû'a gelmiş ve İtalyanlardan altı yüz seksen nefer telef olmuşdur. Asâkir-i Osmaniye'den yirmi nefer ile bir zâbit ve Arablar'dan seksen beş şehîd düşmüşdür.

Asâkir-i Osmaniye İtalyanların üç yüzden fazla silâhlarını igtinâm eylemişlerdir. Gerek askerlerimizin ve gerek urbânın müsâdemede gösterdikleri cesâret ve besâlet-i hâriku'l-âde her türlü takdîrlerin fevkindedir.

Zâten Trablus bombardımanını müte'âkıb İtalyanların Bingazi'ye muvâsalatlarına intizâr edilmekte idi. İtalyan sefâ'in-i harbiyesinin civârda müşahede olunduğu bombardımana başlanılmazdan mukaddem ahâli (s. 55) tarafından ihbâr edilmişdi. Düşmanın karaya hurûcu mümkün mertebe akîm kalmak için asker ve ahâli şiddetle mukâvemete karar vermişlerdi.

Şehrin işgâl edilmesi fikri bizi asla endîş-nâk etmiyordu. Çünkü İtalyanların içeriye doğru ilerleyemeyeceklerine kâni' idik. İşte bu hâlet-i fikriyye ve bir sükûn-ı tâm ile İtalyan amiralinin ultiatomuna intizâr etdik.

Asker sâhilin tahkîm ve takviyesiyle uğraşdığı gibi meb'ûs Yûsuf Şetvân Bey'le Şeyh Senûsî'nin adamları tarafından teşkîl edilen gönüllü efrâdı da mevâki'-i mürtefi'ayı işgâl eyliyorlardı. Hevânın ittirâdsızlığı dolayısıyla askerın karaya hurûcu dûçâr-ı müşkilât olmakda idi. Düşman donanmasının takarrübü sanboklar [sambûk] ma'rifetiyle haber alındı.

Dâ'imâ mahallât-ı meskûneye âteş eden İtalyanların tarz-ı hareketi ahâlice ma'lûm bulunduğundan kadın ve çocuklar derhâl emin bir mahale çıkarıldılar. Geceleyn âteş yakılması kumandanlık cânibinden men'edildiği cihetle gurûb-ı şemsden

sonra şehir sanki bir mezâristân manzarasını arz eyliyordu. Livâ-yı Osmanî kışla ile gümrük ve tahaffuzhâne üzerinde temevvüc etmekte idi. Devriye müfrezelerinin muntazam adımlarından mütehasıl gürültüden başka ortada sükûnu ihlâl edecek hiçbir şey yokdu.

İttihâd ve Terakkî kulübü dâhile mikdâr-ı kâfi buğday ile mühimmât ve sâire göndermişti! Senûsîler, düşmanın kâffe-i hârekâtından bizi haberdâr etdikleri gibi Yûsuf Şetvân Bey'de omuzunda Martin [Martini] tüfengi olduğu hâlde gönüllü efrâdını ta'lim ediyordu.

Nihâyet düşman filosu teşrîn-i evvelin dördüncü sabâhı ufukda bedîdâr oldu, hevâ beş günden beri yağmurlu ve son derecede mağmûm idi. Sekiz zırhlı aheste aheste limana yaklaştı. Sefnelerin birinden öğleden sonra denize indirilen sandala iki zâbit râkib oldu.

Zâbitler, kumandan Subhi Bey'i on dört saat zarfında teslîme da'vet etmek üzere beyaz bir bayrağın sâyesinde karaya çıktıkları hâlde kumandandan cevâb-ı redd aldılar ve hemân tekrâr filoya iltihâk eylediler. Ertesi günü müdhiş bir fırtına icrâ-yı hükmediyordu.

Mü'essesât-ı emiriyye üzerine açılan âteş gitdikce kesb-i şiddet etmekte idi. Bizim toplarımız, bi't-tabi mukâbele edemiyordu. Gönüllülerle Arablar epeyce uzakda bulduklarından düşman âteşinden o derece müte'essir olmuyorlardı. Toplarımız dağlar üzerinde ahz-ı mevki' etmişler. Düşman sandallarının top mermilerimizin hedefine yaklaşmasına intizâr eylemekte bulunmuşlar idi.

Kumandanın bir emri üzerine bizim taraftan şiddetli âteşe başlandı. Top gülleleri düşman sandalları içine düşerek orada büyük bir karışıklık husûle getiriyor. Kürekler kırılıp askerler mecrûh veya bî-rûh oldukları hâlde denize dökülüyorlardı.

Neticede düşman muvakkaten (s. 56) planından sarf-ı nazar ederek geriye döndü. Diğer bombardımana da bir kat daha germî verildi. Âteş bilâ-inkitâ‘ altı saat imtidâd ederek şehrin kısm-ı a‘zamını tahrîb ü perîşân eyledi.

Ertesi gün, İtalyanların Civliyana’ya çıktıkları Arablar tarafından ihbâr edildiğinden hasma karşı gitmeğe mecbûr olarak bu sûretle İtalyanlar da şehri işgâl edebildiler. Düşmanın ilk işi bir telgraf istasyonu te’sîsine masrûf olmuştur. İstasyon sahrâ toplarımız tarafından tahrîb olunduğu gibi düşman asâkirinden birtakımı da itlâf edildi. Tekmîl havâl-i mürtefi‘e, Osmanlılar’ın taht-ı işgâlinde bulunduğu İtalyanlar içeriye doğru bir adım atamamışlardır. İkinci bir hücum için hâzırlanmakdayız. İtalyanlar Civliyana’ya hîn-i hurûclarında Senûsîler ma‘rifetiyle zâyî‘ât-ı azîmeye dûçâr olmuşlardır.

Resim 17

Trablusgarb menâzırından: sur hâricinde kurulan pazar mahali.

Küçük bir mülâhaza: Biz ne yapıyoruz, Trablus’da kardaşlarımız, dîndâşlarımız ne yapıyorlar? Düşman kurşunları arasında dînlerini, nâmûslarını mukaddes vatanlarını kurtarmak için istihkâr-ı mevt ederek ölen, öldüren, bu uğurda her türlü fedâkârlığı göze

aldıran mücâhidîn acaba bizden ne bekliyorlar? Vâkı‘a başda bize rehber olacak bir hükûmet var. Hükûmet de elbetde burasını düşünüyor ve tedâbîr ve mu‘âmelât-ı mukteziyede bulunuyorsa da biz de seyirci gibi kalmalı mıyız?

Niçin hey‘ât-i muâveneler teşkil ve imdâd u mu‘âvenet sandıkları güşâd ve te‘şîs etmiyoruz? Gazeteleri yağma ediyoruz. Meserretli haberler bekliyoruz, (s. 57) muzafferiyet umuyoruz. İyi ama bunlar ne ile olur? Bize iki vazîfe terettüb eder: Evvelâ İtalyan emti‘a ve eşyâsını almamak, müdhiş bir boykot yapmak ve aynı zamânda oradaki kardaşlarımıza hiç olmazsa mu‘âvenet-i nakdiyede bulunmaktır.

Dul, öksüz, yetîm, kalmış kadınlar ve çocuklar geliyor. Fakir ve bî-kes yüzlerce â‘ileler bugün vapurlarla İstanbul‘a sığınıyorlar. Mevsim kış, Trablus için bir evlâd, bir bâba, bir birâder, bir re‘îs-i â‘ile gâ‘ib eden veya fakr u zarûret ve ihtiyâcla kendilerini buraya zor atabilen erkeklere, kadınlara, ma‘ûmlara karşı ne yaptık ve ne yapıyoruz?

Resim 18

İtalyan askerinin Bingazi‘ye ihrâcından evvel Senûsilerin teşkil etmiş oldukları süvârilerin şehir-i mezkûre sûret-i muvâsalatları.

Hâtırlarını sormak ve bir bardak sıcak çay vermek muvâfık-ı şîme-i insâniyet ve İslâmiyet değil midir? Hani ya hey'ât-i mu'âveneler? Böyle bir teşkilâtda bulunsaydık derhâl o bî-çârelerin imdâd u mu'âvenetlerine koşardık ve tesellî-i nevâzişlerle, o me'yûs ve müte'ellim kardaşlarımızı sürûr u şâdmânîye gark eyerdik. Heyhât Boerlerden, Japonlardan ibret alalım. Biz fazîletçe onlardan geri değiliz. Bizim gibi fedâkâr ve kahramân bir millet yoktur. Bu doğru. Doğru olmayan bir şey varsa, felâket zamânlarında hemân hem cinsimizin imdâd u mu'âvenetine şitâbân olmadığımız ve şitâbân olmağı bilmediğimizdir.

Trablus'da bizim için terk-i hayât edenlerin arkaları kum deryâsı ise önleride amansız (s. 58) koca bir denizdir. Bunlar haydi erzâkı bulabilsinler; ya mühimmât? Erzâk da para ile olur. Bu mühimmeyi takdîr eden efrâd-ı milletden beşer onar guruşu veya mavzer fişengini hâmilen Tunus'dan, Cezayir'den, Mısır'dan geçmeğe çalışarak vatandaşlarının, dîndâşlarının imdâd u mu'âvenetine koşan fedâkârlar görülüp işidilecekti... Çünkü fedâkârlık böyle olur..

İhbârât-ı harbiye arasında ciddî ve hakk-gû Avrupa gazeteleri Türkler'in, Osmanlılığın mezâyâsından bâhis fıkralar ve makâleler derc ve neşrediyorlar. Geçen Pazartesi günü vukû' bulan muhârebe hakkında Avrupa'nın en büyük ve mu'teber gazetelerinden birinin yazdığı fikrayı bu vesîle ile nakledeyim:

Geçen Pazartesi günü Trablusgarb şehri civârında vukû' bulan müsâdemede İtalyanların inhizâm-ı kahkariyye uğrayarak zâyi'ât-ı külliye ile def' oldukları tebeyyün etdi. İtalya'dan gelen ahbârât-ı resmiye evvelâ hasârât-ı vâkı'anın mechûl olduğunu söylüyor idise de bi'l-âhire gelen resmi haberler İtalya'nın en müntahab ve en ziyâde güvendiği kara askeri olan Bazagliyarilerin [*Bersaglieri*] zâyi'âtı ehemmiyetsiz olmadığını bildiriyor idi. Husûsî haberler ise büsbütün başka meâldedir; 400 kişi maktûl

ve birkaç yüz ağır mecrûhdan bahsolunur. Osmanlı askerinin kahramânlığı ve Arablar'ın cesâret ve sür'at-i hareketi ile her ikisinin cengâverliği pîş-i dikkate alınırsa İtalyanların zâyî'ât-ı azîmeleri kolaylıkla anlaşılır. İtalyanların acûlâne ileriye atılamadıkları, ahvâli vahîm gördüklerine delâlet eder. Şehirdeki Arablar bile, birkaç hâ'ini istisnâ edersek, umûmen İtalyanların aleyhindedirler, İtalyanlar, artık urbân ve kabâ'ilin kendilerine karşı hareket ettiklerini i'tirâf eyliyorlar. Ehl-i İslâmın kalbleri halecân-ı vatanperverî ile çarpıyor, hiss-i mücâdele gâlibdir. Arablar kâfile kâfile gelerek mücâhidîne iltihâk etmektedirler. Her ne kadar asker ve Arablar'a ne türlü cebhâne yetiştirileceğini bilmiyor isek de İtalyanların daha müşkil dakikalar geçireceklerine kanâ'at husûle getirdik. Son günlerde ser-zede-i zuhûr olan vukû'ât İtalyanları bekleyen hezîmetlere dâir havâdis alacağımızı gösteriyor. İtalya, diğer devletlerin ehl-i İslâm ile sâkin yerleri zabtettikleri vakit yaptıkları fedâkârlıklarda bulunmak mecbûriyetinde olacaktır. Aradaki fark dînî hissiyâtı bir kat daha tehyîc ile şiddet-i muhârebeyi taz'îf eyler. İtalya ile Türkiye sulh akdetdikden sonra Trablus'da sükûnetin takarrür edeceği cây-i su'âldir. Fakat asıl mes'ele Trablus'da Osmanlı askeri bulunup müdâfa'a merkezini teşkil ettikçe emr-i mukâvemetin şiddetli, hatta pek şiddetli olacağıdır. İtalyanlar müdâfa'asız bir vilâyeti zabt etmeğe hâzırlandıkları hâlde şimdi şiddetli, kanlı muhârebeler oluyor, İtalyanlar Trablus'a mezâra girmek için gidiyorlar.

İtalya'lı müverrih Gugiyelmo Frero [*Guglielmo Ferrero*]²⁵¹ *Tribuna* gazetesinde neşrettiği bir makâlede diyor ki: (s. 59) Trablus'da müşkilât-ı cedîde başlıyor ise de işin netîcesi parlak olması her vakit millet üzerine tazyîk icrâ eden Habeşistan'da Aduva hezîmetinin efkâr-ı milletden silinmesini te'mîn edecektir. Bu hezîmet şimdiye kadar

---

²⁵¹ (D.1871-Ö.1942) Tarihçi, gazeteci ve romancı bir İtalyan aydınıdır.

za‘fa delâlet eder idi. Şimdiki vekâyi‘i kemâl-i sabr ile beklemeliyiz. Çünkü ancak bu sâyede İtalya’nın kendi kuvveti üzerine emniyeti olduğunu isbât edebilir, hiçbir millet ekmeden biçemez. İtalya sabır, sebât ve metânet ibrâz etmelidir. Bundan anlaşılıyor ki İtalyanlar Trablusgarb’ı bir gürûh asker ile zabtedeceklerine dâir olan emelleri boşa çıkıyor. Şimdi birbirlerine sebât ü metânet tavsiye ediyorlar.

Darü’l-harbden dört beş günden beri vârid olan haberler meserret ü muzafferiyeti mübeşşerdir. Artık İtalyanların makhûriyeti, idbârı, mağlûbiyeti tahakkuk ediyor. Evvelce de beyân ve der-miyân eylemiş olduğumuz üzere büyük bir gurûr ve hûd-bîni ile karaya çıkan, Müslümanlık, Osmanlılık uğrunda fedâ-yı can etmeğe azmeylemiş olan muhterem ve mu‘azzez vatandaşlarımızı “Yaşasın İtalya Kralı” sayha-i mel‘ûnânesini tekrâra da‘vet edecek kadar muvaffakiyetinden, muzafferiyetinden emin görünen ve bu emniyetle meydân okuyan İtalyan haydûdları, Türklerin ve Arabların arslanca hücûmu, merdâne savleti karşısında me’yûs, makhûr, kaçmakdan yerlere sürünmekden başka bir çâre bulamıyorlar. İlk günlerin muvaffakiyetinden cür’et alan İtalyan Berzagliye’cikleri [*Bersaglieri*] bir iş göreceklermiş gibi ileriye, çöle doğru yürümüşler, o ulvî ve muhteşem sâdegî-i tabî‘atın dehşet-i fecâyi‘ine kendi çürük vücûdlarının za‘îf ve itikâdsız kalblerinin mukâvemet edeceğini zanneylemişlerdi. Lâkin karşılarında gördükleri ilk hücûmlarda bu yâbis ve hârr çöllerin Napoli gülzârlarına, Apenin yaylalarına benzemediğini anladılar. Günlerce ihtiyâtlar, tedbîrlerle varabilmiş oldukları yerlerden – ki en ilerledikleri noktalar sâhile ancak üç dört saat mesâfededir. – Her adımda yüzlerce maktûl u mecrûh vererek toplarını Osmanlıların dest-i şehâmetine terkeyleyerek geriye, yine o kadar güvendikleri zırhlılarının himâyelerine ilticâ etdiler.

İstihbârât-ı mevsûkaya nazaran Trablusgarb civârında bir iki günden beri gâyet şiddetli bir muhârebe vukû‘ bulmakda ve bu muhârebât Osmanlıların muvaffakiyyât-ı azîmesi ile netîcelenmektedir. Asâkir-i Osmaniye ile urbân mücâhidînin Trablus’un birkaç kilometre mesâfesine kadar geldikleri ve İtalyalıların o civârdaki bütün mevâki‘-i müstahkemesini elde ettikleri muhakkaktır.

Bahr-i Sefîd sevâhilinde el-yevm şiddetli fırtınalar hüküm-fermâ olması hasebiyle İtalya donanmasının ikide birde engine açılmak mecbûriyetinde olduğundan nihâyet Trablusgarb sevâhilinde barınamayarak İtalya’ya avdetleri çâresizdir. Binâenaleyh asâkir-i Osmaniye ve İslâmiye’nin şehri istirdâd etmeleri pek yakındır.

(s. 60) Trablusgarb belediye re’îsi hâ’in-i vatan Hassune Paşa’nın katl u telef edildiği telgraf haberlerindedir.

Ve satırların yazıldığı (19 Teşrîn-i evvel 1327)²⁵² gün vürûd eden *Tan [Le Temps]* gazetesinin muhâbiri Bingazi muhârebesine dâir yazdığı makâleyi de ehemmiyetine mebnî naklediyoruz:

Trablusgarb’ın işgâlinden sonra bizim için burada yapacak bir şey kalmadığına mebnî Bingazi’ye azîmetimizi sabırsızlıkla bekliyorduk. Bulduğumuz şehirde muhârebe değil, yerleşmek gürültüsü, karışıklık ve tahammül edilmez bir rahatsızlık vardı. Onbeş gün Afrika’nın zehirli sivri sinekleri içinde, âdî külbelerde yorgansız, yataksız, ekmezsiz şarabsız ikâmet etmek değme kahramânların dayanacağı gibi değildir. Beni Trablus’a getirmiş olan Bizanyo seffinesi Bingazi ve Derne’ye posta götürmek üzere müheyâyâ-yı hareket bulunuyordu. Bingazi’de daha canlı sahneler vukû‘a geleceği hakkında da birçok rivâyetler deverân etmekte olduğundan

---

²⁵² 19 Teşrîn-i evvel 1327 [1 Ocak 1912].

meslekdâşlarından bir kaçıyla bu vapura binmeği cana minnet bildik. Birçok İtalyan gazetecileri ve birkaç sinematografçı benimle beraber bulunuyordu.

Kayaların, kum bankalarının arkasında nîm mer'î ve bir şehr-i hâlfi andıran Misrâte önünden geçdik. Metrûk bir sûr-ı kadîmi andıran Osmanlı kal'ası bize bir top atdı. Bir gün bir gece bir âyîne gibi sâf ve mücellâ eşi'a-yi şems ile yer yer parlayan bir deniz üzerinde yol alarak Surd-ı Kebîr [Sirt] körfezini geçdik. Ufukda bir duman göründü. Biraz daha yaklaştığımız zamân dürbînlerimizle hatt teşkil etmiş bir donanmanın fevkinde Bingazi'yi hayâl meyâl farketdik. Takarrüb etdiğimiz nisbetde zırlıılar büyüyor, bacaları, direkleri ile mühîb bir şekl alıyor, aradan Bingazi şehri dalgaların hurma dallarından müteşekkil bir çerçeve içinde – gûyâ asırlardan beri devâm eden bir rüyâ içinde – uyuyordu. Bu denizle çöller arasında uyuyan beyaz ve ma'sûm şehir ile toplarının mahûf ağızlarıyla onu bir anda mahva müheyyâ bu korkunç ve sâbih şehir arasında hüzn-âlûd bir tezâd vardı. Biri mâzinin an'ane-i hurâfe-âmîzini diğeri istikbalin hırs-ı cidâl-âlûdunu temsîl ediyordu. Bingazi ile Trablus arasında büyük bir tezâd mevcûddur. Trablus'un dar, i'vicâclı, sokaklarına mukâbil burada açık, şemsi, temiz caddeler, magrûr ve asîl bir halk gördük. Bingazi'de liman mevcûd bulunmadığından vapurlar şehirden biraz açık mesâfede demirlemeğe mecbûr olurlar. Şehrin biraz aşağısında ileride iyi bir liman olmağa müsta'idd bir koy mevcûd ise de bunun amîki pek azdır. O derece ki 19 Teşrîn-i evvel muhârebesi koyun bu mevsiminde kurumuş bir kısımda vukû'a gelmiştir.

18 Teşrîn-i evvelde asâkir-i işğâliyenin ikinci kısmı Bingazi önüne muvâsalat etdi. İtalyan askerini hâmil bulunan sefâ'in-i nakliye zırlııların (s. 61) muhâfazası altında bulunuyordu. Bingazi toprağına ecnebî ayağı basdırmamağa azmetmiş olan bedeviler on yedi teşrîn-i evvelde şehrin kapusuna kadar ilerlediler ve şehirdeki

ecnebîlerin hayâtlarını gayyûr ve vazîfe-şinâs Bingazi Mutasarrıfı Murad Bey'in gayret ü himmetine medyûn kaldılar.

Murad Bey kabâ'il-i bedeviyeye kuvvetle karşı koyamayacağını anlayarak rü'esâyı bir ziyâfete da'vet etdi ve ziyâfet esnâsında onlara gâh dostâne, gâh âmirâne hitâb ederek şehirdeki İtalyanların çıkıp gitmiş olduklarını ve içerideki ecnebîler hep başka tebeadan oldukları cihetle onlara edilecek zararın hiçbir şeye yaramayacağına kendilerini iknâ' etdi.

Bedeviler şehre girmekten sarf-ı nazar ederek İtalyanları hâricde beklemeğe karar verdiler. 18 Teşrîn-i evvel sabâhı İtalyan donanması ufukda meşhud olur olmaz mutasarrıf, idâre-i askeriyyeyi gayyûr, cesûr bir binbaşuya terketdi. Binbaşının ma'iyetinde üçyüz zâbit ve mu'allem asker, bundan başkade sekiz on bin kişi râddelerinde müsellâh bedevi vardı. Osmanlı binbaşısı müdâfa'ayı Bingazi'nin cenûbunda Civliyana Burnu ile Berka Kışlası beyinde temerküz etdirdi. İtalyanların pek müsâ'id olan bu mevki'e asker çıkarmağa teşebbüs edecekleri zannolunuyordu. Bundan ma'adâ buradaki hurmalıklar, azîm sengpâreler, çukurlar, dereler harbi îcâbında ric'atı te'mîn edecek silsile-i istihkâmât-ı tabî'yye teşkîl ediyordu. Osmanlılar o kadar güzel siperler bulmuşlardı ki donanmanın keskin dürbînleri muhârebeden evvel bunların yalnız birkaç danesini ancak görmeğe muvaffak oldular. Binbaşının idâresi altında bulunan süvâriler Civliyana Burnu'na kadar ilerleyen rıhtım üzerinde bazıları Hristiyan mezârlığının bazıları kum yığınlarının arkasında karaya asker çıkarılmasına mâni' olacak silâh-endâzlarda bu esnâda âteş edeceklerdi. Vak'a aynîyle binbaşının tahmîn etmiş olduğu vechile cereyân etdi ve Bingazi'deki Osmanlı askerinin hakîkten gayyûr ve fenn-i harbde mâhir bulunduğu yâr u ağıyâra teslîm etdirdi. İtalyanlar bugün hâzırlıkda bulundular ve şehirde beyaz teslîm bayrağı çekilmesine intizâr etdiler. 19

Teşrîn-i evvel gecesı şehre birkaç bedevi kâfilesi girdi. Bunlar bazı korkakların zannetdiği gibi şehri yağma etmeğe değil, bombardıman başlar başlamaz İtalyan askerini kurşunlamak için deniz kenarındaki mevâki‘-i mürtefi‘ada ahz-i mevki‘ etmeğe gelmişlerdi.

Amiral gemisi ihrâc planını şu sûretle tertîb etmişdi. Toplar evvelâ Berka Kışlası ile Civliyana Burnu beynindeki mevki‘yi döğecekler, Osmanlılar yerlerinden feregât eder etmez en güzîdelerinden sekiz yüz bahriye neferi karaya çıkararak Arab süvârilerini tenkîl edecek ve ba‘dehû kuvve-i işgâliye karaya çıkacaktır.

Şehri işgâl edecek olan kuvvet dört âlây ve iki tabur sade iki cebel bataryasından ibâret (s. 62) olub kumandanlık ise Eritre ve Çin seferlerinde ibrâr-ı kahramânî etmiş olan Ceneral Amegliyo‘ya [*Giovanni Ameglio*]²⁵³ tevdi‘ edilmişdi. Asker Osmanlı kuvvetlerini dağıtmaya muvaffak olduktan sonra iki kol teşkîl edecek, birinci kolda bahriye bölükleri, iki piyâde bölüğü, ikincisinde iki piyâde taburu bulunacaktı. Batarya garb mezârlığı civârındaki tepeyi tutmak için emr almışdı.

Civliyana Müsâdemesi: On dokuz teşrîn-i evvel günü güneş tulû‘ ettiği zamân zırhlılar ile nakliye sefâ‘ini gece vakti ta‘yîn edilen mevki‘lerde bulunuyor ve bazıları hücûma ve bazıları da asker ihrâcına hâzır bulunuyorlardı. Donanma şehrin şimâlinden cenûbuna şu sûretle sıralanmıştı. Etrurya [*Etruria*], Rejina Elena [*Regina Elena*], Amalfi, Roma, Napoli zırhlıları birbirini müte‘âkib bulunuyor ve bunların arkasında amiral sefinesi olan Viktorya Emanuel zırhlısı ahz-i mevki‘ eyliyordu.

Osmanlı bayrağı kal‘ada temevvüc ediyordu. Saat sekize kadar şehrin teslimine intizâr edilmiş ise de Arabların tavır ve hareketleri dolayısıyla buna ihtimâl verilmiyordu. Halk endîşede bulunuyor ve ordu sabırsızlık gösteriyordu. Şehrin büyük

---

²⁵³ Giovanni Battista Ameglio (D. Palermo, 29 Ekim 1854 - Ö. Roma, 29 Aralık 1921).

saati tam sekizi vurduğu sırada Viktorya Emanuel zırhlısından atılan bir top Osmanlı bayrağını alıp götürmüştü. Derhâl Napoli, Roma, Amalfi, Viktorya Emanuel zırhlılarından âteş edilmeğe başlanarak kışla ile Hristiyan mezârlığı arasında daneler düşüyordu. Arablar evvelâ gayr-i müteharrik ve yer üzerinde uzanmış bir hâlde kalarak âteşin inkıtâ'ına intizâr etdiler. Fakat Savaş Bataklığı'nın bir tarafında daha şiddetli bir sûrette icrâ edilen âteş Arab cengâverlerinin sükûnet-i kahramânânesini bir derece ihlâl etdi. Arablar kemâl-i sükûnetle yavaş yavaş dimdik kalkarak bazıları sâhilde ve bazıları da bataklıklar arasında ve Sale Gölü etrâfında bulunuyorlardı. Osmanlıların gösterdikleri bu şecâ'at ve cesâret karşısında İtalyan ordu ve donanmasından hayret ve meftûniyyet nidâları yükseliyordu. Bazı Arablar gülleler altında yere düştikleri hâlde refikleri asla uzaklaşmıyor ve adımları sıklaştırmıyorlardı.

Donanmadan vâki' olan işâret üzerine bahriye neferi memlû sandallar Osmanlıların âteşi altında sâhile atıldılar, takrîben saat dokuz buçukda ilk sandal sâhile vâsıl olarak İtalya neferâtı Berzagliyer karter torpidosunun top âteşinin taht-ı himâyesinde olduğu hâlde Bingazi Sâhili'ne çıktılar. İlk asâkir karaya çıktıkları zamân diz üzerinde hareket ederek Hristiyan mezârlığına doğru ilerlediler. Mezâristân civârında icrâ edilen âteş bahriye neferâtından ileri bulunanlara isâbet ederek Roma zırhlısı mülâzımlarından Mariyo Biyanko'yu [*Mario Bianco*] öldürdü. Bahriye neferâtından mürekkeb birinci ve ikinci bölüklerin kısm-ı mütebâkîsi ilk giden asâkire mülâkî oldu. Bu sırada istihkâm (s. 63) asâkiri tarafından köprünün inşâsı itmâm edilmiş olduğundan asâkir-i beriyye ihrâc edilmeğe başlanmışdı. Asâkirin ihrâcı muntazam bir sûrette vukû' buldu.

Arabların Hareketi: Asâkir-i beriyyenin bu sûretle karaya çıktığını görünce şiddetli bir mukâvemet icrâsı zamânı geldiğini ve netîce-i harbin de bu sûretle ta'ayyün

edeceğini anladılar. Evvelce ric‘at etmiş olanlar Sidi Dub [Sidi Daub] kasabası etrâfında taşların hisârların önünde toplandıkları gibi diğerleri de Sale Gölü civârında temerküz etmişlerdi. Arablar her cihetden İtalyan piyâde neferâtına âteş ederek bir çoğunu telef etdiler.

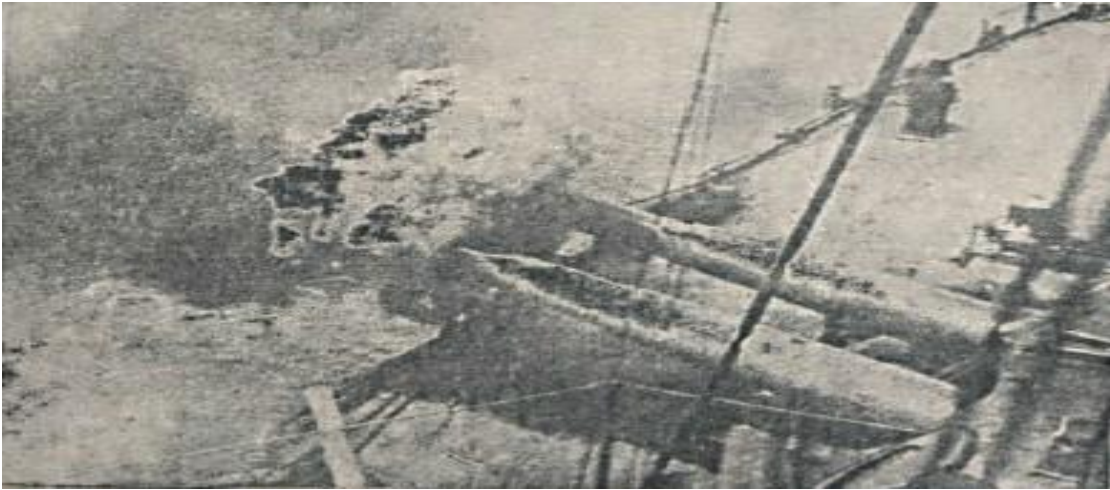
Maa‘mâfih İtalyan piyâde asâkiri ilerliyor ve iş‘âr edilen mevâki‘ işgâle çalışıyorlardı. Bunun üzerine Osmanlı kumandanı karaya çıkanlara âteş edilmesini süvâri asâkirine emretti. Arablar Hristiyan mezârlığı arkasındaki ilticâgâhlarından çıkarak köprü cihetine doğru hücûm etdiler. Fakat Rejine Elena zırhlısından atılan top âteşi mezâristân ile köprü arasında bulunan Arab süvârileri üzerine düşdü.

Süvâriler muktedir bir re‘îs tarafından idâre edilmekte idi. Zırhlının atdığı gülle re‘îsin râkib olduğu hayvânın altına düşdü. Süvârinin parçalandığı ve hayvânın telef olduğu anlaşıldı. Bazı Arablar mermiler altında bârgîrden inerek re‘îsin cesedini aldılar ve yeniden bârgîrlerine binerek şehir civârlarındaki hisârlara doğru gittiler. Bu ric‘at, cebel toplarının karaya ihrâcına müsâ‘id oldu. Toplar Hristiyan mezârlığının biraz ötesinde bulunan kum tepesi üzerinde yerleştirildiği sırada saat on buçuğu bulmuşdu. Topçular tepeye çıkar çıkmaz Berka kışlasına ve hükûmet konağına âteş etmeğe başladılar. Arabların en mühimm kuvveti konak civârında bulunduğu zannediliyordu. Hâzır bulunanlardan bazı kimselerin rivâyetine göre saat on bire on kala gâyet cesûrâne bir müdâfa‘a hareketi icrâ etdiler.. Hatta bazıları şehrin cenûb havâlîsinde Avrupalılar’a âid mahallâta nüfûz ile taraçalar üzerine çıkarak İtalyan asâkiri üzerine âteş etdiler. İtalyan asâkiri de şiddetli bir âteş ile mukâbele etdiler. Rivâyete nazaran Amegliyo’nun kumandasındaki kolda on ve Mugat kolunda dahi yalnız on bir ile on bir buçuk arasında sekiz vefât vukû‘ buldu! Pek çok asâkir dahi mecrûh olub nakledildikleri esnâda vefât etmişlerdir. İtalyan ordusu betâ’etle ve fakat muntazam ve sakin bir sûretde ilerliyordu.

Arablarda bazan kaçacak gibi geriliyor ve bazan de nâgehânî bir sûretde hücûm ederek İtalyanları serî'an harekete mecbûr ediyorlardı. Saat üçde iki kol ta'yîn edilen mevki'e gelmiş idi. Bununla beraber Arablar uzak olmayıp Sidi Dub kasabası ile hükûmet konağının etrâfında bulunuyorlardı.

(s. 64) İtalyanların sabâhdan beri ziyâde âteş etdikleri cihetle mühimmâtı eksilmeğe başlamışdı. Saat beşde Amegliyo kolu süngü ile Berka Kışlası'nı zabtetdiği gibi Mugat kolu dahi süngü ile cenûbdan imdâda koşuyordu. İtalyan asâkirinin ifâdesine nazaran Arablar hançer ile kendilerine müdâfa'a ediyorlardı. İtalyan asâkirinin hasmları olan kahramânlarla karşı pek hâlisâne bir meftûniyyet gösterdiklerini gördüm.

Gece hulûl etdiği zamân Berka Kışlası ile vâlî konağı, Seydi Dub kasabası İtalyanların elinde bulunuyordu. İleri karakolları Seyyid Hüseyin mevki'inde tahaşşüd ediyorlardı. İtalyanlardan yirmi sekiz telef ve elli sekiz mecrûh vardır. Telef olanların altısı bahriye neferi idi.

Resim 19

Bir İtalyan zırhlısı tarafından Bingazi'nin topa tutulması.

Gece Bombardımanı: İtalyanların iktisâb ettikleri muvaffakiyet şundan ibâretti ki kendileri karaya asker ihrâc edebilmişler ve asker kolları Arabları kasabât hâricine çıkararak mu‘ayyen mevâki‘e yerleşmişlerdi. Fakat Arablar o kadar uzakda bulunmuyorlardı. Saat altı buçuğa doğru yeniden âteşe başladılar. Arablardan bazıları şehir dâhiline girerek ahâliyi konsoloshânelere ilticâya mecbûr ettikten sonra bundan bi’l-istifâde şehir dâhilindeki taraçalardan yeniden âteşe ibtidâr etdiler.

Ceneral Amegliyo bu keyfiyetden Amiral Obri’yi haberdâr etdiği gibi Arabların pusuda bulunduğu (s. 65) cihetden şehrin bombardıman edilmesini de tavsiye etdi. Amiral evvelâ bunu kabûl etmediği hâlde Arablar âteşe devâm ediyorlardı. Saat yedi buçukda Ceneral Amegliyo elde edilen mevki’i terke mecbûr kalacağı ve doğrudan doğruya kendisini müdâfa‘a için şehir dâhiline gireceğini te’min etdi. Bunun üzerine saat sekize doğru bombardıman başlayarak bir saat imtidâd etdi.

Resim 20

Trablusgarb kahramânı kumandan-ı besâlet-nîşân Mîrâlây Neş’et Bey

Saat sekizi yirmi gece hükûmet konağının bağçesinde bir el tarafından tahrîk edilen beyaz bir ziyâ göründü. Gece vakti beyaz bayrak beyhûde olduğu için bir rahibin bu sûretle sulh ve müsâlemete (s. 66) delil olmak üzere bir işâret gösterdiği anlaşılıyordu. Gece bombardımanı bazı hasârât ikâ' etdi. Bir câmi' minaresi devrildiği gibi Katolik kilîsasıyla İtalya ve İngiltere konsoloshânelerine mermiler düştü. Telef olanlar arasında iki İtalyan papası İngiltere tebeasından sekiz ve on kadar Maltalı bulunuyordu. Fransızlar bombardımandan pek az müte'essir olmuşlardı. Arablar altı kilometre kadar uzağa çekilmişlerdi. Bununla beraber ertesi günden i'tibâren iki gün sıra ile gece hücumları devâm etdi. Muntazaman karaya çıkan asâkir ileri karakollarda sıra ile nevbet bekliyorlardı.

Yirmi iki teşrîn-i evvel akşamı İtalyanlar tarafından teb'îd edilen diğer gazeteciler ile birlikte Bingazi'yi terketdiğim zamân yeniden tüfenk âteşi başlamışdı. Sefâ'in-i harbiye harb vaz'iyeti almak için manevra yapıyor ve Bingazi şehrinin akşam kızılığının ziyâları altında karardığı görülüyordu.

2.4.21. Trablusgarb Hakkında Bir Vesîka-i Mühimme

Serdâr-ı ekrem Abdülkerim Paşa tarafından Hüseyin Avni Paşa'ya gönderilmiş olan bir mektûbdur ki muhterem kuddâmdan nakl u iktibâs edilmiştir.

Mes'ele-i mühimme hakkındaki beyânât mütâla'a-güzâr-ı senâverî oldu. Bu husûsda ictihâdım, hareketim esnâsında ne ise yine öyledir. Zamân u zemîn şimdi buna pek müsâ'id değildir. Zirâ evvel-emirde Rumeli mes'elesini ber-taraf etmek îcâb eder. Rumeli ahvâli bugün pek muğlak bir şekil kesbetdi. Bunun için mes'elenin halli öyle zannolunduğu kadar kolay değildir.

Bulgarlar hakkındaki müşâhedâtım evvelce Ahmed Eyüb Paşa'ya söylediğim gibi pek mûcib-i teessüfdür. Rumeli bir başdan öbür başa büyük bir ihtilâle lâzım gelen tertîbâtı ihzâr ile meşgûldür. Bu bâbda merci'-i mahsûsuna defa'ât ile arz-ı ma'lûmât olundu. Fakat hiçbir şey yapılmıyor. Zamân geçtikçe pek büyük fırsatları gâ'ib ediyoruz.

Size canınızı sıkacak bir işden bahsedeceğim: Fakat ne çâre gâ'ile arasında gâ'ile çıkıyor. Geçen sene meclisde İtalya'nın Trablus hakkında bazı efkâr-ı hafiyeye beslediğini söylemiş idim. Bu beyânâtımı Midhat Paşa dahi kemâl-i şiddetle müdâfa'a etdi. Bu da ma'lûm-ı âlînizdir. Şimdi İtalya bizim Rumeli'deki meşgûliyyetimizden istifâde ederek Trablus'da kendine birtakım menâfi' te'mîn etmek istiyor. Geçen gün Fraye Prese'de [*Freie Presse*] İtalyancadan tercüme olunmuş bir makâle gördüm. Bu makâlede Napoli ile Trablus beyninde bir seyr-i sefâ'in kumpanyası teşkîlinden bahsolunuyor. Senâverî'niz bu teşebbüsü mevzû' ve medlûli i'tibârıyla yalnız bir vapur işlemeğe münhasır kalamayacağı mülâhazasında bulunarak orada bazı tertîbât ahzını tavsiye ederim. Lâkin bu tertîbât hiçbir vakit Rumeli'nin zararına olmamalıdır. Trablus'da büyük büyük (s. 67) istihkâmât inşâsını şimdi muvâfık görmem. Çünkü buna elde mevcûd nukûd kâfi değildir. Trablus'da yapılacak şey elzemi lâzıma tercih olmalıdır. Şimdi en muvâfık şey, dâhile doğru bazı erzâk depoları te'sîsiyle yerli efrâd dahi yüzde elli nisbetinde nizâmiye taburlarına taksîm olmalıdır. Bu husûsda Ahmed Eyüb Paşa ile müzâkere olunmuş idi. Kendisinden ma'lûmât talep olunursa bir lâyiha takdîm edecektir sevâhili teftîş ve mühimm batarya noktalarını ta'yîn için oraya Binbaşî Tahir Bey'in gönderilmesi muvâfık olur.

Necib Paşa umûm müdâfa'a hakkında ve müsvedde hâlinde bir proje göstermiş idi. Pek muvâfık buldum. Lâkin bu projenin tatbîki zamân ve paraya mütevakkıftır ki o

da Rumeli mes'elesi kat'î bir sûretde hallolunmadıkça icrâ edilemez. Edilir ise hatâ olur. Esâsen Necib Paşa'da bu fikirdedir ve projenin tamâmî-i ikmâlî on seneye mütevakıftır. Bu husûsda fazla ma'lûmât edinebilmek için kendisini makâma celbediniz. Ahvâl-i hâzıra i'tibârıyla size teyakkuzu tavsiye ederim ol bâbda.

an-Edirne: 1291

Abdülkerim

2.4.22. Derne'nin İstirdâdı

Bütün Osmanlılar'a, bütün âlem-i İslâm'a kemâl-i iftihâr ile, kemâl-i sürûr u ibtihâc ile i'lân u tebşîr ederiz: Min-kıbeli'r-rahmân muzafferiyet ve muvaffakiyet-i ebediyye ile mübeşşir ve kâmbîn olan cünûd-ı İslâm Trablusgarb vilâyetimizde yeni ve kat'î muzafferiyet daha kazandılar, öyle büyük, öyle müşa'şa ve hârikü'l-âde bir muzafferiyet ki târîh-i harb bunun bir mislini daha kaydetmemiş, enzâr-ı cihân şimdiye kadar bu derece parlak, bu derece nûr-ı enver-i pür-şems-i zaferle kamaşmamışdır. Biz endîşe-i harb ile muntazırü'l-bâl olan Osmanlılara bir kat'î ve şanlı muzafferiyeti tebşîr için isti'câl eylerken gözlerimiz sürûr ile, ibtihâc ile yaşıyor. Kalblerimiz hakîkî bir fahr ile, ciddî ve lâyük bir gurûr ile çarpıyordu. Nasıl çarpmasın ki i'lân-ı harb müddeti daha bir, bir buçuk aya varmadan şanlı ve cesûr askerlerimiz; kahramân can-fedâ Arab kardaşlarımız Osmanlı nâmûsunu, Osmanlı merdliğini, Osmanlı an'anesini, ihyâ edecek ne kadar büyük zaferler kazandılar ve o zaferleri Derne'yi tekrâr işgâl ve bütün düşman ordusunu kahlâr ellerine esîr düşürmek gibi bir galibiyet-i azîme ile tetvîc eylediler.

O yerler Şimdi bir tâbiŐgehi-seyf-i mũcellâdir
Sufũf-ı gaziyan pîrâye-bahş-ı sahn-ı sahrâdır
Tũfek, top, sũngũ birden bire uğurdan cũmle fermâdır
O ölleri Öte mevc-i hũn-i dũŐmanla mutarradır
Bũtũn ebr-i zaferdir sanki feyz-efŐân o yerlerde
Nehâr-hũn ve âteŐdir bu yıl coŐan o yerlerde
Serini olanca Şa‘Őaasıyla tecellî etdirdiler

Bizden o merd Osmanlılara, o yiğit bâdiye kahramânlarına (s. 68) samîm
rũhumuzdan kopan en ulvî ve en ihtirâmkâr takdîsler!

Teşrîn-i evvelin onbeŐinci gecesini Derne’ye me’mũr olan asâkir-i nizâmîye ve
Senũsîlerle mũcâhidîn-i Arabdan mũrekkeb bir kuvvet dũrt koldan Derne ũzerine Şedîd
ve sâ’il bir hũcũm gũstermiŐ ve on sekiz teşrîn-i evvele kadar bu kanlı ve Şanlı
muhârebe devâm ederek en nihâyet İtalyanların izmihlâl-i kat‘iyyesiyle netîcelenmiŐdir.

İtalyanlar meydân-ı harbde beş yũzden fazla telefât bırakmıŐ ve iki bin kadar
tahmîn edilen mũtebâkî kuvveti kâmilen Osmanlıların dest-i hamâsetine esîr
dũŐmũŐdũr. Muhârebede zâyi‘âtımız seksen Şehîd ile yũz kadar mecrũhdan ibâretedir.
Bundan ma‘adâ dũŐmandan: 2.000 esîr, 18 serî‘ âteşli top, 1.800 sandık cebhâne gâyet
kũllyetli mikdârda erzâk igtinâm edilmişdir.

Diğer taraftan Harbiye Nezâreti Enver Bey’den aldığı resmî telgrafnâmeysi ber-vech-i
âtî tebliğ ediyor:

2.4.22.1. Derne 19 Teşrîn-i Evvel 1327

“Mâh-ı hâlin on beşinci Cuma gecesi Derne Nizâmiye Taburları'yla Ber'assa, Hâssa, Dersâ, Abîdân kabîleleri Derne'ye hücûm etmişlerdir. Osmanlılardan seksen şehîd düşmandan beş yüz telefât vardır. Düşmandan on sekiz top zapt olunmuşdur. Defne Limanı'ndaki telgrafhâne ile bir dükkâna İtalyan ganbotu tarafından iki gün fâsıla ile bugün top endâht olmuş ise de hiçbir te'sîr göstermemişdir. Urbân kâmilen cihâda hâzırdır. Memleketden mu'âvenet olunmasın. Düşmandan alınan esliha ve erzâk birçok zamân bize kifâyet eder. Ve bu hücûmda Cebel-i Ahsâ Senûsî meşâyihinden zâviye-i Bayda Şeyhi Seydû'l-ilmî ve Seyyid Sâlih Esmâ ve Muhammed Gazeli, Seyyid Abdülkadir Kırkaş, Seyyid Abdullah Ebu Seyf, Seyyid Abdullah Kırkaş, Seyyid el-Mürtaza Kırkaş bin Abdullah, Seyyid Senûsî Garîbâni, Seyyid Muhammed Ebu Faris, Seyyid Muhammed bin Hayhul, Seyyid Muhammed bin Ömer, Seyyid Senûsî Cibâli nâm zatlar bi'l-fi'l ibrâz-ı gayret-i fedâkârî eylemişlerdir.”

Binbaşı

Enver

Aynı zamânda Osmanlı ajansı da (resmî) olmamak kaydıyla âtfideki telgrafnâme-yi teblîğ etmiştir:

2.4.22.2. Osmanlı Muzafferiyet-i Azîmesi

Resmî: Askerlerimiz Derne'yi zabttdiler. İtalyanlara beş yüz telefât verdirdiler. Düşman ordusunun mütebâkîsi esîr edildi. Düşmandan 18 top zapt olundu. Bizden

seksen şehîd seksen mecrûh vardır. Bu muzafferiyet haberi kahramân-ı hürriyet Enver Beyle Senûsî Şeyhleri tarafından Harbiye Nezâreti'ne tebşîr edilmiştir.

El-hâsıl gerek tahkîkât-ı husûsiye ve gerek (s. 69) teblîgat-ı resmiye Osmanlıların dün Zuvâre'yi ve bugün de Derne'yi levs-i düşmandan tathîr eylediğini vâzihan gösteriyor. Şu şanlı muzafferiyetlerin kemâl-i sür'atle tevâlî eyleyeceğini ve Trablusgarb muhârebesinin Osmanlı târîh-i harbına yeni bir sahîfe-i zerrîn ilâve edeceği kat'iyen biliyoruz. Çünkü ser-levhada ittihâz eylediğimiz gibi:

Uyandırmak hatardır gırra bir şîri menâmından

Hazer ey hasm-ı bî-insâf-ı dîn Osmanlı nâmından

Bu kavmin titre makrûn-ı adâlet-i intikâmından!

Kılıçlar çıkmasın bir kere pür-satvet niyâmından

Durulmaz pîş-i kahrında dayanmaz darbına hâ'il...

Bevârikdir, savâ'ikdir, bilâ-bârânîdir sâ'il.

Bakalım İtalyanlar bu tokatdan sonra olsun akıllarını başlarına alacaklar mı?

İtalyanların Tobruk sâhiline çıkardıkları asâkirden kısm-ı küllîsi ile asâkir-i İslâmiye arasında El-fârûk mevki'inde vukû'a gelen müsâdemede İtalyanlar telefât-ı külliye ile münhezim ve perîşân olarak Tobruk mevki'indeki karargâhlarına ric'at etmişlerdir. İki saat devâm eden müsâdemede Fizan Meb'ûsu Câmi Bey'in kumandasında bulunan hecîn-süvar mücâhidînin gayret ve yararlıkları görülmüş ve âdetâ firâr tarzında İtalyanların vukû'a gelen ric'atleri esnâsında bu arslanlar, İtalyanları sâhile kadar ta'kîb ve birçok mühimmâtlarını iğtinâm etmişlerdir. İtalyanlardan gerek mahall-i müsâdemede ve gerek esnâ-yi firârlarında iki yüzü mütecâviz maktûl ve hayli

mecrûh bulunduğu ve mücâhidîn-i İslâmiye'den ancak on dokuz şehîd ve elliye karîb yaralı bulunduğu anlaşılmışdır. İtalyanlar dâhile doğru vukû'a gelen bi'l-cümle harekâtlarında asâkir-i İslâmiye tarafından münhezim olmaları hasebiyle bunların ba'de-mâ sâhilden ve donanmalarının himâyesinden kat'iyyen ayrılamayacakları anlaşılmaktadır. Câmi Bey'in İtalyanları sâhile kadar ta'kîbleri esnâsında İtalyanlar pek ziyâde âsâr-ı helecân ve telâş göstermişler ve sâhile muvâsâlatlarında sefâ'in-i harbiyelerinden mücâhidîn üzerine açılan top âteşi üzerine biraz nefes alabilmişlerdir. Asâkîr-i İslâmiye mevsim rüzgârlarının karîbü'l-zuhûr olması hasebiyle İtalya sefâ'inin müfârekatına intizâr eylemektedirler. Sefâ'inin müfârekatı üzerine İtalyanların mevki'i cidden kesb-i müşkilât edeceği cihetle Tobruk'da bulunan İtalyanlar karargâhlarının etrâfını son derecelerde tahkîm ü takviye ile meşgûldürler.

2.4.23. Yirminci Asrın Medenî Vahşileri

Düşman olur ki merd olur, munsif ve kavâ'id-i insaniyyete ri'âyetkâr olur. Böyle bir düşmana karşı artık şiddetle mu'âmele edilemez. Buna karşı daha ziyâde âlî-cenâb davranmak iktizâ eder. Bir nev' düşman vardır ki bütün ef'âl u harekâtında alçaklıkla intikâm almak ister. Kendini tesliye etmek için karşısındaki bütün mukaddesâtına bile tecâvüz eder ve bundan mütelezziz olur.

(s. 70) Biz bugün İtalyanları işte bu nev' düşmanlardan görüyoruz, yirminci asr-ı medeniyet ve insâniyetde medeniyet ve insâniyet kisvesi altında hareket eden alçak İtalyanlar bugün dârü'l-harbde zulm u ta'addîye bir türlü doyamıyorlar. Hilkatlarındaki redâ'et ve denâ'eti böylece ibrâz u isbât etmiş oluyorlar. Âlem-i insâniyet ve medeniyet kendilerine la'net ediyor.

Pây-i tecâvüz ve ta'arruzlarını atdıkları yerlerde haydûdların irtikâb edemeyeceği mezâlimi ikâ' ediyorlar. Telgraflar, Avrupa gazeteleri meydânda. Trablusgarb'da ihtiyârlar, çocuklar, kadınlar hatta hastalar ve mahbûslar bile bugün bilâ-sebeb o nâ-merd İtalyanlar tarafından katl u telef ediliyor. Ma'sûm çocuklar, bî-günâh kadınlar, zavallı ihtiyârlar, bî-çâre halk hayvân boğazlanır gibi merhametsizce, alçakca kesiliyor.

Hukûk-ı düvel kitablarında ise: "Milel-i mütemeddine nezdinde muhârebe kırıp geçirip, tahrîb etmek için değil, hakkı te'yîd veya muhâfaza etmek içindir. Hatta beyhûde olarak müsellâh bir düşman bile öldürmek memnû'adır" deniliyor. Sonra insân bir kere de medenî kisve ve nikâbı altında irtikâb olunan İtalyanların cinâyetlerini gördükçe her şeye la'net-hân oluyor. Yok olsun böyle medeniyet ve insâniyet! İnsânların terakkî ve temeddünden maksadları nedir? Zulm ve i'tisâfı artırmak mı, yoksa ortadan kaldırmak mı? Medeniyet kisvesiyle bu derece zulm ve i'tisâfda bulunduktan sonra insâniyetin hâlet-i ibtidâiyyesinde ne fenâlık vardı? O hâli muhâfaza etmek dahi iyi değil midir?

İtalyanların – İtalya devletini düvel-i mu'azzamadan addetmek pek fuzûlî bir eser-i semâhat olduğunu bi-hakkın tezâhür etdiren – za'f u aczine ve buna inzimâm eden âsâr-ı vahşetine mukâbil Osmanlıların hamâset-i fitriyye ve hamiyet-i vataniyeleri her türlü takdîr ve sitâyîşin fevkinde olarak enzâr-ı âleme, İtalyanların tasvîr etdikleri levha-i cinâyet ve vahşet ve meskenetden mutazarrır ve rencîde olan enzâr-ı mütemeddineye hamâset, celâdet, vatana muhabbet, ulviyyet gibi nice hasâ'il-i ber-güzîdeden teşekkül etmiş bir levha-i tesliyet-bahş arz ediyor. Harbin bugünkü safhası her iki tarafın ahvâline ma'kes olarak bu menâzırı gösteriyor.

İtalyan mezâlimi burada ta‘rîf ü tasvîr için o alçaklar kadar katı yürekli olmalıdır. Biz kalemimizde bu kuvveti bulamadığımız için Lahey Sulh Konferansı’na iştirâk eden bütün Düvel-i ecnebiye-i Hâriciye nâzırlarına hitâben hükûmet-i Osmaniye tarafından verilen protesto-nâmenin derciyle iktifâ ediyoruz:

2.4.24. Protesto-nâme

1907 senesinde Lahey’de in‘ikâd eden konferansda düvel-i âhîde murahhasları milislerle gönüllü hey’etleri hukûken (ordu) tesmiyesine dâhil olacaklarından ma‘adâ düşmanın takrîbi üzerine kuvâ-yi muhâcemeye karşı muhârebe için birinci (s. 71) mâddeye tevfikân teşkilât icrâsına vakit bulamadan kendi ihtiyârları ile silâha sarılan ve memleketleri henüz işgâl edilmemiş bulunan ahâlinin dahi alenen silâh taşıdığı ve kavânîn ve âdât-i harbiyeye ri‘âyet eylediği takdîrde muhârib gibi tanınacağını sûret-i mahsûsede kararlaştırmışlar idi. (Kavânîn ve âdât-i harbe müte‘allik nizâm-nâmenin birinci ve ikinci mâddeleri)

Diğer taraftan aynı mâddeye müte‘allik mülâhazât sırasında düvel-i âkide (kâffe-i ahvâl ve husûsâta şâmil mukarrerât ittihâzı adîmü’l-imbân olmakla beraber) zikr ü tasrîh edilmemiş olan ahvâlin takdîrini ordu idâre edenlerin mu‘âmele-i keyfiyyesine terketmediği de kabûl etdiklerini beyân etmişler ve binâenaleyh taraflarından kayd ve istidlâl edilmiş bulunan ahvâlde ahâli ve muhâriblerin milel-i mütemeddine arasında te’sîs eden te‘âmülâtdan münba‘is hukûk-ı düvel ahkâmıyla kavânîn-i insâniyet ve vicdân-ı umûmî muktezıyâtının zîr-i himâyesinde kalacaklarının beyânını münasib görmüşlerdir. İmdi İtalya Trablusgarb ve Bingazi’de yalnız bu hukûk-ı düvel ahkâm-ı hâzırasını ve kavânîn-i insâniyeti istihkâr etmekle kalmamıştır. Bilâ-

sebeb ve sadece arzu-yı teshîr sevkiyle i'lân-ı harb etdikden sonra vilâyet-i mezkûre sekenesiyle muhâriblerine karşı mu'âmelâtında İtalya sulh konferansında bütün cihân-ı medeniyete karşı sûret-i mahsûsede kabûl eylediği esâsları pâ-y-mâl eylemiştir.

Bî- taraf şühûd taraflarında neşredilen tafsîlât ve bütün cihânın vicdân-ı umûmiyesi cânibinden yek-zebân ref' olunan âvâze-i nefret İtalya me'mûrîn-i askeriyesinin irtikâb eyledikleri mezâlîm ü i'tisâfâtın zât-ı aliyyelerine tafsîlen ta'dâdından bizi vâreste kıldığı cihetle İtalya'nın mârrü'z-zikr birinci ve ikinci mâddeler ahkâmını ihlâl ederek vatanın müdâfa'ası için mezkûr ikinci mâddeye tevfi'kan kuvâ-yı askeriyemiz tarafından eli silâh tutar adamları teslîh edilmiş olan Trablusgarb'a mücâvir kara halkını bilâ-tefrîk-i cins ve sinn muhâsara etdiğini ve bî-rahm ve amân kurşuna dizdirmiş olduğunu ihtâr etmekle iktifâ ederim. Fazla olarak dâhil-i şehirdeki bazı vatanperverân-ı Osmaniye'nin müstahlisi orduya mu'âvenet etmek istediği bahânesiyle İtalya erkân-ı harbiye hey'eti bütün sekene-i ma'sûmeye karşı icrâ-yı dehşeti, ilkâ-yı mevî emreylemiş, genç ihtiyâr bir hayli kesânı yalnız bir şübhe üzerine ve bilâ-sebeb küll-i yevm kurşuna dizdirmiş ve dizdirmekde bulunmuş, kadınlar, çocuklar itlâf veya mahbeslere ilka edilmiştir. Bir hayli mahallât, eşirrâ-yı askeriyenin yedine terk olunmuş, ihrâk-ı bi'n-nâr edilmiştir. Binlerce bî-çâregân â'ilelerinden hastagân-ı bâlîn ıztırablarından kaldırılarak gûnâ-gûn mahrûmiyetlere, fenâ-yı muhakkaka ma'rûz oldukları hâlde diyâr-ı ba'îdeye sevk edilmek üzere yığın yığın vapurlara irtikâb olunmuşlardır.

Afrika'da neşr-i medeniyet edeceği iddiâsında bulunan bir hükûmetin enzâr-ı cihâna vaz'eylediği (s. 72) manzara-i elimeye kıyâsen hükûmet-i Osmaniyece şiddetle ihtiyâr edilen ve Lahey Mukarrerâtı esâsına tamâmiyle tevâfuk eden tavır ve hareket-i müstakîmâne ve vakurâneyi teblîge hâcet var mıdır? Bu esâsları pâ-y-mâl etmiş bir

düşmana karşı hükûmet-i Osmaniye dahi kendini bunlardan vâreste addedebilir iken zerrece bu yola sülûk etmemiş, hatta düşman hükûmet tebeasının müctemi'an tard u teb'idi gibi Lahey Konferansı'nca sûret-i kat'iyeye de men'inden sarf-ı nazar olunan bir tedbîri bile ittihâz etmekden ictinâb eylemiştir. Binlerce ma'sûm Osmanlılar katl veya tagrîb edilmekte iken her sınıfa mensûb on binlerce İtalya tebeası memâlik-i Osmaniye'de kavânîn ve zâbita-i Osmaniye'nin zîr-i himâyesinde kendi tebeamızla rekabet ederek yaşıyorlar. Bi'z-zât düşmanı istişhâd ederek şunu da ilâve edeceğim düşman donanmaları Trablusgarb ve Bingazi üzerine âteş açdıkları hengâmda oradaki me'mûrîn-i Osmaniye henüz bilâd-ı

Resim 21

İtalyanlar tarafından Trablusgarb'da teşkil edilen divân-ı harblerden biri olup burada mecrûh bir İtalya askerini öldürdüğü iddiâsıyla kurşuna dizilmiş olan Almanya konsoloshânesi kavâsının muhâkemesi.

Resim 22

(s. 73) Teşrîn-i evvelin yirmi üçüncü günü vukû' bulan muhârebede ahâlden çocuklarla kadınların âteş hattından hârice çıkarıldıklarının resmidir ki bunlardan bir çoğu harbin dehşet ve şiddetinden telef olmuşlardır.

(s. 74) mezkûrede bulunan müte'addid İtalyanların hayâtını bî-hakkın galeyân ve heyecâna düşmüş bir halkın tecâvüzâtından masûn bırakacak tedâbîr ittihâz etmiş, hiçbir İtalyan rencîde edilmemiştir. Hâlbuki ma'rûz-ı istilâ bulunan vatanın hulâsa şitâbân olan bi'n-nisbe fâ'ik bir kuvvetin âteşleri altında vatan uğruna fedâ-yı câna hâzırlanan gönüllüler el-yevm Trablusgarb'da te'sîs-i karârgâh etmiş olan İtalya Erkân-ı Harb hey'etinin hiçbir vakit der-miyân edemeyeceği ma'zereti serd edebilirler idi. El-hâsıl hükûmet-i Osmaniye Afrika'daki ordu-yı Osmanî zâbitlerine İtalyan üserâ-yı harbına karşı hukûk-ı düvel kavâ'idine tevfikân mu'âmeleye devâm etmelerini ve hatta vatanlarını müdâfa'a etmek istekleri için kardaşları her gün İtalyanlar tarafından kurşuna dizilen ahâli-i mahalliyye tarafından rencîde edilmelerine mahall bırakılmamasını dahi tavsiye eylemiştir.

Husûsât-ı meşrûhaya binâen hükûmet-i Osmaniye İtalya ordusunun Trablusgarb ve Bingazi'deki ta'addiyâtını gerek muhârib ve gerek Lahey'de vücûd-pezîr olan meâsir-i medeniyetin müşâriki sıfatıyla konferans mukavelâtına vaz'-ı imzâ etmiş bulunan devletlere arz ve ihbâr etmeğe hakkı olduğunu ve bunu bir vazîfe addetdiğini beyân eder ve mezkûr konferans mukarrerâtına mugâyir olarak kendi tebea ve muhâribleri üzerinde irtikâb olunan mezâlîm ve kıtalı şiddetle protesto eyler.

Hükûmet-i Osmaniye bu vechile yalnız bir müdâfa'a ve tahaffuz-ı husûsi vazîfesini îfâ etmeyip keyfiyetin bir tehlike-i müştereke muvâcehesinde yek-diğerini zâmin bulunan bütün akvâmın vicdânına ta'alluk etdiği için daha vâsi' ve daha âlî bir vazîfeyi îfâ ediyor. Bu tehlike-i müştereke ise medeniyet-i hâzıranın bir lafz bî-ma'nâ hükmünde kalmasını te'mîn eden esâsların ma'rûz-ı fenâ olmasıdır.

2.4.25. Trablusgarb Meb'ûsları'nın Takrîri

Meclis-i Meb'ûsân Riyâset-i Aliyyesine

Efendiler,

Bed-baht Trablusgarb, bir düşman-ı adl ü insâniyetin savlet-i akûrânesi ile hâk pâk-i vatandan ayrılmak tehlikesine ma'rûz bulunuyor.

Trablusgarb ve Bingazi ile vatan[ın] azîz ve mukaddes vücûdunun bir rubû'nu, millet-i mübeccele-i Osmaniye iki milyona karîb evlâdını, saltanat Afrika'daki hâkimiyeti, makâm-ı mu'allâ-yı hilâfet ise Afrika kıt'asındaki doksan milyonluk İslâm ile râbta-i mâddiyesini gâ'ib ediyor.

Dünya, medeniyet ve insâniyet-perverliği ile müftehir! Fakat bütün bu müdde‘ayât-ı kâzibe ile beraber el-ân hakkın kuvvetden başka bir şey olmadığını anlamamak ve görmemek için mahrûm-ı iz‘ân ve im‘ân olmak lâzımdır.

Bunun için kalblerimiz kan ağlayarak biliyorduk ki Osmanlı kuvâ-yı hâzırası, mülk-i vasî‘-i Osmanî‘den, pâ-yı taht-ı saltanattan ba‘îd ü müfrez (s. 75) muvâsalat-ı azîm kuvve-i bahriyeye muhtâc ve müftekir Trablusgarb ve Bingazi‘yi kat‘iyyen müdâfa‘a ve muhâfazaya kudret-yâb olamayacaktır.

Trablusgarb‘ın ağyâr-ı mütecâvire tasallutât u tecâvüzâtından muhâfaza ve istihlâsı Osmanlılığın onlar derecesinde kavî, Osmanlı bahriyesinin hiç olmazsa onlarınki kadar mühîb olmasına mütevakıftır.

İdâre-i sâbıkanın terbiye-i milliye ve kuvve-i bahriye-i Osmaniyeyi hâ‘inâne ihmâl etmesi yüzünden ma‘a‘t-teessüf böyle bir kuvvetin birkaç sene zarfında ikmâl ve itmâm edilemeyeceği de ma‘lûm ve musaddaktır. Bununla beraber bütün dünya ve vicdân-ı millet i‘tirâf eder ki, bed-baht vatanın müdâfa‘a ve istihlâsı, düşmanların teşebbüsât-ı istîlâ-cûyânelerinin ta‘vîk ü te‘hîri hiç olmazsa Osmanlı şeref-i millîsinin muhâfaza ve sıyâneti için işbu kuvvetler hâricinde daha birtakım tedâbîr-i siyâsiye ittihâz ve tatbîki lâ-büdd ve mümkün idi.

Trablus gibi bir kıt‘anın muhâfaza-i hukûk ve menâfi‘i yalnız kuvve-i bahriye-i düveliyeye değil, aynı zamânda metîn ve vâzi‘ bir siyâset-i hâriciyeye, muhît-i memlekete muvâfık teşkilât-ı dâhiliye ve mâliye, yine mevki‘in husûsiyetiyle mütenâsib tertîbât-ı harbiyeye istinâd ve ittikâ eder. Mülk-i mukaddes-i Osmanî‘nin eczâ ve enhâ-yı sâiresi hatta merkezi, Osmanlılığın bütün kuvâ-yı medeniyyesi cem‘ ü tertîb ederek tamâmiyyet-i mülkiyesini bugüne kadar mevcûd mu‘âhedât-ı kâzibede olduğu gibi

yalnız lafzan te'mîn ü tasdîk değil, kuvve-i harbiye ve bahriyesiyle te'yîd ü tevsîki der-uhde eden devletlerle akd-i ittifâk ve i'tilâf eylesine muhtâc bulunmaktadır.

Trablusgarb muhît-i mahsûsu, bu vilâyet-i merhûme teşkilât-ı idâriye ve mâliyesinin vaz'iyet-i cografiyye ve milliyesiyle mütenâsib ve mütevâfık olmasını istilzâm eder. Trablusgarb ile'l-ebed öldü. Livâ-yı mukaddes-i Osmanî altında pâyidâr olmak için, başlı başına yaşayabilecek bir idâre-i mülkiyye ve mâliyyeye mâlik olmalıydı. Trablusgarb millî ve mahallî teşkilât-ı askeriyye son derece muhtâc ve müftekr bulunuyordu.

Donanmamızı âmâl ve arzu-yı millet nisbetinde sür'atle ikmâl mümkün olmuyordu. Fakat şu arz ettiğimiz teşebbüsâta ibtidâr etmekde acaba kâbil değil miydi? Hayır, biz ne siyâset-i hâriciyemizle, ne teşkilât-ı mülkiyye ve mâliyyemizle ne de tertîbât-ı askeriyyemizle uğraşdık. Trablusgarb'ı umûm devletler ile ittifâk ve i'tilâf politikasının netâyic-i mütereddide ve meş'ûmesine terketdik. Kendi sulh-perverliğimizi sâf-dilâne dünyaya dünyanın muhteris devlet ve diplomatlarına da ta'mîm ve tevcîh ile kendi kendimizi aldatdık.

Teşkilât-ı mülkiyyede, bugün vatan, sevgili vatan uğrunda kanlarını dökerek hamiyet-i milliye-i Osmaniyelerini gösteren Trabluslu kardaşlarımıza memâlik-i Osmaniye'nin cihât-ı sâiresindeki birçok vatandâşlarımız belki i'timâdsızlık, emniyetsizlik göstermek sûretiyle atâlet ve cehâlete pek muvâfık (s. 76) meslek-i sakîm intihâb eyledik ve iş görmedik. İhtilâller, harb-ı dâhilîler îcâdıyla cism-i vatani za'fa giriftâr etdik. Mâlî, hiçbir tedbîr ittihâz edilmedi. Hazîne-i mâliyyeyi milyonların bâr-i sakili altında bıraktığımız gibi Trablusgarb'ı aç ve sefil inlettik. İnletdik de orada bir muhît-i acz ve za'f vücûda getirdik.

Nihâyet, bu yolda bir gaflet ve terâhî ile bugüne kadar, ne asker, ne vesâ'it-i tedâfû'iyeye-i mahalliyyeye hiç, hiçbir şey hâzırlamadık. Lâkin, biz, bu tedâbîr-i metîne ve ciddiye'nin ittihâzından da vazgeçtik. Bunlardan sarf-ı nazar, Hakkı Paşa kabinesi idâre-i sâbika zamânında görülmeyen düşüncesizlikler, gafletler, atâletler irâ'e etmek bed-bahtlığında da bulundu.

Trablus meb'ûs-ı muhtemleri bulunan zâtlar teessürle îzah-ı merâm etdikden sonra sâbık kabineyi âtîdeki 9 mâdde ile ithâm ediyorlar:

Mâdde 1 – Trablus'un asâkir-i mevcûdesi şimdiye kadar 15 bin ile 20 bin arasında iken bûdce kânûnuna mugâyir olarak bunun beş binden dûn bir mertebede terkedilmesi ve asâkir-i milliyeyi teşkîl eden Kuloğulları'nın tamâmen ilgâsı ve bûdce kânûnuyla teşkîli kabûl olunan redîf teşkîlâtının te'hîrî.

Mâdde 2 – Devr-i sâbıkda inde'l-hâce kuvve-i nizâmîyeye iltihâk edecek Kuloğlu asâkir-i milliyesinin teslîhine mahsûs olarak hıfzedilen kırk bini mütecâviz Martin ve Şınayder tüfenklerinin iki sisteme tebdîli bahânesiyle buraya aldırılarak yerlerine diğerklerinin yetiştirilmemesi.

Mâdde 3 – Millet müdâfa'a-i vatan için harbiye bûdcesine büyük bir fedâkârlık gösterdiği hâlde en muhtâc olan ve her türlü âmâl-i siyâsiye-i ecânibe ma'rûz bulunan Trablus kıt'asına top ve sâir mühimmât-ı askeriye gönderilmeyerek pek mensî ve mühmel bırakılması, devr-i sâbıkdan kalma istihkâmâtın terakkiyât-ı hâzıraya göre ta'dîl değil, ta'mîrine bile i'tinâ edilmemesi.

Mâdde 4 – Trablusgarb gibi müstesnâ olan mahallerde istihdâm olunacak zâbitânın inde'l-hâce asâkir-i mu'âvine sûretiyle alınacak millî askerinin başına geçip emr ve kumandayı tefhîm ve harekât-ı askeriyyeyi hüsn-i tedvîre muvaffakiyetini te'mîn için mümkün olduğu kadar lisân-ı mahallîye ve arâzîsinin ahvâl-i tabî'iyeye ve askeriyesine

vâkıf olması lâzım gelirken bi'l-akis mekteb-i harbiyeden me'zûn yerli zâbitân ile evvelce bir müddet orada istihdâm edilerek oldukca lisân ve ahvâl-i mahalliyyeye vukûf kesbetmiş zâbitân hemân kâmilen tebdîl ve yerlerine tek tük olarak gönderilenler miyânında dahi lisâna vâkıf olanların aranılması bi't-tabi böyle fevka'l-âde ahvâlde teşkîl olunacak milli taburlarda bu gibi zâbitândan istifâde müte'assir ve belki mümkün olamayacağı.

Mâdde 5 – Trablusgarb ahâlisinin yegâne medâr-ı ma'îşetleri zahîre mahsûlü olduğu ma'lûm ve dört seneden beri de tevâlî eden kuraklıktan nâşî mevrû'âtdan hiçbir şey hâsıl olmayarak ahâlinin (s. 77) azîm bir kahta giriftâr olduğu defa'âtle meclisde beyân olunmuş ve kabine tarafından dahi cereyân-ı hâl tasdîk edilmiş iken ahâlinin mu'âvenetlerine hakkıyla şitâb edilmemesi.

Trablusgarb'da bulunduğumuz zamân kaht-zedegândan iki yüz bini mütecâviz halkın Tunus ve mahall-i sâireye hicret etdiklerini ve hatta tese'ül ile merkez-i vilâyete dökülen etfâl ve acezeden martdan haziran nihâyetine kadar beş yüz on dört şahsın açlıktan vefât etdiklerini, temmuz evâsıtında makâm-ı sadârete telgrafla ve mufassal tahrîrâtla arz etmiş ve acezenin infâk ve i'âşesi için Meclis-i Meb'ûsânın geçen seneki son ictimâ'i gününde kabinenin mâdde-i kânûniye ile talep eylediği on bin liradan mütebâkî sekiz bin lira ile kaht-zede zürrâ'a yemeklik ve tohumluk olarak tevzî'i takarrür eden altı yüz bin kîle zahîrenin tesrî-i irsâli istihâm olunmuş ve buraya avdetimizde bi'z-zât ta'kîb edilmiş olduğu halde i'lân-ı harbe kadar gönderilmemesi ve bi'l-netîce kuvve-i nizâmiyeden tecrîd edilen ve ahâli tarafından müdâfa'ası müstehîl olan bu kıt'anın düşmanlarımız tarafından istîlâsının teshîl ve tesrî' edilmesi.

Mâdde 6 – Trablusgarb gibi mahallere ta'yîn olunacak bi'l-cümle me'mûrîn-i hükûmetin lisân ve ahvâl-i mahallîye vukûfu meşrût ve hatta bazı müstesnâ mahallerde

erbâb-ı nüfûzdan olan yerlilerin istihdâmı lâzım gelirken her nasılsa bunun aksi olarak mültemeslerin istihdâm edilmesi dolayısıyla hâsıl olan netâyic-i ma'kûse.

Mâdde 7 – Trablusgarb vilâyeti şimdiye kadar vâlîsiz, kumandansız birgün bile terkedilmemiş iken İtalyanların talebi üzerine azlolunan İbrahim Paşa'nın yerine ta'yîn olunan vâlî ve kumandanın muvâsalatından evvel müşârün-ileyhin geriye aldırılarak vilâyetin sâhibsiz bırakılması [*]²⁵⁴ ve bu sırada İtalyanların Trablusgarb'a tecâvüze hâzırlandıkları ma'lûm iken bir buçuk mâh kadar devâm eden bir müddet-i mu'ayyene içerisinde dahi bunların i'zâmlarında tereddüd ve tekâsül gösterilmesi halkın kuvve-i ma'neviyelerini kesrettiği gibi ecânibinde bu husûsdaki tesvîlât ve ifsâdâtına kapu açılması.

Mâdde 8 – Vilâyet-i mezkûrede dört seneden beri kaht ü galâ hüküm-fermâ olduğu ve ahâlden bu sırada virgü nâmıyla bir resm istîfâsına imkân bulunmadığı hükûmetce ma'lûm ve müsbet iken orada kalmış olan kuvve-i cüz'iyemizden erzâk ve mühimmât vaktiyle gönderilmediği gibi îcâb eden nukudun dahi vaktiyle irsâl edilememesinin mahall-i mezkûrde uyandırdığı zucret ve bıraktığı sû-i netâyic.

Mâdde 9 – İtalyanların âmâl ve makâsıdı (s. 78) cümlece ma'lûm olduğu ve bi'l-hâssa Roma sefâretinden bulunmuş ve bu bâbda tamâmiyle bir fikr peydâ etmiş olan Hakkı Paşa'nın vâkîf bulunduğu hâlde ne kendisinin ittila'âtına ve ne de meclisce kendisine olunan ihtârâta ve ne Roma sefâretinin ve hükûmet-i mahalliyyenin işârâtına ehemmiyet vermemesi, İtalyanların Fas mes'elesinin tahdîsi hasebiyle bunu tam bir fırsat ittihaz ederek Avrupa kabinleriyle müzâkerâta giriştiği sırada kendisinin seyirci kalması ve daha doğrusu İtalyanların âmâl-i istîlâ-cûyânelerini kuvveden fi'le çıkarmak

²⁵⁴ Vâlî vekâletini îfâ eden defterdâr sekiz on gün evvel oradan infikâk etmiş iken vâlî vekili daha dün ta'yîn olunmuşdur. Terhûne, Necât, Sûkna kazâlarına münhal Nusretiye kâ'im-makâmının me'zûnen burada bulunması, Cebel-i Garbî Mutasarrıfı'nın üç aydan beri mahall-i me'mûriyyetine gitmediği, Hums Mutasarrıfı'nın el-yevm Surd'da bulunduğu istihbârâtımızdandır.

için ciddî bir teşebbüsâta başladıkları vakit bile süferâmızın hiçbiri yerlerinde bulunmayarak ötede beride safâ etmelerine cevâz vermesi.

İşte ber-vech-i ma'rûz-ı ahvâl bugün Trablusgarb ile Bingazi'yi, Osmanlıların mîrâs-ı ecdâd olarak Afrika'da mâlik oldukları bu yegâne kıt'a-i mübârekeyi, her türlü vesâ'it-i müdâfa'adan âciz askersiz, silâhsız, fişeksiz, zâbitsiz, vâlisiz, kumandansız, zahîresiz, parasız aç ve sefil İtalya'nın bâzîçe-i ihtirâsı olarak terk ve teslim eylemiştir.

Târîh-i ümemde bu derece basîretsizlik, bu kadar lâ-kaydî ve atâlet, bu mikyâsda hubb-i vatandan mahrûmiyyet görülmemiştir.

Biz Trablusgarb meb'ûsları, müvekkilimizimizin sadâ-yı vicdânlarına tercüman olarak şu felâket-i elîmeden dolayı Hakkı Paşa'nın rüfekâsını muvâcehe-i milletde ithâm ediyoruz.

Hakkı Paşa kabinesinin hâricî, dâhilî, mâlî ve harbî basîretsizliği Kânûn-ı Esâsî-i Osmanî'nin, bu mu'azzam üss-i devlet ve meşrûtiyetin ilk mâddesini ihlâl etmiştir.

Biz, Meclis-i Meb'ûsân'ı işbu feryâdımızla ifâ-yi vazîfeye da'vet ediyoruz. Trablusgarb meb'ûsları, Kânûn-ı Esâsînin otuz birinci mâddesine tevffikan hâ'iz buldukları salâhiyyeti bi'l-isti'mâl, şu teşebbüsleriyle istikbâl-i vatani tehdîd eden mühlik bir lâ-kaydîden Osmanlılığı tahlîs ile hiss-i mes'ûliyyet ve lüzûm-ı mucâzâtı te'mîn ve te'sise muvaffak olurlarsa umûm vatana belki bir hizmet etmiş olmak ümîdiyle müteselli olacaklardır.

2 Teşrîn-i evvel sene 327

Trablusgarb Meb'ûsu

Trablusgarb Meb'ûsu

Sadık

Mahmud Naci

Trablus mes'elesi üzerine Meclis-i Meb'ûsân'nın vaktinden evvel açılmış olduğu ma'lûmdur. Bu münâsebetle kırâ'at buyurulan nutk-ı hümâyûnun mes'eleye şiddet-i ta'allukı münâsebetiyle ber-vech-i zîr nakl ve dercolunur.

2.4.26. Nutk-ı Hümâyûn Sûreti²⁵⁵

“Muhterem â'yân ve meb'ûsân

Dördüncü devre-i ictimâ'ınızın resm-i güşâdını dahi icrâya beni muvaffak eden Cenâb-ı Hakk'a hamd-i nâ-mütenâhî eder ve a'zâ-yı meclise beyân-ı hoş-âmedî eylerim.

Meclisin üçüncü devre-i ictimâ'ında kabûl ve tasdîk olunan kavânînin mevki'-i icrâya vaz'ı ve bu cümleden olmak üzere vatanımızın peyder-pey (s. 79) i'mârı ve ma'ârif-i umûmiyenin terakkîsi ve ahâlimizin tezâyüd-i sa'âdet ve servetine lâzım olan timûryollarla sâir turuk-i umûmiye ve husûsiyeden istitâ'at-i mâliyemize göre şimdilik mümkün olabilenlerinin inşâsı ve bazı mahallerde ticâret limanları te'sîs ve menâbi'-i servetimizin ihyâsı husûslarında mâzînin teseyyübât-ı adîde ve ihmâlât-ı medîdesinin pey-â-pey telâfisi esbâbına tevessül edilmekte olduğu bir sırada İtalya hükûmeti Trablusgarb kıt'asına tecâvüz için tasavvur ve tehyi'e etdiği esbâbı metâlib-i muhıkka şekl ü sûretine ifrâğ ederek bir ultiatom vermiş ve hükûmetimizin cânibinden müddet-i mu'ayyene zarfında cevâb i'tâ olunarak İtalya'nın şâyân-ı is'âf ve mu'âhedât-ı mevcûde ve saltanat-ı seniyyemizin hukûk ve haysiyyeti ile mümkünü't-te'lîf metâlib-i iktisâdiyesinin nazar-ı i'tibâra alınacağı te'mîn ve derhâl müzâkerâta girişilmek üzere metâlib-i mezkûre neden ibâret olduğu istîzâh edilmiş iken cevâben verdiği notada

²⁵⁵ Mecliste V. Mehmed Reşad'ın nutkunu Sadrazam Said Paşa okumuştur.

te'mînât ve istîzâhât-ı vâkı'ayı nazar-ı i'tibâra almayarak hükûmet-i Osmaniye'ye i'lân-ı harb eylemiştir.

Hükûmet-i müşârün-ileyhâ muhâsamâta hatta kendisinin ta'yîn ettiği yirmi dört saatin inkızâsından evvel ibtidâr edip bir taraftan Trablusgarb'a ta'arruz ve diğer taraftan da Adriyatik sevâhilindeki sefâ'in-i harbiyesine tesâdüf eden ve i'lân-ı harbden bi't-tabi haberdâr olmadıkları cihetle dost devletler sefâ'in-i harbiyesine icrâsı kavâ'id-i bahriyeden olan merâsim-i ihtirâmiyyeyi îfâyâ müsâra'at edilen torpidolarımızı ansızın üzerlerine âteş açarak tahrîb ile kavâ'id-i mer'iyeyi beyne'l-mileli ihlâl ve memâlik-i Osmaniye'nin Adriyatik sevâhilinde kâin bazı noktalarla Trablusgarb ve Bingazi kıt'alarına ve harbden bî-haber olan sefâ'in-i harbiye ve ticâriye-i Osmaniye ta'arruzâta devâm ettiğinden Meclis-i Umûmiyenin vakt-i mu'tâddan evvel güşâdına lüzûm görülmüştür.

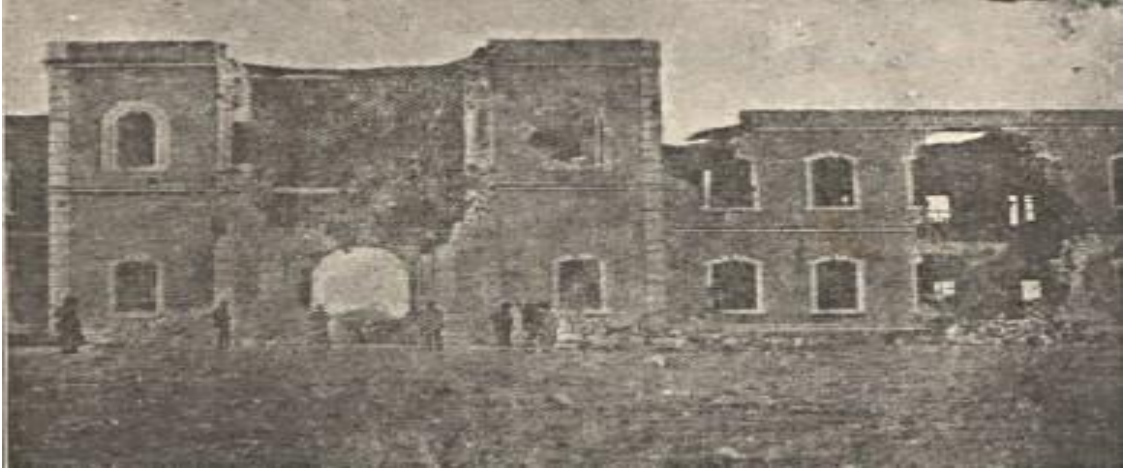
Hükûmetimiz düvel-i mu'azzama-i mütehâbbeye derhâl mürâca'atla kavâ'id-i düveliye ve şî'âr-i hakkaniyyete muhâlif ve sulh-i umûmîyi muhâfaza için her tarafta izhâr olunan âmâl-i hâlisâneye mübâyin olan bu harbe hukûk-ı meşrû'a ve mukaddesemiz ve şeref-i millimiz ile te'lîfi kabil olacak bir sûretde nihâyet verilmesi için vesâtet-i sulh-perverâneleri taleb edilmiş ve devletlerden alınan cevâblar üzerine devâm edilmekte olan teşebbüsât-ı siyâsiye-i muslihânenin netîcesine intizâren hukûk-ı menâfi'-i meşrû'amızın müdâfa'a ve muhâfazası için îcâb eden tevessülâtdan da geri durulmamakda bulunmuşdur.

İtalya'nın hukûk-ı meşrû'a ve haysiyyet-i milliyemize mugâyir olan ve bi'l-cümle akvâm-ı mütemeddineyi dûçâr-ı hayret ve te'essür eden tecâvüzât-ı nâgehânîsi bir taraftan devletlerin niyyât-ı sulh-perverânesine bi'l-iştirâk idâme-i müsâlemet için uhdesine terettüb eden vezâ'if-i mühimmeyi îfâyâ diğer taraftan

Resim 23

(s. 80) Berka Civârında Bingazi Mutasarrıflık Dâ'iresi: Bombardımandan kurtulmak için dâ'ire-i mezkûre üzerine Hilâl-i Ahmer bayrağı keşîde kılınmış idi.

Resim 24

Berka Kışlasıdır ki Vittorio Emanuele zırlısı tarafından endâht olunan 305 milimetrelık bir gülle bayrağını uçurmuş ve tevâlf eden güllelerden tahrîb edilmişdir.

Resim 25

(s. 81) Trablus'da Tayyâre: Fas kıt'asında geçenlerde Fransızlar tarafından uçurulan kabil-i sevk ve idâre tayyârelerin- ilk def'a görülmesi sebebiyle urbânın hayret ve istigrâbını mücib olmuş idi. Bu def'a da İtalyanlar istikşâfât-ı askeriyede bulunmak ve mevâdd-ı infilâkiyyeyi hâvî Osmanlı askerine gülleler atmak üzere Yüzbaşı Piyaza [*Piazza Carlo*] ve Muvazo [*Moizo Riccardo*] taraflarından mükerreren tayyâreler uçurulmaktadır ki bunlardan biri asâkir-i Osmaniye tarafından ahîren mahv ve ifnâ edilmiştir. Resim aynı zamânda urbânın hayret ve ta'cibini irâ'e etmektedir.

(s. 82) ve usûl-i meşrûtiyetin ni'am-ı adâletkârî ve terakkiyât-perverisinden bi'l-istifâde tekemmülât-ı medeniyesini vakit ve nakdin müsâ'adesi dâ'iresinde istihsâle bezl-i makdûr eyleyen devletimizin ikdâmât-ı sulh-perverâne ve terakkî-cüyânesini haleldâr etmiştir.

Hukûk ve menâfi'-i meşrû'amızın muhâfaza ve müdâfa'ası husûsunda gerek hükûmetimizle Meclis-i Millimizin gerek bi'l-umûm ahâlimizin uhde-i hamiyetlerine düşen vazîfe-i mühimmeyi kudret-i beşeriyenin ta'alluk edebildiği derecede hüsn-i îfâyâ bezl-i gayret edeceklerinden mutma'inim.

Milletimizin terakkî ve te'âlîsi ve vatana vukû'bulacak bu gibi tecâvüzâtın müdâfa'ası için lâ-büdd olan kuvvetlerin ehemm ve akdemi ittihâd olduğunu beyâna hâcet yoktur.

Bi'l-cümle Osmanlılar beyninde uhuvvet ve ittihâd tekemmül etdikçe fevâ'idi tezâyüd ve memleketimizin her cihetinde âmmenin hükûmet-i meşrû'aya irtibâtı tezâ'uf eder. Meclis-i Umûmi'nin üçüncü devre-i ictimâ'iyyesini müte'âkıben vâki' olan seyâhatimde Kosova ve Manastır ve Selanik vilâyetlerinde gördüğüm âsâr-ı uhuvvet-i Osmaniye ve anâsır-ı muhtelifeden ictimâ' eden yüzbinlerce vatanperverân tarafından gerek Kosova meşhed-i mübârekinde gerek cihât-ı sâirede izhâr olunan me'ser-i milliyeden cidden mütehassis ve müftehir oldum.

Vatanın sa'âdet-i hâli için ikdâm-ı vesâ'it olan bu uhuvvet ve ittihâdı mertebe-i kemâle îsâle bütün Osmanlıların sarf-ı makderet eylemeleri ehass-ı âmâlimdir.

Hey'ât-ı Meb'ûsân ve Â'yânımız dahi gerek ahvâl-i hâzıraya müte'allik mübâhasâtda gerek nazar-ı tedkîklerine vaz'olunacak levâ'ih-i kânûniyenin müzâkerâtında hakîkî ve ciddî gayeleri hedef ittihâz ederek vatanımızın selâmet ve sa'âdetini te'mîn edecek mukarrerât ittihâz edeceklerinden eminim.

Diğer düvel-i mu'azzama ve hükûmet-i mücâvire ile olan münâsebâtımızın kemâ-kân dostâne ve halisâne olduğunu ma'a'l-memnûniyye beyân ederim. Hukûk-ı gayre tecâvüz etmemek ve hukûkumuzu muhâfaza eylemekden ibâret olan mesleğimizde sâbitiz.

Meslek-i hâlisimizden ümidvâr olduğum terakkiyyât ve sa‘âdetimizin husûlü için masrûf olacak himem-i âkılâne ve basîretkârânenizde mazhar-ı muvaffakiyet olmanızı Cenâb-ı Hakk’dan temennî ile Meclis-i Umûmi’nin açıldığını beyân ederim.

Fi 21 Şevvâl 1329 ve 1 Teşrîn-i evvel sene 1327

2.4.27. Trablusgarb’a Dâir Kısım;Târihî ve Cogrâfi (s. 83)

Sanâyi‘ ve Ticâret ve Medeniyet: Afrika’nın en mütemeddin yeri Mısır olub ikinci derecede Ümid Burnu’yla Cezayir ve Tunus ve üçüncü derecede Bingazi ve Trablusgarb ile Fas ve Marakeş ve Zengibar gibi memâlik-i İslâmiye’dir.

Bu yerlerdeki sanâyi‘ bazı ihtiyâcât-ı mahalliyyeye tekâbül edecek yün mensûcâtı: Sahtiyân, demir ve bakır ma‘mûlâtı, hasîr ve sâireden ibâret olub sahtiyân ve gavsaleden envâ‘ şeyler i‘mâli, Sudan’ın içlerine kadar ve demir ve altun ve sâir ma‘âdinin işlenmesi Afrika’nın her tarafında ma‘lûm olub en geri bulunan akvâm dahi mızrak ve balta ve sâir esliha ve edevâtını ve gümüş ve altun olan tezyînâtlarını kendileri yaparlar ve her karyede bile demirci bulunup işbu erbâb-ı sînâ‘iyye zencîler bir nev‘ sehârlık dahi isnâd ederler.

Afrika’nın ticâreti ihrâcât olarak Mısır’ın çıkardığı pamuk, pirinç ve sâirede başka başlıca devekuşu tüyüyle fil dişi ve altun tozu gibi mevâdd ve idhâlâta müte‘allik laciverdî Amerikanla bazı ufak tefek Avrupa emti‘asından ibâretidir.

Bu ticâreti nakleden kârvânlar sevâhilin en büyük iskelelerinden Afrika’nın göbeğine kadar âmed ü şüd ederek başlıca kapuları şimâlden İskenderiye, Bingazi, Trablusgarb, Tunus: Cezayir ve Tanca; garbda Fransa’nın elinde bulunan Sentluyi [Saint-Louis] ile Gine ve Angola sevâhilindeki Avrupa müstemlekâtı; cenûbda Ümid

Burnu şarkda dahi Sukula, Zengibar [Zanzibar], Berbere [Berbera], Mussava ve Sevakin [Savakin] iskeleleridir.

Ancak Sudan'nın en kısa ve en tabî'î iskelesi Trablusgarb olduğu gibi Afrika-yı cenûbînin dahi Zengibar'dır. Bu iki iskelenin tevsî' ve i'mârına ve içerilere doğru bunların te'mîn ve ıslahâta himmet olursa Afrika'nın en büyük ticâreti bu iki yola hasrolunacağında şübhe yokdur.

Taksîmâtı: Afrika'da müstakill ve ma'rûf devletler pek az olub ekser tarafları Avrupa devletlerinin elindedir. İç taraflarının bazı yerlerinde her kavim ve kabîlenin kendi re'îsi vardır ve bazı tarafda dahi birtakım devletler teşkîl ederek bazan hudûdlarını haylice tevsî' ederlersede ekseriya bekâ ve devâm edemeyip kendilerini tanıtdıramıyorlar. Bu kabîlden olarak Sudan-ı şarkî ve vasatîde bir Nûh ve sâire gibi birkaç düvel-i İslâmiye bulduğu gibi Sudan-ı garbîde dahi Gala ve Fule kavimleri oldukça büyük devletler teşkîl ve bu devletler garb ve cenûba doğru neşr-i İslâm için gazâ etmektedirler.

Bunlar cografya nokta-i nazarından ma'lûm olmadıklarından oraların taksîmât-ı tabî'iyeye ve cografiyyesine ri'âyet etmeğe mecbûruz. Sevâhile karîb olub ma'rûf bulunan Afrika düvel-i müstakillesi beş olub bunların ikisi İslâm ve üçü Hristiyan devletleridir, en büyükleri Fas ve Marakeş devletidir ki Afrika'nın şimâl-i garbîsinde vaki' olub yedi sekiz milyon ahâliyi câmi' pek güzel bir kıt'a ise de hayfâ ki idâre ve tahaffuz olunamayıp Avrupa devletlerinin tîr-i tama'larına hedef olmaktadır.

İkincisi Zengibar devletidir ki Afrika'nın sâhil-i şarkîsinde ve Hatt-ı İstivâ'nın altında olub Afrika-yı vustâ ve cenûbîye doğru pek kolay tevsî' ve terakkî edebilecek bir hâl ve mevki'de iken istifâde edemeyip bir hâl-i tezelzülde bulunmaktadı. Bir taraftan İngiltere ve bir taraftan da Almanya tarafından tehdîd olunuyor.

(s. 84) Üçüncüsü Habeş devletidir ki her ne kadar bir devlet i'tibârlı olunuyorsa da ayrı ayrı idâre olunur. Birkaç kavimden mürekkebe olup Afrika'nın Karadağı hükmündedir.

Dördüncüsü vaktiyle Ümid Burnu'nun sâhibleri bulunmuş ve İngilizler'in vurûdu üzerine şimâle doğru çekilmiş olan Boer ta'bîr olunan Felemenklilerin teşkil etmiş oldukları Oranj nâmındaki hükûmetdir ki Boer muhârebesinden sonra İngiltere'nin idâresi altına geçmiştir.

Beşincisi bazı üserânın Amerika'da hürriyete nâ'il olduktan sonra vatan-ı aslîlerine avdetle Gine-i garbînin müntehâ-yı garbında Liberya nâmıyla teşkil etmiş oldukları cumhuriyettir.

Bunlardan başka Belçika kralının taht-ı nezâretinde olarak “Kongo Serbest Hükûmet” nâmıyla yeni bir hükûmet-i muhtelite dahi teşkil olunmuş ise de el-yevm Belçika'nın müstemlekesidir.

2.4.28. Vekâyi'-i Harbiye Kısmı

26 Teşrîn-i Evvel 1327²⁵⁶ Târîhiyle

Osmanlı telgraf ajansı Dehiyât [Dehibat] tarîkiyle sahne-i harbden ma'lûmât-ı âtiyeyi ahzylemiştir:

Trablusgarb etrâfında müsâdemât devâm etmektedir. Dün Osmanlı mücâhidleri, birinci Berzagliyeri âlâyını kâmilen mahv u perîşân etmişler ve yetmiş beş kişi esîr almışlardır. Düşmandan hayli mikdâr mühimmât-ı harbiye, silâh, ester ve erzâk igtinâm

---

²⁵⁶ 26 Teşrîn-i Evvel 1327 [8 Kasım 1911].

edilmiştir. İtalyanların zâyi'âtı pek çoktur. Erzâkımız bereketlidir. Bu husûsda *Tan [Le Temps]* gazetesinin Trablus muhâbiri dahi ma'lûmât-ı âtiyeyi veriyor:

Teşrîn-i evvelin 25'inci günü Trablusgarb önünde hayli müsâdemât vukû' bulmuştur. Osmanlılar topçu ve jandarma mektebelerini, eski süvâri kışlasını, Bomliyâne'yi, Sidi Ca'b, Sidi Mısrî işgâl etmişlerdir. İtalyanların birçok mühimmât-ı harbiye, top, mitralyöz ve erzâk terkedip şehre ilticâ eylemişlerdir.

Tuaregler [Tevârikler] rü'esâsından Seyfû'n-Nasr ve Şeyh-i Kebîr Sofî Mahmud ile birlikde Arab mücâhidlerinden dört bin kişiden ibâret bir kuvvet Trablusgarb'a gelmişlerdir.

Times gazetesinin muharrir-i askerîsi diyor ki:

İtalya ordusu ilk def'a olarak fevka'l-âde müşkilât-ı azîme karşısında bulunuyor. Bu husûsda İngiliz ordusunun hâ'iz olduğu tecârib İtalyanlarda asla yoktur.

İtalya'nın Trablusgarb'da 24.000, Bingazi'de 15.000, Hums'da 3.000 askeri bulunuyor. Trablus toprağında bugün üç fırka İtalya askeri vardı. Dördüncü fırka dahi gönderilmek üzeredir. Maa'hazâ İtalyanların sevâhilde zabt eyledikleri nukâtta ancak zırhlılarının topları sâyesinde taht-ı emniyetde bulunuyorlar.

İtalyan askeri âtil duruyor. Dâhile doğru ilerlemek için tedârükât daha pek nâkısıdır. Ceneral Kaneva [*Carlo Caneva*]²⁵⁷ evvelâ beş mil tûlinde bir cebhe işgâl ettirmiş idi. Bu cebhenin cenâhları sevâhilde müntehî bulunuyordu. Hevâ güzel olduğu vakitte zırhlıların topları da bu hatt-ı müdâfa'ayı takviye ediyordu. Fakat 9 Teşrîn-i evvelden sonra (s. 85) vukû' bulan muhâberâtda İtalya ordusunun sol cenâhı Osmanlıların muhâcemâtına mukâvemet edecek bir hâlde olmadığı tahakkuk ederek ric'at eyledi. Şehrin şarkında Henni istihkâmıyla şehrin cenûb-i şarkîsindeki Seyyid

²⁵⁷ Carlo Caneva (D. Udine, 22 Nisan 1845 - Ö. Roma, 25 Eylül 1922).

Mısrî istihkâmı İtalya askeri tarafından tahliye olundu. Bu sûretle asâkir-i Osmaniye Trablus vâhasının kısm-ı şarkîsinde istedikleri gibi yerleşdiler.

İtalyanlar harekât-ı tecâvüzkârâneye başlayacak olurlarsa ilk tesâdüf edecekleri o mu‘azzam Türkleri buradan ihrâc etmiş olacaklar! İtalyanların dâhile doğru icrâ-yı harekât etmesi için külliyetli mikdârda deveye lüzûm vardır. Bu husûsda Trablusgarb Arablarından mu‘âvenet beklemeğe lüzûm yokdur. Hâricden getirmek ise gâyet müşkil olacaktır. El-hâsıl İtalyanlar dâhile doğru harekâtda bulunmaları için pek çok zamân sarf edecekler ve hesâbsız pâre izâ‘a edeceklerdir.

Romalılar zamânında İspanya’da askerî sefer ne kadar müşkil ise asr-ı hâzırda dahi Trablus’un da icrâ-yı sefer o nisbetde müşkildir. Efrâdı külliyetli bir ordu sevk olunacak olursa açlık ve susuzluktan telef olması, az bir ordu sevk edilecek olursa ahâli-i mahalliyyenin kılıncından geçmesi mukarrerdir.

İtalyanların karşısında yalnız bir mikdâr asâkir-i nizâmiye-i Osmaniye olsa idi dâhile doğru ve harekât-ı askeriye icrâsı muvâfık ve kabil-i icrâ bir hareket addolunabilirdi. Fakat vatanı müdâfa‘aya ittifâk etmiş olan Türk, Arab muhâriblerine karşı harekât-ı askeriye icrâsı için dâhile gitmek pek tehlikelidir. Çünkü İtalyanlar yalnız muhâsımlar ile uğraşmayacaklar, cesîm kıta‘ât-ı askeriye, külliyetli erzâk ve bâ-husûs su bulmak için envâ‘-i mihan ve meşâkk ve müzâyaka çekeceklerdir.

İtalyanların dâhile doğru harekât-ı askeriyesinden muvaffakıyyet beklemek beyhûdedir. Neş‘et Bey’in kumandası altındaki ordunun mevcûdu her zamân kabil-i tebeddüldür. Müşârün-ileyhin kumandası altında beş bin kişilik bir ordu var iken bunun elli bin kişiye bâliğ oluvermesi ihtimâlât-ı kaviyye dâhilindedir. Binâenaleyh İtalyanlar hadd-i a‘zamîyi, yani karşılarında elli bin kişilik bir ordu bulunduğunu farz ederek ona göre hâzırlanmalıdırlar.

Fazla olarak Trablus'daki mücâhidînin başında Afrika'nın başka taraflarında olduğu gibi hayâlât-perver rü'esâ bulunmayıp belki vazîfesine vakf-ı nefis eylemiş ezkiyâ-yi zâbitân-ı Osmanî bulunuyor. Bu genç zâbitler Trablus'u pek güzel tanıtdıklarından İtalyanların ilerlemesini men' için her türlü mevâki'den istifâde edecekleri ve hiçbir fırsatı kaçırmayacakları vâreste-i şübhedir. Bundan mukaddem Afrika'da vukû' bulan muhâberâtda yerlilerin yegâne rehber-i harekâtı gayret-i câhiliyyeden ibâret idi. Bunların fûnûn-i cedîde-i askeriyeden haberleri yokdu.

(s. 86) Hâlbuki bugün Trablus'da İtalyanların karşısında ahâli-i mahalliyye hem fevka'l-âde bir eser-i hamiyet göstermekte hem de fûnûn-i cedîde-i askeriyeyi kendilerine rehber ittihâz etmektedir. Devr-i sâbıkda Trablus'a birçok vatanperver zâbitân nefyolunmuş idi. Bu zâbitler Trablus'da buldukları müddet zarfında ahvâl-i mahalliyyeyi pek güzel öğrendikleri gibi tahsîl ve terbiyeleri sâyesinde ahâli-i mahalliyyenin emniyet ve muhabbetini dahi celbe muvaffak olmuşlardı. Geçenlerde İtalyanlar Trablus'da vahşiyâne katl-i âmm etmemiş olsalar idi ihtimâl Arablar'ın tabî'at-i ticâretkârânesinden istifâde olunarak onlar ile bir derecede uyuşmak mümkün olur idi. Fakat İtalyanlar vahşetleri netîcesi olarak Arablar ile râbitalarını büsbütün kat' eylemişlerdir. Binâenaleyh iki taraf yek-diğerine zerre kadar rahm göstermeksizin muhâberâtda devâm edeceklerdir.

Trablus'da harekât-ı askeriyenin ihyâsı müşkil ve hatta gayr-i kabil-i icrâ olduğunu nazar-ı i'tibâra alarak İtalyanların Adalar Denizi'nde donanma vâsıtasıyla maksada vusûlu mümkün olup olmadığını kendi kendilerine su'âl edecekleri tabî'îdir. İtalyanlar Adalar Denizi'ndeki Cezâir-i Osmaniye'yi zabt etseler bile bu tedbîr ile Osmanlılar üzerine lâyıki vechile icrâ-yı tazyîk edemezler. Osmanlı limanlarını abluka

ve muhâsara etmek ise bî-taraf devletlerin menâfi'ni ızrâr etmekden başka bir işe yaramaz.

Bu husûsda Viyana'nın meşhûr ve mu'teber Naye Fraye Prese [*Neue Freie Presse*] gazetesinde mütâla'a-i âtiyede bulunmaktadır:

İtalya'nın i'lân-ı ilhâk eylediği günden beri Adalar Denizi'nde ve Suriye sevâhilinde harekât-ı bahriye icrâ eyleyeceğinden bahsedilmektedir. İtalya donanması birkaç günden beri nümâyiş-kârâne vaz'iyetini takınarak sevâhilde bulunan Osmanlıları tehdîd etmektedir. Acaba bu nümâyişler harekât-ı bahriyenin bir mukaddimesi midir? Yoksa İtalya donanması nümâyişler icrâsı ile Osmanlı donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan çıkmamasını mı istiyor? Adriyatik ve Yunan denizlerinin cenûb kısmından sarf-ı nazar, İtalya'nın Suriye sevâhilinde harekât-ı bahriyede bulunması me'mûldür. İtalya'nın kendi teklifât-ı siyâsiyesini Bâb-ı Âlî'ye kabûl ettirmek için icrâ edebileceği en büyük tazyîk de bundan başka bir şey olamaz. Fakat İtalya bu sûretle hükûmet-i Osmaniye'yi ne derece tazyîk etmek istese, tazyîkatı sâhilden dâhile doğru bir iki kilometreyi tecâvüz edemeyeceklerdir. Türkiye, arâzî-i vâsi'a sâhibi bir devlettir. Denizden erzâk ve levâzım celbine lüzûmu yokdur. Kendisi her neye muhtâc ise bi'l-umûm ihtiyâcâtını dâhilde tedârük edebilir. Binâenaleyh İtalya'nın harekât-ı bahriyesi Türkiye'yi zarar edemez. Belki Türkiye karadan İtalya'nın birkaç gemisini hâsâr-zede ederse İtalya bundan müte'essir olur. İtalya Adalar Denizi'nde harekât-ı bahriye icrâsı ile ancak hükûmet-i Osmaniye'nin ticâret ve münâkalât-ı bahriyesini ihlâl edebilir. İtalya bundan başka bir şey yapabilirse bu da Adalar Denizi'nde bazı cezâ'irin ve gümrüklerin (s. 87) işgâli, gümrüklerde bulunan eşyânın müsâderesi husûslarından ibâretidir.

İtalya donanması bazı Osmanlı limanlarına gelerek orada bulunan Osmanlı sefâ'ini müsâdere etmekle hükûmet ve millet-i Osmaniye'ye harbin pek elîm olduğunu fi'len göstermeğe çalışabilir. Adalar Denizi'nde harekât-ı bahriye icrâsına me'mûr olacak donanmanın merkezi Tobruk İskelesi olacaktır. Tobruk İskelesi Rodos'dan 321 ve Selanik'den 540 mil mesâfededir. Bir harb sefinesi kömür, yağ, mühimmât ve erzâkını sık sık tecdîd etmek mecbûriyetindedir. Her ne kadar İtalya'nın nakliye sefâ'ini ile donanmaya levâzımâtı sevk etmesi mümkün ise de bu iş pek külfetlidir. Bu sebeble harekât-ı bahriyenin muvaffakiyet ile icrâsı için İtalya'nın Adalar Denizi'nden bir mevki' işgâl etmesi ve bu mevki'in mühimmât ve erzâk deposu ittihâz edilmesi lâzım gelir. Bundan ma'adâ bazı nâgehânî müşkilâta tesâdüf edilirse bunlara karşı sühûletle mukâvemet edebilmek için donanmanın pek de işgâl edilen noktadan tebâ'üd etmemesi lâzımdır. Haritaya bir nazar atfedilecek olursa İtalya için lâzım gelen evsâfi câmi' olan Midilli Adası görülür. Şâyed Midilli Adası, İngiltere'nin oradaki menâfi' i 'tibârıyla ve Sakız Adası da Rusya'nın oradaki alâkası cihetinden muvâfık görülmediği takdîrde Limni Adası İtalya'nın harekâtına en muvâfık bir mevki' olabilir. Fakat bu adalardan biri merkez ittihâz edildiği takdîrde İtalya'nın Suriye taraflarında icrâ-yı harekâtdan sarf-ı nazar etmesi lâzım gelir. Esâsen şimâldeki sevâhil-i Osmaniye cenûb sevâhilinden pek çok ehemmiyetli olduğu gibi mezkûr adalardan, Osmanlı donanmasının muhtemel olan harekâtı dahi tarassud altına alınabilir.

Maa'mâfih adaların işgâli ve Osmanlı sefâ'ininin müsâderesi bî-taraf devletlerin dahi zararını mûcib olacaktır. Çünkü ecnebî sefâ'ini Adalar Denizi'nde serbestce hareket edemeyecekleri gibi vapur kapudanları her vakit denizi tarassudda bulundurmağa mecbûr olacaklardır. Ez-cümle fenârler de sönmüş olacağı cihetle sefâ'in-i ecnebiyenin harekâtı dûçâr-ı müşkilât olacaktır. Bundan ma'adâ İtalyanlar

sefâ'in-i ecnebiyede kaçak eşyâ mevcûd olub olmadığını anlamak için sefâ'ini mu'âyene edeceklerdir ki, bu da ecnebî devletler için fevka'l-âde sıkıntılıdır. Esâsen harb kaçağı addolunan eşyâ hakkında İtalya ile devletler arasında ihtilâf mevcûd olduğundan sefâ'in-i ecnebiyenin mu'âyenesi her zamân birtakım mesâ'il zuhûruna sebep olacaktır.

Şâyed bu tazyîk ameliyyâtı, intizâr olunan netâyici vermeyecek olursa, resmî iş'ârâtından müstebân olduğu vechile İtalya Selanik, Beyrut ve İzmir limanlarını abluka altına alarak Selanik, İzmir istihkâmâtını topa tutacaktır. Fakat mezkûr limanlardaki istihkâmât şehir hâricinde bulduklarına ve İtalyanların iyi topçu olmadıklarını Trablus muhâberâtında isbât etmiş bulduklarına nazaran

Resim 26

(s. 88) Bombardimandan evvel Trablusgarb Sâhili.

Resim 27

Trablusgarb menâzırından: Suku'l-Cum'a [Cuma Pazarı] denmekle ma'rûf olan mahall.

Resim 28

İtalya'nın pâ-y-i tahtı roma şehrinin manzara-i umûmiyesi

(s. 89) Bir şehir-i mu'azzam addolunan ve hakikat-ı hâlde menba'-ı şekâvet olan kadîm Roma şehrinin bugün sokaklarında ahâli isyân etmek üzere bulunuyor. Mukaddime-i ihtilâl ve isyân Roma'da ibtidâ eylemek üzeredir, denebilir. Hatta Sicilya'dan ahîren vurûd eden telgraflardan şehir-i mezkûrda ahâlinin Trablusgarb için asker vermemeğe karar vermiş oldukları anlaşılıyor. Bir kere Roma sokaklarında nâ'ire-i ihtilâl ser-nümâ-yı zuhûr olunca hûrşîd-i muvaffakiyyetin bize doğru neşr-i envâr eyleyeceği muhakkaktır. O zamân kabine düşer. İhtimâl, şekl-i hükûmetde dûçâr-ı tebeddül olur, Habeş seferinde olduğu gibi Trablus mes'elesi bu sûretle faysal-pezîr olmuş olur.

(s. 90) İtalya'nın mezkûr limanları bombardıman etmesi şehirlere hasârât ikâ' etmeyecektir. Selanik istihkâmâtını zabt etmek için yalnız denizden bombardıman icrâsı kifâyet etmez. İtalya'nın karaya asker çıkararak istihkâmâtı işgâl etdirmesi lâzım gelir. Fakat bu takdîrde hem donanmanın hem İtalya askerlerinin fenâ hâlde dûçâr-ı hezîmet olacakları âşikârdır. Bu takdîrde acaba İtalya kendisini bu tehlikeye ilkâ' etmeğe râzı olacak mıdır? Selanik bir ordu merkezidir. Orada Alman usûli ta'lim ve terbiye görerek iyi silâh isti'mâl eden zâbitân ve efrâd-ı Osmaniye mevcûddur. Bundan ma'adâ diğerk kıta'âta numûne teşkîl eden âlâyaların merkezi de Selanik'dir.

Bu sebeble İtalyanların istihkâmât arkasından karadan hücumları pek tehlikeli bir oyundur. Esâsen Beyrut, Selanik ve İzmir limanlarını bombardıman etdirmemek için pek çok esbâb-ı siyâsiye mevcûddur, ez-cümle Beyrut'da bir Fransız harb seffnesinin mevcûd olması İtalya donanmasının mezkûr limana takarrüb etmemesi lüzûmunu ihtâr eden bir alâmetdir. Şübhe yok ki Osmanlı donanması İtalya donanmasına karşı gelecek derecede kuvvetli olmadığından Adalar Deniz'inden icrâ edilecek harekâta karşı mukâbele edemeyecektir.

İtalya donanmasının Kal'a-i Sultâniye üzerine hücum ile boğaza dâhil olması esbâb-ı siyâsiyeye binâen gayr-i kabildir. Bu sebeble İtalya'nın Adalar Denizi'nden icrâ edeceği harekâtın dâ'ire-i te'sîri pek mahdûd olması lâzım gelir.

2.4.29. Tokad Torpidosu Sûvârisinin Beyânâtı

Geçen şehrimize gelmiş olan Tokad torpidosu sûvârisi Ahmed Turgud Bey beyânât-ı âtiyede bulunmuştur:

- Biz bu milletin şâyân-ı teveccühü olacak hiçbir iş yapmadık.

- Geniş göğsünden kalbleri paralayacak derin bir ah çıkdıktan sonra:

- Evet! Bu şânlı milletin, bu târîhi bin türlü fûtûhât ile memlû kahramân Osmanlıların teveccühünü celbedecek hiçbir iş görmedik; Hâyır görmedik değil! Ma'a't-tessüf göremedik...

Biz Adriyatik'in sâhilinde kaçakçılığın men'î için dolaşılıyor; uğraşıyorduk. Komodor Bey [Preveze Komodoru Binbaşı Tevfik] çağırışdı, nizâmiye kumandanı ile oturuyorlardı. Görüşdük. İki gemi ile sâhili devretmekliğimizi bildirdi. Biz fayrab edip sefer tedârüküne başladık. Trablus Yatı İstanbul'dan gelmiş, kazansuyu değiştirmek îcâb etdiğinden Reşadiye'ye [İgoumenitsa] gitmişdi.

İtalya filosu bir hayli zamândır o civârlarda dolaşıyor, manevralar yapıyor, geziyordu. Cuma günü Komodor Bey'den bir emr daha aldık ki bunda bizim iki torpido ile beraberce Şingin'e gitmekliğimiz ve yolda Reşadiye Limanı'na uğrayarak oradaki Trablus Yatı'nı ve Hamidiye'yi de beraber almaklığımız zikrediliyordu. Ba'de'z-zevâl saat iki buçukda Preveze'den hareket etdik. Alpagut'un demiri bir (s. 91) بئكن kayığının demirine takılmış olmakla o yarım saat kadar geriye kaldı. Biz ilerledik yarım saat kadar yolumuza devâm etmişdik ki en büyük, en son sistem, en mükemmel, dört torpido destroyerinin bize doğru gelmekte olduklarını anladık. İ'lân-ı harbden kat'iiyen haberimiz yokdu. Bi't-tabi bunları görünce dönmek olmayacaktı. Biz selâmlamak tertîbâtıyla meşgûl bulunuyor, bunların top atacağını, bizi batırmağa bizi öldürmeğe

teşebbüsât edeceklerini kat'iyen me'mûl etmiyorduk. Arslan yürekli kapudanımız burada bir daha göğüs geçirdikten sonra:

- Bizi görünce bu gemiler bir karışdı, manevraları bozuldu. Zavallıların bizi hücum ediyor zannetdiklerinde hiç şübhem yok... İşâret flaması kaldırmadıklarına nazaran telsiz telgrafla muhârebe ediyorlardı. Derken uzakdan takrîben otuz beş mil kadar bir sür'atle diğer bir destroyer daha çıktı, filoya ilticâ etdi. Açıkda, uzaklarda büyük gemiler, zırhlılar görünüyordu.

Birden âteş başladı. Mermiyât müdhiş sadâlar, vâveylâlar, çığlıklarla bir arı kovanından boşanır gibi üzerimize yağmağa başladı, deniz bir yağmur zamânında katarâtın sükûtuyla nasıl bir hâl kesbederse öyle bir şekle girdi. Alabanda dümen hemân döndük. Kaçmağa başladık... Mümkün değil başımı arkama çevirmeyerek, yalnız cihet seyrimizi tedkîk ediyordum... Makineye seslendim. Kazanları patlatıncaya kadar istim tutunuz ve kolisin işletiniz? Körükler tam yol çalışıyor. Geminin a'zâsı canavar görmüş bir kuzu gibi titriyor, deniz üzerinde on dokuz mil bir sür'atle sekiyordu. Ne yapalım ki biz böyle oldukça büyük ve âlî sür'atle selâmete kaçarken düşmanımız otuz milden fazla bir sür'atle dâ'imâ bize yaklaşıyordu.

Gemide bir siper yok ki arkasında bulunalım! Kalbimi Cenâb-ı Hakka tevcîh etdim. Hayât, sizi te'mîn ederim ki bir dakika hâtırına gelmedi. Vicdânım mukâbeleden âciz bulunduğumuz için kanıyor! Sızlıyordu.

Birden hâtırına pirimiz Barbaros Hayreddin geldi. Gözlerim yaşardı. Rûhâniyyetinden istimdât etdim ve kalben:

"Ey büyük amiral! Kaldır başını da bak. Senin önünden bucak bucak kaçan düşmanların senin Preveze'de rezilâne mağlûb ettiğin bâbaların evlâdları senin çocuklarını nasıl mağlûb ediyorlar gör!" dedim.

Humbaralar muttasıl yağıyor, zâbitân, efrâd yüzüme bakıyordu. Küçük bir i'tidâlsizliğin gayr-i kabil-i ta'mîr bir hatânın zuhûruna sebep olacağını anlamışdım... Binâenaleyh köprü üstünden inmedim. Harb kulesine girmek; tahaffuz etmek istemiyordum. Zâbitân, efrâd şâyân-ı hayret bir i'tidâl-i demle vazîfesi başında bulunuyor verilen kumandalar anında büyük bir sür'at ve fevka'l-âde serin bir kanla icrâ ediliyordu...

(s. 92) Bu zâbitân, bu askerle bizi böyle silâhsız bırakanların gözleri kör olsun. Derken yanımda, dümen başındaki Şükri [Şükrü] nefer sağ kolundan ağır fakat tehlikesiz yaralandı. Hâ'in bir humbara gelmiş kolunu kırmış, orada patlamış, bu arslan yürekli neferin mukaddes kolunu yaralamışdı. O bî-fütûr vazîfesinde devâm ederken daha kumanda vermeğe hâcet kalmaksızın Ünyeli Mehmed Onbaşı iki sıçrayışta dümen başına yetişti. O, evet, o kahramân asker silâh arkadaşının vurulduğunu görmüş, vazîfede devâm edemeyeceğini bî-hakkın takdîr etmiş. Bârân-ı belâ gibi yağın mermiyâtı hiçe sayarak köprü üzerine bir arslan gibi sıçramışdı. Hemân vazîfeyi deruhde etdi. Dümen dolabı arslan pençeleri arasında işliyordu. Âteşin başlangıcından yirmi dakika sonra çarhcıbaşı geldi. Kıç kazanının humbara ile harâb olduğunu ve kazandan makineye istim veren borunun patladığını ve iskele makinesinin de diğere bir mermiyle sakatlanarak hareketden kaldığını anlattı. Hakîkaten sefîne sür'atinden düşmüş, ancak sekiz mil yol yapıyor. Ehass-ı emelim olan Preveze istihkâmâtı altına girmekliğimize ahvâlin müsâ'ade etmeyeceği anlaşılıyordu. Makine dâ'iresi kaynar suların, müdhiş âteşlerin içinde kalmış, buhâr her tarafı istîlâ etmiş, teneffüs gayr-i kabil bir hâle gelmiş bulunuyordu. Metîn yürekli olanca ma'nâsıyla tamâm bir Osmanlı olan makine zâbitân ve efrâdı dâ'irelerini terketmiyorlar, bombardıman hâlâ devâm ediyor,

onlar âteşler, kaynar sular gayr-i kabil-i teneffüs dumanlar içinde vazîfe başından ayrılmıyorlardı.

Artık istihkâmâtın altına sokulmaktan me'yûs kalmışdık. Dümene kumandayı verdim. Düşmanın esâretini kabûl etmek, elimle sancağı bu koca heriflerin avuclarına teslim etmekden ise son çâre-i selâmet olan karaya bindirmeği münâsib görmüşdüm. Gemi oturdu. Filikanın yanına koşarak zâbitân ve efrâdı tahlîse çalışmak istiyordum... Filikaya doğru koşarken evvelce baş altındaki bölme kapaklarını kapamak için gönderdiğim Foçalı Hüseyin'in sol omuzundan bir gülle ile vurulmuş, al kanlar içinde güvertede yatdığını gördüm... Omuz âdetâ mahvolmuş; çünkü bir gülle ile delinmiş, yaralanmış, parçalanmışdı... O bî-tâb fakat hâlâ metîn hâlâ kahramân, sesleniyordu.

- Bey bâba! Sakın beni düşmana bırakma! Al götür; yâhûd öldür!

Yumruklarım sıkıldı, gayr-i ihtiyârî gözlerim yaşarmış, eminim ki yıldırımlar saçan bu gözler düşmanın üzerine dikilmişdi. Bu kahramâna nasıl kıyılırdı?

Bırakmayacağımı te'mîn etdim. Yüzmek bilenlerin hemân denize atlayıp üç yüz metre kadar bir mesâfesi olan karaya çıkmalarını emrettim. Bu emr icrâ olundu. Gemide yüzmek bilmeyenler kalmışdı. İndireceğimiz filika humbara parçalarıyla paralanmışdı. (s. 93) K1ç taraftaki filikaya koşdum. Elime geçirdiğim bir bıçakla üzerindeki örtü bezlerini ale'l-acele keserek suya indirdik. Evvelâ yaralıları ki bir de makine mürettebâtından Adanalı Mehmed vardı, bu zavallı hastahânedeki şehîd olmuşdur – sonra sağlam efrâd ve zâbitândan bazılarını bindirdim. Ve çabuk gelmelerini tenbîh ederek gemide kaldım. Denizdeki bir inilti, bir ses beni ikâz etdi. İki nefer denize düşmüş bilâ-şübhe boğulacaklardı. Birine hemân filikanın bir çımasını atdım, o da tuttu fakat diğeri mutlaka boğulacaktı. Bilâ-tereddüd sarkan bir çımaya sarıldım ve hemân yarı belime kadar denize girdim. O da bacaklarıma sarılarak kurtuldu, çıktı. Bende bin

müşkilât içinde yüze yüze karaya çıkabilmişdim. Efrâd ve zâbitânın mevcûdunu anlayarak sonra bu zavallı Adanalı Mehmed üç yerinden vurulmuş, küçük bir humbara parçası tâ mi‘desine saplanarak sebab-i şehâdeti olmuşdur.

Bunun şehâdeti yürekler acısı. Hastahâneye gitmiş, yaralıların tatyîb-i hâtırına çalışmışdım. En hafif mecrûh görünen bu zavallıya niçin öyle ıztırâblı durduğunu, ağır yaralı mecrûh olan arkadaşlarının yanında hâlinin bir ayb olacağını söylemişdim.

O da saf kalbiyle:

- Biliyorum bey bâbacığım. Fakat ne yapayım içimde bir şey var. Beni öldürüyor; rahat bırakmıyor demişdi. Gece hepsi uyurlarken bu arkadaşlarını uyandırmış; nurlar saçılan gözlerini refiklerine dikerek:

Kardeşlerim ben ölüyorum. Zâten ben köyümden çıkarken bu millet yolunda ölmek için askere geldim. Şunu biliniz ki adam olana, müslüman olana göz kırpıncaya kadar zamân kâfidir. Dünyada her şey gelip geçer, ben görüyorum... Şehâdetin pek büyük mertebe olduğunu anlıyorum. Tekmîl zâbitlerime, kapudanıma söyleyiniz: Belki vazîfemde kusûr olmuşdur. Beni afvetsin âhiret hakkını helâl etsin! Beni bahriye kabristânına gömsünler, cebimdeki para ile de etrâfına bir şey çevirsinler, yapsınlar” demiş ve kelime-i şehâdet getirerek hemân vefât etmiştir. (Rahmetullahi aleyh)

Genç kapudanımız lakırdısının burasında öyle bir heyecâna tutuldu ki ta‘rîf edemem. Gözlerinden âteşler, yıldırımlar, saçılıyor, en derin bir nefretle İtalyanlara la‘net okuyordu. Ben bu arslan yürekli zâbitin karşısında mebhût kalmış ağlıyorum. Mehmed’in, o temiz yürekli, pâk vicdânlı askerin rûhuna fâtihalar okuyordum. O vazîfesini yapmış, hayâtda kalanlara nasîhatını etmiş, şehâdetin pek büyük bir rütbe olduğunu görerek intikâmını alacaklara anlatmış, Allah’ın huzûruna kanlı rübâsıyla

şanlı sancâğı altında çıkmış, bize ne büyük gayretler vermişti. Artık ne kapudanda söyleyecek, ne de bende dinleyecek hâl kalmıştı.

Her ikimizde ağlaşıyorduk. Bir zamân sonra sordum:

- (s. 94) Kapudan Bey! Hiçbir mukâbele etmediniz mi? Bir torpido, bir top atmak mümkün olmadı mı?

- Hayır! Dedi:

- Torpidolar hâl-i sulhda olduğumuz için depomuzda duruyor, hatta güverteye bile çıkmamış bulunuyordu. Yalnız torpido atmak teşebbüsüne kalkmış olsam lâ-akall iki saat zamân isterdi. Parça parça duran torpiller yerleştirilecek. Birçok uzun mu'âmeleden sonra ancak hâzırlanabileceklerdi.

Toplara gelince iki kule üzerinde otuz yedi milimetrelik iki topumuz vardı ki bunlar otuz beş çapındadır. Külliyyen sipersiz menzil-i a'zamîleri iki bin yarda. Hâlbuki düşman dört bin metreden âteş ediyordu, güvertede açıkda beyhûde askeri telef ettirmekten ise hiç buna teşebbüs etmedim. Ama şimdi siz hücûm edip sokulmak imkânı yok mu dersiniz? Buna kat'iyen diyeceğim. Sür'atimiz bile onların nısfı derecesinde idi. Kullandıkları toplar on buçuk, yedi buçuk santimetrelik uzun çaplı ve serî' âteşli bulunuyordu. Tamâm sekiz dakika bombardıman etdiler. Biz karaya çıkdıktan sonra bin metreye kadar sokulup müdhiş bir âteş daha açdıktan sonra gemiye girebildiler. Ertesi günü çıkan sert bir keşişleme gemiyi büsbütün taşlara oturtdu ve harâb etdi. Geriye kalmış olan torpido bu âteşi görünce tekrâr limana kaçmıştı.

2.4.30. Trablus Hakkında Merhûm Ferîk Mustafa Celâleddin Paşa'nın Lâyıhası

Muhterem “te'sîsât” bu lâyiha hakkında mütâla'ât-ı âtiyede bulunuyor:

Ferîk Enver Paşa'nın pederi olan merhûm Celâleddin Paşa mühtedî ve Polonya muhâcirlerinden olup 1292 sene-i resmiyesinde Karadağ seferinde İşkodra cihetinde şehîden vefât etmiştir. Merhûm bu lâyihası 1285 sene-i resmiyesinde Sultân Abdülaziz Hân Hazretleri'ne takdîm eylemiştir.²⁵⁸

Lâyıha-i mezkûrenin gerek zamân-ı mâzî ve gerek zamân-ı hâle göre bir kıymeti vardır. Mâzîye âid olmak üzere kırk iki sene mukaddem, eğer merhûmun tavsiyesi vechile Trablusgarb'da bir ordu teşkîl edilmiş olsa idi, Fransızların Tunus'u ve İngilizlerin Mısır'ı işgâl etmeleri mümkün olmadıktan başka geçen Rusya seferinde de elimizde fazla bir ordu bulunmuş olur idi.

Trablusgarb'ın asıl ehemmiyeti kendinden ziyâde Sudan kıt'a-i cesîmesinin tabî'î bir iskelesi olmasıdır. Merhûm Mustafa Celâleddin Paşa ise bu husûsu lâyihasında layıkıyla teşrîh eder.

Zamân-ı istibdâde mahsûs olan atâletimizden sarf-ı nazar olunarak lâyiha-i mezkûrenin zamân-ı hâle göre yani i'lân-ı Meşrûtiyet'den sonra olan kıymet ve mâhiyyetine gelince: Ziyâde nazar-ı i'tinâyâ almamız lâzım gelen husûs hilâfet-i (s. 95) Osmaniye'nin Asya kıt'asından ziyâde Afrika kıt'asında hâ'iz-i ehemmiyet olması idi ki bu mes'ele sırf istikbâlimize ta'alluk eder. Mısır, Tunus ve Fas mes'eleleriyle tamâmiyle râbitası olan Trablusgarb'ın, İtalyanların ne derecede nazar-ı hırs ve

²⁵⁸ Bkz. Jery S. Latka, *Lehistan'dan Gelen Şehit* (İstanbul: Boyut, 1987). Konstanty Borzecki 10 Nisan 1826'da Kleszow'da (Lehistan/Polonya) doğmuştur. 1849 yılında İstanbul'a gelmiş ardından Osmanlı ordusuna katılmıştır. Daha sonra İslamiyet'i kabul ederek Mustafa Celâleddin adını almıştır. Orduda görev yaptığı süre boyunca çeşitli savaflara katılmış ve buralarda görevini başarıyla ifa etmiştir. Ferik göreviyle bulunduğu Karadağ'da 10 Ekim 1876 yılında şehit olmuştur. Enver Celâleddin Paşa (D. 1857 - Ö. 1929).

tama'larını celbeylediğini bilmeyen bir köylümüz bile bulunmadığı ve donanmamız dahi olmadığı hâlde Avrupa'nın bütün hesâblarını şaşkırtmış olan i'lân-ı Meşrûtiyetimiz ile beraber hemân müdâfa'a-i vatan esbâbını ihzâr ve te'mîn eylediğimiz sırada en ziyâde tehlikede bulunan Trablusgarb'ı en evvel düşünmeli ve bir an gâ'ib etmeksizin mükellefiyyet-i askeriye burada ta'mîm ederek behemehâl lâ-akall iki fırkalık: Bir nizâmiye kolordusu ile ihtiyât ve redîf tertîbâtını te'sîs etmeli ve yerlilerden asker yetişinceye kadar birkaç sene nizâmiye taburlarına Türk askeri verilmeli ve redîf teşkilâtı yoluna girinceye kadar bu nizâmiye kolordusu taburlarının mevcûdlarını hadd-i seferîde behemehâl bulundurmalı ve redîfler için muktezî esliha-i cedîdeden ma'adâ müstahfiz ve inde'l-hâce gönüllülere verilmek üzere sâhilden uzakca mahallerde ikinci derecede olan esliha ve mühimmât-ı harbiyede iddihâr etmeli ve ale'l-umûm esliha ve mühimmât ve depolarını sâhilde bulundurmamalı ve bu teşkilât ve ihzârât-ı âcile için muktezî mebâliği askerî bûdjesinin en başında derceylemeli idik.

Hâlbuki biz tamâmiyle aksine hareket etdikden ve zamân-ı istibdâde Trablus'un müdâfa'a-i dâ'imesi için lüzûm görülmüş olan on yedi taburu tenkis eyledikden ma'adâ bu taburların dahi bir mikdârını Yemen'e gönderdik ve bâkî kalan taburların mevcûdlarını ihtiyât ve redîf ile takviyesi mümkün olabilen sair taburlarımız mevcûd-i hazârîsi râddesinde bulundurduk ki bu hatâ-yı azîmemizi gören düşman böyle bir fırsat-ı gayr-i müterakkıbeden bi'l-istifâde hemân ileriye atladı.

Merhûm Mustafa Celâleddin Paşa istikbâli tamâmiyle keşfeylemiş ve Trablusgarb vilâyeti hakkında icrâsı elzem olan tedâbîr ve vesâyâdan bahsetmiştir.

2.4.30.1. Sûret-i Lâyihâ

Zamân-ı saltanat-ı hümâyûnlarını i'lâ eden fütûhâtdan biri de Yemen ile Ahsa'nın fethidir ki bu muvaffakiyet Osmanlı ordusunun şân ve şöhretini aktâr-ı cihâna neşr ü îsâl eylemiştir.

Padişahıma olan muhabbetim ve tezyîd-i şevketleri uğrunda beslediğim hissiyâtım sevkiyle Yemen kıt'asının fethinden on derece daha âsân olan diğerk bir feth-i azîmin imkân-ı husûlünü arz ve teklîf ediyorum. Fakat bu fütûhât sefk-i dimâ'yı bâdî olmaksızın sulh-âver, insâniyet-perver ve tarîk-i ticâretde umûmun menâfi'ne rehber olacak ve Süveyş Kanalı'na hâcet kalmaksızın Devlet-i Osmaniye'nin kuvâ-yi mevcûdesini taz'îf eyleyebilecek bir mahiyyetdedir.

Merzûk'dan iki yüz ve Fizan'ın hudûd-i (s. 96) cenûbiyesinden yüz elli saat bu'd ve mesâfede Berber ve zencî ırklarının mizâcından hâsıl olmuş bir kavmin sâkin olduğu gâyet vâsi' ve mahsûldâr arâzî mevcûddur ki buraların şu zamânda nazar-ı dikkatimizi pek ziyâde celbetmesi iktizâ eder. İslâmiyet dünyanın her tarafında bir tevakkuf hâlinde bulunmakta iken kabâ'il-i Magribiyye'den Fûllân [Fülânî] Kabîlesi neşr-i İslâmiyete kıyâm eyleyerek kabîlenin şeyhi olan bin Tovya [Osman b. Fûdî] nâm mücâhid 1802 sene-i milâdiyyesinde ihtidâ' zemini üzerine Sudan'da azîm bir imparatorluk esâsını te'sîs eyledi. Müşârün-ileyhin halef ve ferzendi olan Muhammed [Muhammed Bello] pederinin teşebbüsâtını ta'kîb ve tahkîm eyleyerek Sudan kıt'a-i azîmesinde otuz sene zarfında on iki milyondan ziyâde zencî dîn-i İslâmı kabûl etdi. Fakat bu hükümdârın evlâd ve ahlâfi peder ve büyük pederinin eserine teba'iyete muvaffak olamayıp Tevârik kavm-i azîminin adâvet ve rekabeti te'sîrâtı altında kaldığı hâlde el-hâletü hâzihi Bornu diyârı civâr ve etrâfında bulunan memâlik-i vâsi'a da otuz milyon kadar

kâmilî sünî olmak üzere ahâli-i müslîme bulunmaktadır ki bunların hilâfet ve saltanat-ı Osmaniye'nin terakkiyyâtından müstefîd olmakdan başka hiçbir emelleri yoktur.

İslâmiyetin Afrika-yı vustâda bu sûretle intişârını gören Avrupa buna mâni' olamayacağını anlayarak her hâlde İslâmiyetin putperestliğe müreccah olduğunu i'tirâfa mecbûr olmuş ve şimdi İngilizler ile Fransızlar Bahr-i Muhît-i Atlâsî sevâhilinde rü'esâ-yı zenciyye-i mecûsiyyeden ziyâde ticârete kabiliyyetli olan ümerâ-yı İslâmiye ile ticâret mu'âhedeleri akdine çalışmakta bulunmuşdur. Fakat bu sûretle Avrupa'nın ale'd-devâm Afrika işlerine müdâheleye meyyâl bulunması birgün Trablusgarb ve ale'l-umûm Sudan için pek vahîm ve elîm bir netîce tevlîd edebileceğini gösteriyor. Bunun için Afrika, Yemen'den ziyâde nazar-ı dikkat ve ehemmiyetimizi celbetmelidir. Husûsiyle asl-ı İslâmiyetin merkez-i terakkîsi bugün Bahr-i Muhît-i Atlâsî ile Cezayir ve Senegal Fransız müstemlekâtından ba'îd bulunduğu cihetle buralardaki mesâ'imiz müşkilâta tesâdüf etmeksizin pek kolaylıkla netîce-pezîr olabilir. Meselâ Afrika-yı vustâda her kangı bir şeyh eline bir on bin kadar esliha-i cedîde geçirebilir ise dünyanın hiç haberi olmaksızın büyük bir devlet te'sîsine muvâfık olabilir, maksad-ı âcizânem ise:

1- Sünî olub hilâfet-i uzmâ-yı Osmaniye'yi tanımakta bulunan memâlik-i mezkûreyi Devlet-i Aliyye'ye zamm [ve] ilhâk eylemektir. Bunun için acaba muhârebe etmeğe ve Afrika içinde azîm bir sefer açmağa mecbûr olacak mıyız? Asla! Husûl-ı maksad için yalnız Sultân Süleyman-ı Kânûnî zamânından beri Fizan paşaları ile Trablusgarb Karamanlıları tarafından def'atle idâre olunmuş olan Bornu vilâyetini taht-ı işgâle almak kifâyet eder. Kuvve-i enbâtiyyesi kesîr, hevâsı ceyyid, arâzîsi münbit ve birçok sulara mâlik olan bu vilâyet bütün Afrika'ya icrâ-yı nüfuz etmeliğimiz için

Resim 29

Cengâver urbândan bir hecîn-süvâr

(s. 97) Kuvve-i mu'âvine sûretiyle asâkir-i Osmaniye ile birleşerek İtalyanlara karşı mukaddes vatanlarını müdâfa'a eden cengâver urbân kâffeten bu kıyafettedirler ki tavr-ı hey'etleriyle, şecâ'at ve besâletleriyle düşmana havf u hirâs îrâs etmektedirler.

(s. 98) bir esâs-ı metîn teşkîl ederek bizim için pek iyi üssü'l-hareket olur. Fi'l-hakîka Trablusgarb'da yani Sahrâ-yı Kebîr'in beri tarafında bu kadar küllî asker bulundurarak Fizan'da yalnız bir ileri karakol te'sîs etmek ve bu çölün öte tarafında kâin olan ma'mûreden hiçbir nokta elde etmemek neye yarar? Trablus'da şimdiki hâl ve vaz'iyetimiz bir köprünün gerisinde ve ortasında bulunan askerin mezkûr köprüyü geçmemek istemesine benzer ki işte bu sebebe mebnî Trablus azîm bir servetden mahrûm edilmektedir.

2- Bornu vilâyetinde sûret-i dâ'imede devâm etmekte olan muhâberât-ı dâhiliyeyi men'eyleyerek Trablus ve Fizan'ın ticâretini te'mîn eylemek ve bu vilâyet-i

cesîmenin mahsûldâr ve ma'deniyyâtca fevka'l-âde zengin arâzisini zirâ'at, ticâret ve sanâyi'in yed-i istifâdesine teslîm ve tevdî' eylemektir.

3- Sudan ile burasının en yakîn ve tabî'î iskelesi olan Trablusgarb Limanı beyninde mevcûd olan yolları taht-ı emniyete alarak Trablus vilâyetinin vâridâtını tezyîd eylemek ve kârbânları daha uzun yollardan Tunus ile mahall-i sâireye gitmeğe mecbûr etmemektir.

4- Buralarda muhkem ü metîn ve menâfi'-i mahalliyyeyi müttekâbilen birbirine rabtedecek bir idâre te'sîsiyle Trablus ahâlisini sahrâ cihetiyle alâkadâr eylemek ve bu sahrâ ciheti yani Fizan ile Agades'i Bornu cihetlerinde menfa'atdâr kılmak ve Bornu ahâlisini dahi Sudan'dan müstefîd etmek iktizâ eder.

5- Hükûmet-i Osmaniye'nin doğrudan doğruya te'sîs-i idâre edemeyeceği mahallerde me'mûrîn-i mahsûsa i'zâmıyla konfederasyonlar teşkîl eylemektir.

6- Evvel-emirde redîfler ile müstahfızlar esliha-i atîka ve nizâmiye taburları esliha-i cedîde ile teslîh edilmek üzere mükemmel bir ordu teşkîl eylemek ve bu sâyede îcâbına göre ya Tunus'u muhâfaza etmek, ya Cezayir ile Mısır'ın tecâvüzâtına karşı durmak, ya Mısır eyâletimiz her kangı bir taraftan ma'rûz-ı tecâvüz ve istîlâ olacak olursa kolaylıkla müdâfa'asına şitâbân olmak veyâhûd Girid veya Tesalya'ya vapurlar vâsıtasıyla otuz kadar zencî taburu atmaktır.

7- Arâzî sâhibi olan Berberler ile zürrâ' bulunan zencîler arasında münâsebât-ı kânûniye te'sîs ve celbler vâsıtasıyla icrâ edilmekte olan zencî üserâ muhârebelerini kat'iyen men'ederek beşeriyete büyük bir hizmetde bulunmaktır.

8- Bornu'da te'sîs edilecek sulh ve müsâlemet yüzünden Bahr-i Muhît-i Atlâsî cihetlerinde bulunan ahâli-i müslîme dahi müstefîd olacaklarından buralar ile Trablus beyninde münâsebât-ı ticâriye te'sîs ve ticâret dolayısıyla Avrupalıları dahi memnûn ve

müstefid eylemek ve el-hâsıl taht-ı vücûbda olduğu üzere Sudan ve Bornu cihetlerinde bulunan otuz milyon Müslümanı medeniyet ve terakkiyât-ı asrîyeden müstefid etmektedir.

Eğer Devlet-i Aliyyeleri meselâ Fizan ve Agades (s. 99) mutasarrıf ve kumandanı nâmıyla bu âcizi tasavvurât-ı ma'rûzanın mevki'-i fi'le îsâline me'mûr edecek olur ise ittihâz olunmasını muktezî gördüğüm tedâbîri ber-vech-i zîr arz eylerim. Agades sahrâda kâin şehir-i kadîm olup Bornu'ya karîbdır. Bu şehrin meşhûr olan ticâret-i kadîmesi şeyhlerin kârbânlardan keyfî olarak birçok rûsûm almalarından dolayı rahne-dâr olmuş ve bu da Trablus'un ticâretine îrâs-ı mazarrat eylemiştir. Tamâmîyle maksad hâsıl oluncaya kadar böyle sâde bir unvân kabûl eylemek ve şimdiki hâlde asl Sudan'dan üç yüz saat mesâfede bulunan Mısır'ın bir kısmının mutasarrıfına verilmekte olan Sudan vâlîsi mutantan nâmından ferâgat etmek daha muvâfık görülmüştür. Ma'rûzât-ı âcizâneme müsâ'ade buyulur ise talebine ictisâr etdiğim mevâdd şunlardır.

1- Seferber mevcûdlu iki nizâmîye taburunun i'tâsı ki bunlardan biri Trablus'dan alınabilir.

2- Teşkil olunacak taburlar için altı bin esliha-i cedîde, iki sahrâ topu, dört cebel topu, mikdâr-ı kâfi mühimmât-ı harbiye ve teşkil olunacak taburlar için otuz kadar zâbit ile idâre me'mûrları.

3- Bu sefere ahâli-i mahalliyyeden ilk iştirâk edecekler Trablus civârında bulunan bağçelerin sâhibleri yani Kuloğulları tesmiye olunan Münşiye ahâlisidir ki bunlar otuz bin kadar tahmîn olunarak Trablus'un fethi zamânında Turgud Paşa ile birlikde gelmiş olan Osmanlıların evlâd ve ahfâdıdırlar. Kuloğulları virgü i'tâsından mu'âf tutulup buna mukâbil muhâbere zamânında üç dört bin kadar başı bozuk asker

vermekle mükellefdirler. Her hâlde bunlardan lâ-akall bir tabur teşkîli pek mümkündür. Husûsiyle Münşiye ahâlisinden ileri gelenlere Fizan cihetinde bazı me'mûriyetler addolunacak olur ise kendilerinden çok istifâde olunabilir.

4- Tertîb olunacak kol Fizan'ın merkez-i idâresi olan Merzûk'a vâsıl oldukda burada dahi lâ-akall bir tabur teşkîl olunabilir, çünkü buranın ahâlisi defa'âtle Bornu ve Ganem cihetlerinde fütûhâtda bulunmuş olduklarından ve şimdi ise ticâretleri münkati' olduğundan böyle bir sefere kemâl-i hâhiş ile iştirâk ederler.

5- Bornu tarîkinin bu'diyyeti ve Sahrâ-yı Kebîr'i mürûrdaki müşkilât i'zâm edilmemelidir. Sahrânın hevâsı pek sağlam olduğu gibi Fizan'da bulunan müfreze-i askeriyemiz ise yolun nisfını ve en fenâ kısmını zâten geçmiş bulunuyor. Bornu ile Fizan arasında bulunan sahrâ kısmında ise zemin sağlam olub buradan mürûr eyleyen iki tarîkden birincisi yani El-hamd [Al Hamada] kuyularından geçeni susuz olmadığı gibi Agades'den geçen ikinci tarîk ise birçok mahallerde sulu ve ağaçlı vâdilerden mürûr eder.

6- Eğer kol Kano, Kuka, Bagirmi veya Sokoto'da bir mukâvemet (s. 100) görecek olur ise hemân şiddetli bir mukâbele icrâsıyla ahâli-i mahalliyyeye asâkir ve esliha-i Osmaniye'nin tefavvuku gösterilmeli ve ondan sonra hükûmetin programı ile yerliler hakkında hilâfetin âmâl-i insâniyet-perverânesi i'lân edilmelidir.

7- Buralarda külliyetle mevcûd olan lisân-ı Arabî tahsîline mahsûs medreseler taht-ı himâyeye alınarak âsâyiş-i mahallî te'mîn edildikten sonra ve zergerden dışı, deve kuşu tüyü, altun tozu, zamg, kaya tuzu, hayvânât-ı bakariyye, iyi cins at, akmişe-i harîriyye, muhtelif isimlerle ma'rûf olan Bornu dokuma bezleri, pamuk, ipek, çivid, buğday, darı, pirinç, tütün, hurma ile sâir kuruyemiş, çam sakızı, sisam ilâ ahiri mahsûlât-ı mahalliyyenin ticâreti hükûmet-i mahalliyye tarafından taht-ı muhâfazaya

alınacak zencîlerin ma'lûm u meşhûr olan mesâ'îsi sâyesinde tezâyüd edecek olan mahsûlât nisbetinde terakkî edecektir.

8- Bütün Avrupalılarca musaddaktır ki dünyanın hiçbir mahallinde Tevârikler kadar cesûr ve azîm bir kavim yoktur. Bu hâlde bunlar taht-ı intizâma alınacak olur ise kendilerinden en kıymetli asker teşkîl olunabilir. Diğer taraftan dünyada buralardaki kadar ucuz asker i'âşe ve tedârük olunmak mümkün değildir. İ'âşe cihetiyle Bornu, Yemen'e kat'iyen benzemeyip Bornu'da pâre hemân mechûl olarak ekseriya pâre yerine dokuma bezleri ve boncuklar kullanılır. Erzâkın fiyatı hakkında bir fikir hâsıl etmek için iki bin beş yüz boncuğun bir mecdiyye kıymeti olduğunu beyân etmek kifâyet eder ki bu ucuzluk şübhesiz mahsûlâta bir mahrec bulunmamasından ileriye gelir. Bundan ma'adâ âdet-i belde olmak üzere sâhib-i emlâk tarafından vâlilere verilen virgüler İslâm olanlar tarafından hubûbât ile akmişe ve putperestler tarafından zencî üserâsı i'tâsından ibâretidir. Oldukca zengin olan bir adamın binden ziyâde esîri olduğu için burada hürriyetleri iâde olunacak zencîlerden pek kolaylıkla istenildiği kadar zencî taburları teşkîl olunabilir. Bunun için meselâ Kano hâkimi yedi ilâ on bin kadar süvâri ile yirmi bin kadar piyâde ve Kuka hâkimi daha ziyâde mikdârda asker sevk eder. Bagirmi ile Sokoto ve Tumbuktu [Timbuktu] sultânları ise daha ziyâde asker tedârük edebilirler. Eğer zencîlerin mızrakdan başka silâhı ve usûl-i kadîme tüfenklere mâlik olanlara dahi ömrleri içinde bir top sesi işitmiş olsa idi bu havâlîye az asker ile girmek mûcib-i tehlike olabilirdi.

Ve'l-hâsıl Afrika-yı vustâda Füllânlar [Fülânî] dîn-i İslâmın tevsî' ve neşri vezâ'ifinde terkeyleyerek eğer Devlet-i Aliyye Sudan'da esâreti men' ve âsâyışı te'mîn eylemeğe muvaffak olur ise bütün Avrupa'yı memnûn etmekle beraber Trablus şehri Bahr-i Sefîd'in en zengin bir limanı hâline girebilir.

Te'kîden arzına ictisâr olunduğu üzere (s. 101) eğer zât-ı şevket-simât-ı hazret-i şehriyarîleri bu vazîfeyi kullarına tevdi' buyuracak olurlar ise programı mücmelen îzâh olunan icrââtı a'zamî olarak üç senede mevki'-i icrâya koymağa gayret eyleyerek buraların iklîmi ile imtizâc edemeyen Türk askeri yerine yerli asâkir kâ'im olmak üzere cesîm bir Afrika ordusunun te'sîsini kaviyyen me'mûl ederim.

Memâlik-i İslâmiye-i mezkûrede hilâfet-i Osmaniye'nin şevket ve nüfûzu sâyesinde ve uğur-ı şâhânelerinde dört def'a kanımı dökerek Serdâr-ı ekrem Ömer Paşa'nın bir şâkirdi bulunmaklığım hasebiyle teklîf eylediğim seferin muvaffakiyetle husûl-pezîr olacağına asla şübhe etmez ve ömr-i âfiyet-i şehinşâhîlerinin izdiyâdı du'âsını ref'-i bâr-gâh-ı ehadiyyet eylerim. Fermân.

2.4.31. Trablus Meydân Muhârebesinde Üç Büyük Meb'ûs

Trablusgarb'dan Gelen Bir Zâtın Beyânâtı

Meydân-ı harbden gelen muzafferiyet haberleri hepimizi sevindiriyor. Fakat bu muvaffakiyetde mühimm rolleri bulunan üç büyük sîmâyı hiç tahattur etmiyoruz. Bunlardan biri Cebel-i Garbî meb'ûsu Şeyh Süleyman Bârûnî Efendi, diğeri Trablus meb'ûsu Ferhâd Efendi, üçüncüsü de Fizan meb'ûsu Câmi Bey'dir. Bu üç meb'ûs deruhde etdikleri vazîfe-i hamiyyeti terketmeyerek orada pek mühimm, hakîkaten me'mûlün fevkinde hizmetlere muvaffak oluyorlar. Bunlardan Süleyman Bârûnî Efendi Cebel-i Garbî ve mülhakatından külliyyetli gönüllü toplamağa muvaffak oldu ve el-ân meydân-ı muhârebede bu gönüllülerin başında bi'z-zât harb ediyorlar.

Ferhâd Efendi ise Zuvâre, Uceylat ve Zâviye tarafından bütün kabîleleri ittihâd etdirerek müttefikân bu sâhilimizi muhâfaza ediyor ki İtalyanların bu sevâhile el-ân asker ihrâcına muvaffak olamamaları bu gayretli meb'ûsun irşâdât ve fa'âliyeti sâyesindedir denilse mübâlâga değildir. Fizan meb'ûsu Câmi Bey ise Afrika-yı vustânın en cengâver, en cesûr muhâribi bulunan Tevârik kabâ'ilini ikâz ve onları beraber getirip pek azîm bir kuvvetin ordumuza ilhâkına sebep oldu.

Bu üç büyük meb'ûsdan matbû'âtımız hiç bahsetmemiş idi. Fakat emin olabiliriz ki târihimiz bu üç kahramânın muvaffakiyyât-ı adîde ve hidemât-ı ber-güzîdesini şanlı sahîfelerine geçirerek ahfâd ve ahlâfımızın takdîr ve sitâyişlerine mazhar kılacaktır.

2.4.32. Trablusgarb'a Dâir Kısım; Târihî ve Cografi (s. 102)

Afrika'da memâlik veya müstemlekâtı olan Avrupa devletleri başlıca beş olub en ziyâde memâlike hüküm-fermâ olan Devlet Aliyye-i Osmaniye'dir.

İkinci derecede İngiltere, sonra Fransa sonra Portekiz ve daha sonra İspanya devletidir.

Almanya dahi son senelerde Zengibar tarafında birtakım yerler ele geçirmiş ve İtalya Bahr-i Ahmer sevâhiline sevk olmuşdur ki bunlarla beraber Afrika'da hüküm süren Avrupa devletlerinin adedi yediye bâliğ olur.

İngiltere'nin memâliki Afrika'nın cenûbunda Ümid Burnu'yla Natal [Natalia] ve Transval [Transvaal] memâlikinden ve Afrika-yı cenûbînin bazı sevâhil-i garbiyesiyle Gine-i Garbîde Fanti [Fantee] sâhiliyle Senegambiya'nın bazı sâhillerinden ve bir de Madagaskar'ın şark ve şimâlinde bulunan birkaç adalar Sukutra [Sokotra] cezîresinden ibâretidir.

Fransa'nın memâliki Cezayir ile Senegambiya'nın bazı taraflarından ve Gine-i Cenûbî'deki Gabon sâhiliyle Madagaskar Adası'ndan ve o civârlarda bulunan Oniyon [Réunion] Adası'ndan ve Bahr-i Ahmer sâhilindeki Obuk [Obock] İskelesi'nden ibâretdir. Fuzûlen Tunus'a dahi tecâvüz etmiştir.

Portekiz devleti Mader [Madeira] ve Asor [Azor] ve Yeşil Burun [Cabo Verde] adalarıyla Gine Körfezi'ndeki bir iki küçük adaya ve Afrika-yı cenûbînin sevâhil-i garbiyesinden Angola sâhil-i vasî'a ve kıt'a-i mezkûrenin sevâhil-i şarkiyesinden dahi Sefaletü'z-zeheb ve Mozambik taraflarına ve Senegambiya'nın dahi bazı noktalarına hâkimdir.

İspanya'nın Afrika'daki müstemlekâtı Kanarya adalarıyla Fas devletinin sâhil-i şimâlisindeki Sebte ve Melile [Melilla] gibi bir iki iskeleye ve bir de Gine Körfezi'nin en derin mahallinde bulunan Fernando Po [Bioko] Adası'yla karşısında kâin Kamerun sâhil-i sagîrine ve yine o civârdaki bir iki küçük ada ile diğer bir parça sâhile münhasırdır.

İdâre-i siyâsiyeden sarf-ı nazar olunduğu takdîrde Afrika kıt'asının coğrafyaca taksîmâtı vech-i âtî üzeredir:

Afrika-yı Şimâlî				
1-Magrib	Fas	Marakeş	Senhace	Sus
2-Cezâyir				
3-Tunus (İfrikiye)				
4-Trablusgarb	Trablusgarb	Fizan	Bingazi	
5-Mısır	Mısır-ı Esfel	Sa'îd	Nûbe	
6- Sahrâ-yı Kebîr	Sahrâ-yı Garbî Tebris Azrar Sudd ve sâire	Sahrâ-yı Vustâ Meşâkk Tuvarerek [Tevârik] Sunkay [Sungay]	Sahrâ-yı Şarkî Ayir [Aîr] Tibu [Toubou] ve saire Libya Sahrâsı	

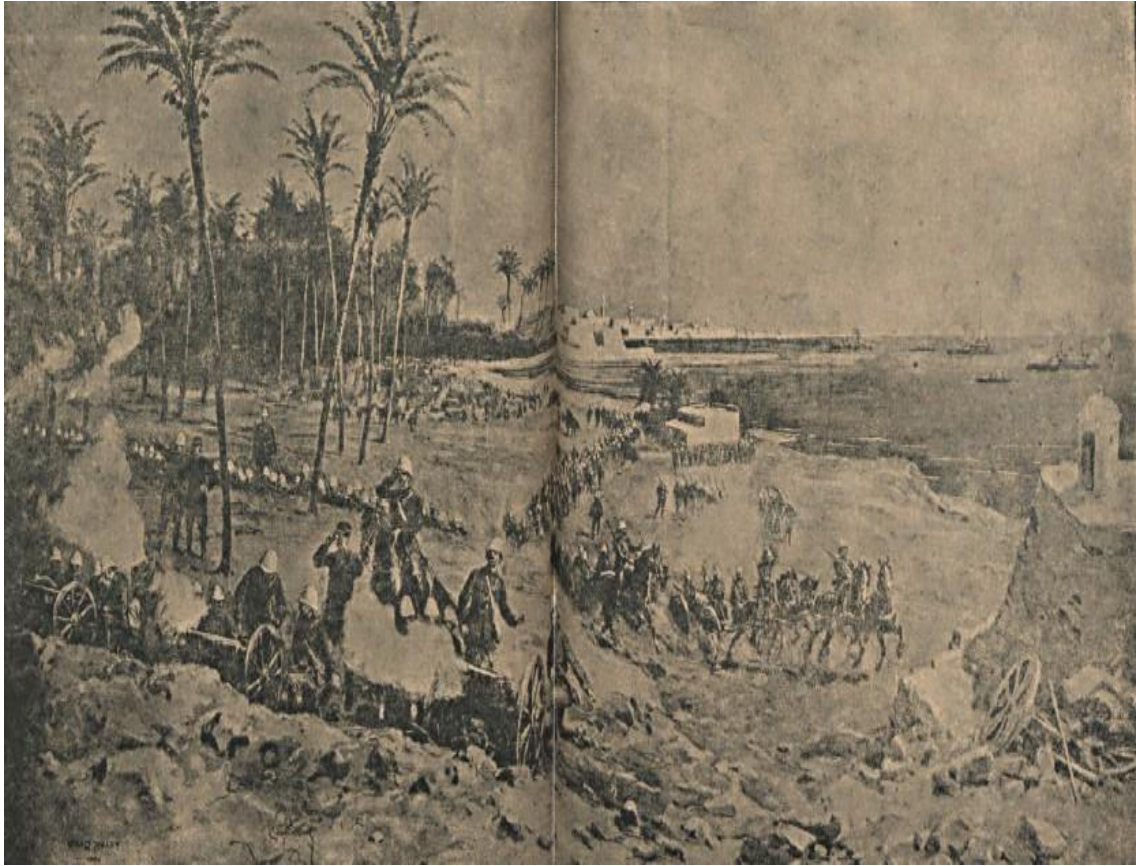
Afrika-yı Vustâ (s. 103)				
7-Senegambiya	Futa Yoluf		Futa Diyalo [Fouta Diouloulou] ve sâire	
8-Liberya	Altun Sâhili		Fanti [Fantee]	
9-Gine-i Ulyâ	Aşanti [Ashantee]	Dahume [Dahomey]	Yurub [Yoruba]	Nijerer Mansıbı
10-Sudan	Sudan-ı Garbî Kerte [Kaarta] Masina [Katsina] Tumbu Mosi [Mossi] Gurma Gandu [Gwandu] Sokoto		Sudan-ı Vustâ Havza Bernuh Ganem Bagirmi Kombine [Gombe] Sekuru Darbanda [Dar Banda] Darounga [Dar Rounga] Selâmet [Salamat] Kuka Vaday	Sudan-ı Şarkî Darfur Kordofan Senhar [Sennar] Siluk [Shilluk] Denika [Dinka] Borgu Daferit [Dar Ferit]

11-Habeş	Tigre	Amhara	Şuva [Shoa]
12-Niyâm niyâm memâliki ve sâir aktâr-ı mechûle			
13-Kongo Serbest Hükûmeti “Belçika’nın”			

Afrika-yı Şarkî					
14-Açan	Denakıl [Danakil] Adal Adfar	Berbere [Berbera]	Harâr	Somali	Gala [Galla]
15-Zengibar					
16-Mozambik					
17-Sefâletü’z- Zeheb					

Afrika-yı Cenûbî				
18-İngiltere Müstümlekâtı	Ümid Burnu	Natal [Natalia]	Grik Memleketi [Griqualand]	Transval [Transvaal]
19-Oranj [Orange] Hükûmet-i Müstakillesi “İngiltere’nin”				
20-Kâfiristân ve Zulu Memâliki				
21-Afrika-yı Cenûbî Vasâtî ve Garbî	Kalahari Sahrâsı	Bamagovato [Bamangwato]	Damara	Lunda
	Beçuana Memâliki [Bechuana Land]	Bakuba	Kaoko	Ruva [Ruwa]

	Manile Memleketi		Maruçe [Marico]	Udamiyo	
22-Gine-i Esfel	Ukil [Uige]	Bengale [Benguela]	Angola	Kongo Sevâhili	

Resim 30

(s. 104-105) Trablusgarb'da Muhârebe – Teşrîn-i evvelin yirmi üçüncü günü Osmanlı mücâhidleriyle İtalyanlar arasında vukû'a gelen şedîd ve hûn-rîz bir müsâdemedir ki bunda asâkir-i nizâmiye-i Osmaniye ile Arab mücâhidîn-i güzîdesi hâzır ve mevcûd bulunmuşlar ve İtalyanların Bersaglieri âlâyları bu harbe kâmilen iştirâk eylemişler ve neficede İtalyanlar ric'at eyledikleri gibi bir hayli de mühimmât-ı harbiye ve erzâk terketmişlerdir.

2.4.33. Bombardımandan Sonra Trablusgarb (s. 106)

Fraye Presse [*Freie Presse*] gazetesi Trablusgarb'ın bombardımandan bir hafta sonra iktisâb ettiği şekli hakkında Geza Hersek [*Geza Herczeg*]²⁵⁹ imzâsı tahtında yazdığı bir makâlede, Trablusgarb'ın mevki'-i coğrafisi, ahâlisinin âdet ve ahlâkı ile mevcûd mü'essesât, mahsûlât ve ticâretinden bahsetdikden sonra diyorki:

Trablusgarb'ın 55.000 kişiden mürekkeb olan ahâlisi yerliler ile Avrupalılar'dan tereküb etmiştir. Trablusgarb'da 4.000 İtalyan, 2.500 Maltalı, 500 Alman ve Avusturyalı, 5.000 Musevi ve bir mikdâr Türk ve Arab sâkindir.

Şehrin hâl-i harbde bulunduğu yek nazar[d]a anlaşılabilir. Kuvâ-yi Osmaniye ile İtalyanların karârgâhları birbirinden ancak iki saat bu'd [ve] mesâfededir. Şehre sükûnet hüküm-fermâdır. Yalnız gece gündüz süngülü İtalyan müfrezeleri caddeleri dolaşmaktadır. Bir İtalyan askerinin ser-hôş olduğu hâlde ferâceli bir İslâm kadınına ta'arruz ettiğini gören Arablar hemân merkûmûn üzerine atılarak katletmişlerdir. Bu sebeble İtalyanlar devriyelerin adedini tezyîd etmekle beraber İtalyan askerlerinin yalnız olarak dolaşmalarını men'etmişlerdir.

İtalyanlardan yevmî 200-250 kişi koleraya tutulmaktadır. Şehirde yalnız İtalyan posta-hânesi mevcûd olup diğer devletlere âid olanlar seddedilmiştir. Kablo ve telgraf dahi münhasıran İtalyanların elinde kalmıştır. İtalyanca'dan başka bir lisân üzerine i'tâ olunan telgraflar, vâlinin emrine tevfikân tercüme edilmekte ve sansür edildikten sonra sevkolunmaktadır. Alman lisânı ile muharrer telgraflar ise asla kabûl edilmemektedir. Çünkü İtalya'nın istihdâm ettiği tercümanlar yalnız Fransız, İtalyan ve İngiliz lisânlarına vâkıf olup Almanca'ya âşinâ değildirler.

²⁵⁹ Geza Herczeg (D. 1 Mart 1888 Avusturya-Macaristan, Ö. 20 Şubat 1954) yazar ve gazetecidir.

Postaya verilen mektûbların kısm-ı a'zamı mahallerine vâsil olmamaktadır. Ecnebî gazete muhâbirleri, İtalyan gazetecilerinden ma'adâ hiçbir muhâbirin gazetesine havâdis göndermesi mümkün olmadığından şikâyet ediyorlar. Telgraf ve mektûblar büyük ücretler te'diye edildiği hâlde mahallerine sevk edilmiyor. İtalya nakliyât-ı askeriye için şirketlerden yetmiş aded vapur isticâr etmiştir. Dört torpidonun refâkat ettiği Duka di Cenov [*Duca di Genova*] nâm nakliye vapuru ile Trablus'a yetmiş milyon frank kıymetinde altun, gümüş, bakır ve kagıd pâre gönderilmiştir. Bugüne kadar Trablus'a 50.000 asker sevk olunmuştur. İtalyan asâkir lüzûmu kadar tegaddî edilmediklerinden zâten pek mahdûd olan kuvvetleri tenâkus ettikten ma'adâ Trablus iklim ve arâzisi ile mütenâsib elbise ile mütelebbis olmadıklarından dolayı fevka'l-âde (s. 107) zahmet çekmektedirler. İtalyanlar sevk ettikleri alet ve edevât miyânında Trablus'a dört otomobil getirmişlerdir. Trablus'a muvâsalat eden İtalyan asâkiri kışla, mekteb ve husûsî binalarda barındıkları gibi bir kısmı çadırlara, bir kısmı da doğrudan doğruya içerilerde karârgâha gönderilmektedir.

Karabiniyer [*Carabinieri*] ve Berzagliyeri [*Bersaglieri*] askerleri ise şehrin inzibâtını muhâfaza için Trablus'da tevkîf edilmektedir. Buna da lüzûm-ı kat'î vardır. Me'mûrîn-i zâbıta alâmet-i fârika olarak yakalarında bir kokard taşımaktadırlar. Ceneral Kaneva Tevere vapurunda ve İtalya me'mûrîn-i mülkiyyesi tuğladan müceddeden inşâ edilmiş olan konaklarda ikâmet etmektedirler. Gurûb-i şemsden sonra sokaklarda dolaşmak memnû'dur.

2.4.34. İtalya'yı Protesto Etmek Üzere Ahîren Paris'de Üç Saatten Ziyâde Devâm

Eden Bir Sosyalist Mitingi Akdolunmuştur

Hatîb-i şehîr Vanderveld [*Émile Vandervelde*]²⁶⁰ ictimâ'a riyâset ediyordu. Hatîb-i mumâ-ileyh demiştir ki: nümâyîş-i vâkı'amızdan maksad İtalyan Nasyonalistlerine karşı, memleket-i mezkûre nasyonalistlerine lâzım olan mu'âvenet ve müzâheret-i ma'neviyeyi te'mîn etmektir, Osmanlıların mukâvemet-i dilîrânesi sâyesinde İtalyan Sosyalistleri kazanacak ve nasyonalistler, körü körüne hareketlerinin İtalya'ya ne kadar adam, pâre ve şeref ve haysiyet gâ'ib etdireceğini göreceklerdir.” demiş ve Banko di Roma'nın [*Banco di Roma*] tecâvüz-i vâkı'de iştirâk-ı cürmlerinden dolayı onları da şiddetle takbîh etmiştir.

Fransız meb'ûslarından Mösyö Simbat [*Marcel Sembat*]²⁶¹ ve Presanse, gâyet müheyyic nutukları îrâd ederek Jön-Türklerin medeniyet ve terakkî için sarf-ı mesâ'î ettiği bir zamânda, Abdülhamid'in idâresi avânında Türkiye'nin tamâmîyyet-i mülkiyyesini tasdîk ve tekeffül etdikleri hâlde şimdi İtalyan tecâvüzüne karşı iltizâm-ı sükût eden Avrupa siyâsetini şiddetle mu'âheze ve takbîh eylemiştir.

Hatîb-i şehîr Mösyö Jan Jure [*Jean Jaurès*]²⁶² kürsî-i hitâbete çıktığı zamân şiddetli alkışlarla istikbâl olunmuştur. Bu büyük Fransız hatibi şu sözleri söylemiştir:

“Avrupa'nın barbarlık siyâsetine bir hâtıme verilmeyecek mi? Birkaç seneden beri hukûk ve mu'âhedât-ı beyne'l-mileliyye pây-mâl ediliyor. İtalya, bütün harekât-ı hâzırasıyla on beşinci asrın barbar ve cânî İtalyan zâlimlerini tahattur ediyor.

²⁶⁰ Émile Vandervelde (D. 25 Ocak 1866, İxelles, Belçika; Ö. 27 Aralık 1938) Belçikalı sosyaldemokrat, siyasetçi, İkinci Sosyalist Enternasyonal Başkanlığı yapmıştır.

²⁶¹ Marcel Sembat (D. 19 Ekim 1862 - Ö. 5 Eylül 1922).

²⁶² Auguste Marie Joseph Jean Léon Jaurès, (D. 3 Eylül 1859, Castres – Ö. 31 Temmuz 1914). Fransız sosyalist politikacı

İtalya'nın şekâvet-i siyâsiyesi ve düvel-i sâirenin bu şekâvete karşı iştirâkı tazammun edecek bir sûrette ahzediği vaz' ve mevki'e karşı şiddetli protesto kararları ittihâz olmuştur. Mukarrerât-ı müttehezede Türkiye'nin İtalyan amelelerine karşı mukâbele-i bi'l-misilde bulunmayacağı ümîdi izhâr edilmekte ve adâlet-i beyne'l-mileliyye yemini olunmaktadır.”

Mezkûr mitingde sekiz bin kişi hâzır (s. 108) bulunuyordu. Bütün Avrupa'da bu gibi mitingler akdedilmektedir. İctimâ'dan sonra Mösyö Jures ile mülâkat etdim, gerek Mösyö Jan Jures ve gerek Mösyö Vanderveld Türkiye'ye karşı fevka'l-âde izhâr-ı teveccüh ve samîmiyyet eylemişlerdir.

2.4.34.1. Brüksel'de Miting ve Protesto

Burada dahi İtalyanların harekât-ı vahşîyyânelerine protesto etmek üzere sosyalistler tarafından akdolunan mitingde İtalya'ya karşı vukû' bulan beyânâta i'tirâz etmek isteyen iki İtalyan zâbitinin hareketi halk arasında derin bir infiâl husûle getirmiş ve birçok müddet mûcib-i kîl ü kâl olmuştur. Burada akdolunan mitingde ittihâz olunan mukarrerât Paris mitinginde ittihâz olunanların aynıdır.

2.4.35. İtalyanların Vahşeti

London Opiniyon [*London Opinion*] gazetesinden iktibâs edilmiştir:

“Bu gazete, Londra'nın en mühimm bir ceridesi olup nefsi-i Lonra'da yevmî 500.000 nüsha satılıyor ki, ehemmiyeti satışından anlaşılır.”

İngiltere'ye bilmeyiz ki ne olmuşdur? Haftalardan beri İngiltere'nin bütün matbû'âtı İtalya'nın tecâvüzâtından, haksızlığından, zulmünden, vahşetinden, kassâblığından, hulâsa her türlü mesâvîsinden bahsedip durdu. Bunun netîcesine gelince İtalyanlara karşı İngiltere'de pek fenâ cereyân ve nokta-i nazar hâsıl oldu, oldu da ne oldu? Hiç! Zâten semere husûlu ihtimâli yok idi ki! Neden? Çünkü İngiltere ahâlisi hissien ahlâkan zebûn olmuş bir millettir. Siyâsiyâta müte'allik dedikodulara, te'vîlât ve tefsîrâta o kadar boğulmuşlardır ki artık hâl-i fa'âliyetden düşmüşlerdir. Evet, İngiltere'de Avrupa'nın ihtirâsâtına, tama'ına tâbi' olmuş, o da onlar gibi fenâ bir meslek ta'kîb ediyor, hakk ve hakîkati görmüyor, görüyor da bir şey demiyor, yâhûd demek istemiyor.

İngilizler son derece hod-pesendliğe dûçâr olarak, kulakları sağır, dilleri tutkun bir hâle gelmişlerdir. İngiltere devlet-i mu'azzaması, İngiliz ahrârı, ellerini, kollarını bükerek Trablus'daki fecî' manzaraları, İtalya'nın zulm u vahşetlerini, uzakdan görüp seyrediyorlar, el-ân seyirci vaz'iyetinde bulunuyorlar. Kesilen Arabların bir kabâhatı bir cürmü olsa yine bir şeydir. Fakat bunların yegâne kabâhatleri, vatanlarını, kavm-i sahrâlarını, hurmalıklarını sevmeleridir. Tabî'îdir ki topraklarını kolay kolay İtalya'ya vermek istemiyorlar. Ona buyurun demiyorlar!

İngiltere'nin kabâhatı İtalya'dan daha azîm görünüyor, çünkü ortada icrâ olunan edebsizlikleri, cinâyeti seyrediyorlar. Demek oluyor ki bu mezâlimi beğeniyor, alkışlıyor; la'net olsun insâniyete, medeniyete!

(s. 109) İşte yirminci asrın terakkiyâtı, tahavvülâtı, tebeddülâtı! Mukaddes insâniyet, mukaddes insânlık kırılıyor. Kıran kim? İtalya devlet-i mu'azzama-i mütemeddinesi!

İşte *Times* gazetesinin Trablus'daki muhâbirinin ifâdesi. Fakat İngilizlere te'sîr ediyor mu? *Times* muhâbiri Türklerin dostu, muhibbîde değildir. onun yazdığı bir fikrayı aynen naklediyoruz.

İtalyanlar o kadar vahşet ve huşûnet icrâ eylediler ki bu kadar fenâlığın bir insândan sudûru gayr-i kâbildir, evet doğrudur. Bu sözler bilirmisiniz ne vakit yazıldı? İtalyanlar tam dört bin erkek, kadın, çoluk çocuğu, kassâb gibi kesdikden sonra – ki *Times* muhâbiri kendi gözüyle müşâhede etmiştir – yazılmışdır:

“Tuhaf, İtalya hayâ etmiyorsa, utanmazsa, âlemin edepsiz olması mı îcâb ediyor? İngilizler sükût etmeli mi, İtalyanlar tahkîre bile lâayık değildir. Çünkü onları tahkîr etmek, adetâ insân sırasında göstermek kabîlindedir. Bu herifleri ezmeli. Tepelemeli diri diri toprağa, hâk-i ademe gömmeliyiz. İşte insâniyet, adâlet, medeniyet bunu emrediyor. Allah böyle istiyor. İtalya'nın elini, demir bir pençe ile kırmalı ki cezâsını bulsun.

Evet! İtalyan barbarları, korsanları tarafından Arabların ma'sûm kanları döküldü, aynı zamânda bu ma'sûm kanlar Avrupa'yı da medeniyeti de sahte insâniyeti de lekeledi, siyâsî denilen lakırdıların salon sahtekârlıklarından, riyâkârlıklarından başka bir şey olmadığını da herkese isbât eyledi. Bu sahtekârlıkları, vahşetleri yalnız İtalya kendi başına irtikâb etmemiştir. Arablar'ın kanları bütün dünya parlamentolarına, salonlarına, siyâset-i muhâlefete, hulâsa Avrupa'nın her varlığına la'net-hân oluyor. Avrupa nedir? Kan deryası, mezâlim menba'ı, entrika yeri, ta'addî ve tecâvüz yurdudur.

Avrupa siyâseti büsbütün saçmadır. Siyâsiyyûndan addolunanlar merhametsiz, gaddâr, zâlim, hûn-hâr adamlardan ibâretdir ki anların onların mâhiyyetleri cânîden daha aşağı ve vücûdları büsbütün bayağıdır! O yüreklerde vicdân denilen şey yoktur. Çünkü vicdân orada duramaz, kalamaz!

İngiltere'nin hatta Avrupa'nın böyle bir zamânda muhtâc olduğu bir adam varsa, o da Gladston'dur [*William Ewart Gladstone*]. Evet! Gladston olsaydı, İtalyanlara, Avrupa'ya haddini bildirirdi. O zât mezâlimin, hûn-hârlığın aleyhinde idi. İnsâniyyetin kıymetini bilirdi. Vaktiyle Türkler aleyhinde olan Gladston şimdi sağ kalsa idi, Türkleri takdîs ve İtalyanları te'îl ederdi?

Ah! Tolstoy neredesin? İnsâniyyeti seyredesin, göresin ki medeniyet da'vasında bulunan mel'ûnlar neler yapıyorlar? Zâten sen onların bütün entrikalarını, mezâlimini keşfetmişdin. Bizim ahlakımız mahvolmuşdur, sefil olmuşdur, Mösyö Bernard (s. 110) Şad [*George Bernard Shaw*], Mister Çesterton [*Gilbert Keith Chesterton*] gibi adamların derekesine inmiştir. Bu zâlim vahşîler, İtalyanların harekât-ı vahşîyânesini medh ve sitâyîş bile etmişlerdir. Heyhat! Efsûn! Dehşet!

İtalyanlar o kadar gayretsiz ve alçak kimselerdir ki bundan sonra Türklerin yüzüne bakamazlar. Zâten muhârebede bile erkekcesine Türkler'e karşı karşıya gelemedikleri de zâhire çıkmıştır.

Mister Çesterton cenâbları diyordu ki Türkler insân değildirler. Biz diyoruz ki afvetsin! Öyle değildir. Dünyada İtalyanlar kadar vahşî edepsiz bayâğı kimseler tasavvur olunmaz. İtalyanlar her fenâlığın başıdır. İtalyanlıktan daha fenâ bir kelime olamaz, Müslümanlık terbiyesini el-ân Türkler, Arablar nâmûsun, fazîletin, ahlâkıyyâtın en güzel ve en yüksek noktasında bulduklarını sözle değil, fi'len isbât etdiler.

Sir Duvargrey'de [*Edward Grey*] vicdânını satıyor. Hakîkati ketmediyor. Riyâ ediyor. Vicdânının aleyhinde söylüyor.

Losiye Volf [*Louis Wolf*], Grankvil [*Lord Granville*], Salisburi de [*Salisbury*] siyâsî adamlar idi. Niçin onlar hakîkati söylemekden, hakka ittibâ' etmekden

çekinmediler? Yoksa bu riyâkârlık, hokkabazlıklar bu asra mahsûs mudur ki hâl-i hâzırdaki İngiltere siyâsiyyûnu perdeye bürünerek iş görüyorlar?

El-hâsıl İran, Marakeş, Mısır, Hind, Afrika, Trablus, daha bilmem hangi Müslüman memleketi günden güne münkarız oluyor, Hristiyan ve mütemeddin bir devletin eline geçiyor, şark ahâlisinin her şeyi zapt olunuyor. Ne hakla? Medeniyet nâmıyla, statüko ta'bîriyle, muvâzene-i siyâsiye hezeyânlarıyla, müdâhalât-ı ecnebiye ta'bîrleriyle, daha bilmem ne rezîl, alçak ta'bîrlerle hakîkât tepeleniyor. Bunu yapan Avrupa mütemeddinleri, siyâsîleri, ricâli...

Bu hâllere karşı, Allah'dan enbiyâ ve evliyâdan, kâinâtdan, arz ve semâdan, cemâdât ve nebâtâtdan bile İtalyanlara nefret, nefret, la'net!"

2.4.36. İtalya ve Trablusgarb

Daily Telegraph Gazetesinden

İtalya'nın Trablusgarb'a asker çıkarıp bayrağını rekzediği târîhden şimdiye kadar bir ay geçmiştir. Bu müddet zarfında Trablusgarb'da büyük tebeddülât vukû' bulması zannolunurdu. Hâlbuki mes'ele bunun aksinedir. Osmanlılar kasabadan geri çekilince İtalyanlar her şeyi emr-i vâki' hükmünde telâkkî ederek, artık sâhib-i memleket ve âmir ve nâhî olduklarını tahmîn eylediler. Çok geçmeden bu düşünceleri yanlış çıkıdı.

Yerlilerle Türkler müttehiden kıyâm ederek İtalyanlara karşı ellerinden geleni yaptılar. El-ân hüçüm etmekte dirler. Kolera ve birçok hoşa gitmeyen ahvâl dahi İtalyanları bîzâr etdi. Askerin kırılması sürûr ve inbisâtın fıkdânı, koleranın hüçüm ve tasallutu İtalyanları bıkdırdı. Fıkr-i istîlâ yerine, İtalyanlara cân telâşî târî (s. 111)

olmağa başlamışdır. İtalya asâkiri Trablus zindanından bir an evvel kurtulup İtalya toprağına avdet etmeğı bir ni‘met-i İlâhiyye telâkkî ediyorlar. Tenezzüh-i bahrî tasavvur olunan Trablus muhârebesi, esfelü’s-sâfilîn seyâhatından da daha fenâ gözükmeğe başladı.

Güzel şi‘rlere ve tatlı tagannîye, ayş ü nûşe alışan senyörler, bu kere kurşun terâneleriyle âhengsiz gülle nagamâtını duymağa başlayınca hakîkten fenâ ve tahammül-fersâ bir işe sarılmış olduklarını tahattur ederek hâb-ı gafletden uyandılar. Mukâvemet ve mahrûmiyyete alışan Urbân ile Osmanlılar, kendi yerlerinde, yurdlarında sükûn ve âsâyişle her gün İtalyanlara hücum etmeğı bir vazîfe-i mefrûze ve amel-i dînî ve resmî makâmında telâkkî ediyorlar. Soğuk kanlılıkla icrâ edilen bu adâvet ü husûmetin daha ne kadar zamân süreceğı meşkûkdur. Bu hâl Osmanlılar için birçok fedâkârlığı, müşkilâtı mûcib olmaz. Binâenaleyh kemâl-i metânet ve te’ennî ile her gün ellerinden geldiğı kadar İtalyanları avlamakda devâm etmektedirler. Aynı zamânda kırdâ, saf hevâda yaşamakda olan asâkir-i Osmaniye ile Arablar’ın sıhhatı da yerinde bulunuyor.

Şimdi gelelim İtalyanların ahvâline: Bir taraftan kolera tahrîbâtı, diğerk taraftan Osmanlıların hücum-ı nâgehânîleri, onları büsbütün me’yûs eylemişdir. Me’yûsiyyet içinde muhârebe etmek mecbûriyeti hiçbir zamân yek-diğeri ile kabil-i tevfiğ değildir.

Bunlardan kat‘-ı nazar donanma âteşi altında muhârebe etmeğe alışan İtalyanların hâli denizde yüzen balıklara benzer. Balık denizden çıkdıktan sonra yaşayamadığı gibi donanmanında âteşi kesilirse İtalya askeri mahvolur.

İtalya dâhilindeki şikâyet ve gürültülere bakılınca, İtalyanların çokdan peşimân oldukları anlaşılıyor. Ne çâre ki yarı yoldan dönmek İtalya için gâyet fenâ ve dehşetli

bir inkırâz-ı ma‘nevî demek olduğundan, kabadayılıkta devâm etmek eslem tarîk addolunuyor!

Devlet-i Osmaniye, ne İtalya’ya serfûrû ediyor, ne de sulh şerâ’itine doğru – İtalya’nın istediği gibi – adım atıyor. Sükûnetle her türlü tedârükâtda bulunan Devlet-i Osmaniye’nin Avrupa’daki mevki’i tahkîm ve tarsîn edilmiştir.

Balkanlarda statükonun muhâfaza olunacağı bedîhîdir. Çünkü oranın karışması Avrupa’nın menfa‘atine mugâyir olduğu cihetle teşevvüşâtın men‘-i zuhûruna Avrupalılar tarafından dikkat ve i‘tinâ edilmektedir. İtalya’nın evvelce ihlâl eylemek istediği statükoyu muhâfazaya kalkışan Avusturya ve Macaristan’ın feverân-ı nâgehânîsi de müdde‘amıza delildir. Adalar Denizi’yle, Suriye üzerine İtalya’nın âtiyen vuku‘ı muhtemel olan tecâvüzü keyfiyetine gelince: Bu da bir dereceye kadar gayr-i kabil-i tatbîk görünüyor. Çünkü Avrupalıların oralarda kesretle mevcûd (s. 112) olmaları ve menâfi‘-i mâddiye ve iktisâdiyeye mâlik bulunmaları tabî‘îdir ki İtalya’yı bu gibi teşebbüsâtdan men‘ediyor. Her hâlde Osmanlı İtalya muhârebesi emsâline benzemez ve kıyâs kabûl etmez.

2.4.37. Matbû‘ât-ı Ecnebiyye

Mısırlıların İ‘tirâzâtı

Trablusgarb’daki mücâhidîn-i Osmaniye’ye i‘âne cem‘i maksadıyla Mısır’da teşekkül eylemiş olan komitenin re’îsi bulunan Prens Ömer Tosun Paşa *Tan [Le Temps]* gazetesine âtideki telgraf-nâmeyi göndermiştir:

“Mısır i‘âne komitesi, Trablusgarb’daki İtalyan ordusu tarafından ihtiyâr, kadın ve çocuk gibi muhâribinden ma‘dûd olmayan kabâhatsiz efrâd-ı ahâli hakkında icrâ olunan mezâlîm ve i‘tisâfât dan ve ecnebî istîlâsına karşı memleketlerini müdâfa‘a etmekden başka bir şey yapmayan ve İtalyanlar tarafından âsîlik isnâd olunan eşhâsın i‘dâmından dolayı beyân-ı nefret eder ve bir millet-i mütemeddineye yakışmayan bu katl-i âmmlar aleyhinde bütün kuvvetiyle i‘tirâz eyler.

Komite, hükûmet-i Osmaniye’nin tamâmiyyet-i mülkiyyesini te’min eden mu‘âhedât hilâfindan olarak İtalya hükûmeti tarafından icrâ edilen harekât-ı tecâvüz-kârâneye karşı muhâfaza-i sükût eylemiş olan Avrupa’nın hükûmet-i mezkûreyi hiç olmazsa bi’l-cümle milletler beyninde müşterek bulunan adem-i ri‘âyeti muhârebe-i hâzıranın felâketlerini tezyîdden hâli kalmayacak olan kavâ‘id-i insâniyyeye teba‘iyyet ettirmelerini arzu eder.”

Resim 31

Trablusgarb Belediye Re‘isi Hassune Paşa’dır ki İtalyanlara iltihâk etmiş ve geçende hamiyet-mendân urbândan biri tarafından cezâ-yı lâıyıkı verilmiş, cerh ü telef edilerek hayât-ı hiyânet-kârânesine hâtîme verilmişdir. Bu zamâna kadar Osmanlı nâm ve ni‘metiyle perveriş-yâb olan bu hâ’inin öteden beri İtalyan tarafdârı olduğu ve İtalyanlardan mâhiye bir muhassasât aldığı tahakkuk etmişdir.

Hassune, esâsen ahmak bir herif olub ismini yazamayacak kadar câhil idi. İtalyanların medenî kavim olduğundan bahs ile ahâliyi kandırmakda idi. Hâlbuki o gayr-i medenî denilerek ne dereceye kadar medenî oldukları 4-5 bin ma'sûm ve bî-günâh ihtiyârları, çocukları ve kadınları katl-i âmm etmesiyle meydâna çıktı.

2.4.38. İtalya Donanması

Freie Presse Gazetesinden

Londra 15 Teşrîn-i sâni – Büyük bir İtalyan donanmasının Girid sularında görüldüğü iş'âr oluyor. Mezkûr filo iki kısımdan müteşekkil olub birinci kısmı Amiral Obri'nin kumandası tahtında dokuz harb seffinesinden ve ikinci kısımda Dük de Zabroz'un kumandası tahtında hafif bir filodan ibâretidir.

Resim 32

(s. 113) Trablusgarb'da müsâdeme-i âhîrede İtalyanlar tarafından balonlarla verilen işâret üzerine vâhaların bombardıman edilmesi.

İtalya (s. 114) filusunun diğere bir kısmıda Girid sularında filoya iltihâk etmek üzere Napoli'den müfârekat etmişdir. Sefâ'inin Midilli ve Limni'ye gidecekleri rivâyet ediliyor. Mezkûr adalarda ikâmet eden Yunanîler İtalyanların vukû' bulacak harekâtında sükûneti muhâfaza etmeğe ve fakat harbin hitâmında tazmînât talebine karar vermişlerdir. İtalyanlar gûyâ Türkiya iki hafta zarfında Trablus'un ilhâkını tasdik etmediği takdirde mezkûr adaları sûret-i dâ'imede muhâfaza etmek istiyormuş.

2.4.39. Osmanlı Zâbitlerinin Kahramân Rûhu

Berliner Tagbelat [*Berliner Tageblatt*] gazetesinin Trablusgrab muhâbiri tarafından yazılan şu satırları Sofya gazetelerinde okurken hem kan ağladık, hem göğüsümüz şehîk-i mefharetle kabardı.

Trablus etrâfında İtalyanların yapmış olduğu istihkâmları ber-hevâ etmek üzere düşman kucağına kadar atılmış iki Osmanlı zâbitinin kurşuna dizildiğini haber veren bütün dünyanın telgrafları şu satırları yazıyordu:

“Ali ve Salih nâmındaki bu iki zâbit İtalya askeri tarafından esîr alınmış ve bi'l-âhire Ceneral Kaneva tarafından kurşuna dizdirilmiştir.”

Osmanlı zâbitleri kurşuna dizilirken İtalyanlar tarafından gözleri bağlanmak istenmişse de onlar bu teklîfi redd ile ecellerini gözleriyle görmek, düşman kurşununa erkekce göğüs germek istemişlerdir. Vaktâ ki İtalyan müfrezesi âteş açmış, bu iki kahramân ve göğüslerinden kan pıhtıları fişkırırken “Padişahım çok yaşa, Osmanlılık yaşasın!” diye birer def'a bağırip ondan sonra teslîm-i rûh eylemişlerdir.

Ey mu'azzez, ey âlî rûhlar! Bu hâk-dânı alçak bulan sizin o yüksek rûhlarınız şimdi ervâh-ı illiyyîne karışdı. Siz ölmediniz. Sizin timsâl-i hamiyet ve besâletiniz,

mensûb olduğunuz millet-i mu‘azzamanın nâmûs-i askeriyesine pek şanlı bir hâtıra-ı zafer daha rekzediyor.

Sizin o ulvî rûhlarınız, sadr-ı a‘zam veya vükelâ olamadıkları için dünyayı birbirine katan politika dedikoducularına ibret olsun. Hakîki hamiyet ve nâmûs ne olduğunu bütün dünyanın matbû‘ât ehli gibi onlarda anlasın!

Ey nâmûs askeri ve vatan aşkı ne olduğunu bütün dünyaya, koca bir târîh-i asra anlatan, bütün dünyanın askerliğine nâmûs askeri dersleri veren Osmanlı zâbitleri! Siz, var olunuz. Nâm ve nâmûsunuzu tebcîl ü takdîs eden ervâh-ı eytâm u şühedâ, mu‘în ü nâsırınızdır.

Alçak İtalyanlar’ın nâ-merd kurşunlarıyla hûn-i ma‘ûmları heder edilen o iki zâbit kardaşın rûh-i mu‘azzezleri önünde titreyen kalbimiz, (rahmetullâhi aleyhi rahmeten vâsi‘a) sûre-i mübeccelesini vird u tezkâr ile onlara deriz:

Mübârek-bâd ey İslâmın medâr-ı şevket ü şânı

Şehâdetdir sana Allah’ın kıymetli ihsânı

2.4.40. Trablusgarb’a Dâir Kısım; Târihî ve Cografî (s. 115)

Târîhi: Afrika kıt‘asının ezmine-i kadîme de en evvel uyanıp temeddün eden yeri yalnız Mısır olup Mısırlılar mîlâd-ı Îsâ’dan dört bin sene evvel oldukça medenî bir kavim hâline girmiş olduklarından Afrika’nın Mısır’a karîb olan mahallerine ve vâdî-i Nil’e müte‘allik bazı ma‘lûmâtı var idi ki bu ma‘lûmât Ebu’l-Müverrihîn (Herodot) tarafından zabtolunmuşdur.

Fenikeliler Kartac tesmiye ettikleri Tunus taraflarında yerleşdiklerinden gerek ol taraflara müte‘allik ve gerek Afrika’nın etrâfında gemicilikle ettikleri seyâhatlerden bu kıt‘anın sevâhili hakkında hayli ma‘lûmât istihsâl etmişlerdi ki bu ma‘lûmâtın bir mikdârı da Yunan-ı kadîm müverrih ve coğrafıyyûnu tarafından zabt olunmuşdur.

İskender’den sonra Mısır’da hüküm süren Betalesa [Ptolemaios Soter] zamânında Afrika’ya müte‘allik ma‘lûmât daha hayli tevsî‘ etmekle Batlemyus’un [Klaudyos Batlamyus/Ptolemaios] coğrafyasında verilen tafsîlât daha mükemmeldir. Müte‘âkıben Romalıların Magrib-i aksâdan Mısır’a kadar bütün Afrika’nın cihet-i şimâliyesini zabt etmeleri bu ma‘lûmâtın bir kat daha tevsî‘ni mûcib olmağla “Plin”in verdiği tafsîlât Strabon ve Batlemyus’un coğrafyalarındaki ma‘lûmâtdan daha mükemmeldir. Ancak bu ma‘lûmât sevâhil-i şimâliye ile Bahr-i Ahmer ve vâdî-i Nil’e münhasır idi.

Nihâyet şems-i münîr-i İslâmın tulû‘yla envâr-ı İslâmiye âfâka-yı şa‘şaa-pâş olmağa başlayınca en evvel bu envâr-ı medeniyetden hissedâr olan kıt‘aların biri dahi Afrika olub az müddet zarfında bu kıt‘a-i vâsi‘anın bütün nısf-ı şimâlîsi memâlik-i İslâmiye dâ’iresine dâhil olduktan başka ekser yerlerinin lisânı dahi lisân-ı Arabî’ye tahavvül etmekle ve dîn-i İslâm ve lisân-ı Arabî Afrika’nın sevâhil-i şarkiyesi boyunca Zambez Nehri munsabbının alt tarafına kadar ilerlemekle beyne’l-İslâm husûlu tabî‘î olan bir ihtilât ve mevâride hâsıl olarak Afrika’nın ekser tarafları ulemâ-yı İslâmın ma‘lûmu olmuş idi.

Binâenaleyh Arab coğrafıyyûn ve müverrihlerinden İbn Havkal, İbn Ebi Ya’kûb, Mesûdî²⁶³, Bekrî²⁶⁴, İdrisî, Ebu’l-Fidâ²⁶⁵, İbn Haldûn²⁶⁶, İbn Battuta²⁶⁷ gibi dühâtın

²⁶³ Ebü’l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes‘ûdî el-Hüzelî (D. 896 - Ö. 956).

²⁶⁴ (El-Bekrî) Ebû Ubeyd el-Bekrî (D. 1014– Ö. 1094).

²⁶⁵ el-Melik el-Müeyyed İmadeddin Ebu’l-Fidâ İsmail bin Efdal Ali bin Mahmud (D. 1273 - Ö. 1331).

Afrika'nın sevâhil-i şimâliye ve şarkiyesiyle Sahrâ-yı Kebîr ve Sudan ve vâdî-i Nil hakkında verdikleri ma'lûmât-ı mufassala eski Yunan ve Roma âsârındaki ma'lûmâtlarla nisbet kabûl etmeyecek derecede mükemmeldir. Yalnız Sudan'dan aşağı olan Afrika-yı vustâ ile Afrika-yı cenûbînin içi ve sevâhil-i garbiye ve cenûbiyesi Arabların mechûlî kalmış idi:

Kurûn-i âhirenin ibtidâlarında Portekizliler'in Afrika sevâhilindeki keşfiyyâtı ve Ümid Burunu'nu dolaşmağa muvaffakiyetleri bu kıt'anın sevâhili hakkındaki ma'lûmâtı ikmâl etmiş ise de iç tarafları yine mechûl kalmış idi.

Nihâyet son zamânlarda Avrupa'nın bazı taraflarında ve Mısır'da teşekkül eden cem'iyât-ı mahsûse tarafından gönderilen meşhûr seyyâhlar bin türlü meşakkât ve mehâliki göze alarak Afrika'nın içerilerini ve çöllerini dolaşmış ve bu tarikle bu kıt'anın iç tarafları hemân kâmilin ma'lûm olmuşsa da bazı yerler hakkındaki ma'lûmât-ı müstahsıla henüz muhtâc-ı tedkîk ü îzâhdır.

2.4.41. Trablusgarb Vilâyeti ve Bingazi Mutasarrıfıyeti

Trablusgarb ve Bingazi, Mısır hidiviyyeti ve Tunus kıt'ası arasında şarkan Resû'l-Kebîr'den Bîbâne kadar (s. 116) mümtedd olan takrîben 1.500 kilometre dâhilinde Kâbes [Gabes] ve Sirt körfezlerini de şâmil olarak sâhili ve cenûben Bilâd-ı Berberiyeye'yi garbda bırakıp Sahrâ-yı Kebîr'in kısm-ı a'zamı ihtivâ ile Tibesti taraflarından âdetâ Vaday Hükûmet-i İslâmiyesi hudûduna ve kezâlik şark tarafından Mısır idâresinin hudûd mefrûzasını ta'kîb ile sahrânın kısm-ı şarkîsinde ve Darfur'un

²⁶⁶ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (D. 1332 - Ö. 1406).

²⁶⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî (D. 1304 - Ö. 1369).

cihât-ı şimâliyesinden yine hükûmet-i mezkûre hudûduna ve garben Tunus ve Cezayir hudûd mefrûzalarını cenûben dahi dolaşıp Berberiyye kıt'asından Magrib hükûmetinin aktâr-ı şarkiyesine ve cenûben Çad Gölü'nün havâlf-i şimâliyesiyle Bornu hudûduna kadar müttesi'dir.

Avrupa coğrafıyyûnu tarafından Trablusgarb ve Bingazi ile müştemelâtından olan Berka'daki memâlik-i Osmaniye'nin mesâha-i sathıyyesi 1.033.350 kilometre murabba'ı olmak üzere gösterilmekte ise de memleketin hudûd-ı cenûbiyesi vâsi' çölleri hâvî olması ve garb ile şimâl-i garbîsi fikirlerince birtakım tebeddülât-ı siyâsiyeye uğramış bulunması bu mikdârda esbâb-ı tahdîd ve taksîrden addolunup bu ise saltanat-ı seniyyenin hukûk-ı vâziha-i sâbitesini ve hukûk-ı düvel kavâ'idi nokta-i nazarından meşrû' görülemeyecek bir ârıza-i siyâsiye-i muvakkate olduğundan hukûk-ı hüküm-rânî-i saltanat-ı seniyyenin gerek ahden ve gerek harben oralardan insilâbını mûcib bir gûnâ ahvâl ve vukû'ât-ı âdiyyeye müstenid olmayarak bir tecâvüz-i gayr-i meşrû'dan ibâret ettiğinden Avrupalı coğrafıyyûnun işbu iklim-i vasî'an mesâha-i sathıyyesi hakkında ber-vech-i muharrer vehmî ve tahmîni olarak yazdıkları mikdâr-ı agrâz-i menfa'at-perestâne ile mu'allel ve mahlût bir tecâhül-i siyâsî olduğuna mebnî bu mikdâr Osmanlılar tarafından taz'îfen gösterilebilir. Pek azı Yahudi bir mikdârı da ecnebî olmak üzere bütün sekene Müslüman olup yine Avrupalı coğrafıyyûn bunları bir milyon otuz kûsûr bin nüfûs olarak göstermekte iseler de Mısır'ın daha doğrusu Nil Vâdîsi'nin garbından içeri gidildikçe Bingazi ve Trablusgarb ve Tunus eyâletlerinin cenûbuyla Cezayir kıt'asından tâ Fas hudûduna kadar sağda ve solda tesâdüf olunacak bütün kabâ'il-i rahhâle ve vâhalarda bulunan aşâyir-i mutavattınanın cümlesi Müslüman ve her birinin kalbi şeref-i tabiiyyet-i Osmaniye ile leme'ân olmağla beraber mesâfenin bu'dunu ve vesâ'it-i ihtilâtiyyenin nedret ve su'ûbeti münâsebetleriyle bunların

lâyıkıyla ve tamâmiyle taht-ı idârede bulunmamaları böyle nâkız bir tahmîni istilzâm eylediğinden onlarla yani Trablusgarb ve Bingazi vilâyet ve mutassarıfıyetinin idâre-i temdîniyyesine henüz dâhil olmayan havâlî-i mezkûre ahâlisiyle mikdâr-ı nüfûs dahi Avrupa cografiyyûnun gösterdiği kemmiyyet-i mesâhanın za‘fı nisbetinde ve belki daha ziyâde tezâyüd edeceği âşikârdır.

Sevâhilde altıdan dokuz kulaca kadar derinliği olan yerler olup Carcub [Carabub\Cağbûb] vâhına en yakın yola müdâhil olan Tobruk ve gâyet güzel bir tabî‘î limanı Bomba ve daha ileride Derne limanı vardır ki bu üç noktanın hepsi askerî, ticârî, mülkî ehemmiyet fevka’l-âde hâ’izdir.

2.4.42. Neue Freie Presse Gazetesinden (s. 117)

Sulh müzâkerâtına dâhil olmak arzusuyla hükûmet-i Osmaniye’nin düvel-i mu‘azzamaya mürâca‘at eylediği Roma’dan bildiriliyor. Bu havâdis ister doğru olsun ister olmasın, kat‘î bir şey varsa o da harb edenlerde bile sulhun te’sîs edilmesi için bir arzu-yı şedîd mevcûd olmasıdır. Gerek Osmanlı ve gerek İtalyan mahâfilinde sulhun arzu edilmesi pek tabî‘î bir keyfiyettir. Çünkü muhâsamâtın devâmı tarafeynden hiçbirine fâide te’mîn etmez. Türkiye, silâhının nâmûsunu kifâyet edecek derecede muhâfaza etmiştir. Bütün dünya çöller arasında Türkiye’nin ne büyük kuvvet saklamış olduğunu gördü. Mâder-i vatandan pek uzak olan bir memleketin sekenesini teşkil eden Arablar’ın, bir Avrupa devlet-i mu‘azzamasının ordusunu tedhîş edecek sûretde ne kadar kuvvet ve iktidâra mâlik olduklarını bütün âlem anlamıştır. Bu vak‘a, Türkiye’nin kuvvetini lâyık vechile takdîr edenlere bir ders-i ibret olmalıdır. Arabların Türkiye’ya ne derece sâdik olduklarının anlaşılması Avrupa ve Asya siyâseti için

fevka'l-âde hâ'iz-i ehemmiyettir. Artık tahakkuk eden bir hakikat şudur ki vatani düşman tehdid ettiği zamân Arnavudluk'dan ta Yemen çöllerine kadar bütün milel ü akvâm müttehiden kıyâm etmektedirler. Bu hâlet-i rûhiyye harb-i hâzır esnâsında tamâmiyle tezâhür etmiştir.

Te'sîs-i sulh Türkiya'ya ne derece lâzım ise o nisbetde de İtalya için fâidelidir, çünkü harb artık İtalya bûdcesini fenâ hâlde tazyîk etmiştir. Harb ne kadar çok devâm ederse, ticâret de bi't-tabi o mertebe haleldâr olur. Bu sebeble Avrupa efkâr-ı umûmiyesi tamâmiyle İtalya aleyhine teveccüh eder.

İtalya harbi daha sür'atle netîcelendirmek için Trablus'un ilhâkını i'lân etdi. Hâlbuki bu i'lân-ı ilhâk, Osmanlı efkâr-ı umûmiyesinde hiçbir tebeddül husûle getirmedi. İtalya Osmanlıları artık mağlûb olmuş farz ettiği ve sûretle Osmanlı efkâr-ı umûmiyesini bir kat daha hiddetlendirdiği cihetle i'lân-ı ilhâk harbin netîcesini ta'cîl değil, te'hîr etmiştir.

İşbu keyfiyet-i ilhâk, devletler arasında müzâkerâtın devâmını müşkil bir hâle getirdi. İtalya hükûmet-i Osmaniye'ye yalnız tazmînât i'tâsıyla Trablusgarb'ın ilhâkı için onu iknâ' edemeyecektir. Türkiya için el-yevm mes'ele, bir haysiyyet mes'elesidir. Bu sebeble Türkiya ile İtalya arasında ne zemîn üzerine i'tilâf husûle getirileceği ma'lûm değildir. İngiltere başvekili geçenlerde, bi'l-umûm düvel-i mu'azzamanın müştereken teşebbüsleri takdîrinde, sulh için netâyic-i hasene elde edilebileceğini beyân eylemişti. Devletler, Avrupa'nın menâfi' ve âmâli vechile müttefikan hareket edecek olursa, tabî'îdir ki sulh ümîdleri tezâyüd edecektir.

Fakat devletlerin teşebbüsât-ı müşterekelerinin müntic-i muvaffakiyet olması için Osmanlı ve İtalyan efkâr-ı umûmiyelerinin sulha meyyâl olması îcâb eder. El-yevm

her iki millet sulha mâ'ildir. Çünkü harb her iki tarafın mevki'ini ıslâh etmeksizin mütemâdiyen zarar getirmektedir.

2.4.43. İtalyalı Gemicileri İçin (s. 118)

İzmir'de bulunan İtalyalı gemicilerle ve limanın her tarafını bilen balıkçıların bu sırada körfez serbest bırakılması dâ'î-i mahzûr olduğu hakkında Bahriye Nezâreti'nden vukû' bulan iş'âr üzerine Meclis-i Mahsûs-i Vükelâca cereyân eden müzâkerâtı hâvî gönderilen zabt-nâme Dâhiliye Nezâreti'nden Aydın vilâyeti ile sâir vilâyâta ta'mîmen teblîğ edilmiştir. Mezkûr zabt-nâme sûreti ber-vech-i âtîdir:

Hakk-ı zabt ve igtinâm-ı sefineden ma'adâ İtalya tâbi'iyetini hâ'iz olan kapudan ve mürettebâtına da şâmil olub bunlar hakkındaki te'sîrâtı esîr-i harb addedilerek mahâll-i mu'ayyenede nezâret altında bulundurmak sûretinde olmak, kapudan ve mürettebâtı miyânında bî-taraf devletler tebeasından kimseler var ise onlarda esîr-i harb edilebilir. Maa'hazâ Lahey Mukavelâtı'nın hakk-ı zabt ve igtinâmın muhârebe-i bahriyeye tatbîkince bazı tahdîdâta dâir olan on birincisi kapudan ve tâ'ife-i muhâsamâtın müddet-i devâmınca harekât-ı harbiye ile münâsebeti olan, bir hizmeti der-uhde etmeyeceklerini tahrîren ta'ahhüd eyledikleri takdîrde tahliye olunacaklarını tasrîh etmiştir. Bu sûretle kat'î bir ta'ahhüd-i tahrîrîde bulunabilmek münhasıran bî-taraf devletler tebeasından olub İtalya sefînelerinde müstahdem bulunan kapudan ve zâbitân ve mürettebâtına mahsûs olduğu gibi ikinci Lahey Konferansı mukavelâtı hükûmet-i seniyyece imzâ edilmiş ise de henüz tasdîke iktirân ettiğinden bu kabîl kapudan ve mürettebâtı ta'ahhüd senedi mukâbilinde serbest bırakmak bizce mütehattim ve mecbûrî de değildir. Sened alarak serbest bırakıp bırakmamak mes'elesine gelince

ganâ'im-i bahriye mahkemesi müsâderenin ahvâl ve keyfiyyâtını tedkîk ve bu ahvâle nazaran alâkadârların ve bu teshîlâta mazharriyyete istihkâk kesbetdiklerini te'emmül etdikden sonra îcâben yâhûd selben bir re'y-i beyân edecek ve Bahriye Nezâreti de merkûmlar ahlâk u etvârı hakkında me'mûrîn-i zâbita ma'rifetiyle ma'lûmât-ı lâzimeyi bi'l-istihsâl merkûmlar tarafından vâki' olacak ta'ahhüd-i tahrîrîyi sûret-i kat'îyye de kabûl veya reddedebilecektir. Sayd ile iştigâl eden İtalya gemilerinden açık sularda icrâ-yı sayd eden İtalya sefâ'inin kâffesi müsâdereye tâbi' ve mürettebâtı esîr-i harb addolunur. Münhasıran sayd için sâhilde bulunan İtalya sefâ'ini ile derûnundaki edevât u hamûle hukûk-ı düvel kavâ'id-i umûmiyesine ve sâlifü'z-zıkr on birinci Lahey Mukavele-nâmesi'nin üçüncü mâddesine nazaran müsâdereden masûn iseler de mukavele-nâme-i mezkûr sâir mukavelât gibi henüz bizce mecbûriyü'l-icrâ değildir. Zâten İngiltere hükûmeti de ezmine-i sâbıkada husûsiyle Kırım Muhârebesi esnâsında bu kâ'ideyi bi'd-defa'ât tatbîk etmemişdir. Sefâ'in-i mezkûreyi müsâdere etmemekte adâleten daha muvâfık olur. Zîrâ bununla düşmana büyük bir hasâr ikâ' edilemeyecektir. Belki birtakım aceze ve bî-çâregân ızrâr olunacaktır. Maa'mâfih balık kaykıcıları körfezin her tarafını bildikleri ve lede'l-iktizâ düşmana (s. 119) kılavuzluk etmeleri muhtemel bulunmasına binâen haklarında müsâdere edilmiş İtalya sefâ'in mürettebâtı gibi mu'âmele olunması münâsib olur. Eğer İtalya tebeasından iseler esîr-i harb edilirler. Zîrâ vukûfları hasebiyle İtalya sefâ'in-i harbiyesine sevâhil-i Osmaniye'deki harekâtında rehberlik etmek üzere İtalya hükûmeti tarafından hizmet-i bahriyeye alınmaları melhûzdur. Şâyed bî-taraf devletler tebeasından iseler esîr-i harb edilebilirler. Ve şâyân-ı i'timâd oldukları takdîrde ancak ta'ahhüd-i tahrîrîleri mukâbilinde tahliye olunabilir. Mevzû'-i bahsolan İtalya gemicileriyle balıkçıları hakkında mezkûr mütâla'a-nâme mûcibince mu'âmele olunması.

Meclis-i Meb'ûsânda okunan nutk-ı iftitâhîye Meclis-i Meb'ûsân Hey'et-i Umûmiyesi'nden verilen cevâbdır.

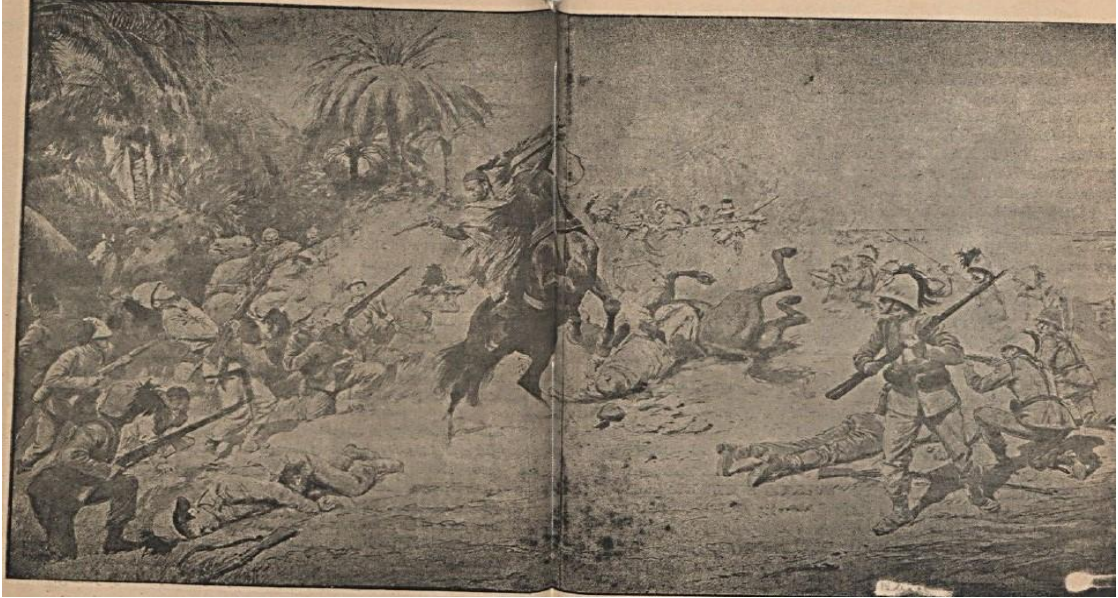
2.4.44. Şevket-me'âb “Efendimiz”

Meclis-i Umûmiye'nin dördüncü devre-i ictimâ'iyyesinin ahvâl-i fevka'l-âde îcâbâtıyla mî'âdından bir ay evvel taraf-ı eşref mülûkânelerinden bi'z-zât güşadı münâsebet-i müteyemmenesiyile hey'et-i meb'ûsân zât-ı şâhânelerine takdîm-i teşekkürât ve ta'zîmât etmekle iktisâb-ı fahr u şeref eyler.

Birçok vesâ'it-i umrândan mahrûm kalmış olan vatan-ı mu'azzezimizin terakkiyât-ı medeniyyeye mazhar olması için idâme-i sulh ve müsâlemete sâ'î ve hâhiş-ker bulunduğumuz bir sırada İtalya hükûmetinin Trablusgarb vilâyeti ve Bingazi livâsı hakkında uzun müddetden beri perverde eylediği tasavvurât-ı gâsîbâneyi Avrupa ahvâl-i umûmiye-i siyâsiyesinin müsâ'ade-i hâzırasından bi'l-istifâde mevki'-i fi'le koymak için beyne'd-düvel cârî ve müte'âmil olmayan bir şekilde ültimatom vermesi ve gerek hukûk-ı düvel kavâ'idini gerek uhûd-ı mevcûde esâsları pâmâl-i hakâret eyleyerek târîh-i siyâsîsinde ile'l-ebed şeyn teşkîl edecek bir tarzda i'lân-ı harb eylemesi bütün Osmanlıların değil, umûm âlem-i medeniyetin vicdânına derin bir büht ve te'essür tevlîd eylemiştir.

Düşmanın tecâvüz ettiği vilâyet ve livâmız ahâlisinin en mukaddes hissiyâtına ta'arruz etmesinden ve ihtiyârlar, alîller, kadınlar ve çocuklar hakkında bî-pervâ revâ gördüğü âsâr-ı zulm u vahşetden hakîkaten medeniyetin vicdân-ı hassâsı titremekte ve insâniyetin fikr-i celîl-i hakkı, kuvvete gâlib görmek isteyen bütün tarafdârân-ı adâletinin hissiyât-ı muhabbet ve takdîri bize, âvâze-i nefret ve mu'âhezesi düşmana âid

olduğu görülmektedir tebea-i şâhâneleri ise i‘lân-ı harb gününden beri geçen müddet zarfında Osmanlılığın fezâ’il-i cihân-pesendânededen olan tecelliyât-ı hamiiyet ü vatanperverî ile temeyyüz etmektedir. Trablusgarb ve Bingazi kıt‘alarında bulunan kavm-i necîb Arab’ın şeci‘ ve vatanperver evlâd-ı muhteremesiyle orada mevcûd olan asker ve onlara ilhâk eyleyen zâbitân ve efrâd-ı sâire-i millet, Osmanlılığın târîh-i askeriyesinin mefâhir-i celâdetine yeni fasıllar ilâve eylemekte ve vatanımızın her noktasında bütün âlemin

Resim 33

(s. 120-121) Geçen teşrîn-i evvelin yirmi üçüncü gn İtalyanlar ile asâkir ve mücâhidîn-i Osmaniye arasında vukû‘ bulan hn-rîz msâdemedir ki işbu müsâdemede dâhilen ve hâricen asâkir-i mu‘âvine kuvve-i muntazama-i Osmaniye tarafından tazyîk olunarak iki âteş arasında kalmışlar ve netîcede dört yüz maktl ve yüz mecrûh bırakmışlardır.

(s. 122) takdîrâtını celbeyleyen bir sükûn ve i'tidâl-i dem muhâfaza olunarak mücâhedât-ı harbiye ve siyâsiye sâyesinde kıt'atın mezkûretin üzerinde mevcûd hâkimiyet-i fi'liyemizin kat'iyen muhâfazası sûretinde olarak musîbet-i hâzıranın izâlesine intizâr kılınmaktadır.

Devlet-i Aliyeleri'nin bir unsur-ı mühimm-i sulh ve müsâlemet-i âlem olmak emelindeki niyyât-ı müstahsenesini ihlâl eden muhârebe-i hâzıra sâha-i terakkî ve teceddüde atılmak istenilen adımlara bir mâni' teşkîl eylemek isti'dâdını hâ'iz ise de kendisi için necât u sa'âdeti yalnız ileriye doğru yürümekde gören millet-i Osmaniye, felâketden tevahhuş eylemek gayretine fûtûr getirmek şöyle dursun bi'l-akıs mütenebbih olarak daha fazla bir şevk ü hâhişle merâhil-i selâmetini kat' eylemekde devâm edecektir.

Nutk-ı iftitâhî-i hümâyûnlarında beyân buyurulduğu ve târihin şehâdet-i kat'iyesiyle de sâbit olduğu vechile millet-i Osmaniye'nin her türlü terakkiyât ve te'âliyyâta mazhariyyeti umûm anâsır-ı Osmaniye'nin habl-i metîn-i ittihâd ile yek-diğere takarrübüne vâ-beste olduğu bir emr-i âşikârdır.

Hükûmet-i meşrûtanın takviyesini ve binâenaleyh vatanın selâmet-i âtiyesini te'mîn edecek en büyük bir mü'essir olan ittihâd-ı anâsırda ma'a't-teessüf hâlâ âsârı bakî bulunan sû-i tefehhümlerin izâlesine müte'allik esbâb ve vesâ'it-i mâddiyyeye müsta'celen tevessül olunması hükûmet-i seniyyelerinin siyâset-i adâlet-kârîsinden muntazırdır.

Beyne'l-anâsır bu âheng-i vifâkın bir nümûne-i vâhir-i garrâsı Kosova, Manastır, Selanik vilâyetlerine vukû' bulan seyâhat-i hümâyûnları esnâsında müşâhede buyurulmuş olması ve cedd-i emced-i mübâreklerinin büyük Osmanlılığı yâdigâr-ı ebedî-i hamâsetleri olan Kosova meşhed-i mübârekinde Arnavud kavm-i muhtereminin

yüz binlerce vatanperver evlâdı tarafından büyük padişahlarına karşı izhâr olunan me'ser-i milliye Hey'et-i Meb'ûsân'ı cidden mütehassis eylemiştir.

Meclis-i Meb'ûsân, vekil olduğu millet-i Osmaniye'nin hukûk ve menâfi'ni sıyâneten gerek ahvâl-i hâzıra mübâhasâtında gerek levâyih-i kânûniye müzâkerâtında ber-mu'tâd dâ'imâ menfa'at-i vatan gayesini düstûr-ı hareket ittihâz edeceğini arz eylemekle bahtiyârdır.

Düvel-i mu'azzama ve hükûmât-ı mücâvire ile olan münâsebâtımızın kemâ-kân dostâne ve halisâne olduğunu ve hukûk-ı gayra tecâvüz etmemek ve gayra karşı hukûkumuzu şiddetle muhâfaza etmekden ibâret bulunan meslek-i siyâset-i hâricimizde sebât edilmekte bulunduğunu mutazammın beyânât-ı şehriyârî efkâr-ı umûmiye tamâmen muvâfıktır.

Yalnız gayra karşı bütün ma'nâsıyla muhâfaza-i hukûk etmek kuvvetli bulunmağla ve Osmanlı Devleti'ni mâzî-i [târîhîsini] vüs'at-i arâzîsi, isti'dâd-ı ahâlîsi ve menâbi'-i serveti ile mütenâsib bülend bir mevki'-i siyâsiyeye i'lâ eylemekde ciddî, muntazam, sâbit bir tarz-ı hareket ihtiyâr olunmasına mütevakkıf olduğunun ve devletin za'f-ı dâhilîsi dâ'imâ za'fı ve adem-i emniyet-i hâricîyi intâc eylediğinden siyâset-i dâhiliyenin emvâc-ı [inhirâfâtına] tâbi' olan siyâset-i hâriciyeyi bir (s. 123) mecrâ-yı intizâmı idâre etmek için dâhilde her türlü terakkiyâtın mâ-bihi'l-kivâmı olan emniyet-i umûmiyenin muhâfazasıyla tatmîn-i âmmeye çalışmak ve bundan alınacak kuvvetle hâricde de münâsebât-ı kavîyye ve mütemâdiye vücûda getirmek lâzım geldiğinin hâk pây-ı hümâyûnlarına arzını vecîbe addederiz.

Dâ'imâ hulûs ve samîmiyyet dâ'iresinde deverân edecek bir meslek-i idârenin terakkî ve sa'âdet-i millete hâdim olacağı hakkındaki itmînân-ı şâhaneleri de milletin bu

bâbdaki i'timâd-ı tâmmına muvâfık olduğunu arz ile zât-ı hümâyûn-ı mülûkânelerinin devâm-ı ömr ü “şevket-i tâc-dârîlerini bâr-gâh-ı ehadiyyetten niyâz eyleriz.”

2.4.45. Trablusgarb’a Dâir Bir Takrîr

Harbiye Nezâreti’nden resmen istîzâhı müş‘ir bir takrîrdir ki Meclis-i Meb‘ûsân’a verilmiş ve ba‘de’l-kırâ’e ikinci şu‘beye havâle olunmuşdur.

Trablusgarb vilâyetinin ta‘arruz-ı a‘dâden muhâfazası[nı] te’mîn edecek tedâbîr-i tedâfü’iyyenin ittihâzı husûsunun Harbiye Nezâreti’nce izhâr edilen gaflet ve müsâmahadan bi’l-istifâde İtalya hükûmet-i gâsıbesi oraya istîlâ etdiğinden dolayı zîrde münderic on mâddenin Harbiye Nâzırı’ndan istîzâhı lüzûmunu arz eylerim:

1 – Vilâyet-i müşârün-ileyhânın kuvve-i askeriye-i dâ’imesi on yedi tabur piyâde ve iki âlây süvâri ve sâireden ibâret olduğu hâlde dört taburun Yemen’e nakliyle bir süvâri âlâyının lâğvı esbâbı ne idi?

2 – Ordu-yı hümâyûnun bûdcesi mevcûdu olan iki yüz yetmiş bin neferden yirmi bin mikdârının Trablusgarb’da ikâmesi muktezî ve mümkün olduğu ve eskiden beri o mikdâra yakın asker bulundurulduğu hâlde mikdâr-ı mezkûrun tenkisi neden neş’et etdi?

3 – Trablusgarb kıt‘asının ehemmiyetine mebnî dâ’iresinde bulunan taburların mevcûdları evvelce ekseriya sekiz yüz râddesinde tutulmuş ve bu sene bûdcesinde 750 nefer gösterilmiş olduğuna nazaran mezkûr taburlar mevcûdlarının dolgun tutulmasına ehemmiyyet verilmesi vecâibden iken beherinin üç yüz râddesine indirilmesinde sebeb ne idi?

4 – Trablusgarb vilâyetinin İtalyanlarca arz-ı mev'ûd addedildiği cümlece ma'lûm olub ale'l-husûs vilâyet-i mezkûrenin bir ta'arruza uğraması melhûz olduğu beş altı ay evvel Hâriciye Nezâreti'nden Harbiye Nezâreti'ne iş'âr edilmekle beraber Roma Sefâret-i seniyyesi âteşemiliteri tarafından da İtalya'nın tedârikât ve niyyâtı vaktiyle ihbâr ve Trablusgarb kumandanlığınca bu keyfiyet tekrâr edildiği muhakkak olduğuna nazaran Harbiye Nezâreti'nce mezkûr fırka taburlarını hiç olmazsa bütçede gösterilen mevcûdu muhâfaza olmak lâzım gelirken mevcûd mikdârın muhâfazasına bedel tenkis edilmesi neden ileri geldi?

5 – Trablusgarb fırkasının tezyîd kuvvetiyle kolordu hâline ifrâğına mahalli kumandanlığı tarafından lüzûm gösterildiği hâlde müretteb tezyîd-i (s. 124) kuvvetine bedel tenkis mevcûdu esbâbına ne idi?

6 – Hücûm ve ta'arruz tehlikesine ma'rûz kalan vilâyetinin müddet-i medîde düşmana mukâvemeti için muhâfazasına kifâyet edecek derecede erzâk ve mühimmât ve levâzım-ı sâire hâl-i hâzırda tedârük ve i'tâsı kavâ'id-i esâsiyye-i harbiye muktezâsından olub ale'l-husûs esnâ-yı harbde oraya mu'âvenet için donanma-yı hümâyûnun kuvveti kâfi olmadığı ve Trablusgarb'da kaht olduğu cihetle mahallince erzâk tedârük edilemeyeceği ma'lûm bulunduğu hâlde ordaki kuvvete birkaç ay kifâyet edecek erzâk ve mühimmât gönderilmemesi esbâbı neden neş'et etmiştir?

7 – İstihkâmât-ı hafife ile techîz olunmuş olan Plevne'de 35 bin neferden ibâret asâkir-i Osmaniye, yüz seksen bin kişiden mürekkeb mütecâviz düşman askerine mukâbele etmiş idi. Eğer Trablusgarb'da 20 bin nefer asker mevcûd olsaydı asâkir-i merkûmeye cesâretleri ma'lûm olan ahâli-i mahalliyye iltihâk ile kesb-i kuvvet edeceğinden İtalyanların yüz yirmi bin askerine kemâl-i sebât ile mukâvemet mümkün olurdu? O kadar kesretli askerin bahren sevki ve idâresinin te'mîni gâyet müşkil

olduğundan İtalya hükûmeti asker ihrâcıyla Trablusgarb'ın istilâsına cesâret-yâb olamazdı. Trablusgarb Kal'ası istihkâmâtının meh-mâ-emken ta'mîri ve hiç olmazsa istihkâmât-ı hafife inşâsıyla hücûm-ı cebrîye karşı koyacak hâle vaz'ı için tahkîmât-ı lâzîmenin îfâsı cihetine gidilmemesi neden ileri geldi?

8 – Yeniden mevki'-i fi'le konulan teşkîlât-ı askeriyenin Avrupa ordularındaki teşkîlâta muvâfık olması Meclis-i Â'yân kararı iktizâsından olduğu gibi zâbitânın noksan idüğü ma'lûm ve hiçbir ecnebî teşkîlâtına benzemeyen teşkîlâtının bir anda ve bilâ-tecrûbe mevki'-i fi'le vaz'ı mahzurdan gayr-ı sâlim iken kadroların tezyîdiyle beyhûde masârif-i zâide ihtiyâr edilerek ve ale'l-umûm firkalar za'îf bir hâle getirilerek Trablusgarb gibi müdâfa'ası cidden elzem olan yerlere sarfı muktezî pârenin taleb ve tahsîsi husûsunda ihmâl gösterilmesine sebep ne idi?

9 – Trablusgarb'da ârâm-sâz asâkir-i muhtelifenin şehri müdâfa'a-i hâline koyarak İtalyanların bahren getireceği askeri çıkarmalarına mümâna'at etmeğe uğraşmaları kavâ'id-i harbiye iktizâsından iken askerinin şehri terk ile geriye çekilmeleri hakkında mahalli kumandanlığa emir verilmesinin sebebi ne idi?

10 – Kavâ'id-i harbiyeye muhâlif olarak terk-i mevki' emrinin Erkân-ı Harbiye zâbitânınca hâsıl ettiği te'essürât üzerine mezkûr emrin geri alınması için vukû' bulan mürâca'at ve ihtârâta mukâbil, oradaki zâbitân â'ileleri perişân olmamak ve sefk-i dimâyâ mahall bırakılmamak için şehrin terki lüzûmuna dâir Meclis-i Vükelâ kararıyla verilen emrin istirdâdı mümkün olmayacağı cevâbı verildiğinden üç gün sonra ta'mîr-i (s. 125) hatâ için mezkûr kumandanlığa aksi yani vesâ'it-i nâkıs bir emr i'tâ edilmesi asâkir-i mevcûdenin ve ahâli-i mahalliyyenin kuvve-i ma'neviyelerinin kesrine ve şehrin adem-i müdâfa'asıyla İtalya askerinin kemâl-i emniyetle karaya çıkmalarına sebebiyet verilmesi neden neş'et etdi?

Mevâdd-ı mebsûta-i aşerenin ehemmiyetini bi't-takdîr âcilen istîzâha karar verileceğini hey'et-i muhteremelerinden ümîd ve temennî eylerim.

13 Teşrîn-i evvel sene 1327

Drac Meb'ûsu Esad

2.4.46. İngiltere – Hukûk-ı İslâm

Kalkûta'da münteşir Farisiyü'l-ibâre (*hablü'l-metîn*) gazetesinden iktibâs olunmuşdur: "İtalya'nın Devlet-i Aliyye'ye karşı vukû' bulan tecâvüzât-ı nâgehânîsiyle İngiltere'nin bî-terafîlığı, bizi âtîdeki beyânâtda bulunmağa ve İngiltere ricâl-i siyâsiyenin nazar-ı dikkatini celbetmeğe mecbûr ediyor.

İngiltere devleti el-yevm 100.000.000 İslâm-ı tebeaya mâlik olub onların hukûk ve hissiyâtını nazar-ı dikkate almağa mecbûrdur. İngiltere Müslümanların hukûkuna lâyıkiyle ri'âyet etmemeğe başlayalıdan beri, nüfûz-i siyâsiyesini gâ'ib etmiş ve kendi rakîbi olan Almanya'nın nüfûzunu dolayısıyla Asya'da kuvvetlendirmeğede sebebiyyet vermişdir. Müslümanların umûmiyetle İngiltere'ye büyük hizmet ve insâniyetleri sebk etmişdir. Böyle olmasaydı. Bugün İngiltere Hindistan'a mâlik olmayacaktı. Hatta en fakir milel ve düvel idâdında bulunacaktı.

Vaktiyle Napolyon Hindistan'ı zabt ve istîlâ etmek için İran şâhlarından Feth Ali Şah [Feth Ali Şah Kaçar] ile ittifâk etmek lüzûmun derk ederek İran diyârına bir sefir-i fevka'l-âde i'zâm eylemiş ve hafî bir mu'âhedenin akdine teşebbüs etmiş idi. Mezkûr mu'âhede-nâmede Napolyon Rusları Kafkasya'dan çıkarıp onu tekrâr İran'a iâde edeceğini ta'ahhüd ediyordu. Bu fedâkârlığa mukâbil Napolyon İran askeriyel Hindistan'ı zabt ve istîlâ etmek arzusunda idi. İngiltere bundan haberdâr olur olmaz,

derhâl Feth Ali Şah'ı kandırmak için İran'a bir hey'et göndererek Napolyon'un teşebbüsâtını akim bıraktı.

Devlet-i Aliyye'nin de İngiltere'ye çok yardım ve mu'âveneti sebk etmiştir. Bunu İngilizler bi'z-zât i'tirâf ediyorlar. 1855 sene-i milâdiyyesinde İngilizlere karşı Hindistan ahâlisi sell-i seyf ederek İngiltere devletinin izmihlâlîne ramak kalmış iken, Osmanlı padişahı tarafından umûm Hindistan ahâli-i İslâmiyesi'ne hitâben İngilizlere karşı husûmet gösterilmemesine dâir bir fermân sâdır olmuştur. İngilizler fermân-ı hümâyûnu öperek el üzerinde Hindistan'a sür'at-ı berkıyye ile îsâl eylemişlerdir. Yanardağı gibi feverân eden âteş-i ihtilâl derhâl fermânın vusûlu üzerine sönmeğe başlayarak, İngilizler (s. 126) yeniden Hindistan hitta-i vasî'a ve cesîmesine sâhib ve mâlik eyledi. İngilizler şimdi bu kadar azîm ve kıymetdâr bu mu'âveneti nasıl unuduyorlar?

Osmanlıların diğere mu'âvenetlerini de zikredeceğiz. Şöyle ki:

Mısır'da U'râbî²⁶⁸ [Ahmed Urabi] fitnesi başlayıp bütün ecnebîler aleyhinde hareket etmek azminde bulunan Mısır Müslümanlarına hitâben İngiltere asâkirine teslîm olmağı tavsiye eden bir fermân-ı âlî sâdır olması üzerine Mısırlılar U'râbî'nin etrâfından geri çekilmişlerdi. Mısır'da da Osmanlı nüfûzu sâyesinde İngiltere devleti yakayı kolayca kurtardı. Bunlardan kat'-ı nazarla Devlet-i Osmaniye'nin hiçbir yardım ve mu'âveneti dokunmamış olsa bile, yine İngiltere kendi tebeasıyla şarkdaki nüfûz-ı siyâsiyesine ri'âyeten İtalya'nın tecâvüzât ve mezâlim-i hûn-hârânesine karşı bî- taraf kalmamalıdır.

Sir Edvar Grey [*Sir Edward Grey*] yanlış yola sapmaktadır. İngiltere'nin nüfûzunu kırıyor, hatta İngiltere'nin istikbâlini mahvetmektedir. Çünkü İngiltere'nin

---

²⁶⁸ Ahmed Urabi Paşa el-Mısri (1841 - 21 Eylül 1911).

bugünkü tarz-ı siyâsetinden âlem-i İslâmiyet inlemektedir. İngiltere, İtalya'nın bunca zulm ve vahşetlerine karşı ihtiyâr ettiği vaz'iyet-i bî-arafâne üzerine hür ve hürriyet-perver bir devlet ve millet olmadığını da isbât etmiştir. Hâlbuki İngiltere'nin hürriyet ve hakkaniyet muhibbi olduğuna dâir bütün akvâm ve ümem-i şarkiyede bir zann ve zehâb hâsıl olmuştur.

Hâsıl-ı kelâm İngiltere devleti, Rusya ile birleşip İran'a müşkilât îkâ' etmesi, Fransa'nın Fas'ı yutmak husûsundaki emeline karşı ses çıkarmaması, İtalya'nın tecâvüzât-ı nâ-meşrû'asına karşı sâkit ve bî-araf kalması gibi harekât ve vaz'iyetlerinden dolayı mevki'ini ve hakîki dostlarını şarkda gâ'ib edecek ve ihtimâl ki bir gün ansızın – Hindistan'da – Almanya'yı görecektir. İngiltere her hâlde er geç yanlış bir fikre zâhib olduğunu ve azîm-i girîvelere düşüğünü anlayacak, hissedecek, peşimân bile olacaktır. Fakat hays lâ-yenfa'u'n-nedemu

Merd-i aharîn mübârek bende est

2.4.47. Boğazların Muhâsarası

İtalya hükûmeti, Rusya'ya irsâl ettiği bir notada muhâsamâtı Türkiye'nin hassâs bir noktasına nakletmek arzusunda bulunduğunu bildirmiş, diğer bir rivâyete göre, Roma kabinesi bu hassâs noktayı izâh ile Çanakkale Boğazı'nın ablukasını ma'nâsını tazammun ettiğini der-miyân etmiştir. Geçen gün in'ikad eden Meclis-i Vükelâ, mevsûkan rivâyet olduğuna göre bu mes'ele ile iştigâl ederek vukû'ât-ı muhtemeleye karşı îcâb eden bütün tedâbîri ittihâz etmiştir, İtalya'nın Çanakkale Boğazı'nı abluka etmek istemesi, mesdûdiyeti kefâlet-i umûmiye-i düvel altında bulunduğu ma'lûm olan Boğazlar Mes'alesi'ni meydân-ı vazî'a sebep olmuştur.

(s. 127) Boğazlar Mes'alesi düvel-i mu'azzama arasında ilk def'a olarak 1841 târîhinde Türkiye, Rusya ve Avusturya, İngiltere ve Prusya beyninde in'ikad edilen mu'âhede-nâme ile ta'yîn edilmiş idi. Devlet-i Aliyye ile Rusya arasında 1833'de akdedilen Hünkar İskelesi Mu'âhede-nâmesi'ni mûcib olan Mısır Harbi netîcesinde hükûmet-i Osmaniye'nin Boğazlardan sefâ'in-i harbiye-i ecnebiye mürûrunun memnû'iyetini muhâfaza ve müdâfa'a edeceği esâsı vaz' ve kabûl olunmuşdu.

Mukavele-nâme-i mezkûrun ikinci mâddesinde birinci mâdde ahkâmına muhâlif olarak istisnâen bazı gemilerin mürûruna müsâ'ade olunabileceği tasrîh edilmiştir. Sefâret ma'iyetine me'mûr sefâ'in-i sagîre-i harbiyenin işbu kâ'ide-i istisnâiyeye binâen boğazlardan mürûruna muvâfakat edilmiştir.

Bundan sonra Bahr-i Siyâh havzası sâhilinde bulunan hükûmâtın mezkûr denizde donanma ve istihkâmât inşâsını mene'a dâir ahkâmı hâvî olan 1856 târîhli Berlin Mu'âhede-nâmesi gelir. (Paris Mu'âhedesinin 11., 13. ve 14'üncü mâddeleri.) Aynı zamânda Boğazlar, Bahr-i Siyâh ve Tuna umûruna dâir Türkiye ile düvel-i mu'azzama-ı sitte beyninde ayrı bir mukavele-nâme daha akdolunmuş ve 30 Mart 1856 Paris Mu'âhede-nâmesi'ne mülhak bulunan bu mukavele-nâmenin birinci mâddesi şu yolda tahrîr edilmiştir:

“Bir taraftan zât-ı hazret-i padişahî sefâ'in-i harbiye-i ecnebiyenin Boğazlardan mürûr edememesi husûsunda mine'l-kadîm ve mer'î olan kâ'ide-i esâsiyyeyi âtiyen dahi muhâfaza etmekte azm ve sebâtını ve Devlet-i Aliyyeleri hâl-i sulhda bulundukca hiçbir sefîne-i harbiye-i ecnebiyenin sâlifü'l-beyân boğazlardan mürûruna müsâ'ade etmeyeceğini beyân eyler. Diğer taraftan haşmetlü Fransız, Avusturya İmparatorlarıyla İngiltere Kraliçesi, Prusya Kralı ve bütün Rusya İmparatorları Hazreti ile Sardinya

Kralı, zât-ı şâhânenin bu hakk tahdîdine muvâfakat ve bâlâda mezkûr esâsa mutâva‘at kabûl eyler.”

Bu da 1841 mu‘âhede-nâmesi esâsının tasdîkenden başka bir şey değil idi. Fakat Paris Mu‘âhede-nâmesi’nin 11., 13. ve 14’üncü mâddeleri Rusya hükûmetince, istiklâline indirilmiş darbe sûretinde telâkkî edilmiştir. Bu sebeble hükûmet-i şimâliyenin ilk fırsatta bu gibi tekâlîfden kendini tahlîse gayret edeceği istidlâl olunabilir. 1856’dan 1870 târîhine kadar Avrupa’da cârî olan vukû‘ât Paris Mu‘âhede-nâmesi’ni imzâ eden Avrupa devletleri âhengini ihlâl ve Rusya hükûmetinin bu bâbdaki sa‘yını teshîl etmiştir. Haşmetlü Rusya İmparatoru Hazretleri’nin Bahr-i Siyâh’da hukûk-ı hâkimiyetine îrâs-ı hâlel eden 18-30 Mart 1857 târîhli mukavele-nâme ahkâmına ba‘de-mâ mütâba‘ata lüzûm görmediğini Prens Gorçakof [*Alexander Mikhailovich Gorchakov*] âdî bir beyân-nâme-i telgrafî ile mu‘âhede-nâme-i mezkûre vâziü’l-imzâ devletlere teblîg ettiği sırada Fransa ile Almanya arasında harb devâm ediyor idi.

Resim 34

(s. 128) Teşrîn-i evvelin yirmi altıncü günü asâkir-i Osmaniye tarafından vukû‘ bulan şiddetli hücum üzerine İtalyanlar balonla zirhlîlarına işâret vermekle zirhlîlar tarafından hâric-i şehre karşı edilen bombardıman üzerine çocuklar, kadınlardan ibâret ahâlinin dûçâr-ı havf-ı vahşiyet olarak top menzili hâricine firâr etmeleri.

Resim 35

Çölde Susuzluk Belyyesi

(s. 129) Trablusgarb'ın susuz, vâsi' ve geniş çöllerinde susuzluk sâikasıyla dûçâr-ı mahv u perîşân olmak vardır ki İtalyanların Trablus'un içerlerine doğru hareketlerinde bu hâle dûçâr olmaları muhakkaktır. Bu da ayrıca bir tehlike-i azîmedir ki bazan kârvânlar bile dûçâr olmaktadır.

Bu teblîg-nâme birçok muhâberâtı müstelzim olmuş ve'n-nihâye 1871 kânûn-ı sânisinde Londra'da bir konferans akdine muvaffakiyyet el vermiştir. Müzâkerât oldukça uzun sürmüş ve 13 Mart'da Rusya'nın memnûniyyetini mûcib bir mukavele-nâme imzâ edilmiştir.

Londra Protokolü'nün birinci mâddesi 1856 mu'âhede-nâmesinin 11 ve 13 ve 14. mâddelerini feshetmiş, yani Bahr-i Siyâh'da bulunan düvel-i sâhiliyye bütün haklarını yeniden istihsâl ederek Bahr-i Siyâh'ın bî-terafılığı lağvolunmuştur. İkinci mâddenin meâli şudur:

“Zât-ı hazret-i padişahî, 30 Mart 1857 târihli mukavele-nâme-i münferidenin te'sîs ettiği Boğazların mesdûdiyeti kâ'ide-i esâsiyyesini mahfûz tutmak ve mezkûr Boğazların zamân-ı sulhda düvel-i mütehâbbe sūfün-i harbiyesine güşâdî husûsunu –

mezkûr mu‘âhede ahkâmını muhâfazaten - Bâb-ı Âlî münâsib ve muvâfık gördüğü hâlde açmak hakk ve salâhiyyetini muhâfaza eder.”

Boğazlar mes‘elesine dâir olan hukûk-ı düvel ahkâmı hakkındaki son söz bu mâddeye müte‘aliktir.

2.4.48. Trablusgarb’a Dâir Kısım; Târihî ve Cografî (s. 130)

Derne’den çıkılarak sâhil ta‘kîb olundukda denize doğru ilerlemiş birkaç burun dolaşıldıktan sonra Bingazi’ye ve oradan Akdeniz’in Afrika berrinde en ziyâde ilerleyerek girmiş olduğu Sirt nâm-ı diğerk Kibrît Körfezi içerisine girilip oradan yine şimâle doğru ilerleyen Misrâte, Bornu geçilince Tunus hudûd-ı mefrûzasına muvâsalat olunur.

Trablusgarb ile Bingazi’nin hevâsı Akdeniz’in Avrupa sevâhil-i cenûbiyesiyle Bahr-i Sefîd adaları hevâsına yakın ve fakat Fizan ile Gadâmis ve Gât ve Ezkâr [Ezgar], Tuareg [Tevârik] vâhaları (vâh, çöl ortasında toprak adasına denir) yazın pek sıcak ve sevâhilden tebâ‘üd sahrâya takarrüb ile Afrika-yı vustâdaki ekâlîme girildikce harâret dahi o nisbetde tezâyüd eyler.

Trablusgarb ve Bingazi’ye teşa‘ub eden Cebel-i Atlas ve Cezayir ve Tunus kıt‘alarındaki vaz‘iyetine nazaran buralara girince kesb-i inhitât edip Hâmid şu‘be-i cebeliyyesinin memleketi Sudan ve sevâhil i‘tibârıyla iki havzaya tefrîk etmiş olduğu görülür.

Bundan sonra Tunus’un cihât-ı şarkiyesindeki Doyrat [Douiret] Dağına mülâkî olan Gıryân cebelinin binden bin iki yüz metre kadar irtifâ‘ı vardır. Bunlardan ma‘adâ şark-i cenûbîye doğru olmak üzere Hurûc-ı Esved ve Hurûc-ı Ebyaz nâmıyla iki

silsileye inkisâm eyler ki bunların irtifâ'ı da altı yüzden dokuz yüz metreye kadardır. Bir de Bingazi'nin şark tarafında vâki' olup Hidîviyyet-i Mısriyye'nin hatt-ı idâresine kadar giren ve dört yüzden beş yüz metreye kadar irtifâ'ı olan Cebel-i Ahdâr'ın etekleri yalçın kayalık ve bazı tepeleri mer'î ve çağlayanlarla çayırılıktır. Gerek Trablusgarb ve gerek Bingazi'de miyâh-ı câriye hemân mefkûd denecek mertebede olup yağmurda nâdiren nüzûl eder.

Yağmur mevsimleri de mart ve eylül olduğundan vakt ve zamâniyle yağarsa feyz ve bereket tahmînin fevkinde bir râddeye varır. Çünkü sahrâya girilmezden evvel yani aktâr-ı sâhiliyyece bu havâlinin toprağı fevka'l-gaye kuvve-i enbâtiyyeyi câmi'dir.

Eşcârı: Hurma, incir, portakal, badem ve limon ile zeytun envâ'ı, şeftali, nar, erik: armud, ayva, keçiboyunuzu, a'nâb, zerdali, âdî ve ağaç kavunları, karpuz, kaysı, mandalina ile tatlı ve ekşi turunç, nebâtâtı: Her türlü sebze ile buğday, arpa, vişne denilen bir nev' darı ve ahâlinin tohumunu yiyip saplarını hayvânlarına ekl etdirdikleri saf-sâfa, mısır ve bir de halfa otudur ki bunu Avrupa dest-gâhları mensûcâtla beraber kullanmakda olduklarından bundan külliyetli ihrâcât vukû' bulur.

Cenûbda çıkan natrun, tuz ve biraz hurma ile kök boya, zeytun, zeytun yağı ve çiçek suyu ve itriyyât ve dâhilden getirilen fildişi, deve kuşu tüyü, altun tozu ve zamg ile sinâmeki mahsûlât-ı Sudaniyye ve sâhiliyye dahi ihrâcâtın bir kısmını teşkîl eder. İşbu ihrâcât yekûnu on iki milyon ve idhâlât-ı seneviyyesinin mecmûu da altı milyon franga bâliğ olup ticâret-i bahriye ise kâmilen ecnebîler elindedir.

Hayvânâtı: Kedi, köpek, çakal, yaban kedisi, tilki, yılanın envâ'ı, akreb, kertenkele, kaplan ile tuyûr-ı ehliyyenin kâffesi ve cenûbunda Fizan taraflarında nâdiren arslan, hüdhüd, kara kuş, atmaca, leylek, ak- (s. 131) bâba, berrî ve bahrî tuyûr-ı saydiyye-i gayr-i ehliyye, öküz, manda, inek, deve, ester, keçi, maltız keçisi, koyun, at

ve merkebden ibâret olub develeri ise iki cinsdir. Biri Cezîretü'l Arab'dan getirilen veya o ırkdan yetişenler ve diğeri Tuareg akvâmı tarafından yetiştirilenlerdir.

Ma'âdini: Sahrâ ve Fizan cihetlerinden vukû' bulmak üzere külliyyetli natrûn, tuz ile cüz'i mikdârda kükürdden ibâretdir. Cebel-i Garbî sancağında demir ile taş kömürü dahi vardır.

Sanâyi'i: İhtiyâcât-ı âdiyye-i umûmiyye âid şeylerden ve birazda mensûcât-ı sûfiyye ile meşîn ve kalîçe i'mâlinden ve bunlar da cüz'iyâtından ibâretdir.

Yolları: Sudan-ı vustâyâ doğru olan yollar Trablusgarb'dan Bu Necm [Bu Necîm], Sukna, Umm el-Abîd ve Gadve'den [Goddua] geçerek Merzûk'a muvâsalat edip orada ikiye ayrılır. Bunlardan biri Gât'a ve diğeri Ankid [Al Barkat] ve Bilâd-ı Berberiyye'yi geçip Fas'ın hudûd-ı dâhilinde kâin Angâre ve yine Gât'dan Asîve ve Tuareg kabîleleri cevelângâhını mürûr ile Tenellüs ve Apsîn vâhına gider. Diğeri yine Merzûk'dan Gatrûn ve Taharrîtumam'dan Tibesti'ye gidip Bât [Batha] ve Sendîm [Ennedi] vâhından ve Gâllû, Klâlâ, Dâvkûvâ vâhdan ve Vible ile Mevçikû'dan geçerek Kânem [Ganem] iklimine ve oradan Bornu Hükûmeti memâlikine girip ticâreten pek mühimm bir nokta olan Kuka'ya mümtedd olur. Kuka'ya varıncaya kadar Çad Gölü'nün sâhil-i garbîsini dahi ta'kîb eyler.

Yine Trablusgarb'dan Gadâmis ve oradan el-Bivde gelip Cezayir'in cenûbundan Berberiyye ikliminden geçerek Fas hudûdu dâhilinde mezkûr Angâre ve oradan sahrâyı mürûrla Mebrûk'e ve oradan dahi Tumbuktu'ya [Timbuktu] gider diğeri bir yol daha vardır.

Derne ile Bingazi limanlarından başlayan yolda şark-i cenûbî istikâmetinde hidfiyyet idâresine ibtidâ dâhil olub bir taraftan da Cercûb [Cerâbub], Sive diğeri doğrudan doğruya Ucle ve Câlû vâhlarına ve yine bir diğeri cenûba doğru Kufra

Gebâbû [Chebabo] vâhlarına ve oradan Vaday hükûmet-i İslâmiyesi hudûduna muntehî olur.

Bunlardan başka bir diğeri daha vardır ki Sebha ve Senûsî'ye uğramaksızın Hurûc-ı Esved ve Hurûc-ı Ebyaz eteklerini aşarak Merzûk kasabasına muvâsalat eder.

Ma'ârifi: İdâre-i siyâsiyesinin taksîmât-ı esâsiyyesi sırasında mücmelen mezkûr olduğundan burada tekrârına lüzûm görülmemiştir.

Ahvâl-i Târihiyyesi: Romalılarla Kartajalılar [Kartacalılar] asırlarında Trablusgarb ile Bingazi ve Berka'nın ma'mûriyyeti fevka'l-âde bir hâlde idi. Rumlara geçdikden sonra cenâb-ı fârûk-ı a'zam zamânında şa'saa tevlîd ile dirahşân olmağa başladı.

Hulefâ-yı Râşidîn'den sonra Benî Ümeyye ve Abbasiyye ve Fatimiyye devletleri ellerinde devredip nihâyet pâ-yı tahtı Tunus'da bulunan Benî Hafs Devleti'nin şîrâze-i intizâmına halel gelipde taht-ı idâresinde bulunan vâlîler taraf taraf isyân eyledikleri sırada Trablus'daki vâlî dahi dâ'ire-i itâ'atdan çıkması üzerine Melik Sar-Hafs asker sevk ederek tekrâr taht-ı itâ'ata almış vâlîliğine de Ebû Muhammed Abdülvâhid ibn Hafs'ı ta'yîn etmiştir. Müşârun-ileyh bu vâlîliği bazı şurût tahtında kabûl etmiştir. Vefâtına kadar vâlîlikde kalmış ve oğlu kendisini istihlâf ile isr-i pedere ıktifâ' eylemiştir. Bu sebeble memleket adâlet ve bunun semeresi olan ganâ ve servet ve ma'mûriyyet ile bir derece-i kemâle varmış ve ahâli hazretin lâzım-ı gayr-i müfârıkı olan zevk ü sefâhete o derece düşmüştür ki ihtilâf-ı emzice ile beraber insân için zevkden ma'dûd olabilecek her ne tasavvur olunabilirse kâffesi mevcûd olduğu gibi her birinin şekli ve reng-i âherde teceddüd ve ihtirâ'ndan dahi ne mutasavver ise hepsinin ihtiyâr ve icrâsından geri durulmamış ve hele memleket için hâricden tecâvûze ihtimâl verecek, biraz avâkıb-ı umûru düşünecek ferd-i âferîde bulunmayacak dereceye gelmiş

ve ifrât derecede zevk ve safâ umûm-ı ahâliyi ta'rîfi gayr-i kabil bir dereceye getirmiştir.

2.4.49. Derne'den Bir Mektûb (s. 132)

Derne'de bulunan bir Osmanlı zâbiti Kahire'deki ehîbbâsından birine gönderdiği uzun bir mektûbdan fikarât-ı âtiyeyi istihrâc ediyoruz:

“... Buraya muvâsalatımda Derne'de bir vazîfe icrâsına me'mûr edildim. Bir mikdâr urbânla yola çıkmışdım. Esnâ-yi râhde düşmanla bir müsâdeme icrâ etdik ve beş yüz yük buğday, bir mikdâr çay, pirinç, zeytun yağı, sade yağ, şeker, keçi ve koyun igtinâm eyledim. Derne'ye muvâsalatımızda me'mûr olduğumuz vazîfeyi îfâya şitâb eyledim. Bunu istihbâr eden düşman derhâl bir kruvazör i'zâm etdi ve karaya bir müfreze-i askeriye ihrâc eyledi. Bunların muvâsalatını gördüğüm zamân planımı icrâ edemeyeceğimden korktum. Fakat düşman, bizi arkasında mühimm bir kuvve-i askeriye bulunan bir pîş-dâr müfrezesi zannettiği için hücûma cesâret edemedi. Bir sûretle biz de vazîfemizi icrâ ederek arkadaşlarımla birlikde avdet etdik.

... Üç gün evvel İtalyanlar Tobruk'a 300 piyâde 100 de süvâri neferi çıkardılar. Bitmez tükenmez ihtiyât tedâbîri ittihâz ederek iki saat kadar dâhile doğru yürüyüş hareketi icrâ eylediler. Rast geldikleri telgraf tellerini kat' ediyorlardı. Bizim oradaki askerimizin pek ziyâde az idi, buna rağmen orada bulunan beş nizâmiye neferine bunlara hücûm etmek fikri geldi, fi'l-hakîka bunlar, beş nizâmiye neferi İtalyanlara hücûm etdiler. İtalyanlar bu beş neferin, arkadan gelen bir kuvve-i askeriye'nin pîş-dârı olduğunu zannederek derhâl denize doğru kaçmağa başladılar. O kadar sür'atle koşuyorlar, öyle kaçıyorlardı ki esnâ-yi firârda yolda birkaç kasket, dört mavzer, beş

yüz kurşun on iki çift çizme bıraktılar. O çizmelerden bir çiftini de şimdi ben kendim giyiyorum.

... Enver Bey, Tobruk'da düşman mevâki'-i askeriyesinin hâl ve mevki'ini tedkîk ve keşfetmek istedi. Geceleyin yanında iki Arab süvârisi olduğu hâlde düşman mevâki'-i askeriyesinin yanına gitti. Düşman ordugâhının yanına geldiği zamân bir tek tüfenk atdı. Bunun üzerine İtalyanlar tarafından hemân bir çatırdı işidildi. Topcular dahi mermi endâhtına başladılar. Düşman tek bir tüfenk patlamasıyla bütün Osmanlı ordusu ve Arab gönüllülerinin hücûmu karşısında bulunduğunu zannetdi. İki saat mütemâdiyen âteş ediyorlardı. Fakat sabâhleyin çölün bir tarafından diğer tarafına kadar aradıkları zamân hiç kimseyi görmemişlerdi.

İtalyanların atdığı güllelerin mikdârını bilmiş idik: İki saat mütemâdiyen 500'den fazla mermi endaht etmişlerdi. Bu sûretle İtalyan toplarıyla topcularının mâhiyyetini anladık... bilirsinizki bu mermilerin her biri kırk İngiliz lirasından fazla eder, şu hâlde düşününüz: İtalyanlar çölün sadâ-yi samt ve sükûnetine karşı iki saat (s. 133) mütemâdiyen 20.000 liralık mermi endâht etmişlerdi! Mermilerden bir danesini hâtıra olmak üzere sakladım. Eğer nasîb olursa avdetimde size hediye ederim.

Tecârib-i müte'addide ile anladık ki İtalyanlar en ziyâde gece baskınlarından korkmaktadırlar, bir def'a geceleyin baskına dâ'ir olduklarını işitdiler mi, derhâl havf-ı vahşiyet içinde ne yapacaklarını bilmeden firâr etmeğe başlıyorlar. Trablus, Bingazi ve mevâki'-i sâireden aldığımız haberlerde bu husûsdaki tecrübelerimizi te'yîd ediyor. Fi'l-hakîka muhbirlerimizde İtalyanların, gece basgını ihtimâline karşı dâima korku ve ölüm nevbetleri geçirmekte olduklarını beyân ediyorlar.

Kabâ'ile gelince, bunlar başdan aşağıya kadar âlev ve âteşdirler. Muhârebe için hiçbir kelime-i teşvikiyeye ihtiyâcları yokdur, bi'l-akis onlar dâ'imâ bizi hücûm etmeğe

sevk ediyorlar, her kabîle kendi Senûsî re'îsi tarafından kumanda ve idâre ediliyor. Onları esnâ-yi harbde görmeli o zamân pek müdhiş oluyorlar... Düşmanın tepesine öyle kat'î ve mühlik darbeler ile iniyorlar ki... Besâlet ve hücûmları her türlü tahmînin fevkindedir. Bir şey istemiyorlar: Yalnız düşmana hücûm etmek ve onu parçalamak, işte buradaki mücâhidîn-i urbân..

On gün evvel Enver Bey istikşâfât icrâsı için buradan hareket ile Derne havâlîsi kuvve-i Osmaniyesinin kumandasını bana tevdi' etdi. Arablara umûmî beyân-nâmeler tevzî etmek üzere iken, İtalyan hizmetinde bulunan bir câsûs tevkif etdim. Bunun dağıtmak teşebbüsünde bulunduğu beyân-nâmelerden bir danesini size gönderiyorum. Bir hâtıra-i harbiye olmak üzere saklayınız, câsûs divân-ı harbe tevdi' olunacaktır.

İtalyanlar dediğim gibi dâimî bir havf ve hirâs içinde olub sefâ'in-i harbiyelerinin karaya uzayan gölgesini terketmek istemiyorlar. Bizim erzâk ve me'kûlâtımız fevka'l-âde mebzûldur. Bütün kuyular zahîre ile doldurulmuşdur. Her ihtimâle karşı Arablar zahîreyi kemâl-i mahâretle tahte't-türâb saklamaktadırlar. Her Arab bir tüfenk ile müsellâhdır: mavzer, gra veya martin.

Derne'de son muvaffakiyetimiz Arab gönüllülerini fevka'l-âde teşcî' etmiştir. Şimdi, İtalyanların bu tenezzüh-i askerîden şapkalarını terketdikden sonra avdete mecbûr olacaklarına kanâ'at hâsıl etdim..."

2.4.50. Osmanlı – İtalya Muhârebesinin Safahâtı

Freie Presse gazetesi âhîren gelen nüshasında Osmanlı – İtalya muhârebesi hakkında münderic bir makâlede İtalyanların geçen ayın yirmi üç ve yirmi altısında vukû' bulan hezîmetlerinin tafsîlâtı ile verdikleri zâyî'ât hakkında vakt ü zamânıyla i'tâ eylediğimiz

tafsîlâtı dercetdikden sonra İtalyanların mezkûr târîhden beri harekâtını (s. 134) ta'dâd ediyor. Sâhib-i makâle İtalyanların geçen ayın yirmi üç ve yirmi altısında gâ'ib etdikleri mevâki'-i mühimmeyi istirdâd için geceli gündüzlü çalışmakta olduklarını ve hatta kuvve-i imdâdiyyenin de bi'l-hâssa bu maksada mebnî celbedilmiş olduğunu ve Ceneral Frugoni'nin [Pietro Frugoni] Trablus şehrindeki kuvâ-yi askeriyeye ve Ceneral Kaneva'nın ise Trablus ve Bingazi'de mevcûd olan bi'l-umûm İtalyan asâkirine kumanda etmekte olduğunu zikrediyor. Ba'dehû İtalyanların yavaş yavaş ilerlemekte olduklarını ve vukû' bulan küçük müsâdemâtda gâ'ib etdikleri mevâki'in bazılarını istirdâda muvaffak olduklarını ve fakat Osmanlı ve İtalyan hatt-ı müdâfa'alarında hiçbir tebeddül vukû' bulmadığını îzâh ile İtalyanların son müsâdemelerde rivâyet olunan bazı galibiyetlerine nakl-i kelâm ederek diyor ki:

“Bu muhârebede İtalyanların kuvveti 15.000 ilâ 18.000 kişiyi câmi' olan yirmi taburdan ibâretidir. Arabların ise o gün kuvâ-yi mevcûdelerininin 8.000 kişiyi tecâvüz etmediği anlaşılıyor. İtalyan menâbi'nden vârid olan haberlere nazaran sabâh alafranga yediden gurûb-i şemse kadar devâm eden muhârebe netîcesinde İtalyanlar hatt-ı müdâfa'alarını yarım yâhûd bir kilometre kadar ilerletmeğe muvaffak olabilmişlerdir. Maa'mâfih İtalyanların kazandıkları arâzî pek cüz'î ise de bunun fenn-i harb nokta-i nazarından olan ehemmiyeti[ni] uzakdan takdîr edemeyiz. Demek oluyor ki İtalyanlar ancak bir karış toprak ele geçirebilmişlerdir. Fakat İtalyanların kazandıkları bu muzafferiyetlerinin bir netîce-i kat'iyye hâsıl edemeyeceğinden bahsetmek bile boşdur. Yalnız İtalyanlar bütün ma'lûmât-ı fenniyyelerine rağmen kendilerinden kuvvetce bir misli dûn bulunan Arabları mevki'lerinden çıkarmak için sabâhdan akşama kadar lâ-yenkati' harb etmeğe mecbûr olduklarına nazaran Arabların ne derecelerde mukâvemet ibrâz ettiklerine ve bundan sonrada edeceğine dâir bir fikr peydâ edilmesi mümkündür.

Arabların istihkâr-ı mevt ile pek şecî'âne bir sûretde ibrâz-ı mukâvemet etmekte olmalarını nazar-ı dikkate alacak olursak İtalyanların bundan sonra daha şiddetli mukâvemetlere ma'rûz olacağını istidlâl ederiz. İtalyanlar sâhilden henüz beş kilometre tebâ'üd etmişlerdir. Fakat Fizan vâhasında Merzûk nâm mahalle vâsıl olmak için İtalyanların önünde daha dokuz yüz kilometre mesâfe vardır. İtalyanların bu def'a ihrâz eyledikleri muvaffakiyet, geçen ayın yirmi altısında dûçâr oldukları hezîmet dolayısıyla mütezelzil olan kuvâ-yi ma'neviyelerini bir parça takviye etmekden başka bir şeye hidmet edemez!

2.4.51. Üserâ-yı Harbiye (s. 135)

Tarafeyn üserâ-yı harbiyesinin [...silik] icrâ-yı muhâbere edebilmeleri zımnında gerek ta'ahhüdlü ve gerek âdî mektûbların te'âtîsine hükûmet-i Osmaniye ve İtalya arasında bi'l-vâsıta olunan müzâkere netîcesinde karar verilmiştir.

2.4.52. Muhârebe ve Osmanlı - İngiliz Münâsebâtı

İngiltere Kral [*George V*]²⁶⁹ ve Kraliçesi'nin [*Mary of Teck*]²⁷⁰ Hindistan'a gittikleri ve Port-Sa'îd'den geçerken taraf-ı hükûmet-i Osmaniye'den nâme-i hümayûn hâmil şehzâde-i cüvânbaht Ziyaeddin Efendi [*Mehmed Ziyaeddin Efendi*]²⁷¹ Hazretleri'nin ri'âyetleri altında bir hey'et gönderilerek resm-i hoş-âmedîye me'mûr edildikleri ve

²⁶⁹ George Frederick Ernest Albert (D. 3 Haziran 1865 - Ö. 20 Ocak 1936): 1910-1936 arasında Birleşik Krallık hükümdarı.

²⁷⁰ Victoria Mary Augusta Louise Olga Pauline Claudine Agnes (D. 26 Mayıs 1867 - Ö. 24 Mart 1953).

²⁷¹ Mehmed Ziyaeddin Efendi (D. 26 Ağustos 1873, İstanbul, Ö. 30 Ocak 1938, İskenderiye, Mısır): Sultan V. Mehmet Reşat'ın büyük oğludur.

Mısır'da bulunan Kâmil Paşa²⁷² Hazretleri'nin de müşârün-ileyh Kral Hazretleri tarafından kabûl ve fevka'l-âde iltifât gördükden başka Kraliçe Hazretleriyle birlikte resm aldıkları dahi ma'lûmdur. Kâmil Paşa Hazretleri Kral Hazretleri'yle bir buçuk saat sûret-i husûsiyede mükâleme etmişlerdir. Bu mülâkât enzâr-ı dikkat-ı cihânı celbeylemekle *La Verite [La Vérité]* gazetesi baş muharriri paşa-yı müşârün-ileyh hazretlerini ziyâreten mülâkât-ı mezkûre hakkında ma'lûmât talep etmiştir.

Kâmil Paşa işbu mülâkâtında evvel emirde muhârebeden bahseden Bâb-ı Âlî'nin Trablusgarb'daki bütün hukûkundan vazgeçerek musâlahaya karar verdiğine dâir olan havâdisi külliyyen redd ve tekzîb etmiş ve hükûmet-i Osmaniye böyle bir karar ittihâz etse bile Trablusgarb vilâyeti ahâlisi bunu kat'iyen reddedeceğini beyân eylemiştir. Kâmil Paşa kuvvetli bir devlet olan Fransa'nın Cezayir'i taht-ı itâ'ata almak için pek çok müşkilâta dûçâr olmakla beraber kırk sene müddetle uğraşmış olduğunu binâenaleyh İtalya'nın Trablusgarb için daha birçok zamân uğraşması îcâb edeceğini ilâve etmiştir.

Müşârün-ileyh, İngiltere Kralı'yla aralarında vukû' bulan mülâkâtın bir maksad-ı siyâsiye ma'tûf olmadığını ve Türkiya ve İngiltere ittifâkı hakkında deverân eden şâyi'alara cevâben bunun kâmilten gayr-i muhtemel bir şey olmadığını ve fakat harb devâm ettiği müddetce mümkün olamayacağını ve İtalya zabt-ı arâzî iddiâsında sebât eylediği müddetce böyle bir ittifâka tevessül edilemeyeceğini söylemiştir.

Muharrir – Demek ki Kral Hazretleri'yle vukû' bulan mülâkâtınızda bu mes'eleden bahsettiniz? Diye su'âl etmesi üzerine Kâmil Paşa:

-Evet. Fakat bu vechile değil. Kral ile ahvâl-i umûmiyeden bahsettik. Beni söylemek istediğim şeyleri söylemeğe icbâr etmeyiniz.

---

²⁷² Kıbrıslı Kâmil Paşa (D. 1833, Lefkoşa - Ö. 14 Kasım 1913, Lefkoşa).

Muharrir – Fakat Kral ile cereyân eden mülâkâtınızdan çok memnûn kaldınız, değil mi?

Kâmil Paşa – Kral'ın beni fevka'l-âde mültefitâne kabûl etmesine nazaran mülâkâtdan memnûn kalmamak değil.

-Tabî'î mevzû-i bahsettiğiniz mesâ'il ve sâire hakkında zât-ı âlînize Kral Hazretleri ümîd-bahş cevâblar vermişdir, değil mi?

Resim 36

(s. 136) Ceneral Carlo Caneva İtalya zâbitleriyle Arablardan mürekkeb bir hey'et muvâcehesinde Trablusgarb kıt'asının ilhâkını i'lân ediyor.

Resim 37

(s. 137) Vâhada telef olan İtalyan askerlerinin nâmına olarak refikleri tarafından rekzedilen bir âbide resm-i güşâdı.

-(s. 138) Isrâr etmeyiniz. Mükâlememiz sırf ahvâl-i âdiyye üzerine idi.

-Fakat Paşa Hazretleri Medina vapurundaki ziyâfetden sonra vapurun güvertesinde Kral ile yalnız kaldığımız vakit mükâlemeniz öyle mesâ'il-i âdiyye üzerine olmadığını gözden kaçıyordu?

-Bu husûsda size fazla bir şey söyleyemeyeceğini te'mîn ederim. Hitâm-ı mükâlemede Kâmil Paşa kışı İskenderiye'de geçireceğini beyân ile mülâkâta nihâyet vermiştir.

2.4.53. Osmanlı Limanlarını Bombardıman

Başda Rusya devleti bulunduğu hâlde düvel-i mu‘azzamanın İtalya’yı Çanakkale’yi muhâsaradan vazgeçmeğe mecbûr etdikleri ma‘lûmdur. İtalya ye’s ve hiddetinden ne yapacağını bilmiyor. Trablus’u bir an evvel kendilerine vermek için elinden geleni icrâdan geri durmuyor. Aklınca tehdîd ve tazyîk ile biz Trablusgarb’ı kendisine vermeğe râzı olacağız...

Bu sebeble geçen gün Akabe’yi topa tuttuğu gibi bu kere de bir İtalyan seffine-i harbiyesi Perim’in iki mil şarkında ve Bâbü’l-Mendeb civârında kâin Şeyh Sa‘îd Kal‘ası’nı bombardıman etmiştir. İtalyanlar Muha şehrini de bombardıman etmişlerdir.

Roma’dan Viyana gazetelerine yazıldığına göre Alman ve Avusturya matbû‘âtının Türkiya lehine idâre-i kelâm etmeleri büyük bir adem-i memnûniyyet tevlîd etmekte ve bunun ittifâk-ı müsellesin ihlâlini mûcib olacağından korkulmaktadır. (Bizim bildiğimiz Almanlar ve Avusturyalılar bizim hâtrımız için maksad-ı mahsûs olmadıkça ne müttefikleri İtalya aleyhinde yazarlar, ne de ittifâk ihlâline meydân verirler. İş, dostluk, muhâlasat nikâbı altında manevradan ibâretidir!).

2.4.54. Trablus’da Müsâdeme

Tobruk ve Trablus kumandanı mîrlivâ Edhem Paşa’dan mevrûd telgraf-nâme sûretidir: Enver Bey’den aldığım rapora göre İtalyanların bir tabur piyâde bir mitralyöz takımı ve bir cebel bataryasından mürekkeb bir müfreze-i askeriyesi Derne civârında müctemi‘ bulunan asâkir-i Osmaniye ve urbân-ı mücâhidîn üzerine öğle vakti ta‘arruz etmiştir. Asâkir-i Osmaniye ve urbân-ı mücâhidîn kemâl-i şecâ‘atle mukâbele etmişlerdir.

Düşman bir hezîmet-i kahkariyyeye dûçâr olarak gâyet perişân bir hâlde Derne'ye ilticâya mecbûr kalmıştır.

Birçok esliha ve mühimmât igtinâm edilmiştir. Düşmandan iki yüz telef ve pek çok mecrûh vardır. Urbânın şevk ve gayreti fevka'l-âde mükemmel olub esnâ-yi muhârebede Avâkle, Â'iliyyet [Ailet], Gays, Şelâviye kabîlelerinin şecâ'at-i merdâneleri görülmüştür. Urbândan yedi şehîd ve on mecrûh vardır. İtalya maktûllerinin içinde iki zâbit vardır. Zâviye-i Mertû [Mertûbe] şeyhinden aldığım ma'lûmâta (s. 139) göre muhârebenin tekrâr düşmana şiddetli ta'arruz edilmek sûretiyle devâm ve bu muhârebede düşmanın yine daha büyük mikyâsda telefât ve mağlûbiyete dûçâr edildiği bildirmiştir.

Trablusgarb'dan en son alınan ma'lûmâta göre birkaç günden beri mahall-i mezkûrde sükûn ve sükûnet hüküm-fermâ olmağla beraber düşman Hamidiye mevki'i civârında fa'âliyet göstermekdedir. Birkaç gün evvel düşman ile kuvve-i Osmaniye arasında vâki' olan muhârebe netîcesinde düşmandan kırk kadar esîr alınmış ve telefâtı mikdârı henüz anlaşılamamıştır. Bu muhârebeden sonra Ceneral Roka kumandasındaki düşman müfrezesi Seyyid Mısrî üzerinden hareket-i ta'arruziyyeye başlamış ise de bu tehâcüm dahi lehü'l-hamd mücâhidînin savlet-i dilîrâneleriyle def'olunarak bir saat imtidâd eden muhârebe netîcesinde düşman, kesretine rağmen Ayn Zâra mevki'indeki mücâhidînin harekât-ı ta'arruziyyeye başlaması üzerine zâyi'ât-ı külliyyeye dûçâr olmuştur.

Bugün hutût-ı muhâsamâtda bulunan kırk bin İtalyan neferine karşı asâkir-i Osmaniye ile mücâhidîn-i İslâmiye son derece merdâne ve dilîrâne savlet etmekte ve cereyân-ı hâzıra nazaran ahvâl asâkir-i Osmaniye'ye müsâ'id görünmektedir.

Pazartesi günkü Meclis-i Vükelâ'da Trablus, Bingazi ve Derne ahvâline dâir mahallerinden vârid olan telgraf-nâmeler üzerine mzâkerede bulunularak bazı mukarrerât ittihâz olunmuŖdur.

Çanakkale Boğazi'nin muhâsara edilmemesi hakkında düvel-i mu'azzama tarafından vâki' olan teblîgata rağmen İtalya Devleti'nin [...silik] adasını tekrar muhâsara teşebbüsünde bulunduğu rivâyet olunmaktadır.

Deverân eden Ŗayi'aya göre İtalya donanması Kal'a-i Sultâniyye'den mürûr  ubr edecek olan sefâ'in-i ecnebiyeye karŖı – Osmanlı limanlarına uğramamak Ŗartıyla – son derece müsâ'ade-kârâne hareket edecekmiŖ.

Bu muhâsara-i muhtemeleye karŖı hkmetce tedâbîr-i mukteziyeye tevessül ve bazı mukarrerât-ı mühimme ittihâz olunmuŖdur.

Bahr-i Ahmer'de İtalya sefâ'in-i harbiyesi son günlerde fa'âliyet gstermekdedir. Bu hafta zarfında Cidde sularında Osmanlı sefâ'in-i harbiyesi taharrî etmiŖlerdir. İtalyanların aldığı ma'lûmâta göre Ŗeyh Sa'îd mevki'inde tecemmu' eden kuvâ-yi mühimme-i Osmaniye Afrika'daki İtalyan sevâhiline nâgehânî bir hcmda bulunmak için hâzırlanmaktadırlar. Bu sebeble Bahr-i Ahmer'den kuvâ-yi Osmaniye'nin İtalyanların karŖıdaki sevâhiline ta'arruz edememesi için Arabistan sevâhilini tarassud ve ara sıra etrâf ve civârı bombardıman etmektedirler. Muha, Ŗeyh Sa'îd, Ŗeyh Ahmed ve Ebbekir havâlisine de kuvâ-yi askeriye gönderildiği Mussava'dan haber verilmiŖ.

İtalya hkmeti Trablusgarb'da Ŗimendifer inŖâsı için alet ve edevât-ı lâzimeyi hâvî bir vapur gndermiŖdir.

Fransa'nın Lyon şehriden alınan ma'lûmâta göre Fransa'dan İtalya'ya bu günlerde birçok (s. 140) tayyâre gönderilmektedir. Bu tayyâreler evvelâ Napoli'ye ve ba'dehû Trablus'a sevk olunmaktadır.

Afganistan Emirî Hazretleri [Habibullah Han]²⁷³, Trablusgarb'da bulunan asâkir-i Osmaniye için i'âne dercine dâir bir fermân ısdâr eylemiştir.

Trablusgarb ve Bingazi'de bulunup harekât-ı harbiyeye iştirâk eden ümerâ ve zâbitâna muhassasât-ı askeriyelerinden başka mikdâr-ı münâsib mükâfât-ı nakdiyyede bulunması için mahallinden vâki' olan istizân üzerine ümerâ ve zâbitân-ı mezkûreye rütbeleri muhassasâtı derecesinde zamâ'im icrâsı karar-gîr olmuş.

Efencî teşrîn-i sâninin yirmi yedisi târihiyle Enver Bey'in Bingazi'den gönderdiği mektûbda sutûr-ı âtiye mündericidir:

“Burada her şeyi yerinde buldum. Hâsılât mükemmeldir. Banko di Roma'ya gönderilen gönderilen otuz bin kilo râddesinde buğdayı müsâdere etdik. Şu sûretle iki sene için erzâkımız mevcûddur. Mühimmât mes'elesi de aynı merkezdedir. Askerin kuvve-i ma'neviyesi mükemmeldir. Tensîk edilen müfrezelerin hârikü'l-âde cesâretler göstereceklerinden eminim...”

Vatan müdâfa'ası için Cebel-i Garbî eşrâfından Hacı Ömer Bey A'râbî ve Hacı Muhammed Figeni ile Ahmed Arâbî Efendiler bidâyet-i harbden beri kesretli gönüllü cem' ve tahşîd ve mensubu oldukları Recebân aşâ'ir-i cesîmesiyle tevâbi'nden müdâfa'a-i vataniye taburları teşkîl ederek bi'z-zât başda oldukları hâlde fırka-i askeriyeye iltihâk ettikleri gibi Cebel-i Garbî meb'ûs-ı muhteremi Süleyman Bârûnî Efendi dahi ahâliden hayli efrâd-ı mu'âvine toplayarak ibrâz-ı hamiyet ve gayretten geri kalmadığı mahallinden mevrûd mektûbda bildiriliyor. Bu mektûbda deniliyor ki:

²⁷³ Habibullah Han (D. 1872, Taşkent, Türkistan-Ö. 20 Şubat 1919, Afganistan): 1901-1919 arasında Afganistan emirliği yapmıştır.

Gerek meb'ûs-ı muhterem ve gerekse zevât-ı mûmâ-ileyhimin bu bâbdaki hamiyet-i vataniye ve gayret-i Osmaniye'leri gelenler tarafından bildirilmektedir. Trablus'un meydân-ı imtihânında düşman ve yârânın şehâdetiyle sâbit olan hamâset-i Osmaniye'nin avâmil-i mühimmesini istihzâr eden mücâhidîn-i mûmâ-ileyhimin tezyîd-i gayret ve şevklerini mûcib olur ümîdiyle hâsseten kaydediyorum.”

Çanakkale istihkâmâtını teftîş eylemek üzere geçende mahall-i mezkûre gitmiş olan Harbiye ve Bahriye Nâzırları Hamidiye kruvazörüyle ahîren şehrimize avdet etmişlerdir.

Erkân-ı Harb binbaşlarından Fethi Bey'in haber-i şehâdeti Avrupa gazetelerinde yazılması üzerine ahîren Harbiye Nezâreti bu haberi resmen tekzîb eylemiştir. İtalya Kralı'na bir sû-i kâd vukû' bulduğu rivâyet edilmişse de bu haber tahakkuk etmemiştir.

İtalyanlar bizden aldıkları dersleri yine bize tatbîk etmek üzere ahîren Hâni mevki'ini gecenin karanlık ve furtınalı olmasından bi'l-istifâde ilerleyerek zabt etmek teşebbüsünde bulunmuş ise de asâkir-i Osmaniye ve mücâhidînden müteşekkil iki âlây düşmanın sağ ve sol cenâhlarını çevirerek şiddetle harbe başlamış, gece saat dördten sabâhın birine kadar devâm eden şiddetli muhârebede İtalyanların hücumuna mukâvemet edemeyerek birçok mühimmât-ı harbiye ile (s. 141) seksen esîr, birçok telefât ve mecrûh verdikten sonra ric'ata mecbûr olmuşlardır. Üserâ-yı mevcûde miyânında rûteb-i muhtelifede dört zâbit de bulunmuşdur.

İtalyanlar artık ileri harekâtına yani tecâvüzî harekete başlamışlardır. Ahîren Hamidiye bataryasının şarkından ve Hâni'den geçmek sûretiyle Mısırî Küçük istihkâmına kadar mümtedd bir hatt-ı müdâfa'a teşkîli maksadıyla ilerlemişlerdir.

Bu harekete dâir İstefani [*Stefani*] Ajansı ma'lûmât-ı âtiyeyi veriyor: Elli ikinci piyâde âlâyı bir Alp, iki Berzagliyeri taburu ve bir istihkâm bölüğü Mısırî Kal'ası civârındaki hatt-ı müdâfa'ayı ıslâh ve icrâ-yı harekâtına daha müsâ'id bir zemîn ihzâr eylemek üzere ilerlemeğe başlamışlardır. İtalyanlar külliyetli Osmanlı kuvvetlerine tesâdüf etmişler ve top ve tüfenkle bir müddet muhârebe etdikden sonra süngülerle hücum etmişler ve mevâki'i ele geçirmişler ve Osmanlılar geri çekilmeğe mecbûr olmuşlardır!

Mısırî istihkâmındaki İtalyan bataryaları cenûbda ahz-i mevki' etmiş olan Osmanlı bataryasıyla âteş te'âtî ederek İtalyan askerinin harekâtını himâye eylemiştir. Bu muhârebede İtalyanlardan sekiz maktûl, on yedi mecrûh düşmüş. Dün sabâh Hâni'nin cenûbunda Osmanlılar tarafından bir hücum vâki' olmuştur. Ba'de'z-zuhr Karlo Alberto zırhlısı Fûrsân mevki'ini topa tutarak bir bina[yı] yıkmıştır. Bu bombardımanı müte'âkıb bir Osmanlı kuvveti Fûrsân'ı terkederek Ayn Zâra'ya ric'at etmiş bir diğerkuvvet de Prala'dan dâhildeki vâhaya çekilmiştir.

Tayyârelerimiz tarafından icrâ edilmiş olan istikşâfât netîcesinde Zanzur havâlisinin hemân hâlî denecek derecede bulunduğu görülmüştür. Bingazi'de yeni bir hâdise vukû' bulmamıştır.

Bu hareket hakkında *Daily Telegraph* gazetesinin Trablusgarb muhâbiri diyor ki: Askerlerin bir kısmı siper inşâsında kullanmak üzere boş çuvalar götürüyorlardı. Gazete muhâbirlerinden hiçbir kimsenin İtalyanların hattı hâricine çıkmasına müsâ'ade olunmadı. Mezkûr iki koldan berrî dört batarya cebel topçusu, iki sahrâ topu, iki bölük süvâri, ellinci, elli ikinci, yirmi üçüncü âlâylar ile kısmen otuz yedinci âlâydan mürekkeb idi. Bu kolluk veche-i azîmeti Bomliyâne tarîkiyle Ayn Zâra idi. Bu kola karşı Arab mücâhidleriyle bir mikdâr Osmanlı nizâmiye askeri mukâvemet eylemiştir.

Karlo Alberto zırhlısında bu harekete mu'âvenet eylemişlerdir. Aynı zamânda bütün hatt boyunca imdâd alarak Şâri'-i Şât, Feşliyyûn, Seyyid Mısri'den ileri doğru hareket olunmuştur.

İkinci fırka dahi onbirinci Berzagliyeri [*Bersaglieri*], Granadiye [*Granatieri*], Alp ve doksan üçüncü âlâylarından ve diğer üç taburdan mürekkeb olarak cenûba doğru ilerlemiş ve evvelki kola iltihâk eylemiştir.

Osmanlılar her iki kola karşı havan ve sahrâ toplarıyla mukâbele eylemişlerdir. Osmanlıların mukâvemeti (s. 142) gâyet şedîd idi. Yevm-i mezkûrda Mısri Yaylası işgâl olunmuştur.

Sonradan aldığımız ma'lûmâta göre işbu müsâdemeye on sekizinci ve kırkinci âlâylar tarafından dahi iştirâk olunmuştur ki min-haysi'l-mecmû' yirmi bin kişi demektir. Şark kolu ekserisi Arab olan Osmanlılar tarafından şiddetle mukâvemet görmüştür. Kol saatte ancak iki yüz metre ilerleyebiliyordu. Sağ taraftaki kol Osmanlıların şiddetli hücumlarına ve top mermilerine dūçâr olmuştur. Bâ-husûs kırkinci âlây Osmanlıların gâyet şiddetli hücumlarına hedef olduğundan zâyi'ât-ı mühimmeye dūçâr olmuştur.

İtalyanların harekâtını sefâ'in-i harbiye ile sevâhildeki tabyaları teshîl eylemiştir. Her ne kadar İtalyanların kolu Zirâ'at Mektebi civârına kadar gelip işgâl eylemiş ise de daha ziyâde ileri gidememiştir.

Hâni'nin müdâfa'ası gâyet şedîd idi. Arablar ve Türkler birlikde harb ediyorlardı. Nihâyet muhârebe süngü muhârebesi hâlini almıştır. Süngü muhârebesine Berzagliyeri âlâyı iştirâk eylemiştir. İtalyanların zâyi'âtı mühimm bir derecede bulunduğu söyleniyordu.

İtalya'nın Berlin'den iştirâ etmiş olduğu on milyon marklık mühimmât-ı harbiyenin Avusturya'dan çıkarılmaması hükûmet tarafından emredilmiştir.

Arabistan sevâhilinden alınan haberlere nazaran Dûbân'da bulunan Osmanlı askeri kuvâ-yi cedîde ile ve toplarıyla takviye edilmiştir. Kezâ Muha, Şeyh Sa'îd, Şeyh Ahmed, Ebubekir mevki'lerine de kuvâ-yi mu'âvine gönderilmiştir.

Tan [Le Temps] gazetesi Şeyh Sa'îd'in bombardımanı Fransa'nın bu mevki' üzerindeki hukûku sebebiyle beyne'd-düvel bir mes'ele-i hukûkiye tevîd ettiğini dercederek diyor ki: Bahr-i Ahmer'de kâin Şeyh Sa'îd arâzîsi Bâbü'l-Mendeb Boğazı'nın cihet-i şarkiyesinde ve Perim Adası'nın karşısında kâindir. Lui Filip [*Louis-Philippe*] zamânına âid Fransız haritalarında Şeyh Sa'îd ve Mussava mevki'leri Fransız arâzîsinden olmak üzere gösterilmektedir. Bahr-i Ahmer ile Aden Körfezi arasındaki bu mevki'de hukûk-ı târihiyye-i kadîmemiz mevcûddur.

1868 târîhinde Şeyh Sa'îd arâzîsi Marsilya'da bulunan Rabu Bazûn Ticârethânesi tarafından Şeyh Ali Sâbit Devrem'den elli bin frank mukâbilinde satûn alınmıştı. Bir sene sonra Muha kâ'im-makâmı, Şeyh Sa'îd mevki'ini Osmanlı asâkiri tarafından işgâl ettirmiş ve fakat Fransa'nın mutâlebâtı üzerine mes'ele hükûmeteyn arasında tesviye edildikçe Şeyh Sa'îd'in statükosuna muhâlif hareket edilmemesi zımında Bâb-ı Âlice Yemen vâlîliğine emr vermiştir.

O zamândan beri 1870 muhârebesi esnâsında Fransa Şeyh Sa'îd mevki'inde harekât-ı hasmânenin hitâmından sonra tahliye edilen bir kömür deposu inşâ ettirmişti. Abdülhamid zamânında ve sukûtundan (s. 143) birkaç sene evvel Şeyh Sa'îd'e asâkir-i muhâfaza i'zâm edilmiştir.

Fransa hükûmeti hâle i'tirâz etmişse de arâzînin kendisine âid olduğunu isbât edecek bir hareketde bulunmamış idi. Bununla beraber Fransa hükûmeti Şeyh Sa'îd

üzerinde 1896 senesinde Fransız Parlamentosu tarafından resmen tasdîk edilen hukûkundan sarf-ı nazar etmiştir. Maa‘mâfih Türkiya da hukûk-ı mezkûreyi tasdîkden her zamân isti‘kâf eylemiştir.

Binâenaleyh İtalya kruvazörlerinin âteşi bazı Osmanlı asâkirini dağıtmak sûretiyle epeyce zamândan beri ve unutulmuş olan bir arâzî mes‘elesinin yeniden tevlîdine sebebiyyet vermiştir.

İtalyan devleti Şeyh Sa‘îd mevki‘ini topa tutmak sûretiyle bir nümâyîş icrâsını veyâhûd mutâlebâtta bulunmağı tasavvur etmemiştir. Bir menba‘-ı mevsûkdan istihbârimıza göre Şeyh Sa‘îd bombardımanı Osmanlıların Eritre sâhilinde Rahitiya’ya [Rahayta, Rahaita] ihrâc edilmek üzere mevki‘-i mezkûre asker cem‘ eylemelerinden neş‘et eylemiştir.

İki buçuk aydan beri İtalya ile hâl-i harbde bulunduğumuz ma‘lûmdur. Ahvâl-i hâziramızın ne derecede bulunduğunu göstermek üzere mu‘teber ikdâm-ı refkımız diyor ki:

İtalyanların bize, bizim İtalyanlara yapabileceğimiz şeyler hakîkaten ta‘ayyün edemedi, etmiyor, karşı karşıya geçtik ve birbirimize bakıp duruyoruz. İtalyanlar şu ve bu cihetlere ta‘arruz edeceklerini söylüyorlar. Biz her noktada tedâbîr-i tedâfü‘iyyeyi ittihâz etmiş duruyoruz. İtalyanlar Adalar Denizi’nde veya Çanakkale Boğazı’nda bir mahalle tecâvüz edeceklerini anlatıyorlar, sonra Trablusgarb’da ileriye doğru hareket için tecâvüzde bulunuyorlar. İtalya yeni hücumları ihsâs etdikce ecnebî gazetelerinin kimi te’sirât-ı siyâsiyyâdan kimi beyne’l-milel ticâret-i umûmiyeden bahsediyorlar” İtalya’nın harekâtını savâb görmüyorlar.

Bu keşmekeşler içinde Devlet-i Osmaniye’nin bir yandan düşmanı olan İtalya’ya, diğer yandan dostları olan diğer devletlere karşı vaz‘iyeti epeyce müşkilât

peydâ ediyor. Osmanlı devleti dost devletlerin şu harb dolayısıyla mutazarrır olmalarını istemiyor. Bunun için elinden geleni yapıyor. Fakat devletlerde artık bu çekinmelerin, bu hâtır ve gönül saymaların nereye kadar gidebilir olduğunu elbetde nazar-ı mütâla‘adan geçiriyorlar.

Devlet-i Osmaniye hiçbir kimseye i‘timâd edemiyor, etmemekte yerden göğe kadar hakkı vardır. Hakkın hükmü olmadığı zâhir olunca şüpheli nazarlarımızı daha müvesvisâne atfediyoruz. Bir va‘d olsun, bir mukavele-i hafîye bulunmasın diye bi‘t-tabî yalnız nefsimize i‘timâd lüzûmunu derkedip var kuvveti pâzûya veriyoruz.

Devlet-i Osmaniye’nin kimse mutazarrır olmamak üzere ittihâz ettiği tavır ve hareket-i halîmânenin her hâlde bir fâidesi olmak melhûz ise de devletlerden bir mu‘âvenet-i ma‘neviye olsun göremiyoruz.

(s. 144) “Hakk sizdedir, İtalyanlar hakksızdır!” cümlelerinin bizim için ne gibi bir menfa‘at-i mâddiyesi olacağını bir türlü kesdiremiyoruz.

Biz İtalyanlara gûyâ boykotaj i‘lân etdik. Gûyâ gümrük rüsûmunu tezyîd etdik. Fakat işidiliyor ki İtalya emti‘asının mevidleri değiştirilerek şehrimize duhûlune devâm oluyormuş. Memâlik-i Osmaniye’den giden halılar ile kahvenin rüsûm-ı idhâliyyesini tezyîd etmiş, diğer eşyâımıza da başka ta‘rifeler tatbîk edilmek için emr verilmiştir.

Şu ekonomi muhârebesinde gâ‘ib mi ediyoruz. Yoksa kazanıyor muyuz? Bu da bir kâ‘ide-i nazariyye hâlinde kaldı. Ne gibi hareket eder ise fâide-mend olacağını İtalya dahi ta‘yîn edemez gibi oluyor. Hangi tarafa teveccüh etse Osmanlıları orada hâzir buluyor. Muhârebede ölmek ile öldürmenin bu memleket halkı için umûr-i âdiyye sırasına geçdiği anlaşılıyor. Fakat hiç şübhe yok ki İtalya’da dâhil olduğu hâlde ticâret-i umûmiye hâl-i harbden fevka’l-âde mutazarrırdır. Devletler bî-taraf kalmışlarsa da efkâr-ı umûmiye her adımı ta‘kîb ederek devletler arasındaki hudûdu birgün bozup

Avrupa milletlerini emperyalist politikasından kurtarmak emniyesinin mümkinü'l-husûl olmasını temennî etmektedirler.

El-hâsıl her cihette bir kararsızlık nümâyândır. Ta'kîb edilecek mu'ayyen bir hatt-ı hareket yok. İtalya tarafından ittihâz edileceği haber verilen bir hatt-ı hareket hakkında devletlerin hissiyatı anlaşılınca başka bir tedebbüre tevessül olunuyor. Şu mes'elenin baş ağrıdığı anlaşılıyor. Ya şu günlerde bir tavsiye vukû' bulacak yâhûd İtalya bir harekete teşebbüs edecektir.

Nihâyet îd-i adhâda hulûl etdi. Üç seneden beri Meşrûtiyet hayâtına giren ve kendisine tarîk-i selâmet kapatılan bu millet bugün îd-i adhâ münâsebetiyle vâkı'a yalnız duâ ile iktifâ edemez. Bir insân bütün kuvâ-yi mâddiye ve ma'neviyesini istihsâl-ı hayr emrinde sarf etdikden sonradır ki duâ eder. Biz ise eskiden beri yaptığımız gibi Cenâb-ı Hakkın bize vermiş olduğu irâde-i cüz'iyeyi şu vatanın iyiliği için sarf etmedik yalnız temenniyyât ile vakit geçirdik. Zannederiz ki bundan dolayı seleflerimizin ervâh-ı tayyibesi, haleflerimizin elsine-i tenkidî karşısında kendimizi asla mes'uliyetden kurtaramayız. Cenâb-ı Hâlık-ı kâ'inât bize de elbette akl ve fikr, bize de göz ve kulak ihsân etdi. Geçen asırların önümüze koyduğu vukû'âtdan, ona bir insâniyetin netîce-i tedkîkâtı olan ulûm ve ma'ârifden bâ-husûs asr-ı hâzırî vücuda getiren terakkiyât-ı fikriyyeden biz ibret almayıp da devr-i esârete mahsûs tedbîrlerden bir fâide bekleyecek olursak elbetde etdiğimiz duâlar da müstecâb olmaz.

Vatandaşlar, siz elbetde hiçbir zamân-ı isâ'etden bir iyilik bekleyemez idiniz. Hiçbir zamân elbetde cehâletden bir fâide ummaz idiniz. Bugün akl u iz'âna sedd çekilmez. Bu kör fikir karartılmaz.

Resim 38

(s. 145) Meşhûr Tan nâmındaki Fransız gazetesinin Trablusgrab muhâbir-i mahsûsu Jan Kare'n [Jean Carrère] ki âhîren bir şahs-ı mechûl tarafından boynundan hançer ile vurulmuş olduğu hâlde şifâ-yâb olmuştur. Trablus'da İtalyanlar tarafından te'sîs edilmiş olan üçüncü Viktor Emanuel [Vittorio Emanuele] hastahânesinde taht-ı tedâvîde bulunan Osmanlı mecrûhînin ziyâreti.

(s. 146) Bugün değil bir milletin, bir ferdin bile hürriyeti istibdâdın eğlencesi olamaz. Bunu mümkün farz edenleri dest-i te'dîb-i zamân dürürler, toplar bir deliğe sokuverir. Eğer siz zamândan bir mu'âvenet bir necât bekliyor iseniz o zamânın, verip üzerinden geçdiği ezmine-i kadîme yâdigâr-ı fikrisi ile bir memleketin idâre edilebileceğine ihtimâl vermeseniz. İşte o paslanmış eski fikirlerdir ki üç seneden beri bu memleketi berbâd etdi. onun hiçbir tarafında umrân ve mes'ûdiyyetin parlamasına müsâ'ade eylemedi. İşte Zeki Bey merhûmun muhâkemesi meydânda. Bu muhâkemenin meydâna koyduğu hakîkatlara muttali' olunca bu mülkün neye kurbân olduğu artık bilâ-tereddüd anlaşılır. Evet bu memleket doğru düşünmemenin magdûrudur. Bu memleket, hürriyet-i

akliyye ve vicdâniyyeye muhâlefet edilmenin magdûrudur. Bu memleket, doğru söyleyenlerden nefret edilmenin magdûrudur. Bu memleket hakk ve adle hizmetden korkulmanın magdûrudur.

Târîh-i Osmaniye'nin ne ma'nîdâr cilvesi vardır. Eskiden de öyle imiş. Şu memleket için hamîyyet-kârâne düşünenlerin menâfi'-i şahsiyyeye bir hadd ta'yîn etmek isteyenlerin kıymeti bilinmemiş. O zamân diyelim ki bilinmez idi. Millete intisâbı olmayan birtakım kimseler olurdu ki bir temelluk ile büyük makâmlara geçerler, en mühimm mansıblara kadar irtikâ ederlerdi. Bunlar rakiblerini ber-taraf etmekden başka bir politika bilmezler idi. Çünkü onlar için bir an'ane yokdu. Fakat bugün bir hâkimiyet-i milliye esâsı kabûl edildi, Osmanlı milletinin mevki'-i siyâsîsi herkese teşmîl edildi. Artık o eski düşünmelerin, o eski terbiyelerin esâsı kalmalı mıydı?

El-hâsıl bu millet bir garb milleti gibi hukûk ve kânûna herkesi ri'âyet etdirmez ise, hürriyetine kimseyi ta'arruz etdirmez ise kendisi için hizmet edenleri tebcîl etmeği bilmez ise fazîlet-i ictimâ'iyeyi tahrîb edenlere nefret etmez ise çekdiği ve çekeceği elemelerden dolayı ferd-i âferîdeye bir kabâhat bulamaz.

Millet Meclis-i Meb'ûsâne bir numûne-i ibret olmalı meclise tutacağı yolu göstermelidir.

Muhterem *Alemdâr* refikimizde aynı temenniyyâtda bulunduktan sonra eğer târîhe mürâca'at lâzım gelirse? Ser-nâmesiyle fikra-i âtiyeyi dercediyor:

Dünkü *Tanin* düşman filusunun İstanbul önüne gelmesi ihtimâlini der-pîş ederek târîhe mürâca'atla 1221 senesinde Selîm-i Sâlis devrinde İstanbul'a gelen İngiliz donanmasının vürûdundan mülhem olarak yazmış olan bir makâleyi dercediyor. Düşman filusunun İstanbul önüne gelmesi gibi ihtimâlâtı mevzû'-i bahisetmekden evvel ortada vâki' hakikat var ki, o da Çanakkale Boğazı'nın düşman tarafından seddedilmiş

olmasıdır. İşte bizde ahvâl-i mümâsile [ve] ne yapılmış olduğunu nazar-ı i'tibâra almak için târîhe mürâca'at etdik. Gördük ki dördüncü Sultân Mehmed devrinde evvelce başlayan Girid seferinin devâm etmesi sebebiyle Venedik (s. 147) devleti (o zamânki İtalya) boğazı seddetmiş adadaki mücâhidîne imdâd etmek pek müşkil bir şekl almış, İstanbul'da idâre-i devlet gayr-i mes'ûl ve kısmen gayr-i mer'î ellere inhisâr etmiş, vilâyâtda vâflilerin icrââtına müdâhale eden türedîler zuhûr etmiş, el-hâsıl işler büsbütün şîrâzededen çıkmış, âkıbet 1066 senesi Zi'l-ka'desinin 26'ncı Cuma günü Köprülü Mehmed Paşa nâmındaki seksenlik bir vezîr re's-i kâra da'vet edilmiş, beyân ettiği şerâ'it kabûl edilerek umûr-i devlet yed-i hamîyyetine tevdi' olunmuş. Fi'l-hakîka ta'ahhüdâtı vechile devletin, milletin kanını emen boğazlar tıkanınca Çanakkale Boğazı açılmış, umûr-i devlet mecrâ-yi tabi'îsine girmiş, devr-i inhitâtdan addedilen o asırda Köprülüler Devri nâmıyla parlak bir zamân geçmiştir.

İşte Venedik devleti İtalya devleti tesmiye etmeliğimiz kabîlinden olarak o ahvâli zamânımızdaki ta'bîrât ile ifâde ve tasvîr edecek olursak görürüz ki, umûr-i devletin şîrâzededen çıkmış olmasının esbâbını müdrîk ve işi mecrâ-yi kânûnî ve tabi'îye ircâ' etmeği [mütekeffil] bir Köprülü olub ona tevdi'-i umûr etmezse sonunda bin türlü ahvâle çâresiz ma'rûz kalırız.

Bu hakîkati târîh naklediyor, zamân olduğu gibi tasdîk edecekdir, gelin şunu biz de inkâr etmiş olmayalım. Sonra ziyânlı çıkarız.

2.4.55. Trablusgarb'a Dâir Kısım; Târihî ve Cografî (s. 148)

Günün birinde emti'a-i ecnebiye ile memlû iki İspanyol seffinesi gelmiş ve bütün hamûlesini küberâ-yı memleketden bir adam aliverip esmânını der-akab te'diye ettikten sonra bütün gemicilere de bir ziyâfet vermişdir. Ta'âm ihzâr olunduktan sonra hâne sâhibi kıymetdâr bir inci çıkarıp havânda döğdürerek tozunu tuz makâmında kullanmışdır! O sırada karpuzu kesmek için lüzûm görünen pıçak kimsede bulunmadığından hizmetciler vâsıtasıyla matbahdan getirilmesi emredilmiş. İspanyollardan biri bu hâlleri görerek şe'â'ir-i me'lûfe-i İslâmiye'nin hâricinde böyle kimsenin üzerinde pıçak ve sâire bulanamayıp da tâ matbahdan getirilmesine hâsıl olan ihtiyâcdan münba'is ta'accübünü beyân ile sebebini sâhib-i hânedan istifsâr eylemesine cevâben: "Ahâli zulm ve i'tisâf devirlerinde silâh taşımağa mecbûr idiler, vaktâ ki adl ü âmân müstakarr oldu silâha hâcet kalmadı. Hatta beynimizde silâh ma'yûbdur." demişdir. İspanyollar hayret ve istigrâb-ı azîm ile memleketlerine azîmet ve avdet ve gördükleri ahvâlî hem-şehrîlerine nakl ü hikâye ederler.

İspanyollar tama' ve hasedle o sıralarda İspanya'da bulunan Sultân Hafsi'nin oğlu Ahmed Hafsiyye'yi der-akab bir kuvve-i cüz'iyye-i askeriye terfikiyle yola çıkardılar. Mûmâ-ileyh Trablus'u istîlâ ederek yerleşdi. Fakat tedricen ta'addiyâtını artırmağla ahâli nefret ve istikrâhla kıyâm etmiş ve memleket iğtişâş ve ihtilâle düşmüşdür. Bu hâli haber alan Venedikliler istifâde emeline düşmüşler ve der-akab ahâliye bir haber gönderip kendilerine itâ'at eyledikleri hâlde ta'addiyât-ı vâkı'adan kurtulacaklarını neşr ve i'lân ile bî-çâreleri iğfâl eyleyerek bu sûretle kılâ' ve husûnu ele geçirip gerçi va'dleri mücebince bir müddet mu'tedilâne hareket etmişlerse de bi'l-âhire tebdîl-i tavr ve hareketiyle zulm ve i'tisâfda İspanyollara bile rahmet okutduracak

sûretde mu'âmelâta başladıklarından Trablusluların hâli artık dâ'ire-i sabr u tahammülü geçmiştir. Çünkü umûr-i şahsiyeye kadar müdâhalâta kalkışmışlardır.

Nihâyet bir dereceye gelir ki ahâli daha ziyâde sabr ve tahammül edemez. Bunun üzerine â'yân-ı memleket ile ahâliden birtakımı Tâcûre'de toplanarak tarafeyn arasında nâ'ire-i cidâl (s. 149) ser-nümâ-yı zuhûr olur. O hengâmede melâz ve melce'-i kâffe-i ehl-i imân olan hilâfet-i celîle südde-i mukaddesesine bir hey'et-i mahsûse gönderip bütün memleketlerini havza-i Osmaniye'ye ve kendilerini şeref-i tâbi'iyet-i Devlet-i Aliyye'ye kabûl için istihâmâtda bulunmalarıyla keyfiyet-i Berberî lisânına âşinâ bir harem ağası vâsıtasıyla hâk-pâyı saltanata arz olunur.

Taraf-ı saltanat-ı seniyyeden bunlara evvel emirde bir mikdâr asker terfîk olunarak Trablusgarb'a gönderilir. Giden me'mûrlar hâl ve mevki'î bi't-tahkîk Asitâne-i sa'âdete bir tafsîl-i arz ve inbâ eylemeleri üzerine Sinan Paşa kumandasıyla sevk olunan donanma-yı hümâyûn memlekete musallat ve müstevlî olan ecnebîleri tard ve ihrâc ile huzûr ve âsâyişi takrîr ve te'mîn ve ocaklar tertîbiyle kuvve-i hârise ve muhâfazasını te'sîs ve teşkîl etmiş ve muhârebe zuhûrunda berren ve bahren kuvve-i Osmaniye'nin cüz'-i mütemmimi olmak üzere Rumeli Beylerbeyi pâyesinde bir zât ma'rifetiyle 1251 târîhine kadar idâre olunmakta bulunduğu hâlde bunlardan Karamanlı oğlu Yûsuf Paşa'dan münâfi'-i âdâb-ı itâ'at bazı ser-keşâne vaz'-ı hareket görmesiyle târîh-i mezkûrda mûmâ-ileyhde bi't-te'diye vilâyet-i müşârûn-ileyhâda eyâlât-ı sâirede icrâ olunan dâ'ire-i ıslâhâta idhâl ve ircâ' edilmiştir.

İdâre-i mülkiyyece Trablusgarb vilâyeti dört livâyâ münkasem olub merkez vilâyetde Akdeniz sâhilinde küçük bir burun üzerinde otuz iki derece, elli üç dakika arz-ı şimâlî ve on derece elli bir dakika tûl-i şarkîde vâki'dir.

Cihet-i şarkiyesinde tabî'î ve vâsi' bir limanı varsa da büyük gemilerin dahi barınabilmeleri için tathîre muhtâcdır. Bu şehrin güzel çarşısı ve oldukça muntazam hâne ve sokakları olduğu gibi hâricinde de bi'l-âhire binalar yapılmaya başlanmıştır. Denizle karadan memleketi epeyce müdâfa'a eden istihkâmât-ı mücehhez-i cesîme ve bir sûr ile de muhâtdır.

Sûrun içinde mükemmel bir hükûmet konağı ve birkaç tabur asker istî'âb eden bir kışla ve hâric-i sûrda süvâri ve topçu kışlaları, hastahâne, muntazam bağçeler, muvakkit-hâne, büyük saat kulesi, hâric ve dâhil-i şehirde on câmi'-i şerîf ve doksandan ziyâde mescid ve elli mütecâviz tekye, ikisi inâsa âid olmak üzere elli mütecâviz mekâtib-i ibtidâiyye, altmış sekiz hân, 1.800 dükkân, yüz kadar kahve ve altı hamam, yirmiyi mütecâviz furun, birçok mağaza, ikisi buhâr kasverî hayvân ile müteharrik yüzden ziyâde değirmen, ile iki sabun-hâne, bir debbağ-hâne, beş eczâ-hâne ve iki hastahâne vardır.

Şehire Bâbü'l-Hendek, Bâbü'l-Menşiyye, Bâbü'l-Cedîd, Bâbü'l-Bahr nâmıyla dört kapudan girilir. Memleket Homet Gıryân [Homet Gharian], Hometü'l-Belediyye [Homet el-Beladia], Koste's-su'âr [Kasha el-Sogar], Bâbü'l-Bahr [Bâb el-Bahr], Hârre-i Kebîr [Hara el-Kebira] ve Hârre-i Sagîr [Hara el-Esghira] nâmlarıyla altı mahalleye münkasemdir. 3.000'i ecnebî, 4.000'i Yahudi ve küsürü kâmil Müslüman olmak üzere 26.000'den ziyâde nüfûsu şâmilidir. Bu istatistik (s. 150) pek eski tanzim olunmuştur. El-yevm makâdîr-i mezkûre iki misline bâliğdir.

Trablusgarb vilâyetinin münkasem bulunduğu dört sancâkdârın en evvelkisi Trablusgarb sancâğı olup bu da Trablus, Gıryân, Zâviye ve Uceylat nâmıyla dört kazâyâ ayrılmış ve bunların mevâki'-i meşhûreleri de Zâviye, Vuzurat [Zuvara] ve Tacûre, Aziziye'dir. İşbu Trablus Sancağı vilâyetin şimâl-i garbîsini teşkil eder.

İkincisi olan Hums sancağı vilâyetin şimâl-i şarkîsinde vâki' olub, Hums, Misrâte, Sirt, Zelletin, Mislâte, Ubrefella [Urfella] ve Terhûne isimleriyle yedi kazâyâ münkasemdir. İşbu livâ Trablusgarb Vilâyeti'nin en münbit ve mahsûldâr arâzîsinden müteşekkildir. Merkez-i livâ Misrâte ile Tacûre Burunu arasında beş altı yüz hâne, bir rüşdiyye, bir câmi'-i şerîf, kışla ve müte'addid değirmenli ve cümlesi Müslüman olarak bin beş yüz kadar sekeneyi hâvî sâhil-i Bahr-i Sefîd'de kâin Hums Kasabası'dır.

Kasaba derûnunda suyu gâyet a'lâ bir kuyu bulunup arpa, darı, buğday, bakla, elma, armud, zerdali yetişir. Başlıca ticâreti halfa otu bulunduğundan bunları bi't-tazyîk balyalamak için yirmiden ziyâde tazyîk fabrikası mevcûd olduğundan bunlardan senevî elli dört bin balya halfa otu ihrâc edilir. Burada evliyâ'ullâhdan Şeyh Ahmed ibn Cuha ile Seyyid Abdü'l-Fercânî Hazretlerinin medfeni vardır. İşbu Hums Kasabası merkez vilâyete yirmi iki saattir. Kasabanın şarkında ve yakınında meşhûr Lîdâ harâbesiyle (burada bazı âsâr-ı atıkaya tesâdüf olunmaktadır) Tabiye [Tabya] mevki'-i mühimmi vardır. İşbu Tabiye mevki'inin güzel bir limanı, mahfûz bir de boğazı olub senevî on beş bine karîb halfa balyası ihrâcâtıyla müştehir ve mühimmdir.

Hums, limon ve portakal bağçeleri ve zeytunluklarıyla meşhûrdur. Hevâsı civârına nazaran lâtifdir. Şimâlen Bahr-i Sefîd, şarkan müstakill Bingazi Sancâğı, cenûben Fizan ve garben dahi Nefs ile muhâtdır. Arâzîsi garb-i şimâlîden ma'adâ kumluk olub yağmur senelerinde mahsûlât çok olur. Memlehaları kesîr olduğundan İtalya ve Fransa sevâhiline sevk olunur.

Mislâte, Re's-i Tabiye ile Hums'un cenûbunda sath-ı baherden iki yüz metre mürtefi' ve ârızalı bir mahalde olub, arpa, badem, üzüm, elma, şeftali, zerdali ve buğday yetiştirilir. İrtifâ'ından dolayı ahâli sahrınlarla su ihtiyâcını te'mîn ederler. Bir

mikdârı Yahudi olmak üzere on beş bin nüfusu muhtevîdir. Ve Hums'dan dört saatlik mesâfededir. Tabiye ve Tavurga [Tauorga] nâmlarında iki nâhiyesi vardır.

Ufella [Urfella] kazâsı da arpa, buğday, zeytun, incir, şeftali, elma, karpuz ve kavun yetiştirir kuvve-i enbâtiyesiyle meşhûrdur.

Misrâte Trablusgarb'dan Bingazi'ye giden sâhil yolunda ve merkez livâyâya on iki saatlik (s. 151) mesâfededir. Halıları ve seccadeleri Misrâte halısı nâmıyla her yerde makbûl ve mergubdur.

Sirt, Hums'a doksan saatlik mesâfededir. Trablus ile Berka hıttası arasında nâmına mensûb körfez sâhilinde pek kadîm bir kasabadır. Muhaddisinden pek çok zevâtın maskat-i re'si idi. Bu kasabaya nisbetle el-yevm Trablusgarb vilâyetinin Hums Sancâğı'nda bir kazâ te'sîs ve teşkîl kılınmıştır.

Zelletin kazâsı Misrâte Burunu ile Hums arasında ve Bahr'ın ve Tabiye [Tabya] mevki'yle Lîdâ kazâsının şarkında kâin olup bir milyon kadar hurma ağacı bulunduğu gibi arpası da gâyet mebzûldür. Burada Abdüsselâm [Abdusselam el-Esmer] Hazretleri'nin türbe ve tekyesi bulunup derûnunda üç yüz kadar talebe ulûm-i dîniye tahsîliyle tevaggul eder. Arâzîsi haylice münbit olan Tâhûne'nin Hums'a olan uzaklığı on iki saatten ibâretdir.

Üçüncü livâ olan Cebel-i Garbiye sancâğı vilâyet-i mezkûrenin kısm-ı merkezîsindeki bilâdden mürekkebdir. Tunus emâreti, Sahrâ-yı Kebîr, Trablus ve Fizan livâlarıyla muhât ve mahdûddur. Arâzîsi vilâyetin cihât-ı sâiresi gibi kumsal bâdiyeden ibâret ise de bazı mahallerinde gâyet güzel vâhalar bulunur. Sudan kârvânlarının memerri ve aşâyir ve kabâ'il-i bedeviyyenin ârâmgâhıdırlar. Sekene-i livânın mikdâr-ı sahîhini ta'yîn müşkildir. Maa'hazâ meskûn ve gayr-i meskûn yüz bine yakın nüfusu vardır. Sekene-i meskûnesi gâyet mutî' ve her nev' tekâlîf-i mîriyyelerini i'tâda

tereddüd etmezler. Kabâ'il ve aşâyir kavâfil-i ticâriyenin muhâfaza ve emniyet ve selâmetini ihlâl etmemekle beraber evâmir-i hükûmeti kemâl-i tehâlûkle îfâ ve icrâ ederler.

Ahâli-i meskûne yetişdirdikleri arpa, darı, hurma ve kabâ'il ise kesretli olan devâbb ve mevâşisiyle te'mîn-i ma'îşet ederler. Nefs-i Cebel, Gadâmis, Nâlût, Fesâto, Havza kazâları ve Kikle ve Müzve nâhiyelerini müştemildir. Merkez-i livâ Cebel-i Garbiye denilen dağın eteğinde kâin küçük mevki'idir.

Zikrolunan kazâlardan Gadâmis, Cezayir, Tuareg [Tevârik] ve Sudan ve aktâr-ı sâire-i İfrikiye'den gelen çöl yollarının mültekası olmasına mebnî cihet-i askeriyece fevka'l-gaye ve ticâret nokta-i nazarından dahi pek ziyâde ehemmiyeti hâ'izdir.

Merkez-i livâ 32 derece 3 dakika arz-ı şimâlî ve 10 derece, 10 dakika tûl-i şarkîde vâki' Kasîrîfiyyin Kasabası'dır. Bu kasabanın Trablusgarb'a otuz saat bu'diyyeti vardır.

Mezkûr Gadâmis kazâsı ise Trablusgarb limanından beş yüz yirmi kilometre cenûbda otuz derece yedi dakika arz-ı şimâlî ve altı derece 43 dakika tûl-i şarkîde sath-ı bahrden takrîben 350 metre mürtefi' bir tepe üzerinde vâki' iki kısma münkasemdir. Altı binden mütecâviz olan seknesi Habeş ve Berber cinsine mensûbdur. Cevâmi' ve mekâtibi ve üstü kapalı çarşısı da vardır. Kasaba halkı bir menba'-ı fevvârdan sulanırlar. Zirâ'ati aralık aralık çöl kumlarının istîlâsından (s. 152) yağmurda pek az ve nâdir düşmesinden dolayı gayr-i kâfi ise de mârrü'l-beyân Afrika'nın ekser yerleri ve Sudan merkezi ile Avrupa arasındaki mevaridat-ı ticâriyeye merkez-i ictimâ' bir mevki' olmasından dolayı ticâret nokta-i nazarından ve şimâl-i garbî ile Afrika-yı vustâ yollarının dahi mültekası olmağla da askerlik cihetinden ehemmiyet-i fevka'l-gayeyi

hâ'izdir. Avrupa'dan buraya bildiğimiz emti'a getirilerek içeriden girilen altun tozu ve fildişi ve zamg ve zağferan ile mübâdele edilir.

Dördüncü livâ, Fizan Sancâğı'dır ki vilâyetin kısm-ı cenûbîsini teşkîl eden arâzîden bir haylisini şâmildir. Fizan Sancâğı vilâyetin sahrâya ve dâhile imtidâd eden arâzîsini muhât olub biri kayalık ve çöl ve diğeri gâyet münbit yaylalar olmak üzere iki mıntıkaya inkisâm etmiştir.

Münbit kısmının altı yüz kilometre tûlî ve dört yüz kilometre arzı olub burada ecnâs-ı muhtelifeden ibâret ve cümlesi Müslüman olmak üzere seksen bini mütecâviz sekene bulunduğundan gâyet vâsi' olan mikdârı arâzîye göre sekenenin nisbeti pek azdır.

Fizan Sancâğı Seben [Sebha] ve Semnû, Ezkar [Ezgar], Tuareg [Tevârik], Şâtî, Suka [Sukna], Hufra-i şarkiye ve Gat nâmlarıyla altı kazâya münkasemdir.

Merkez-i livâ olan Merzûk kasabası vaz'iyet-i kâ'inesinin gayr-i matbû'iyetiyle beraber 26 derece arz-ı şimâlîye müsâdif olduğundan pek sıcaktır. Mizânü'l-harâre ekseriya tahte'z-zıll 45 dereceyi gösterir. Memleketin şimâl ve cenûbunda mahalleler olub şehirde ânifen îmâ olduğu vechile münhatt bir mahalde te'sîs edilmiş olduğundan hevâsı sıcaklığı kadar da vahîmdir. Burası merkez vilâyetden 530 kilometre yani takrîben 230 saat uzaktır.

Merzûk'un on bine karîb sekene bulunup dâhilî bir kal'a, hâricî dahi sûr ile muhât ve kışla ve furun ile câmi'-i şerîfi dahi vardır. Ahâli kâmilen Müslümandır. Kasabaya Bâbü'l-Kebîr ve Bâbü'l-Neccâr ve Bâbü'l-Arîb nâmlarıyla üç kapudan girilir, çarşı ve pazarı da oldukça güzeldir. Ahâli mesâkinin zemîn katlarında otururlar. Şehrin etrâfî dâiren-mâdâr hurmalık olduğundan hurması çok ise de lâhm ve sebze ile şeker, kahve ve meyvesi pek mebzûl değildir.

Merzûk kasabası Mısır ve Tumbuktu, Bornu, Gât, Gadâmis, Tunus, Bingazi, Trablusgarb ve Sudan Merkezi, Tevârik, Havza, Vaday, Kanem ve Çad Gölü'nün aktâr-ı şimâliyesine gidip gelen kârvân yollarının mültekası olduğu gibi ticâreten ve ber-vechi muharrer Sudan Merkezi ve Sahrâ ve Sudan-ı Garbî taraflarından niyet-i hacc-ı şerîf ile gelen birçok Müslümanların ictimâ'gâhı bir mahall olduğundan siyâseten dahi gâyet mühimmdir.

Fizan Sancâğı'nın münkasem bulunduğu altı kazâdan evvelkisi Sebha, Merzûk'un şimâl-i şarkisinde ve altmış saat mesâfe bu'dundadır.

(s. 153) İkincisi Ezkar [Ezgar] Tevârik kazâsının ahâlisi bütün Tevârik'den ibâret olub bu kazâ livânın cihât-ı garbiyesini teşkîl eder.

Üçüncüsü Şâtî Merzûk'un takrîben yetmiş saat bu'dunda ve 20 derece 29 dakika arz-ı şimâlî ve 10 derece 24 dakika tûl-i şarkîde ve livânın şimâl-i garbîsinde vâkî'dir. Merkez kazâ ise İdri [Adri] kasabasıdır. Buradan Gât kasabasına ve merkez vilâyete yollar ayrılır.

Dördüncüsü Sukna kazâsının merkezi kendi isminde olan beldedir. Bu da 29 derece 4 dakika arz-ı şimâlîde ve 13 derece 28 dakika tûl-i şarkîde ve Merzûk'un 115 saat uzaklığında eski bir sûr ile muhât olub dâhiline yedi kapudan girilir. Beş câmi'-i şerîf ile üç de medresesi vardır. Burası dahi Gât ile Merzûk kasabasından gelen yolların mültekasında bulunduğundan ehemmiyeti derkârdır.

Beşinci Hufre [Hufra] kazâsı livânın cenûb-i şarkîsini teşkîl eyler. Merzûk'dan Bilma vâsıtasıyla Bornu ve Kanem bilâdına ve Çad Gölü'nün Havza-i şarkiye, garbiye ve cenûbiyesine giden yollar hep buradan geçer. Kazânın ihtivâ eylediği Gatrûn ve Tecelhürî [Tajarhi] mevâki'i kezâlik kârvânların memerrî olduğundan mühimm ve Gatrûn merkez-i vilâyete 280 ve merkez-i livâyaya 60 saat bu'd ve mesâfede kâin olub

büyük bir hurmalık içinde mebnî ve sûr ile de muhâtdır. Arâzîsi beş altı metre hafır edilince su çıktığından kabil-i zirâ'at ise de hurması mebzûl olduğundan ahâlisi bununla ta'ayyüş eder. İki bini mütecâviz bulunan sekene kâmilen Müslümandır.

Tecehhürî [Tajarhi] dahi livânın dâhil-i idâre i'tibârıyla muntehâsı farz olunmak lâzım gelen bir mevki'de ve Sahrâ-yı Kebîr'in medhalinde cümlesi Müslüman olmak üzere dört beş yüz nüfûsu şâmil bir mahalldir.

Burada ise her şey gâyet ender bulunduğu misillü hurma bile nedrettedir.

Altıncısı Gât kazâsı Fizan'ın garbında ve Tuareglerin bulunduğu iklim dâhilindedir. Merkez-i livâya 130 saat olub eğerçi 400 hânedan ibâret küçük bir kasaba ise de Cezayirle Fas'ın cenûbunda Toğât ve Sokoto ve Kano ve Tumbuktu'ya giden kârvânların hep buradan geçtikleri gibi işbu Gât kasabasıyla Gadâmis'e uğramaksızın Sudan-ı Merkezi ve Garbî'ye giden kârvânların Merzûk'dan başka geçecekleri yer bulunmadığından pek mühimmdir.

Gât Kasabası 24 derece 57 dakika arz-ı şimâlî ve 7 derece 57 dakika tûl-i şarkîde bulunduğundan hevâsı sıcaktır. Su tedârükü pek de su'ûbetli olmadığından şehir portakal, limon ve hurma ağaçlıklarıyla müzeyyendir. Ahâlisi umûmen Müslümandır. Oldukca mükemmel bir çarşısı vardır. Binlerle deveden mürekkeb kârvânlar eylûlden teşrîn-i sâniye kadar Mısır ve Trablusgarb ve Cezayir'in cenûbundan ve Fas ve Havza ve Togât ve Bingazi'den gelip buradan geçtikleri cihetle o zamânlarda memleketin galebeliği pek ziyâde artar.

2.4.56. Bingazi Sancâğı (s. 154)

Bingazi'ye nakl-i kelâm edilince burası şarkan Hıdîviyyet-i Mısriyye idâresinin müntehâsı ve şimâlen ve garben Trablusgarb vilâyeti cenûben Lîbî [Libi] ve Sahrâ-yı Kebîr ile muhât ve müstakill livâ olduğundan merkezi cümle-i müştemelât-ı mülkiyyesinden bulunan Berka kıt'asının sâhil-i garbîsinde ve Sirt Körfezi'nde 32 derece 8 dakika arz-ı şimâlî ve 42 derece 50 dakika tûl-i şarkîde vâki' pek azı Yahudi ve bir azı da ecnebî olmak üzere mütebâkî yirmi bini mütecâviz ahâlisi kâmilen Müslümandan ibâret Bingazi Kasabası olub inde't-tathîr büyük sefineler istî'âbına da kâfi olacak derecededir. El-hâletü hâzihi küçük sefâ'inin barınmakta oldukları güzel bir limanı medhalinde bir kal'ası ve içinde hükûmet konağı, kışla, çarşı ve pazarı olub minciheti'l-askeriye iktizâ eden tedâbîr-i tedâfü'iyeyi de câmi'dir. Sudan-ı vustâda kâin Vaday hükûmet-i İslâmiyesi hudûduna müntehâ olan tarîkin medhali olmakdan nâşî-ehemmiyeti mütezâyiddir.

Bingazi Sekiz Kazâya Münkasemdir:

1 – Merkez-i livâya izâfet-i mülkiyye-i merkeziyyesi bulunan Bingazi kazâsıdır. Bu da Kâkûr, Hums, Tûkrâ, Sulûk nâhiyelerinden müteşekkildir.

2 – Cedâbiye kazâsı. Livânın aksâm-ı garbiyesini teşkîl eden arâzîden ibâret olub bu kazânın merkezi olan Cedâbiye Kasabası Kibrît Körfezi dâhilinde 30 derece 50 dakika arz-ı şimâlî ve 17 derece 59 dakika tûl-i şarkî de kâin olub merkez livâyâ da 48 saat bir mesâfede vâki'dir.

Meşhûr Berka kıt'ası dahi bu Cedâbiye kazâsının ihâta-i mülkiyyesi dâhilinde olup ezmine-i kadîmede Sirenayk [Sirenayka] ismiyle ma'rûf olarak cenûb tarafları sahrâ medhali olduğundan vüs'atıyla beraber pek de şâyân-ı tezkâr yeri olmayıp kabil-i umrân mahalleri sevâhiliyle garbdan şarka doğru sâhile muvâzî olarak sath-ı mâ'il sûretinde imtidâd eden dâhilî etekleridir.

Bu eteklerde birçok dereler ve gâyet güzel mer'alar ve çayırırla mestûr olduğundan Afrika kıt'asında bulunduğu hâlde buralarını gören bir adam kendini İtalya'nın ekalîm-i cenûbiyesinde yâhûd arz-ı Filistin'de veyâhûd Cezayir-i Bahr-i Sefid'in birinde zanneder.

Vaktiyle bu eteklerde ve sevâhilde pek ma'mûr kasabalar ve şehirler bulunduğu hâlde bi't-tedric ma'mûriyyetini zâyî' edip İskender-i Kebîr'in vefâtından sonra Mısır'da hükümrân olan Bataleseye [I.Ptolemaios] ve sonra şarkî Roma İmparatorluğuna ve ba'dehû yirmi bir târîh-i hicrîsi hilâlinde Ukbe [Ukbe bin Nâfi'] kumandasıyla gelmiş olan mücâhidîn ma'rifetiyle havza-i İslâmiye'ye geçerek birkaç asırlar Emevi ve Abbasi idârelerinde bulunup bi'l-âhire Benî Tolon ve Benî Ağleb ve Fâtımîlerle Eyyübiler ve bir aralık da Tunus Tûredîlerinin eline geçdikden sonra Trablusgarb'ın 1251 târîhindeki ıslahât-ı esâsiyye (s. 155) ve mülkiyyesi hengâmında orasıyla beraber doğrudan doğruya Devlet-i Aliyye'nin eyâlât-ı sâiresi sırasına geçmiş ve yevmen fe yevmen îade-i ma'mûriyyet etmek isti'dâdını göstermekde bulunmuşdur.

3 – Merîc [Merc] kazâsı. Livânın kısm-ı şimâlîsini teşkîl eder. Merkez-i kazâ Merîc Kasabası'dır. Burası 32 derece 35 dakika arz-ı şimâlî ve 18 derece 41 dakika tûl-i şarkîde vâki' ve merkez livâyâya 27 saat bu'd mesâfededir. İşbu kazâ Hasa ve Dersa nâhiyeleriyle ve Tulenmita [Tolemaide] limanını câmi'dir.

4 – Ucle ve Câlû kazâsıdır. Bu kazâ Bingazi'nin 350 kilometre cenûbunda vâki' Ucle ve Câlû Vâhası'ndan ibâret olup bu vâha tarîkat-ı aliyye-i Şâzeliyye'den müteşâ'ib tarîkat-ı Senûsiyye'nin merkez-i ifâzası olan Sive Vâhası'ndan dokuz ve Bingazi'den sekiz günlük bir mesâfede vâki' olduğu gibi Mısır'a ve Hicaz'a gitmek üzere Tuareglerin içinden dökülüp gelen Afrika-yı garbî Müslümanlarının memerrî dahi burası olup Vaday memâlikine giden bütün kârvânlarında vakfesidir.

İşbu kazânın merkez idâresi de 29 derece 4 dakika arz-ı şimâlî ve 18 derece 53 dakika tûl-i şarkîde ve Bingazi'ye 118 saat mesâfede kâin Ucle Kasabası'dır. Ucle Nâhiyesi de işbu kazânın muzâfâtındadır.

Bingazi dâhilinde livâ olarak idâre olunmakta bulunan Derne, Bingazi'nin şark-i şimâlîsini teşkîl eder. Merkez idâresi sâhil-i bahrda kâin ve bir de aynı nâmda limanı bulunan Derne kasabasıdır. Bunun muzâfâtı da kazâ merkezi olan ve gâyet geniş bir de limanı hâvî bulunan Bomba ile kezâlik küçük bir limanı hâvî Tobruk kazâlarıdır.

İşbu iki kazânın her türlü nukat-ı mühimme-i nazariyyeden ehemmiyet-i fevka'l-âde ve ciddiye mahsûseleri vardır. Arâzî ve zirâ'at ve nebâtât ve hayvânât ve mahsûlât ve ihrâcât ve sanâyi' ve ticâret husûslarında Bingazi'nin Trablusgarb'dan asla farkı yok gibi ise de Berka kıt'asının ahvâl-i tabî'iyyesi farklı olarak ona dâir ma'lûmât-ı mücmele-i lâzîmede yukarıda verilmiş olduğu cihetle tekrârına lüzûm yoktur. Bu havâlide bulunan birçok yabancı zeytin ormanları da vardır.

Bingazi Limanı kumla dolmuş olduğundan sefâ'in-i kebîrenin duhûluna gayr-i müsâ'iddir. Bingazi nâmı Bin el-Gazi'den mahrûf olduğu ve kasabanın eski ismi Beneris [Berenice] idi ki ve kasaba Berenika şehr-i kadîminin mahallinde müesses olduğu ve civârındaki harâbeler Berenika şehrinin bekâyâsından bulunduğu maznûndur. Bera'asa [Baracca] ve Keymenes'de [Gmenis] kazâlarından bulunmaktadır.

Bingazi'ye bundan bir sene evvel cerâ'id-i yevmiyyeden birine yazılmış olan makâle-i âtiyeyi de derc ile bahsi ikmâl edelim:

Afrika-yı Osmaniye'nin Berka sevâhilinde gâyet mühimm bir mersâ hükmünde olub milel-i kadîme nezdinde ehemmiyet-i mahsûsesi mesel-i sâir hükmüne girmiş ve el-hâletü hâzihi Akdeniz ticâretinde alâkadâr olan düvel-i mütemeddinece matmah-ı nazar hükmünü almış, pek (s. 156) çok tekemmülâta müsta'idd olduğu hâlde bizdeki atâlet ve lâ-kaydî sebebiyle bilâd-ı ba'ide ve gayr-i mühimmeden addolunarak hemân hiçbir zamân lâıykı vechile nazar-ı dikkat ve i'tibâra alınmasına lüzûm görülmemiş bulunan Bingazi beldesiyle havânî ve ittihâsı yakın zamânlarda müsâdif-i nazar-ı ibret olacak sûretde alınan haberler, matbû'ât-ı âlemde görülen şeyler kulûb-i Osmaniyanî lebrîz-i meserret edecek yoldadır!

Bu beşâret hemân ilk def'a olarak vâki' oluyor. Çünkü şimdiye kadar kâh vâfîlik, kâh müstakill mutasarrıflık ve ekseriyyetle bayağı livâ hâlinde türlü türlü eşkâl-i idâreye girerek şöyle üstün körü idâre edilmekte ve ukalâmızca mesâfe i'tibârıyla uzaklığı bir istisnâ teşkil ederek riyâset-i umûruna sevk olunanlar kısmen müstakill addolunmakta ve her halükarda orası lâıyk olduğu ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınmakta idi. Kadîmen menfâ olduğu mütevâtir olduğu gibi devr-i Hamidî'de bu tarz telakkîsi bidâyeten şâyân-ı tahsîn görülerek menfâlıkda ibkâ edilmiş ise de sonraları buraya gönderilenlerin ekseriyyetle yelken gören Malta tarîkiyle fûrce-yâb-ı firâr oldukları ve bunlara Trablusgarb fedâkârânenin de gâhîce müşâreket eyledikleri görülünce Bingazi âdetâ âforoza uğramış ve Fizanlar filânlar daha ziyâde nazar-ı takdîre alınmış idi.

Son on onbeş sene zarfında Bingazi o kadar kıymetden düşmüş idi ki gönderilecek me'mûrîn istiğnâ gösterirler ve mevâ'id-i gûnâ-gûn ile tatyîb edilirler idi.

Ma'rûz-ı terakkiyât olan o mersâ-yı vâcibi't-tebcîle işledilen İdâre-i Mahsûsa vapurlarının meselâ yollarda kömürsüz kalarak Bahr-i Sefid havzasında dümensiz gemiler gibi çalkane çalkane onbeş yirmi günler hatta aylar zarfında ikmâl-i sefer etmeleri ve telgraf ve posta mu'âmelâtının bi'l-külliyeye gayr-i muntazam bulunması hamiyet-mendân-ı Osmanî'yi düşündürecek ahvâlden idi. Bir hâldeki Bingazi artık Yemen ve Mısır'a emsâli bilâd-ı ba'îde misillü iskânı bile taht-ı tereddüde bulunan mahaller yerine geçerek farazâ bir aralık oraya tahrîrât müdürî ta'yîn edilen bir zâtın:

“Mevâni' hep müheyya bende yokken bir aded gazî
Yed-i etfâl ile Bingazi'ye gitmek ne külfetdir.”

Zarîfe-i nazmiyyesinde îmâ olduğu üzere yürekler oraya gitmeğe bir türlü ısınamıyor idi. Ya bizce böyle idi de etrâf ve cevânibimizde bulunan müterassıdîn-i siyâsiye ve ticâriye dahi sinek mi avlıyor idi? Asla! Fransa hükûmeti Tunus'u benimsedikden sonra şimâlî Afrika'da şümüllü bir müstemleke-i Berberiyeye husûle getirmek için Trablusgarb'a ve Bingazi'ye göz dikmiş olduğu gibi İngilizler Mısır ve Hindistan dolayısıyla yalnız Malta'nın kifâyetsizliğini ve Akdeniz havzasının şu kıymetli yerleri eyâdî-yi ağyâre geçer ise işin müşkilleşeceğini ve belki de berren Fransızların Mısır'ı daha kolay istîlâya yol bulabileceklerini der-pîş ederek sûret-i dâ'imede müteyakkız bulunmakta idiler. Hâlâ da öyledir ya! (s. 157) Fakat İtalyanların nukat-ı nazarı bi'l-külliyeye başka idi. Trablusgarb ile Bingazi onların başlıca müstemlekât planlarını teşkîl edip hatta sebük-mağzân-ı ahâlîce Türkiye'nin atâlet ve hakikat-i mevcûdesine göre buraları elde bir gibi addedilmekte idi. İtalya hükûmeti Trablusgarb ve Bingazi hakkındaki efkâr-ı istîlâ-cûyânesine hiçbir mâni' olmayıp yalnız

Bahr-i Sefîd havzası rakîblerine karşı dikiş tutturamamıştır. Maa‘ hazâ İtalya ticâret ve ma‘ârifi Trablusgarb’dan ziyâde Bingazi’de bir mikyâs-ı vâsi‘ dâhilinde ilerleyerek mektebler, ajanslar, propagandalar te’sîsiyle haylice temîn-i muvaffakiyet eylemişlerdir. Onlarca Türkiya’nın hâli ma‘lûm olub zâten ricâl-i devr-i Hamidî her türlü metâlîbe âmâde olduğundan eğer İtalya yalnız başına kalsa idi - ma‘âzâllah - şimdi de bazı emsâli misillü bir Afrika-yı Osmanî ilhâkı kuvve-i karîbeye gelmiş idi. Gönderilen vâlî veya mutasarrıflar mahallince kadîmen mütevâtir olduğu üzere esâsen bazı kabâ’il-i mahalliyye evlâd ve ahfâdından müterekkeb eşrâf ve mu‘teberân-ı mahalliyyenin fermân-berleri olduğundan ve o evlâd ve ahfâddan birçoğu da İtalya hükûmetinden tahsîsâta nâ’il bulunduğu husûl-ı maksad pek kolay olur idi.

Çok şükür Hakk Te‘âlâ esirgedi ve inşâallah daha esirger. Evvelâ Rumeli ve sonra Anadolu vilâyetinin her köşesinden ve Mezopotamya çöllerinden, nice diyâr-ı ba‘îdeden bahsetmeği unutmamağa yeltenerek o kadar yazılar yazdığımız hâlde Bingazi ve enhâsını hâlâ hemân hiçde kâle almamış olmağımız hakîkten teessüf edilecek şeylerdendir.

En son Avrupa müdevvenât-ı ilmiyyesinden biri Bingazi’den bahs ile diyor ki:

“Bingazi Trablus kıt‘asının en mühimm bir limanı ve Berka sevâhilinin âdetâ merkezi olub 32 derece 6 dakika 54 saniye arz-ı şimâlî ve 17 derece 42 dakika 51 saniye tûl-i şarkîde kâindir, kurûn-i ûlâ evâhirinde Sirenayk [Cyrenaica] Yunanîler tarafından bina edilerek Hesperis [Hesperides] nâmıyla yâdolunduğu hâlde sonradan Berenis [Berenice] unvânını almıştır. Asıl eski Hesperis’in enkazı şimdiki Bingazi kurbundaki kumsallar altında medfûndur.

Bingazi nâm-ı muhaddesi guzât-ı İslâmiyândan İbnü’l-Gazi’ye atfolunur ki müşârün-ileyhin merkad-ı mübâreki dahi sâhile yakın bir noktada bulunur. Medhalini

bir fenâr tenvîr eden liman yarı yarıya kumsaldır. Şehrin şark cihetinde tuzlu ufak bir göl bulunup yazın balçık hâlini alır ise de deniz melteminin riyâh-ı müfidesi sâyesinde diğer bilâd-ı karîbe-i sâhiliyyenin ma'rûz olduğu ilel-i sâriyye ve hummâ'iyeden beldeyi masûn bırakır. Maa'hazâ bir tedbîrsizlik netîcesi 1858 ve 1874 senelerinde vebâ illeti Bingazi'yi bir az sarsmamış değildir.

“Beldenin nüfûsu 15.000 râddesinde olup bini İtalyan, Maltız ve Yunanlı ve bakıyyesi beyaz Arablar ve zencî Yahudilerden mürekkebdır. (s. 158) Bingazi'nin muhîti gâyet münbit vâdî ve sahrâları teşkîl eder. İhrâcâtı mevâşî, hubûbât yapağı, tereyağı, tuz, sünger olup idhâlâtı da yün ve pamuk ma'mûlâtına, şeker ve şarab ve kerâsteye [kereste] münhasır gibidir. İtalyan ve Yunan gemicileri senevî bu sâhilden iki milyon franklık sünger istihsâl ederler. Ticâreti pek ehemmiyetlidir: Nisbet-i vâkı'a 1871 senesinde iki milyon beş yüz bin frank iken bin sekiz yüz yetmiş dokuzda tamâm on bir milyon altı yüz seksen beş bin franga resîde olmuşdur. İdhâlât ve ihrâcât en ziyâde Malta, İngiltere, Fransa, Cezayir ve Tunus ve İtalya ticâretine meydân açar. Fransızların Bingazi'de bir konsolos vekilleri olduğu gibi Sen Jozef [Saint Joseph] râhibeleri tarafından idâre olunur bir de mükemmel mektepleri vardır.

Ahâli-i asliyye-i mahalliyye medeniyetden o kadar nasîbdâr olmadığından kısmen geridedir.”

Müdevvene-i ilmiyyenin şu ta'rîfâtı en son muntazam ma'lûmât demek olmağla beraber coğrafiyya-yı sinâ'î ve siyâsî i'tibârıyla bundan senelerce evvel iltikat olunan vesâ'ike müstenid bulunduğundan ve yakın zamânlarda Bingazi'ye dâir İngilizce, Almanca, İtalyanca haylice şeyler yazıldığından fikarât-ı muharrere hâl-i hâzırı tamâmiyle îzâh edemez.

Hem nüfus gereği gibi artmış, hemde sanâyi‘ ve ticâret ileriye giderek fabrikalar te’sîs edilmiş ve bâ-husûs ma‘ârif-i umûmiye – ma‘a’t-teessüf ekseriyyetle İtalyanların gayretiyle pek çok terakkî etmiştir.

Bu da tabî‘î değildir ya? Tecâzüvât-ı Mısriyyûn hurâfât-ı târihiyyeden addolunsa bile Emeviyye ve Fâtimiyye mülûk-i İslâmiyesi edvârında Bingazi’ye atfeden âsâr-ı ehemmiyetden Endülüs fâtipleri akıncılarının buralarada baş vurmalarından mahallinin kıymet ve ehemmiyeti kendiliğinden tezâhür etmez mi?

Medhal-i makâlede zikrelediğimiz beşâret dahi bu esâse müsteniddir.

Evet! Bingazi nihâyet devre-i sa‘âdetine doğru kadem-nihâde olmağa başlamıştır.

İstibşârât-ı ahîremize nazaran en mübârek, en münevverü’l-fikr hânedân ve mu‘teberânından olan Mansûr Kahyâ Efendi Hazretleri öteden beri mu‘tâdırları bulunan i‘mâr-ı belde mes‘elesine bir zamîme olarak nefis-i Bingazi’ye civârdan menba‘ suları isâlesine dâmen-i der-meyân-ı himmet oldukları gibi iskâ-yı arâzî için dahi menfa‘atleri âşikâr olan artezyen kuyuları hafrine teşebbüs ve hatta icrâata ibtidâr eylemek sûretiyle büyük bir eser-i umrân tehyi’e etmişlerdir.

Her şeyi hükûmetden beklemek bizim damarlarımıza işlemiş bir atâletin netâyic-i meşûmesinden olub işte böyle erbâb-ı hayr ve hamiyetin teşebbüsât-ı fi‘liye ve zâtiyeleri ileriye sürülür ise arzu olunan terakkiyât pek sür‘atli vusûl-pezîr olur. Bundan başka memlekete otomobil ve ominbus [omnibus] ve sâire gibi vesâ‘it-i nakliye-i haffenin nakline de müsâberet kılınmıştır.

Asıl en ziyâde nazar-ı takdîr ve tahsini câlib olan Kahyâ-yı müşârün-ileyhin mahdûmu Bingazi (s. 159) meb‘ûs-ı muhteremî Ömer Mansûr Paşa ile Yûsuf Şetvân Bey’in dâ‘ire-i intihâbiyyeleri dâhilinde geşt ü güzâr ile zemîn ve zamâna muvâfık

irşâdâtta bulunmaları ve urbânî hedâyâ-yı münâsibe ile tatyîb eylemeleri kaziyyesidir. Bunlar o kadar dakik noktalar ki her yerde bi-hakkın tatbîk ve takdîr olursa memleketimiz kim bilir ne kadar ma'mûreler ile gıpta-bahş-ı behîşt olur pek kuvvetli olarak ümîd olunur ki bu gayretler delâletiyle edvâr-ı istibdâdın mensî ve menhûs Bingazi'sini Meşrûtiyetin ma'mûr ve âbâdân belde-i hayret-efzâsı hâlinde görerek müsterîhü'l-kalb olacağız.

Şimdi Sahrâ-yı Kebîr'e dâhil olmazdan evvel Berberiyye veya Berberistan denilen hıttaya atf-ı nazar edelim:

Afrika kıt'asının Mısır'dan ma'adâ semt-i şimâlisi vücûda getirilmiş olan kıt'a-i cesîmedir ki akvâm-ı meskûnesinden bir kabîle-i mühimmeye nisbeten bu nâm ile tesmiye edildiğinde şübhe yokdur. Arablar bu kıt'ayı Magrib nâmıyla zikretmişlerdir. Hemân kâmilen Afrika-yı şimâlîden ibâret olan Berberiyye Bahr-i Sefîd'e sâhil ve Avrupa memâlik-i meşhûresinden İspanya, Fransa, İtalya ve Yunanistan'a mukâbil olarak garben Bahr-i Muhît-i Atlâsî cenûben Sahrâ-yı Kebîr'in kumsal bâdiyeleriyle muhât ve şarkan Nîl Vâdîlerine değin mümtedd olmuşdur. İmtidâd-ı a'zamîsi şarkdan garbe kadar 4.000 kilometre ve arz-ı vasatîsi 33 derecedir.

Bu hıttaya vasî'a gerçi Fransa'nın dört misli kadar cesâmete mâlik ise de nüfûsu on milyonu mütecâviz değildir.

Memleketin şimâlinde Bahr-i Sefîd'in bir şu'besi dâhile doğru nüfûz ve duhûl ederek büyücek bir girinti hâsıl etmiştir ki bunun şark ve garb cihetlerinde mütekaddiminin Sirt-i Kebîr ve Sirt-i Sagîr tesmiye ettikleri Sidra ve Kâbes [Gabes] körfezleri vardır.

İşbu girinti dâhilinde birçok banklarla döküntülük mevcûd olduğundan seyr-i sefâ'ini Halîc'e işkâl etmektedirler. Kâbes [Gabes] Körfezinde Kerkenes [Kerkennah]

ve Cerbe adaları vâki'dir. Şarkan Rajan garben Bon yâhûd Avar burunları mârrü'l-beyân şu'benin medhal-i şarkî ve garbîsini hudûse getirmişlerdir. Bon Burunu'nun garbında Afrika'nın müntehâ-yi şimâlini vücûda getiren Beyaz Burun [Ras ben Sekka] bulunur ki mezkûr burun ile Sebte Boğazı arasında Berberiyye'nin mühimm girintileri olan Bon, Setvâr [Cape Ferrat], Buji [Bejaia], Cezayir, Arzû [Arzew], Oran körfezleri bulunmaktadır.

Bucarun yâhûd yedi burun ile Mâtîfû [Matifou], Kâksîs ve sâire bu sevâhilin meşhûr burunlarıdır. Sebte Boğazı'nda Afrika'nın iki çıkıntıları ki biri şarkda Cebelü't-Tarik mukâbili Sebte Sûtâ [Ceuta] diğeri garbında Espartel [Spartel] burunlarıdır. Denize doğru haylice nüfûz ve duhûl etmişlerdir. Bahr-i Muhît-i Atlâsî sevâhilinde Bılanko [Cap Blanc] yani Beyaz Burun [Ras ben Sekka] ile Kânten ve Atlas silsilesinin ucu olan Kernâm burunları vâki'dir.

Resim 39

(s. 160) İtalyanların Hâni civârında gûyâ urbân tarafından katl ve itlâf edilmiş İtalyan cesâdını kenef etmeleri.

Resim 40

(s. 161) Trablus hurmalıklarında gözleri oyulmuş olarak bulunmuş bir zâbit cesedi.

(s. 162) İsmi Bahr-i Muhîte teşmîline sebep olan وكر burununda Gabes Körfezi kurb ve civârına ve Bon Burunu'na kadar imtidâd eden Atlas dağlarının cihât-ı muhtelif ve müte'addideye doğru ifrâz ve teş'ib ettiği şu'be ve pâyeleri arasında yüksek yaylalar ve münbit ve mahsûldâr vâdiler ve zümürüd-âsâ çayır ve mer'alar mevcûddur.

Silsilenin kısm-ı garbîsi yüksek ve üzeri dâimî karlarla mestûr ve müzeyyen tepeleri hâvî olub en mürtefi' noktası 3.470 metre irtifâ'ı hâ'iz olan Milçen dağıdır.

Atlas silsilesinin şimâlî ve cenûbî ve resânlardan birçok sular tahassul eder ise de hemân cümlesi mevkût olub cereyânları eyyâm-ı şitâya münhasır gibidir. Şimâlî ve

resânende câri sular kumlar arasında gâ'ib olurlar veyâhûd suyu tuzlu olan Şût Gölü'ne dökülür.

Berberistan'ın manzara-i umûmiyesi her cihetde muhtelifdir. Cihet-i şarkiyesinde vâki' Berka Çölü gerçi gâyet vahîm ve müdhiş bir harâret ve yübûset arz eder ise de ötesinde berisinde kabil-i iskân ravzalar nâdir değildir. Cihet-i cenûbiyede gâyet cesîm Fizan vâhası sahrâ arâzisine doğru duhûl ve nüfûz etmiştir.

Semt-i garbîsinde kâin dağları bulunduğu memleketi yek-diğerinden müteferrik iki kısma taksîm etmiştir ki şimâlinde kalan arâzî-i Kâbil nâmıyla gâyet münbit ve mahsûldâr ve derece-i harâretce memâlik-i mu'tedileden farksızdır. Bazan ol derece soğuklar hüküm-fermâ olur ki âdetâ bornos denilen örtüsüz durmak mümkün olamaz. Yağmur mevsimleri teşrîn-i sânîden nisana kadar imtidâd eder.

2.4.57. Trablusgarb'a Dâir Kısım; Târihî ve Cografî (s. 163)

Sahrâ-yı Kebîr

Nil Vâdîsi'nde Bahr-i Muhît-i Atlâsî'ye kadar Afrika'nın şimâline imtidâd eden ve şimâlen Fas, Cezayir, Tunus ve Trablusgarb ve Bingazi ve cenûben Sudan hükûmât-ı dâhiliyesiyle mahdûd olabilen bir kıt'a-i vâsi'adır.

Sahrâ, ahvâl-i tabî'iyyesi nokta-i nazardan Afrika kıt'asının mıntaka-i şimâliyesinde vâki' olup mevsim yağmurlarından mahrûmiyeti cihetiyle bir çöl manzarası gösterir.

Bununla beraber cihât-ı erba'adan dâ'ire-i muhîtesi hudûduna takarrüb olundukca manzara ve ahvâl-i tabî'yyesi gitdikce hissolunan derecede tebeddül etdiğinden doğrusu sahrâ için kat'î olarak bir hudûd ta'yîni müstehîldir.

6.200.000 kilometre murabba'ı mesâha-i sathiyyesi olan işbu Sahrâ-yı Kebîr'in manzara-i umûmiyesine dikkatlice bakılınca burasının ne bir nihâyetsiz kumlu bâdiye ve ne de her biri kıt'a-yı muhît olan denizlerin tesviyesinden sathî aşağı bir arz-ı münhatt ve ne de vaktiyle mevcûd iken mürûr-ı zamânla kurumuş bir bahrin ka'rı olmadığı anlaşılır.

Sahrâ müte'addid dağ, tepe, vâdî ve ırmak yatakları şâmil olub sath-ı bahrden vasatî hisâble irtifâ'ı da 350 metre olarak sahrânın irtifâ'-i arâzî nokta-i nazarından Tibesti ve şarkî Tassili, Vadha, Ufar ve Âyir [Air] yâhûd Asbini [Azbin] ve şarkî Adrar ve garbî Adrar كتيلة cebeliyyeleri başlıca ârıza-i arziyyelerini eşkil eder.

Sahrâ'nın her cihetinde susuz birçok vâdîler görülür ki bu vâdîlerin i'vicâclarına nazaran kurumuş nehir yatakları olmaları melhûzdur.

Sahrâda müstevî tepeleri ve çakıllı vâdîler ve kum tepelerinden müteşekkil sufûf-ı mümtedde sahrânın sath-ı umûmîsinin ancak nısfını işgâl eder.

Ahvâl-i hevâ'yyesi gündüzleri gölgede harâret kırkdan elliye ve gecelerin bürûdet ikiden üçe kadar terakkî ve tenezzül edecek derecelerde büyük bir tefâvüt-i mütebeddile gösterir. Rüzgârların hübûbu şiddetlidir. Sam denilen mevsim rüzgârları, kum kasırgaları kaldırıp hatta su tulumlarını bile kurutarak yolcuları susuzlukdan mahvolmak tehlikesine ilkâ ederse de zann ve rivâyet olduğu vechile kafileleri basdırıp gömecek ve cümle halkını öldürecek derecelerde edilen mübâlagalar kadar değildir. Fakat çok kere seyyâh ve yolcuların (s. 164) uzakdan gördükleri serâblar,

şa‘saalarıyla kendilerini yolculara vâsi‘ su birikintileri yâhûd münbit ve meskûn vâhlar gibi gösterip bunları aldanarak yollarından bazı kere dönmeğe mecbûr ederler.

Vâhlar, kumlu sahrâda câbecâ teşkîl etmiş münbit toprak adaları demek olub binâenaleyh sahrâ, mûte‘addid vâhları câmi‘ ise de Fransa cografiyyûnunun ifâdelerine nazaran başlıcaları garb cihetinde Tenrûb [Terrecht], Vâdân Şînkît, Teşît ve Uğlâne, Âzadan [Azavad] ve yirmi bine karîb sekeneşi bulunan Tumbuktu [Timbuktu] ve Sahrâ-yi Merkezi’de Tuvat ve Ensalâmle beraber Tîdlekit, Nâmâsînin, Vâmkîd, İdeli, Temcâ’iv Tenillûset, Agâdes vâhalarının mecmû‘ı bulunur.

Ba‘dehû Merzûk’dan Çad Gölü’ne muntehî olan tarîk üzerinde Kavar, Bilma, Agades vâhlarına ve Libya Çölü’nün ta ortasında Kufra vâhına tesâdüf olunur.

Sahrâda ve medhalinde mü’essesât olmak üzere Avrupalıların yalnız Bahr-i Muhît-i Atlâsî sâhiliyle o sâhilde bulunan ve Viktorya [Victoria] nâmı verilen İngiliz bendergâh-ı ticâretinin asıl mevki’i Şubi [Cape Juby] Burunu nâm mahall kurbundadır. Sâniyen Riyovarude [Cape Verde] ve Bucadur [Cape Bojador] Burunu’ndan Beyaz Burun [Ras ben Sekka] havâlîsi kurbuna kadar mümtedd olan yerlerde İspanyolların bazı ticârethâneler mevcûddur. Sâlisen Vârgen ile Portengi’de ve Beyaz Burun [Ras ben Sekka] dahi dâhil olduğu hâlde Senegal Nehri’ne kadar imtidâd eden sâhilde Fransız müstemlekâtı vardır.

Ticâreti: Tuz ve hurma ile devekuşu tüyü ve altun tozundan ibâret gibi olub fakat bugünkü günde yalnız kabilelerin ubûruna münhasır olan nakliyât-ı ticâriyenin sahrâya şimendifer inşâsı hakkındaki tasavvur mevki’-i fi‘le çıkarsa pek büyük ehemmiyet kesbedeceği derkârdır. Sekenece Tuareg ve Tibu ve Garblı ve Arab cinsinden olarak beş yüz bin kadar olduğunu Avrupa cografiyyûnu yazmakda iseler de bu bir tahmîn ve za‘f-ı takrîbden ibâret olub bizce daha vâzih sûretde ecnâs-ı sekene

hakkında dest-res olunan ma‘lûmât ve tafsîlât hükmünce ibtidâ Sahrâ-yı Kebîri üç kısma ayırarak tavnîh ahvâl-i tabî‘iyye daha münâsib ve daha fâideli addolundu.

Sahrâ-yı Kebîr: Birincisi Sahrâ-yı Garbî ikincisi Sahrâ-yı vasatî yâhûd bilâd-ı Tuareg üçüncüsü Sahrâ-yı şarkî yâhûd bilâd-ı Tibu nâmıyla üç kısma münkasemdir.

Sahrâ-yı Garbî, Marakeş ile Senegal arasında ve Bahr-i Muhît’in taşlıklı ve garb rüzgârlarının şiddetle ve çok vezân etdiği sevâhili arasında vâki‘ olub sahrânın işbu cihet-i vasatında kuşlar dâ‘imâ cenûb-i garbîye doğru muntakil olmasından dolayı bir şey tenebbüt etmez. Bu cihete Sahrâ-yı sâhili dahi tesmiye olunabilir. Burada bir hatt üzerinde birkaç vâha varsa da miyâh-ı câriye mefkûd olmağla beraber kabileler hep bu vâhalar semtinden geçerek oraların sularıyla ve bulabildikleri kadar otlar ile geçinirler.

(s. 165) Bu vâhalar veya vâhalarda Zenkâ [Zenâga] ve Tuareg [Tevârik] ve sâir Arab cinsinden tesâdüf olunan sekenenin medâr-ı ta‘ayyüşü de işbu kabilelerdir. Bunlar mezkûr kabilelere kâh kılavuzluk ederek ve kâh vurup yollarını keserek geçinirler. Sahrâ-yı mezkûrun sekene-i asliyyesi kâmilen Müslümandır. Bunlar hicret-i nebeviyyenin altıncı asır evâsıtında aktâr-ı Yemâniyye’den Afrika’ya geçmiş olan Benî Hasan kabâ‘ili ile evlâd-ı Delîmdir. Bu evlâd-ı Delîm sâhilin şimâl-i garbîsinde sâkindir. O havâlîde Tîrîs nâmında bir kasaba vardır. Oraya Fas’dan ve Senegal’dan ve çobanlıkla ta‘ayyüş eden kabâ‘il-i sâireden bahâr mevsimlerinde nebâtâtı çok olduğu cihetle birtakım hayvânât getirilerek ra‘y olunur.

İşbu evlâd-ı Delîm gâyet şecî‘ ve silâhşör ve cengâver bir halk olub serî‘ü’s-seyr hecînlerle sahrâyı emsâline nazaran az müddet zarfında ücretle geçmek ve ekseriya nehb ü gâret etmek sûretiyle geçinirler. Bunun cenûb cihetlerinde de Tumbuktu’ya kadar sahrânın bu taraf sekenesinin tuzca olan ihtiyâcâtını te’min eden memlehal

bulunduğu gibi Senegal'e otuz mil karîb veya uzak olan yerlerde de yukarıda ismi geçen Adrar denilen vâhlara tesâdüf olunur. Oralarda ise artık müte'addid dağlar ve köyler başlayıp cenûba doğru biraz daha inildikce sekenesi A'râb ve Berber cinsi arasında bulunan Vâdân iklimine girdikten sonra Zâgânâ kabâ'ilinin sâkin olduğu Tâgânît ve ba'dehû Tîşît ve bir az daha cenûb-i garbîde Vâlâtâ [Velâte] vâhları mevcûddur. Daha ilerisinde ve cihet-i cenûbiyesinde de Kesâbezâ ve daha sonra Senegal kıt'ası kurbunda Terârzâ ve Berâknâs ve Bilâd-ı Sidi Hâşme girilir.

İkincisi olan Sahrâ-yi vustâ Fizan Mutasarrıflığı'ndan Çad Gölüne kadar Tuareglerin [Tevârik] cevelângâhı olan bir vâdîdir, cümlesi Müslüman ve Tamaşık [Tamaşek] lisânıyla mütekellim olan işbu Tuaregler müte'addid kabâ'ile münkasem olub bunlardan Hekkar [Haggar] dağlarındakilere Herer ve Gât cibâlindekilere Ezkar [Ezgar] ve Kitman dağlarında sâkin olanlara dahi Mubdir ve Tumbuktu'nun havâlî-i cenûbiyesinde olanlara Fûkâs ve el-Farâc ve evlâd-ı Ahmed ve Nâlgûy tesmiye olunup cümlesi esâsen Hekkar [Haggar] Zak [Ezgar] ve Kıluy [Kiluyi] ve Ulyemin'den [Ulyemin] nâmlarıyla dört büyük kısma ayrılarak ilk ikisi epeyce ticâretle meşgûl olub gâyet havâlîsinde sâkin olmağla beraber buldukları yerlerde câbecâ bazı vâhlarda vardır.

Bunların rengi âdetâ beyaz ve vücûdları mütenâsib ve vecîhe ve gâyet şecî' ve cengâver bir halk olub kargı, kılınc, tüfenk ve pıçakla müsellâh oldukları hâlde dâ'imâ hecînlere râkib olurlar. Beyaz yâhûd siyah gömlek giyerek yüzlerininide bir derecede örtüp sararlar ki yalnız gözleri görünür. Beynlerinde kabâ'ilin rü'esâsıyla beraber müttehiden hükmeder bir amirleri olub mu'âmele-i dâhiliyeleride unı ve kahr ile degildir. Bunlarda kâmilen Müslümandır. Fakat ta'addüd-i zevcâta rağbet etmeyerek bir ergin yalnız bir kadın ile izdivâc edebilmek âdât-ı kavmiyye-i (s. 166)

me'lûfelerindendir. Haylice kesret ve bereketli koyunlarının tüyleri kısa ve kuyrukları gâyet büyüktür. Keçi deve ve hecîn yetiştirdikleri gibi bunlarda bazan pek güzel atlarda bulunur. Seyyâr hâlde ve müteferrik sûrette sahrâda sâir birtakım kabîlelerde olub Fizan'dan 33 günde Gât kasabasına muvâsalat edebilen kârvânlara mukannen bir ücretle delâlet ederler. Sahrânın bu cihetlerinde nâdir olarak bazı hurma ağaçları da vardır. Yağmur pek nâdir ve az düşüp göz ağrısı kesîrî'l-vukû'dur.

Mezkûr Gât Kasabası'nda eylülde teşrîn-i sâni gayesine kadar üç ay zarfında bir takım eşyâ-yı ticâriyeyi hâmil olarak otuz binden ziyâde deve ve pek çok halk toplanır. Hezab'ın cenûb-i garbîsinde Hekkar [Haggar] Silsilesi'nde ormanlı ve pınarlı tepelerde olub üzerlerinde kânûn-i sâni'den marta kadar karlar erimez. Buradan Cezayir hudûdunda kâin Tekrûret Kasabasına kadar şimâle doğru cereyân eden İğraz Nehri nebe'ân eder.

Bu havâlîde bulunan Tuareglere مختيقين itlâk olunup en büyük beldeleri de evvelidir. Fas'ın şimâl-i garbîsinde müte'addid vâhlardan müteşekkil Tuvât [Tuvat] beldesinin toprağı gâyet münbitdir. Burada kömüründen gâyet âlâ barut i'mâline sâlih Körük denilen bir nev' ağaç da kesretle yetişir. Hayvânât-ı ehliyyesi de çoktur. Ahâlisi kâmilen Müslümandır. Fas'la ve sâir vâhlarla ve Gât Kasabası halkıyla ve Sudanla ticâret ederler. Kezâlik Teymîmum ve Adrar ve Tamînetet şehirleri dahi bilâd-ı meşhûresindendir. Bundan başka Uleff [Volof] tesmiye olunan mahall daha vardır ki birçok yolların telâki-gâhı olduğundan sevkü'l-ceyş nokta-i nazarından pek ziyâde hâ'iz-i ehemmiyettir.

Daha ileride Sudan tarîki üzerinde bulunan Aîr [Air] Kasabası'nın cenûbuna müsâdif Çeblâk dağların teşkîl ettiği vâdîlere eylülde şiddetli yağmurlar düşdüğünden her türlü nebât vücûda gelir. Buranın halkıda yukarıda Tuareglerin münkasem olduğu

dört büyük kısımdan biri olan Kiluyilerdir ki bunlar Tuareg kabâ'iliyle Sudanîler arasında başlıca bir cins teşkil ederler. Bunların asıl galebelikli yerleri Ugâdîs Kasabası'dır. Burada bir de emirleri vardır. Ve Ulyemini'den kısmı olan Tuareglerde Dâmer ikliminin cenûbunda ve garbda ve Sudan hudûdunda kâin Mebrûk Kasabası ahâlisinde münteşirdirler. İşbu Mebrûk'da Tumbuktu ile Gât Kasabası arasında vâki'dir.

Üçüncüsü olan Sahrâ-yi Şarkî, aktâr-ı Mısriyye'nin garbî i'tibârıyla cenûba ve garba doğru imtidâd eder. Bu kısım, sahrânın aksâm-ı sâiresine pek de benzemeyip toprağı kils ve dağları sarı ve kurşunî renkde olub kum tepeleri de ekseriya garba ve cenûba doğru akar; Sekenesine tipüs itlâk olunur. Bunlarda Bornu kıt'asına tab' Kanuri cinsinden bir nev'dir. Er-Reşâd, Krân, Bergu, Bâtîn ve sâir kabâ'il-i müte'addideye münkasımdır.

Fizan Mutasarrıflığı'nın merkezi olan Merzûk'dan Kukamara'ya giden tarîk dahi sahrânın bu kısmında vâki'dir. İşbu yolun üzerinde vâhların teşkil (s. 167) etdiği bir silsile-i vâhât olub bunların en büyüğü Kuvâr [Kavar] ve Tibesti ve Merzûk ile Vaday arasında Bergu ve Gabâbû [Chebabo] Kasabası'nın dâhil olduğu Kûfârâ [Kufra] Vâhlarıdır.

İşbu Sahrâ-yi Şarkî'nin cihât-ı şarkiyesi demek olan Libi Çölü'nde dahi birtakım vâhlar vardır ki bunların bir kısmı idâreten Hidîviyyet-i Mısriyye-i Osmaniye'ye ve bir kısmı da Bingazi Mutasarrıfıyyeti'ne âiddirler.

2.4.58. Ma'lûmât-ı Târihiyye

Sene-i amîmetü'l-meymene ve hicret-i senî'atü's-samîme aleyh efdalü't-tahîyyenin 22'nci senesi evâhiri Amr İbnü'l-Âs Hazretleri İskenderiye fethinden sonra Trablus'u teşrîfleri şeref vukû'uyla ile yarım saat mesâfesi olub el-yevm Şeyh Şîâb [Şuayb b. el-Hüseyn el-Ensârî el-Endelüsî] türbesi denilen mahall-i âliye nüzûl ve bir ay kadar muhâsara edilmişse de zafer-yâb olunamadığından garb tarafından Müdlic nâm zâtı hüçûma me'mûr buyurmalarıyla nefsi-i Trablus'a 23 senesi ibtidâsında duhûl ve içerden tekbîr sadâ-yi beşâret iştimâlini müşârün-ileyh Amr İbnü'l-Âs ve mevcûd ma'iyyeti olan asâkir cânibinden kazâ-i mezkûr feth ve teshîr olunup bi'l-cümle ahâlinin cibâl ve mahall-i sâireye firârlarından dolayı ekser büyûtu tahrîb edilmiş ve îfâ-yı farîza-i salât için şimdiki Ahmed Paşa Câmi'-i Şerîfi'nin yerine bir mescid-i şerîf bina buyurmuşlardır. Binâenaleyh büldân-ı Magrib'den ibtidâ kahren fetholunan Trablus kazâsı olub bu vechile zuhûra gelen fütûhât-ı seniyye haber-i meserret eseriyle ileri yani dârü'l-mülk-i İfrikiye olan Tunus Şehrine doğru gidilip tevfiikât-ı rabbâniyye ile teshîri mümkün olmuş ve asâkir-i müslimîne fevâ'id-i kesîre ve menâfi'-i vefire hâsıl olmağla o zamân murabba'-nişîn Hilâfet-i Kübrâ Faruk menî'u'l-cenâb Ömer İbnü'l-Hattâb Hazretleri'ne serdâr-ı müşârün-ileyh tarafından bir tahrîrât yazılmışdır.

25 senesi rehber-i tarîk-i irfân Osmân İbn Affân radiyallahu anh hazretleri ridâ'en birâder-i vâlâ-necâdları Abdullah İbn Sa'd İbn Ebî Serh'i İfrikiye fethine me'mûr buyurdıklarından mûmâ-ileyh cânib-i me'mûriyete azîmetlerinde Trablus'a uğrayıp ahâlden birazını şeref-i İslâm ile müşerref etmiş ve bir seneden ziyâdece İfrikiye'de ârâm ve ba'de'l-musâlaha avdetinde İskenderiye'den celbolunan sefâyine Trablus İskelesi'nden râkib olmuşlar ve mûmâ-ileyh Mısır-ı Kâhire vâlîsi olduğundan

buraları bütün taht-ı himâye-i âtîfet-vâyelerinde bulunmuş ve 46 senesinde Hazret-i Muâviye tarafından Trablus Vâlîliği sahâbe-i kirâm-ı me‘âlî-ittisâmdan Ruveyfa‘ İbn Sâbit en-Neccârî hazretlerine bâlâ-hâle mûmâ-ileyhin zamân-ı adâlet ve unvânlarında âfitâb-ı İslâmiyet gereği gibi şule-bahşolmuş ve tefîş-i ahvâl-i fukarâ kazıyye-i matlûbesine müdâvemet buyurdıklarından yine bu emr-i mühimmin icrâsı için 53 senesi Derne‘ye atf-ı nazar-ı dikkat eylediklerinden orada irtihâl-i dâr-ı cinân eylemişlerdir.

Hulâsa kazâ-i mezkûr 132 senesine kadar Benî Ümeyye Devleti’nin zîr-i cenâh-ı mekârim-felâhlarında kaldığından hâtîme-i vâlîleri olan Abdurrahman bin Ceyb mukaddemâ tahrîb edilen Trablus Kal‘ası’nın kara tarafını sene-i mezkûrede i‘mâr etmiş ve müte‘âkıben mûmâ-ileyhin (s. 168) vukû‘-i vefâtıyla buraları Hârûnü’r-Reşîd’e bi’l-intikâl tarafından Herseme bin A‘yen vâlî nasbolunup mûmâ-ileyh dahi 180 senesi kal‘a-i mezkûrun deniz tarafını yaptırdığından kazâ‘-i mezkûr ibtidâ bunun vaktinde iktisâb-ı ma‘mûriyyet etmiş ve 297 senesine kadar Hulefâ-i Abbasiyye yedinde kalmış iken târîh-i mezkûrda Benî Ubeydullah devletinin ibtidâsı olan Abdullah el-Mehdî İbn Muhammed bin Kaddâh nâm Şî‘î’nin zuhûruyla bilâd-ı Magribi sehâ‘ib-i zulmet istîlâ etmiş ve bu havâlî kâmilên kabza-i tasarrufuna geçmiştir.

Benî Ubeyde devleti gâyet hûn-hâr ve sitemkâr adamlar olup hele mûmâ-ileyhin vefâtıyla yerine câlis-i serîr-i hükûmet olan oğlu Kâim Biemrillâh [Ebü’l-Kâsım el-Kâim-Biemrillâh Muhammed Abdurrahman b. Ubeydillâh el-Mehdî el-Fâtımî] zulm ve ta‘addîde bâbasına taş çıkartmış sokaklarda alenen sebb-i ashâb etdirmek ve buna da kanâ‘at etmeyip âhir kâr-i ulûhiyyet da‘vâ-yı bâtılasına dahi kıyâm etmiştir.

Müverrih İbn Haldûn bunların siyâdet-i sülâleleri hakkında kütüb-i tevârihe karşı büyük bir i'tirâza ibtidâr eylemiş [i]se de kâffe-i müverrihîn bunu inkâr edip mecûsiyyü'l-asl oldukları keyfiyetinde müttehid ve müttefik bulunmuşlardır.

Kâim-Biemrillâh vefâtıyla yerine el-Mansûr İsmâîl [Ebü't-Tâhir el-Mansûr-Billâh (Binasrillâh) İsmâîl b. el-Kâim-Biemrillâh Muhammed b. Ubeydillâh el-Fâtımî] ve bunun vefâtında dahi oğlu Mu'iz bi'l-verâse [Ebû Temîm el-Muiz-Lidînillâh Mead b. İsmâîl b. el-Kâim-Biemrillâh Muhammed el-Fâtımî] istiklâl etmiş ve sonraları Mısır kıt'ası dahi yed-i iktidârına almış ve Mısır'ı merkez hükûmet ittihâzıyla buraların vâlî ma'rifetiyle idâresini bi't-te'emmül Yezîd-i mel'anet-tezyîd sülâlesinden fevka'l-âde sevdiği Yûsuf ibn Zîrî [Ebü'l-Fütûh Yûsuf Bulukkîn b. Zîrî b. Menâd es-Sanhâcî] nâm şahsı Tunus ve Trablus Vâlîliği unvânıyla Trablus'da ikâmet ettirmiş ve bunların ahfâdı envâ'-i bağı ü şekâvetle 540 senesine kadar devâm etmiştir.

Trablus'da îd-i adhâda zebh edilen karâbînden her hâne sâhibi birer koyun başı saklayıp Muharrem'in onuncu günü herkes yeni elbisesini giyip birbirlerine îfâ-yı tebrik ve hıfzolunan koyun başlarını kemâl-i sürûr ile ekl etmek ve bir deveyi tezyîn edip sokaklarda gezdirerek Vak'a-i Cemel'i işâret ve yâd eylemek âdet-i kabîhaları zâlim-i merkûmun zamânından kalma bi şey iken bi'l-âhire ulemâ tarafından va'z ve nesâyih üzerine terkedilmiştir.

Nihâyet sene-i mezkûre zarfında Mu'iz İbn Bâdîs bin Mansûr'da [Ebû Temîm Şerefüddeve Muizz b. Bâdîs b. Mansûr b. Bulukkîn b. Zîrî et-Temîmî es-Sanhâcî] Yûsuf'un sülâle-i menhûsesi bütün bütün münkarız olmuş ve Trablus ber-minvâl-i sâbık her ne kadar Benî Ubeyde devletine mensûb ise de zulm ve hakaretlerinden müteneffir olduklarından vâlîliği padişahlığa tahvîl ve istiklâl-i tâmme istihsâline beyne'l-halk karar verilerek nefsi Trablus ve eyâlât-ı sâirede bulunan kabâ'il-i müte'addideden her

biri hükümdâr edilecek zâtın kendi takımından ta'yîn ile tervîc-i nüfûs etmek fikrine kapılarak aralarında ittihâd hâsıl olamaması harbe netîce vermiş ve birçok vakit muhârebeler ile hayli kanlar dökülmüş ve bir taraftan dahi kaht ü galâ zuhûrundan dolayı sekene-i memleket fevka'l-âde müzâyaka ve hayretde kalmış ve bu karışıklık arasında müterakkıb-ı fırsat olan Sicilya Nasârâsı Corci Mihail [*George Michael*] nâm amiral kumandasında bulunan donanma ile 541 senesinde Trablus'a gelip üç gün muhârebe ve muhâsara ve dördüncü günü ahâli tekrâr hükümdâr nasbı mücâdelesine koyulmuşdur.

Resim 41

(s. 169) 4 Kânûn-i evvel muhârebesinden evvel bir İtalyan müfrezesi harb emrine intizâr ederken.

Bu hengâmda amiral memleketi kolayca zabt ve teshîr etmiş; muteberân-ı meşâyihden bazılarını rehn almış ve bir lisân-ı hud'a-kârâne ile ibrâz-ı adâlete kalkışmış ve vâlî ve kadılarına kat'iyen müdâhale etmeyip ittifâk-ı ârâ ile arzu-yı ahâli üzerine kadı nasbedeceğini i'lân etmiş ve bunun üzerine Şeyhü'l-beled Yahyâ İbn Matrûh vâlî ve Ebu'l-Huccâc Yûsuf kadı nasb olunmuştur. Bir müddet sonra amiral ara sıra gelmek ve bir mikdâr asâkir-i muhâfaza bırakmak üzere memleketine azîmete lüzûm görmüş ve Trablus on iki sene adâlet üzere idâre olunmuştur.

553 târîhinde mülûk-ı Hafâsa'dan Abdülmümin İbn Ali es-Süleymî zuhûr ile Tunus'u ve bi'l-âhire Trablus'u zabt ve vâlîlikde yine Yahyâ Matrûh'u [Yahyâ b. Matrûh] bırakarak kürsî-i hilâfeti olan Fas'a azîmet (s. 170) eylemiştir. Yahyâ Matrûh, müdebbir ve âdil bir adam olduğu için uzun bir müddet Trablus'u hüsn-i idâre eylemiştir. Bununla beraber kabâ'ilden bazıları muhârebe-i dâhiliye ile meşgûl oldukları için günün birinde Mısır hükümdârı meşhûr Selâhaddîn İbn Eyyûb [Ebü'l-Muzaffer el-Melikü'n-Nâsır Salâhuddîn Yûsuf b. Necmiddîn Eyyûb b. Şâdî] nâmezât Ermeniyyü'l-asl Şerefeddin Karakış [Şerefüddin Karakuş en-Nasîri el-Muzafferî et-Takavî] nâm kulesini kumandan nasbıyla ma'iyetine hayli asker vererek Magrib tarafına göndermiştir.

İşbu Karakış, pek ziyâde bahâdır bir adam olduğu için tesâdüf eylediği memâliki yakıp yıkarak Trablus'a gelmiş ve Benî Hilâl kabîlesi kendisine bîat eylemekle kuvveti artmış ve 568 senesinde Trablus ve hatta Tunus, Cezayir ve daha sâir memâliki yed-i teshîrine almıştır. Bi'l-âhire metbû'u olan Selâhaddîn aleyhine kıyâm eylemiştir. Bunun üzerine Fas hükümdârı mülûk-ı Hafâsa'dan Ya'kûb bin Yûsuf yirmi bin güzîde asker hâzırlayarak Tunus'a gelmiş ve altı bin askeri birâder zâdesinin emri altına vaz'ederek merkûm Karakış'ı te'dîbe göndermiştir.

Karakış, altı bin askere karşı hiçbir hareketde bulunmamış ve hile tarîkiyle bir gün ale'l-gafle ma'iyyetiyle altı bin askeri kâmilten kılıncdan geçirmişlerdir. Bunun üzerine Ya'kûb bin Yûsuf asâkir-i mütebâkiyye ile derhâl Kabes Şehri'ne gelmiş ve Karakış ile evlâd ve ekaribini tutarak Fas'a i'zâm etmiştir. 586 târîhinden sonra Karakış tekrâr tadrîcen avenesini toplamış ve Tunus'dan firâr ile Kabes Şehri'ne hücûm ve zabt eyledikten sonra Trablus'a gitmiştir. Şehre bir saat mesâfede ismine nisbetle bir kârgîr köşk ile altında bazı mağaralar yaptırmış ve oldukça bir memleket hâline vaz' ve ifrâğ etmiştir.

Bu memleket sinîn-i âhîre zarfında dûçâr-ı harâbî olmuştur. Gerek köşkün ve gerek mağaraların âsâr-ı atîkası fî zemâninâ mevcûddur. Burada hayme-nişîn olan urbâna mahall-i ikâmetlerine nisbeten Karakış kabîlesi denilir. Fakat kâffe-i tevârihde merkûmun mahlası fart şecâ'atinden kinâyeye olarak Karakış ise de Trablus ahâlisi arasında Kırkkarış diye şöhret bulmuştur.

Nihâyet mülûk-ı Hafâsa tarafından Cerid kazâsının vâlîsi bulunan Yahyâ bin İshak gönderilerek mûmâ-ileyh ile Karakış arasında ve Trablus ile cebel miyânında ve on sekiz saat mesâfesi olan Katis nâm çölde hûn-rîz bir müsâdeme vukû' bularak Karakış dûçâr-ı inhizâm olmuş ve 599'da Trablus mülûk-ı Hafâsa'ya geçmiştir. 601'de Yahyâ bin İshak tekrâr Trablus'a gelerek ahâli tecdîd-i bîat etmişlerdir. Karakış ise rahat durmayarak bu def'a dahi kıyâm ile Fizan cihetini muhâsara etmiştir. Bunun üzerine Yahyâ bin İshak te'dîbine giderek bu def'a merkûmu der-dest ederek i'dâm ettirmiştir. Bi'l-âhire Yahyâ'da adâleti terk ve ferâmûş ederek ahâliye zulm ve işkenceye başlamış olduğundan birçok kimseler intihâr etmişlerdir.

(s. 171) Yahyâ bin İshâk işbu zulm ve ta'addîsi metbû'u Ya'kûb'dan sonra murabba'-nişîn-i hilâfet olan oğlu Nâsır tarafından müte'addid tahrîrât gönderilerek

nesâ-yih-i lâzımede bulunmuş ise de fâidesi görülmediğinden nihâyet Nâsır Trablus'a gelmiş ve mûmâ-ileyhi mağlûb etmiştir.

Bunun üzerine gâyet âdil ve fâzıl bir zât olan Ebu Muhammed Abdülvahid bin Ebu Hafs bazı şartlarla vâlî ta'yîn olunmuştur. Az bir müddet zarfında Trablus başka bir hâl kesbetmiş ve vefâtıyla oğlu nasbolunarak bu da isr-i pedere iktifâ etmiş olduğundan ahâli âdetâ altun ile oynamağa başlamışlardır.

O sıralarda İspanya gemicileri gelerek Trablus'u zabta kıyâm etmeleri üzerine ahâli der-bâr-ı şevket-karar[a] mürâca'at etmişler ve endurûn-i hümâyûn ağalarından Murad Ağa nâmında bir adam Tâcûrâ'ya vâlî nasb ve i'zâm kılınmıştır.

Murad Ağa ara sıra Der-sa'âdete feryâd-nâmeler göndermekte idi. Bunun üzerine Kânûni Sultân Süleyman Hân Hazretleri tarafından Trablus'un zabtı arzu ve emel edinilmişse de Turgudca Bey gibi umûr-ı bahriyede mâhir ve muktedir bir zâtın vücûduna ihtiyâc görülmekle müşârûn-ileyh Cezayir'den celbolunarak 120 pâre kadirğa ve Kapudan-ı Deryâ Sinan Paşa ve müşârûn-ileyh Turgud Bey Trablus'u feth ve teshîr eylemişlerdir. Bi'l-âhire vâlîlik Turgudca Bey'e ihâle kılınmış ve işte eyâlet-i mezkûre zîr-i cenâh-ı müstelzimü'l-felâh saltanat-ı seniyyeye ibtidâ o zamân geçmiştir.

Müşârûn-ileyh Turgud Paşa gâyet bahâdır ve munsif bir zât olup imârât-ı beldeye istihkâmât-ı mukteziyeye vakf-ı nefes eylemiş ve memlekete fevka'l-âde metânet ve takviyet vermiştir. 966'da İspanyollar tekrâr tecâvüz ve ta'addîde bulunmuşlarsa da muvaffak olamamışlardır.

972'de Saltanat-ı seniyye tarafından Malta'ya i'lân-ı harb olunarak donanma-yı hümâyûn rûhî mesâbesinde olan müşârûn-ileyh Turgud Paşa'nın dahi Malta'ya azîmeti lâzım geldiğinden Nîşî ta'bîr olunur on iki kıt'a sefâ'in-i sagîreyi ma'iyetine alıp Malta'ya azîmet ve muhârebeye müsâra'at olduğu sırada müşârûn-ileyhin karnına

isâbet eden gülleden vefât edip na‘şî Trablus’a nakl ve defn hâk-i itr-nâk kılınmıştır. Müşârün-ileyhin hayli evkafıyla bir aded câmi‘-i şerîfi ve civârında bir küçük hamâmı vardır. Müşârün-ileyhden sonra diğeri bir vâlî nasbolunmuş ise de bir sene sonra vefâtıyla yerine Cafer Bey ta‘yîn kılınmış ve ancak Turgud Paşa merhûmun Karakol nâmıyla ecnâs-ı muhtelifeden beraber getirdiği birçok yeniçeri tâ‘ifesi o aralık nizâmından çıkarak ve derûn-ı şehirde odalar ismiyle kendilerine tahsîs olunan mekâna hatta dünyaya sığmamağa başladıklarından ma‘adâ cüz’i bir mâdde için mu‘âraza ve mukâteleye ve ahâliyi esîr hükmüne alıp fevka’l-hadd zulme ibtidâr etmişler ve vâlî bulunan zât dahi te’sîr-i nüfûz etdiremediğinden zulmlerini bir kat daha artırmışlardır.

Evlîyâ-i ızâm ve mazanna-i kirâmdan bulunan zâta (s. 172) buralarca murâbit ta‘bîr olduğundan asâkir-i mezkûre dahi yeniçerilik ismini, murâbitlığa tahvîl ve gûyâ tathîr-i nâm ederek ve hatta İstanbul’dan gelen fermân ve evâmire dahi merkûmân bu isim ile yâd ve zikrolunmuş ise de beyne’l-ahâli Koroğlu nâm ve unvânıyla kesb-i iştihâr eylemişlerdir.

El-hâletü hâzihi tavâ’if-i merkûmenin sülâlesinden hayli kesân mevcûd olup zabtiye-vârî bazı hidemâtda istihdâm olunduklarına binâen tekâlîf-i mîriyyeden külliyyen mu‘âfiyyet imtiyâzına nâ’il olmuşlardır.

İşte bunlara Koroğlu ta‘bîri Karakoloğlu’ndan galatdır. Mukatelâtı intâc eylediği sırada Tâcûra’dan Yahyâ İbn Yahyâ Süveydî nâmında biri asâkir-i merkûmeye karşı kıyâm etmiş ve canından bezmiş olan ahâlîde Yahyâ tarafına iltihâk etmiştir. Yahyâ tarafdârları yeniçerileri mağlûb eylediği sırada Mehâmid kabîlesi şeyhi İbn Nüveyr her ne esbâba mebnî ise Yahyâ ile uyuşmadığından bir gün merkûm Yahyâ’yı bi’l-iğfâl tutup yeniçerilere teslîm etmekle hemân katlolunup ser-i maktû‘u Der-sa‘âdet’e irsâl olduğundan buna mükâfâten min-ba‘d Evlâd-ı Nüveyr sülâlesinden şeyh bulunan

adam Trablus'a geldikde birer top atılması ve vâli bulunan zât tarafından hil'at iksâ olunması husûsuna karar verilmiştir. Artık bundan sonra nüfûz ve iktidâr tamâmen asker yedine geçtiğinden zulm ve şekâvetlerini daha ziyâde teşdide başlamışlar ve beylerinde verilen karar üzerine Süleyman Dayı nâmında birini vâli nasbetmişlerdir.

Ancak mûmâ-ileyh Turgud Paşa'dan i'tibâren 1123 senesine kadar Devlet-i Aliyye'den bazı def'a bâ-fermân-ı âli vâli gelmiş ve ekser zamânlar hâli üzerine kalmış ve gelen vülâtı asâkir-i merkûme tanımayıp istediklerini kabûl ederek nüfûz kâmilen ellerine geçmiştir.

Süleyman Dayı'nın zulm ve ta'addisi ve hatta Tâcûre'yi tahrîb eylemesi üzerine ahâli yeniçerilerden bir kısmıyla uyuşarak merkûmun ahvâlî Der-sa'âdete bildirilmiş ve gönderilen sefâ'in Trablus'a bi'l-muvâsala merkûm Süleyman der-dest olunarak gemide salb olunmuştur.

Mu'ahharen Sakızlı mühtedî Mehmed – ki bi'l-âhire paşalık dahi ilâvesiyle Mehmed Paşa olan zâtdır – vâli olmuştur. İktisâb-ı kuvvete medâr olmak emniyesiyle dâhilen ve hâricen ahâliyi biraz virgü tevzi' eylediği gibi duhûl ve hurûc eden eşyâ ve erzâk-ı mütenevvi'adan gümrük alınması ve hurma ve zeytun ağaçlarının beher danesinden sene-be-sene birer yumurta ve sonraları yirmişer pâre alınmak üzere bazı nizâmâta teşebbüs etmiştir.

Trablus'da virgü ve gümrük ve ağaç başına biraz şey vermek usûlunu ibtidâ mûmâ-ileyh icrâ ve tatbîk etmiştir. Bununla beraber süvâri asker tahrîrini ve nizâmât-ı sâireyi bi'l-icrâ oldukca adâlet tarafını iltizâm kaydında bulunduğu hâlde keyfsizlenmiş ve nezdinde esîr bulunan bir ecnebi hekimi tarafından tesmîm olunmuştur.

Yerine ta'allukâtından Sakızlı Osman Bey vâli intihâb olundukda selefinin tarh ettiği virgüyü külliyyen (s. 173) ref' etdikden ma'adâ kuzâtın bilâ-defter kassam bitürme

nâmıyla terekelerden aldığı rub'-i sūdüs yani binde kırk yedi guruş âdetini kaldırmış ve ittifâk-ı ahâli ve intihâb-ı asâkir ile Trablus Vâlîliği uhdesinde takarrüb eylediğinden İstanbulca dahi îcâb-ı icrâ kılınmak ricâsıyla 1059 târîhinde yazdığı tahrîrâta cevâben i'mâr-ı memleket ve tecdîd-i kılâ' ve teksîr-i sefâ'in ve muhârebe-i a'dâ şurûtuyla vâlîlik mûmâ-ileyh[e] tevcîh kılınmış ve fi'l-hakîka 24 kıt'a sefâ'in tedârük etmiş ve muhârebe-i bahriyece hayli nâm almış ise de mukaddeme-i me'mûriyetinde adâleti terk ile vâdî-i şekâvete pûyân olmuştur. Tüccârânı ahz ve i'tâdan men' ile hâricden gelen eşyâyı kendisi mübâya'a eylediğinden tüccâra gereği gibi fakr-ı müstevlî olmuş ve bir akarda bi'l-farz bir hisse satılsa mecmû'ndan yüzde üç guruş ve gulâm ve câriye mübâya'asından yüzde on guruş gümrük almak ve kazâlar müdürliğini fiât-ı galiye ile vermek ve İstanbul'dan akdemce getirilen kîleye iki kat daha büyütüp a'sâr-ı şer'iyeyi bu kîle ile ta'sîr etmek ve gözü kesdiği emlâkı hîle ile ahz ve gasbetmek gibi envâ'-i mezâlim ve i'tisâfe kalkışmıştır. Bu miyânda yeniçerilere dahi hakarete başladığından 1083 târîhinde ahâli kıyâm ile azl ve katline teşebbüs etmeleriyle mesmûmen intihâr etmiştir. 1087 senesine kadar muhtelif vâlîler nasbolunmuştur.

1094'de Âbâza Hasan Bey nâmında nasbolunan vâlî muhabbet-i umûmiyeye mazhar olduğu hâlde bir sene sonra askerler tarafından azledilmiş ve İstanbul'dan Arnavud Halîl Paşa nâmında bir zât i'zâm kılınmıştır.

Yeniçeriler mûmâ-ileyhin nüfûzunu kırdıktan başka ser-keşâne teğlîblerinde devâm ve istedikleri adamları yine vâlîliğe ta'yîn ve kılâ' ve istihkâmâtı tahrîb etdikleri sırada müterakkıb-ı fırsat olan İspanyollar onbeş sefine ile Trablus'a gelmişlerdir. Vukû' bulan muhârebede İspanyollar tebealarını istedikleri gibi hareket etmek üzere küçük bir mu'âhedeyi kabûl ettirmişlerdir.

1114'de Mehmed Paşa'nın damadı Halîl Bey vâlî nasbolunmuşdur. Yeniçeriler tarafından dûçâr-ı tecâvüz ve hakaret olan mûmâ-ileyh Trablus'da darb-hâne inşâsıyla sikke darb etdirmeğe muvaffak olmuşdur. Münşiye'de bir câmi'-i şerîf yaptırmışdır. Beş sene istiklâl ile hareket eden mûmâ-ileyh hayli imârât ve terekkiyâta bâ'is olmuş ve bi'l-âhire Mısır'a firâra mecbûr kılınmışdır.

2.4.58.1. Karamanlı Sülâlesinin İbtidâ-yı Zuhûru

Yeniçeriler ulemâsından Karamanlı Ahmed Bey'in muttasıf olduğu fetânet sebebiyle intihâb olunmakla birtakım ıslâhâta teşebbüs etmişdir. Bazı yolsuz harekâtından dolayı 1125 senesinde rü'esâ-yı askerîyeden İbn Hüseyin Mislâte kazâsında Ahmed Paşa aleyhine kıyâm etmişse de Ahmed Paşa bi'z-zât kazâ-yı mezkûre giderek mûmâ-ileyhi maglûb ve memleketini ihrâk etmişdir.

(s. 174) 1128 târîhinde dahi mehdîlik iddiâsında bulunan Ali bin Abdullah [Ali bin Abdullah bin Abdünnebi] hayli şöhret almış iken merkûmu da maglûba muvaffak olmuşdur. Daha sonraları hayli nüfûz ve iktidâr kazanmış olan Ahmed Paşa Fizan'a kadar azîmet ve birçok yerleri zabt ve teshîr eylemişdir. Münşiye kapusu civârında yani hîn-i fethinde Amr İbnü'l-Âs Hazretleri cânibinden inşâ buyurulan mescid-i şerîfin yerine güzel bir câmi'-i şerîf vücûda getirerek ibkâ-yı nâm etmiş ve 1158 târîhinde vefât eylemişdir.

Yerine oğlu Mehmed Paşa intihâb-ı umûmî ile vâlî intihâb edilip tevsî' ve i'mâr-ı memlekete hüsn-i gayreti görülmüş ve fakat muhârebe-i bahriyeye mecbûriyet-i kâmile mülâbesesiyle eski korsanlara birkaç kıt'a daha ilâvesiyle sonraları denizce fevka'l-âde bir nâm almış ve muhârebelerinin ekserisi çalıp çırpma sûretiyle vukû'

bulup Trablus bu sûretle bir müddet vurgunculuk hâlinde kalmıştır. O sırada İngiltere devleti istihsâl-i mu‘ârefeye mukaddeme olarak bir mu‘âhede tanzîmini teklîf etmiş ve 1164 târîhinde 28 mâddeden ibâret bir ittifâk-nâme kaleme alınarak te‘âtî kılınmıştır.

Ma‘lûm olduğu üzere Trablus, Cezayir ve Tunus ocakları kadîmi zîr-i cenâh-ı mekârim-felâh-ı saltanat-ı seniyyede bulunduğundan Devlet-i Aliyye'nin düvel-i mütehâbbe ile olan mu‘âhedâtının buralarda dahi şümûlî derkâr ise de Trablus'un uzaklığı ve Turgud Paşa merhûmdan sonra kesb-i teferrüd eden birtakım fûrû-mâyeler dahi uhûd-ı müstâhkemü'l-ukûd-ı devleti gözetmediklerine mebnî düvel-i sâirenin iştikâsı altında kalınmış ve bi'l-âhire mûmâ-ileyh Mehmed Paşa buna dahi kanâ'at etmeyip başlı başına akd-i mu‘âhedeye cesâret edişi doğrusu büyük kabâhat olduktan başka ahlâfına fenâ bir usûl bırakmıştır. Fakat bunun emsâli bazı hâdisâta dahi teşebbüsât revîş-i hâlimden anlaşılmaqda olduğu hâlde ömrünün adem-i müsâ'adesiyle 1167 senesinde vefât edip mülâhazât-ı mahsûsesi hayâl-hânesinde mahfûz kılınmıştır.

2.4.58.2. Mehmed Paşa'nın Vâlîliği

Ahmed Paşa'nın vefâtıyla yerine oğlu Mehmed Paşa vâlî intihâb edilmiş ve tevsî'-i mülke merâk etmemekle beraber hüsn-i idâreye muvaffak olmuş ve yalnız korsanlığa ehemmiyet vermekden geri durmamıştır. O derecede ki Trablus ile akd-i rişte-i ittifâk olunmayınca sefâ'in-i ticâriye taht-ı emniyetde addolunamazdı. O aralık İngiltere istihsâl-i muârefeye mukaddemeten ilk def'a olarak yirmi sekiz mâdde üzerine mübtenî bir mu‘âhede akdetmiştir ki 1164 târîhine müsâdifdir.

Mehmed Paşa 1167 senesinde vefât ederek yerine oğlu Ali Paşa vâlî nasbolunmuştur. Bu zât dirâyet ve hüsn-i idâresiyle kendisini ahâliye sevdirmiş ise de o

evâhir-i me'mûriyetinde ber-muktezâ-yı şeyhûhet idâre-i umûr-ı hükûmetde fevka'l-âde müsâmahakârlığı ve bu miyânda askere ma'âş verilmediğinden dağılmışlar ve her tarafda gece ve gündüz nehb ü gâret, gasb ve sirket fi'leri çoğalmıştır. El-hâsıl nüfûz-ı hükûmet külliyyen gâ'ib olmuş ve âdetâ müdhiş hükûmetsizlik zuhûr etmiştir. Bu hâl bir iki sene devâm etdikden sonra bazı ümerâ ve hayr-hâhân-ı memleket toplanarak keyfiyeti hükûmet-i seniyye cânib-i âlîsine arz ve iş'âr etmişlerdir.

(s. 175) Ancak Ali Paşa'nın küçük oğlu Yûsuf Bey hâricden başkası gelip pederinin yerine vâlî olacağını anlayınca meşhûr Nüveyr kabîlesi şeyhi Halife bin Avn Mahmudî'ye [Gome bin Halife bin Avn el-Mahmudî] dehâlet ve mûmâ-ileyhin muvâfakatını istihsâl ile kendisine hayli tarafdâr peydâ eylemişse de büyük birâderi ve pederinin velî-ahdî Hasan Bey'in vücûdunu izâleye lüzûm gördüğünden birgün intihâz fırsatıyla vâlikesinin iki elini kesmiş ve daha sonra birâderini cerh ve katle mütecâsir olmuştur. Nihâyet kabâ'il ve ahâli bi'l-ittifâk ref'-i livâ-yı isyân etmişler ve Ali Paşa terk-i me'mûriyete rızâ-dâde olmamağla beraber kendisine halef olarak ortanca mahdûmu Ahmed Bey'i Yûsuf'a tercih edeceğini söylemiştir.

Bunun üzerine iki taraf muhârebeye başlamışlar ve bir buçuk ay kadar beyhûde nizâ' ve cidâl ve az çok kan dökerek memleketde azîm bir şûrîş vukû'a getirmiştir. Nihâyet Cezayirli Ali Paşa vâlîlik unvânıyla Trablus'a gelip me'mûriyetini i'lân eylemesi üzerine Tunus Vâlîsi Hammûde Paşa'nın birâderi olan Ali Paşa evlâd ve tevâbi'ni alarak Tunus'a azîmete karar vermiştir. Cezayirli Ali Paşa hüsn-i idâre sâhibi olmağla az zamânda memleketde iâde-i sükûna muvaffak olmuş ve Karamanlı sülâlesinin nüfûz ve i'tibârını tamâmen kırmıştır.

Bununla beraber Karamanlı â'ilesi gerek müşârün-ileyhi ve gerek ahâliyi gizliden gizliye tahrîke başlamış Cerbe Adası'nı da cüz'î bir muhârebeden sonra istirdâde muvaffakiyet el vermiştir.

Diğer taraftan Tunus vâlisi Hammûde Paşa sâbık Trablus vâlisi Ali Paşa ile oğulları Ahmed ve Yûsuf Beyleri çağırarak Cezayirli Ali Paşa'nın elinden Trablus'u da tahlîs ve istirdâd etmek niyetinde olduğunu ve bunun içinde kuvve-i kâfiyye tertîb etdireceğini der-miyân ve ilâve-i makal olarak: “Sizden biriniz vâlî olmalıdır. Kabâ'il kabûl ve itâ'at etmeyecek olursa tarafıma yazınız, daha asker gönderirim maksadım devletime karşı isyân etmek olmayıp sırf Ali Paşa'ya haddini bildirmektir” demesi üzerine Ali Paşa yalnız oğullarının gönderilmesi şartını der-miyân eylemişse de Hammûde Paşa kabûl etmeyip nihâyet üçü birden kuvve-i kâfiyye ile azîmet ve cezîre-i mezkûreyi tekrâr ahz ve istirdâd eylemişlerdir.

Yûsuf Bey mübâlâgalı mektûblarla Trablus'daki tarafdârlarını bu vak'adan haberdâr etmekle beraber Trablus üzerine de geleceğini itâ'at etmeyenleri tecziye eyleyeceğini bildirmesi üzerine tarafdârlarından aldığı cevâb-ı muvâfakatı Hammûde Paşa'ya iş'âr ve i'lâm etmiştir. Bu miyânda ahâli Cezayirli Ali Paşa'nın zulm ve i'tisâfından bahs ile Karamanlı sülâlesinden birinin vâlî nasbedilmesini Der-sa'âdete iş'âr ve Tunus tarafından gelen orduyu hüsn-i istikbâl eylemişlerdir. Ali Paşa ile bir gece hâzırlatdirmış olduğu üç sefine hafiyen Trablus'dan çıkıp gitmiştir.

Ahmed Bey rü'esâ ve meşâyihin kararıyla vâlî ve kardaşı Yûsuf Bey ordu kumandanı ve velî-ahd i'lân olmuştur.

Karamanlı sülâlesi her sene şa'bânın evâsıtında ziyâret-i evliyâ kasdıyla Trablus'a üç dört saat mesâfede bulunan Tâcûre kazâsına giderler. Vak'adan iki ay sonra idi ki ziyâret-i mezkûre ve silsilesiyle mahall-i mezkûre gidildiği esnâda Yûsuf

Bey tarafdârları mûmâ-ileyhi vâlî i'lân etmişler ve yapacak hiçbir şey kalmadığını gören birâderi Ahmed Bey ise ma'iyyetiyle Misrâte'ye ve oradan (s. 176) Malta Cezîresi'ne azîmet ve ikâmete mecbûr olmuştur. 1209'da Karamanlı Yûsuf Bey vâlî i'lân olunmuş ve bir müddet sonra Der-sa'âdetden fermânı da vürûd etmiştir.

Yûsuf Bey mu'âhedât-ı kadîmeyi tasdîk ve İngiltere ile hoş geçinmek politikasını tutmuş ve o sırada kendisine paşalık unvânı da verilmiştir.

1212 târîhinde yüz bin frank peşin ve ayrıca senevî sekiz bin frank vermeğe muvâfakat eylemedikçe İsveç konsolosunu Trablus'da oturtmayacağını beyân etmesi üzerine Mısır'da bulunan İsveçliler Napolyon'a ilticâ ve müşârün-ileyh tarafından ta'yîn olunan me'mûr-ı mahsûs vâsıtasıyla sâlifü'z-zikr alınan yedi kıt'a sefâ'in Trablus'da kalmak ve bi'l-mukâbele yüz yirmi kadar üserâ devlet-i müşârün-ileyhâya teslîm olunup senede kemâ-fi's-sâbık sekiz bin ve peşinen dahi seksen bin frank Trablus'a verilmek üzere karar ve tarafeyn muvâfakat ederek ihtilâfa nihâyet verilmiştir.

Yûsuf Paşa Amerika konsolosuna da İsveç konsolosu gibi mu'âmele etmeğe başlamış ve Amerika gemilerinin zabt ve müsâderesini emreylemiş olmağla nihâyet günün birinde [1217 senesi] Trablus önünde bir hayli Amerika sefâ'ini peydâ olmuştur.

Uzun müddet devâm eden muhârebede Amerikalılar maglûb olmağla Malta'ya firâr etmişler ve oradan Yûsuf Paşa'nın birâderi Ahmed Bey'i vâlî yapmak üzere gemilerine alarak Derne'ye gelmişlerdir. Bunların vürûdünden evvel dâhilen bir isyân çıkararak bazı meşâyih ile muhârebe edilmişse de musâlahaya muvaffakiyet el vermiştir.

Ahmed Bey kendisine pek çok tarafdâr peydâ eylediğinden ve Amerikalılar Trablus'a hücûm etmeyerek gemileri limanda lenger-endâz olmalarından Trablus âdetâ abluka altında kalmış ve bu hâl üç sene kadar devâm eylemiş olmağla ticâret sektedâr

olmuş ve nihâyet İngiliz konsolosu vâsıtasıyla Yûsuf Paşa Amerikalılarla musâlahaya mecbûr olmuştur.

1233 târîhlerinde Yûsuf Paşa Fizan taraflarını feth ve istîlâ etmiş ve bazı yerlerde katl-i âmm icrâ etdirmek sûretiyle nâ-hakk yere birçok kan dökmüştür. Hatta şerâfet-i seniyye ashâbına vukû' bulan bu zulm ve i'tisâf sebebiyle "hasmın benim" deyu âlem-i menâmında kendisine fermân-ı mehâbet unvân-ı hazret-i risâlet-penâhî şeref-i vukû' bulmuş ve birçok zamân bundan mûmâ-ileyh Yûsuf Paşa müte'essir olarak âdetâ ma'lûl derecesinde kalmıştır.

Daha sonraları diğer devletler ile ihtilâfât zuhûr ve bazı vekâyi' ve hâdisât-ı mühimmeden sonra musâlaha ve mu'âhedeler akdeden ve hayli vekâyi'e sebebiyyet veren Yûsuf Paşa 1241 senesine kadar vâlî kalmıştır.

Ondan sonra zamânımıza kadar Trablus saltanat-ı seniyye cânibinden ta'yîn ve i'zâm olunan vâlîlerle idâre olunmağa başlamıştır ki şerh ve îzâhı ma'lûm-ı i'lâm olacağından sarf-ı nazar edilmiştir.

Târîh-i harbimiz burada hitâm buluyor. Muhârebe ise ma'lûm olduğu üzere hâlâ devâm ediyor. Maa'hazâ muhârebenin tarz ve şekli ve sûret-i cereyânı târîh-i harbin tahrîr ve devâmına müsâ'ade olunacak derecede olamamağla ileride alacağı şekle göre kitâbımıza ileride tafsîlât-ı harbiye ve musâlaha-nâmeyi de ihtivâ edecek bir zeyl neşri musammemdir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti ve İtalya, Trablusgarb için çetin bir savaşa girişmiştir. Osmanlı Devleti'nin İtalya'ya toptan karşı koyma gücünün noksanlığından ve donanım yetersizliğinden, mücadele işi daha ziyade yerel unsurlar üzerinden yapılmıştır. Kısa zaman içinde Trablusgarb mücadelesini komuta etmek için gönüllü Osmanlı subayları Trablusgarb'a giderek oradaki halkı örgütlemiş ve örgütlenen yerel unsurlarla İtalya'ya karşı mücadele etmişlerdir. İtalya, bütün çabalarına rağmen Trablusgarb'da iyi bir netice elde edememesi üzerine savaş alanını genişletme girişiminde bulunmuş ve bu suretle On İki Ada'yı işgal etmiştir. Lakin İtalya'nın bu hamlesinin Trablusgarb Savaşı'na pek yararı olmamıştır. İtalya'yı bu kötü durumdan Balkan Savaşları kurtarmıştır. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti iki cepheyi aynı anda yürütemeyeceğini düşündüğünden İtalya ile anlaşmak zorunda kalmış, İtalya ile Uşi (*Ouchy*) Anlaşması'nı imzalamıştır.

Şüphesiz İtalya'nın Trablusgarb'ı sömürgeleştirme istediğinin akabinde bu toprakları işgale girişmesi ve sonrasında bu isteğe karşı Türk ve Arap gönüllülerin direnişi her iki taraf için de önemli tarihi izler taşımaktadır. İtalya'nın Trablusgarb'ı askerî bir gezinti edasıyla almanın hesaplarını yaparken hezimet yaşaması ve bunun yanında her türlü yokluğa rağmen Türk ve Arap gönüllülerin yürüttükleri fedakârâne mücadele tarih sayfalarına kaydedilmiştir. İşte kayıtlardan birini dönemin müellif ve mütercimi olan Avanzâde Mehmed Süleyman yapmıştır.

Avanzâde Mehmed Süleyman tıpçı, edebiyatçı, gazeteci, tarihçi gibi birbirinden farklı kimlikler altında ve farklı türlerde 130'a yakın eser kaleme almış bir Osmanlı aydınıdır. Avanzâde, genellikle eserlerini halkı aydınlatmak ve bilgilendirmek amacıyla hazırlamıştır. Avanzâde bu tavrını 1911 yılında meydana gelen Trablusgarb Savaşı'nda da devam ettirmiştir. Avanzâde Mehmed Süleyman, halkı hem devam eden savaş hakkında bilgilendirmek hem de Osmanlı'ya savaş ilan eden İtalya ve işgal edilmek istenen Trablusgarb hakkında bilgi vermek adına *Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekâyi '-i Harbiyesi* (1911-1912) adlı eserini neşretmiştir.

Avanzâde Mehmed Süleyman *Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekâyi '-i Harbiyesi*'nde padişah nutku, Trablusgarb için yapılan ıslahat projeleri, yabancı gazetelerde yayımlanmış makaleler, mülakatlar, Trablusgarb'dan gönderilen mektup ve telgraflara değin geniş bir içeriğe sahip bir eser meydana getirmiştir. Uzun zamandan beri ihmal edilmiş olan bu eserin, burada transkripsiyon ve tahlili yapılarak bu alandaki bir eksikliğin giderildiği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal. Haz. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

Abuşvereb, Abdülkerim. "Trablus'da Sürgün Doktor Reşid Şahingiray." Çev. Orhan Koloğlu. *Tarih ve Toplum* 145 (1996): s.12-13.

Akgül, Suat, Ayşe Seven, Çiğdem Aksu. "Trablusgarp ve Mustafa Kemal (1911-1912)." *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi* sayı 125/yıl 59 (2010): s. 3-296.

Akgül, Suat, Ayşe Seven, Çiğdem Aksu, Arzu Yoğurtçuoğlu, Gökçen Tokeşer. "Osmanlı-İtalyan Harbi." *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi* 126 (2011): s. 1-269.

Akpınar, Ertekin, Atilla Aksel, Cemal Aksu, Sezin Aydemir, Rıfat Bali, Öner Ciravoğlu, Ali Çakmak, Fahrettin Çiloğlu, Tansel Demirel. "Mehmet Süleyman (Avanzâde)." *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi* 2. s. 558.

Artuç, Nevzat. *İttihatçı-Senûsî İlişkileri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın, 2013.

Avan, Halit. "Avanzâde Mehmet Süleyman." *Aylık Ansiklopedi* IV. cilt. s. 1388.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa II. cilt*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam I. cilt*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963.

Azamat, Nihat. "Senûsî, Ahmet Şerîf." *DİA* 36. s 527.

Bayur, Hilmi. "1911-1912 İtalyan Savaşında Geçmiş Garip Bir Olay." *Belleten* 160 (1976): 595-597.

Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılâbı Tarihi 2.Cilt 1.Kısım*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943.

Beehler, Commodore W. H. *1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı*. Çev. Leyla Yıldırım. İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, 2014.

Belen, Fahri. *20.nci Yüzyılda Osmanlı Devleti*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973.

Binbaşlı Elhaç Rıza Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye)*. Haz. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Özel Yayınları, 1991.

Bingöl, Halil. "Kitabiyyat Vadisinde Unutulan Bir Halk Yazarımız: Ecz. Bnb. Avanzâde Mehmed Süleyman." *Tarih ve Toplum 100* (1992) s. 253.

Bostan, İdris ve Ali Kurumahmut. *Trablusgarb ve Balkan Harplerinde İşgal Edilen Ege Adaları ve İşgal Telgrafları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003.

Bozkurt, Eshabil. "Meşrutiyet Dönemi'nde Çok Kimlikli Bir Mütercim: Avanzâde Mehmed Süleyman." *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 2* (2013): s. 49-63.

Büyüktuğrul, Afif. *Osmanlı Deniz Harp Tarihi IV. cilt*. İstanbul: T.C. Deniz Basımevi, 1974.

Cemaladdin Efendi. *Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi Siyasi Hatıralarım*. Haz. Selim Kutsan. İstanbul: Nehir Yayınları, 1990.

Childs, Timothy W. *Trablusgarb Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri*. Çev. Deniz Berktaş. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

Çayırıcı, Abdurrahman. *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

Danişmend, İsmail Hâmi. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi IV*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.

Dursun, Davut. "Fas." *DİA 12*. s. 194.

Ebu Abdullah Muhammed b. Halil İbn Galbun. *Tarih-i İbn Galbun derbeyan-ı Trablusgarb*. Çev. Mehmed Nehicüddin. İstanbul: Ceride-i Havadis Matbaası, 1284.

Giolitti, Giovanni. *Trablusgarb'ı Nasıl Aldık?*, Haz. Tahsin Yıldırım. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2012.

Göyünç, Nejat. "Trablusgarb'a ait bir Lâyiha." *Osmanlı Araştırmaları Dergisi I* (1980): s. 235-256.

Gurulkan, Kemal, Yusuf İhsan Genç, Uğurhan Demirbaş, Kevser Şeker, Salih Kahrıman, Resul Köse, Nuran Koltuk. *Osmanlı Belgelerinde Trablusgarb*. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı IRCICA İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2013.

Handbook on the History of European Banks. Ed. Manfred Pohl and Sabine Freitag. England: Edward Elgar Publishing, 1994.

Hanioglu, M. Şükrü. "Enver Paşa." *DİA 11*. s. 262.

Hayta, Necdet. "Beyrut'un İtalyanlar Tarafından Bombardmanı (24 Şubat 1912)." *Askerî Tarih Bülteni* 38 (1995): s. 185-190.

İnan, Afet. "Atatürk'ü Dinledim: Trablusgarb'ta Hürriyete Karşı İsyân." *Belleten* 31(1944): s. 387-402.

Kanter, Beyhan. "Meşrutiyet Dönemi Kadın Hakları Savunuculuğunda Gelenekçi bir Yazar: Avanzade Mehmed Süleyman." *Erdem* 63 (2012): s. 127-152.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918) IX*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

Karasapan, Celâl Tevfik. *Libya: Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*. Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1960.

Kavas, Ahmet. *Geçmişten Günümüze Afrika*. İstanbul: Kitabevi, 2005.

Kavas, Ahmet "Kuzey Afrika'da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları." *Osmanlı Araştırmaları Dergisi XXI*. (2001): s. 31-68.

Koloğlu, Orhan. "Enver Paşa Efsanesi'nde Alman Katkısı (1908-1913)-1." *Tarih ve Toplum* 78 (1990): s. 14-22.

Koloğlu, Orhan. *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*. İstanbul: Truva Yayınları, 2008.

Koloğlu, Orhan. "Gözlem Uçuşundan Saldırıya Dünya'da İlk Hava Savaşı." *Tarih ve Toplum* 50 (1998): s. 13-24.

Koloğlu, Orhan. "Libya." *DİA* 27. s. 179.

Koloğlu, Orhan. *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libya'lı Lider Ahmet Şerif-Süleyman Baruni*. Ankara: Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, 1981.

Koloğlu, Orhan. *Osmanlı-İtalya Libya Savaşında İttihatçı Masonlar ve Sosyalist Enternasyonel*. Ankara: Ümit Yayıncılık, 1999.

Koloğlu, Orhan. *Osmanlı Meclislerinde Libya ve Libyalılar*. İstanbul: Boyut Kitapları, 2003.

Koloğlu, Orhan. *Trablusgarb Savaşı ve Türk Subayları "1911-12"*. Ankara: Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1979.

Korkmaz, Mehmet. "Kızıldeniz'de Rekabet: 1911-1912 Trablusgarp Harbi Sırasında Kızıldeniz'de Osmanlı-İtalyan Mücadelesi." *Askerî Araştırmalar Dergisi* 21. (2013): s. 17-44.

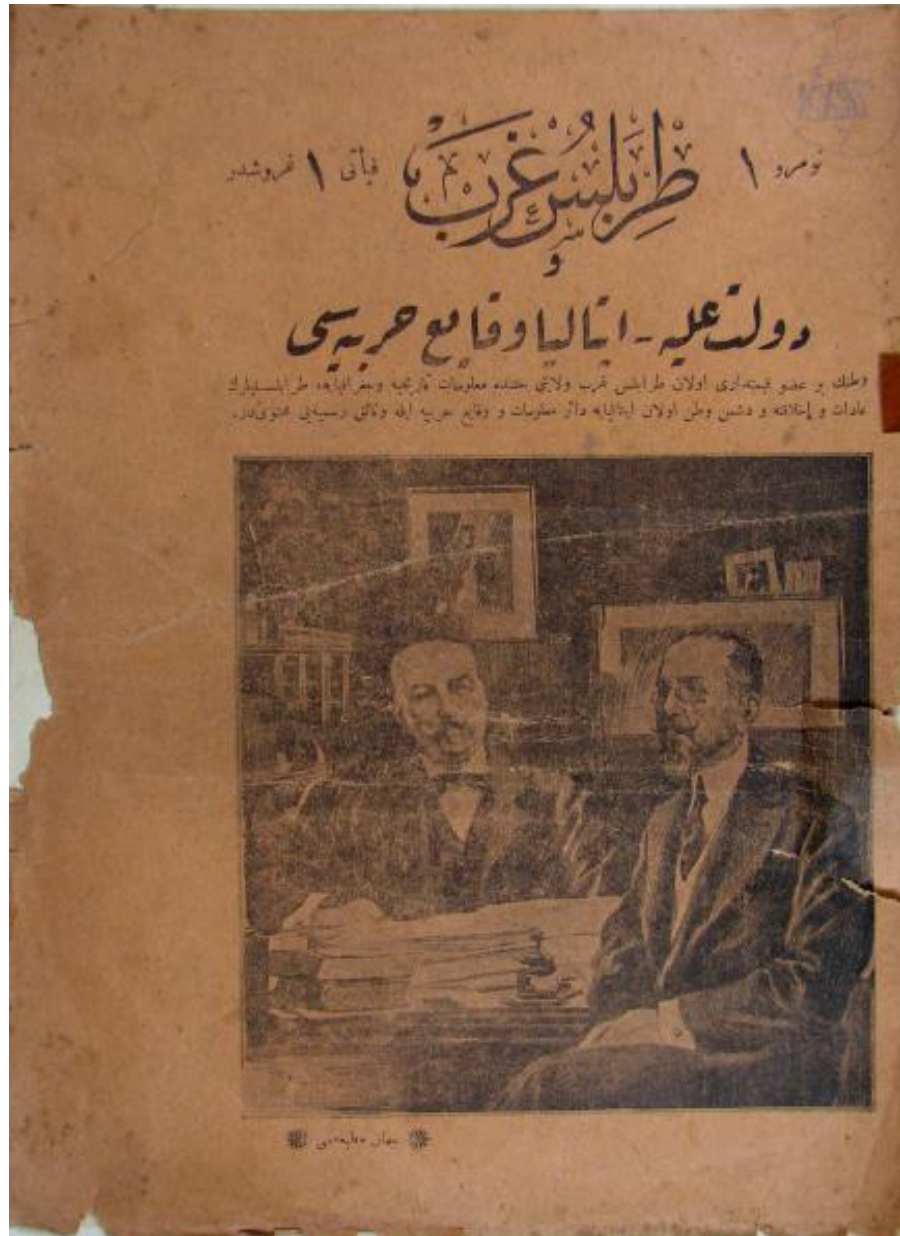
- Kurşun, Zekeriya. "İbrâhim Hakkı Paşa." DİA 21. s. 312.
- Kurşun, Zekeriya. *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1992.
- Kurtcephe, İsrail. *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1912)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Kutay, Cemal. *Trablusgarb'de Bir Avuç Kahraman*. İstanbul: Tarih Yayınları, 1963.
- Kutlu Mustafa. "Mehmed Süleyman (Avanzâde)." Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 6, s. 218.
- Labrousse, H. "1911-1912 Türk-İtalyan Harbi Sırasında Kızıldeniz'de Deniz Harekâtı." Çev. Cemalettin Taşkiran. *Askerî Tarih Bülteni* 38 (1995): s. 171-178.
- Maksudoğlu, Mehmet. "Dayı." DİA 9. s. 59.
- Mantran, Robert. "Karamanlı." DİA 24. s. 452.
- Mattei, Jean-Louis. "Trablusgarp Savaşı Üzerine Fransız Kaynaklı Bir Röportaj." *Toplumsal Tarih* 1/3 (1994): s. 12-16.
- Mehmetefendioğlu, Ahmet. "Trablusgarp Savaşına İlişkin Bir Belge." *Tarih ve Toplum* 100 (1992): s. 6-7.
- Menteşe, Halil. *Halil Menteşe'nin Anıları*. Haz. İsmail Arar. İstanbul: Hürriyet Vakfı, 1986.
- Mert, Özcan. "Osmanlı Belgelerine Göre Banco Di Roma'nın Trablusgarb'daki Faaliyetleri." *Bellekten* 200 (1987): s. 829-847.
- Mete, Şengül. "Trablusgarp Savaşı ve İtalya'nın Akdeniz'deki Faaliyetleri." *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi* 8 (1998): s. 261-292.
- Numan, T. "Mehmed Süleyman." Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi 6. s. 278-279.
- Nuri, Mehmed ve Mahmud Naci. *Trablusgarp*, Haz. Ahmet Kavas, Abdullah Erdem Taş ve Muhammed Tandoğan. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2012.
- Özege, Seyfettin. *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu: L-P*. İstanbul: Fatih Matbaası, 1975.
- Öztuna, Yılmaz. "İtalyanların Trablusgarp'te Yaptığı Katliam." *Hayat Tarih Mecmuası* 4 (1965): s. 16-20.

- Sançar, Nejdet. *Tarihte Türk-İtalyan Savaşı*. İstanbul: Arkadaş Basımevi, 1942.
- Savelli, A. ve Fernand Hayward. *İtalya Tarihi*. Çev. Galip Kemali Söylemezoğlu. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940.
- Seppings-Wright, H.C. *Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Hilal Altında İki Yıl*, Çev. Derin Türkömer. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Sertoğlu, Midhat. *Mufassal Osmanlı Tarihi VI*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II. cilt*. İstanbul: E Yayınları, 1983.
- S. Latka, Jery. *Lehistan'dan Gelen Şehit*. İstanbul: Boyut, 1987.
- Stoddard, Philip H. *Teşkilât-ı Mahsusa*. Çev. Tansel Demirel İstanbul: Arma Yayınları, 2003.
- Simon, Rachel. "Önderliğin Başlangıç Yılları Mustafa Kemal'in Libya'yı İlk Ziyareti." Çev. Tüten Özkaya, *Bellekten 173* (1980): s. 69-96.
- Süleyman, Avanzade Mehmed. *Aile Aşçısı*. Sunuş İrvin Cemil Schick. İstanbul: Ruhun Gıdası Kitaplar, 2015.
- Süleyman, Avanzâde Mehmed. *Alman Askeri ve Almanya'da Hayât-ı Askeriye*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1919.
- Süleyman, Avanzâde Mehmed. *Alman Usûlü Ticâret ve Servet Usûlleri*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1919.
- Süleyman, Avanzâde Mehmed. *Muharrir Kadınlar*. İstanbul: Kasbar Matbaası, 1894.
- Süleyman, Avanzâde Mehmed. *Trablusgarp ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekâyi '-i Harbiyesi*. İstanbul: Matbaa ve Kütübhaneye-i Cihân, t.y.
- Şerif, Ahmet. *Arnavudluk'da, Suriye'de, Trablusgarp'de Tanin II. cilt*, Haz. Mehmed Çetin Börekçi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Tanin 9 Şevval 1329 [3 Ekim 1911]*.
- Timur, Taner. "Bir İttihatçı Düşmanı Şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi." *Tarih ve Toplum 72* (1989): s. 17-20.
- Turan, Şerafettin. "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı." *Bellekten 113* (1965): s. 7-119.

Türkmen, Zekeriya, İskender Özbay, Çağdaş Özcivan, Z. Gülru Çelen, İbrahim Kılıç, Dilek Çavuş. *Atatürk'ün Not Defterleri X*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2009.

Uçarol, Rifat. *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989.

EKLER

فای افرودند

طرابلس عربیه

نومرد ۲

باز مطبعه

مردی :
م . سلیمان

دولت علییه - ایالتیاد فایع عربیه سی

طرابلس غریده عساکر نصرخان عثمانیه اخیراً ایٹالیانلرله قهرمانانه جنگ ابدین ضابطان
و عساکر عثمانیه

[وقایع حربیه] - ۳

(کلبچک نسخهده بنغازی محاربهسته دائر تفصیلات مهبه وارد)

²⁷⁴ Ekler Bölümünde verilen nüsha parçaları Hakkı Tarık Us Koleksiyonu'ndan alınmıştır.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Ayhan		Küçükefe
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
ve Düzeyi	Orta		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise			
Lisans	2007	2012	Fatih Üniversitesi
Yüksek Lisans	2012	2015	29 Mayıs Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	ayhankucukefe_ake@hotmail.com		
		Tarih İmza Adı Soyadı	